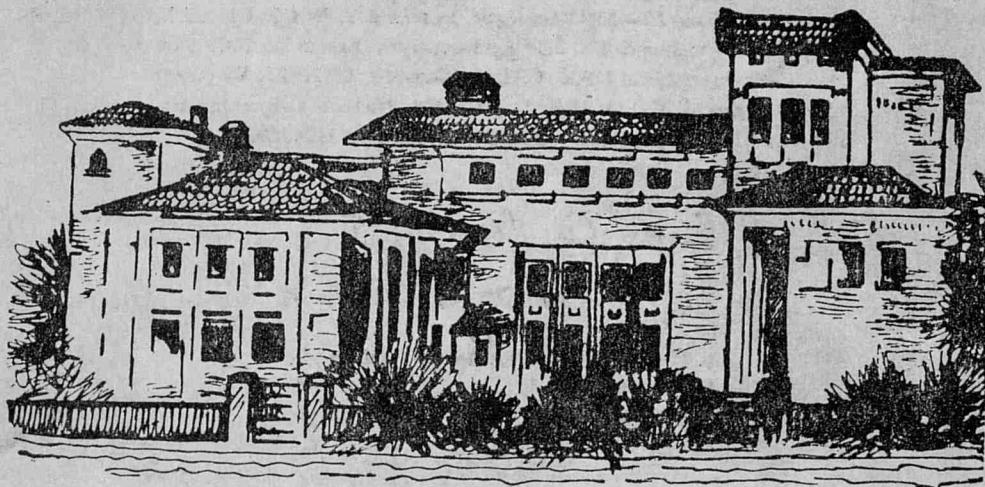

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGĂ”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 5, 1994

5–6

Mai — Iunie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGĂ”

COLEGIUL DE REDACȚIE

SERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM, PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU, EUGEN DENIZF, ANDREI EŞANU, GEORGETA PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble. În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale. Abonamentele din străinătate se primesc la RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33–57, București, România și la ORION SRL, Splaiul Independenței nr. 202 A, București, România, P.O. Box 74–19, București, Tx 11939, CBTxR. Fax (40) 13122425. Vă puteți adresa și firmei AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 a, ap. 66, sector 3, București, C.P. 57–88, Fax 3124569.

REDACȚIA :

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei „REVISTA ISTORICĂ”

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 650.72.41.

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOM V, NR. 5 – 6

Mai – Iunie 1994

S U M A R

REVOLUȚIE ȘI EMIGRAȚIE

VALERIU STAN, Aspecte ale luptei revoluționarilor pașoptiști exilați pentru unirea Principatelor (1853–1857) (I)	387
NICOLAE ISAR, Generalul Gheorghe Magheru și proiectele revoluționare din exil. Trei scrisori ale lui Alexandru Christofi adresate lui Christian Tell (1854)	407
RALUCA TOMI, Români și italieni în perioada emigrației revoluționare (1849–1856)	423
NICOLAE BOCSAN, Legalism și revoluție în evenimentele din 1848–1849 la românii din Transilvania	433

EMIGRAȚIE ȘI ENOD

IOSIF I. ADAM, Considerații cu privire la exodul populației Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.	453
ION CALAFETEANU, Regimul antonescian și emigrarea populației evreiești (II)	463

COMUNITĂȚI ȘI INFLUENȚE ROMÂNEȘTI ÎN SUD-ESTUL EUROPEAN. STUDII DOCUMENTARE

EUGEN GLÜCK, Contribuții la istoria comunității românești din Ungaria	479
FLORIN ANGHEL, Influențe românești în Albania prințului Wilhelm de Wied, 7 martie – 3 septembrie 1914	487
GEORGETA PENELEA-FILITTI, Diaspora în luptă împotriva comunismului; mărturii privind situația forțelor armate ale României în anii '50.	495

PARISUL ȘI ELITELE ROMÂNEȘTI

DAN BERINDEI, Formarea elitei românești peste hotare în cel de-al doilea sfert al secolului al XIX-lea. Parisul	515
MIHAI SORIN RĂDULESCU, Acte privind studenții români mediciniști la Paris în deceniul 1850–1860	523

„Revista istorică”, tom V, nr. 5–6, p. 381–622, 1994

PERSONALITĂȚI ALE EXILULUI ROMÂNESC

ȘTEFAN DELUREANU, George Ciorănescu , protagonist al mișcării pentru unitatea Europei în exilul românesc	529
ANASTASIE IORDACHF, Ion Ghica — organizator al emigrației române din Imperiul otoman după inabușirea revoluției de la 1848	537
PAUL BARBU, Nică B. Locusteanu Un revoluționar în exil	551

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

CONSTANTIN ȘERBAN , O scrisoare din exil a lui Dimitrie Cantemir (1716)	557
ION VARTA , Un memoriu inedit al prințului Constantin Moruzi din 1848 adresat țarului Nicolae I	563
ADRIAN-SILVAN IOÑESCU , Corespondență diplomatică inedită privind generalul american Pierre Gustave Toutant Beauregard 1866)	573

OPINII

NICOLAE EDROIU , Câteva precizări pe marginea articolului <i>Un manuscris inedit și o controversă istorică</i> de Sergiu Selian, apărut în „Revista istorică”, serie nouă, tom IV, nr. 5–6, Mai-Junie 1993, p. 561–571	579
PAVEL CHIHAIЯ , În legătură cu recenzia din „Bulletin Monumental” despre <i>Immortalité et décomposition dans l'art du Moyen Âge</i>	585

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozion internațional: „Hasidismul (Pietismul) în România”, Cluj-Napoca, 11–13 octombrie 1993 (<i>Eugen Glück</i>); Sesiune științifica privind izvoarele istoriei Banatului și înființarea Cercului de studii istorice, Stuttgart, 23–24 octombrie 1993 (<i>C. Știn Feneșan</i>); Sesiune inaugurată a Centrului de istorie a imaginariului al Facultății de istorie din București, 12 noiembrie 1993 (<i>Mirela-Luminița Murgescu</i>); Sesiune omagială: „75 de ani de la Unirea Bucovinei cu România”, Succava, 26–28 noiembrie 1993 (<i>Constantin Șerban</i>); Sesiune de comunicări științifice la Institutul de Studii Sud-Est Europene, București, 9–10 decembrie 1993 (<i>Radu G. Paun, Ovidiu C. Cristea</i>); Simpozion internațional privind problematica ierarhiei comunităților de rudenie (<i>Louis Roman</i>); Documentare științifică în Polonia (<i>Constantin Rezachevici</i>)	591
--	-----

NOTE

* * * <i>Convergente europene, Istorie și Societate în epoca modernă</i> , îngrijit de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1993, 230 p. (<i>Mirela Luminița Murgescu</i>); * * * <i>Les Roumains Orientaux. Români din Răsărit</i> , sub redacția lui Paul N. Stahl, Paris, 1990, 159 p. (<i>Florin Anghel</i>); * * * <i>The Romanians in Hungary. Dynamics of an Ethnic Genocide</i> , Globus Publishers, Bucharest, 1992, 94 p. (<i>Tatiana Duțu</i>); * * * <i>Historia de España</i> , Madrid,
--

1990, 1309 p. (*Eugen Denize*) ; MENAHEM BEGIN, *Revolta*, Ediție îngrijită de Odette Kaufman și Aurel Andrei, Edit. „DAB”, Iași, 288 p. (*Betinio Diamant*) ; LIVIU GROZA, *Contribuții la cunoasterea culturii grănicerilor bănățeni*, Fundația Europeană Drăgan, Lugoj, 1993, 151 p. cu il. (*Viorel Achim*) ; N. ISAR, *Publiciști francezi și cauza română (1834–1859)*, Edit. Academiei Române, București, 1991, 139 p. (*Mirela-Luminița Murgescu*) ; GHEORGHE VLAD NISTROR, *Colapsul unei societăți complexe*, Edit. Erasmus, București, 1993, 159 p. (*Ovidiu Cristea*) ; RADU PĂIUSAN, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire. 1895–1919*, Edit. de Vest, Timișoara, 1993, 235 p. (*Viorel Scăreciu*) ; VIKTOR SUVOROV, *Den' — M. Kogda nacialas vtoroia mirovaya voyna?*, „Vsio dlea Vas”, Moskva, 1994, 256 p. (*Armand Goșu*) ; RADU-DAN VLAD, *Petre S. Aurelian. Omul și epoca*, Edit. „Gordian”, Timișoara, 1994, 297 p. (*Anastasie Iordache*) ; CHRISTIANE KLAPISCH-ZUBER, *La Maison et le nom. Stratégies et rituels dans l'Italie de la Renaissance*, Editions de l'Ecole des Hautes en Sciences Sociales, Paris, 1990, 394 p. (*Mihai Sorin Rădulescu*)

607

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Historical Social Research” — o revistă a aplicării metodelor statistice și a calculatorului în istorie (*Irina Gavrila*)

619

,,Caietele Laboratorului de studii otomane”, 1993, nr. 2 (*Anca Popescu*)

621

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES
TOME V, Nos 5—6
May—June 1994

CONTENTS

REVOLUTION AND EMIGRATION

VALERIU STAN, Aspects of the Struggle of the Exiled 1848 Revolutionaries for the Union of the Principalities (1853—1857) (I)	387
NICOLAE ISAR, General Gheorghe Magheru in Exile and His Revolutionary Projects. Three Letters by Alexandru Christofi to Christian Tell (1854)	407
J'ALUCA TOMI, Romanians and Italians During the Revolutionary Emigration (1849—1856)	423
NICOLAE BOCSAN, Legality and Revolution During the 1848—1849 Developments. The Case of the Romanians in Transylvania	433

EMIGRATION AND EXODUS

IOSIF I. ADAM, Considerations Concerning the Exodus of Transylvanians During the Second Half of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century	453
ION CALAFETEANU, Antonescu's Regime and the Emigration of the Jewish Population (II)	463

ROMANIAN COMMUNITIES AND INFLUENCES IN SOUTH-EASTERN EUROPE

EUGEN GLÜCK, Contributions to the History of the Romanian Community in Hungary	475
FLORIN ANGHEL, Romanian Influences in Albania During the Reign of Prince Wilhelm of Wied, 7 March — 3 September 1914	487
GEORGETA PENELEA-FILITTI, The Diaspora's Struggle Against Communism: Highlights on the Situation of Romania's Armed Forces in the 1950s	495

„Revista istorică”, tom V, nr. 5—6, p. 381—622, 1994

PARIS AND THE ROMANIAN ÉLITES

DAN BERINDEI, Fulfilment of the Romanian Élite's Education Abroad, in the Second Quarter of the 19th Century. Paris	515
MIHAI SORIN RĂDULESCU, Documents Concerning the Romanian Medical Students in Paris in 1850—1860	523

PERSONALITIES OF THE ROMANIAN ÉXILE

ȘTEFAN DELUREANU, George Ciorănescu — A Champion of the Movement for a United Europe	529
ANASTASIE IORDACHE, Ion Ghica — An Organizer of the Romanian Emigration in the Ottoman Empire After the Suppression of the 1848 Revolution	537
PAUL BARBU, Nică B. Locusteanu — A Revolutionary in Exile	551

MEMOIRS, CORRESPONDENCE, NOTES

CONSTANTIN ȘERBAN, A Letter by Dimitrie Cantemir in Exile (1716)	557
ION VARFA, A Previously Unpublished Memoir by Constantin Moruzito Tsar Nicholas I Dated 1848	563
ADRIAN-SILVAN IONESCU, Previously Unpublished Diplomatic Correspondence Concerning the American General Pierre Gustave Toutant Beauregard (1866).	573

OPINIONS

NICOLAE EDROIU, Notes Concerning the Article <i>Un manuscris incdit și o controversă istorică</i> (A Previously Unpublished Manuscript and a Historical Controversy) by Sergiu Stelian, Printed in „Revista istorică”, New Series, Tom IV, Nos. 5—6, May—June 1993, pp. 561—571	579
PAVEL CHIHAI, Concerning the Review From „Bulletin Monumental” on <i>Immortalité et décomposition dans l'art du Moyen Âge</i>	585

SCIENTIFIC LIFE

International—Symposium: „Hasidismul (Pietismul) în România” (Hassidism(Pietism) in Romania), Cluj-Napoca, 11—13 October 1993 (<i>Eugen Glück</i>); Scientific session concerning the sources for the history of the Banat and the foundation of the Circle for Historical Studies of Stuttgart, 23—24 October 1993 (<i>Costin Feneșan</i>); Inaugural session of the Centre of history of the imaginary at the Faculty of History in Bucharest, 12 November 1993 (<i>Mirela-Luminița Murgescu</i>); Session of celebration: „75 ani de la unirea Bucovinei cu România” (75 Years Since the Union of Bucovina and Romania), Suceava, 26—28 November 1993 (<i>Constantin Șerban</i>); Session of scientific communications at the Institute of South-Eastern European Studies, Bucharest, 9—10 December 1993 (<i>Radu G. Păun, Ovidiu C. Cristea</i>); International Symposium concerning the history of the communities ofkins (<i>Louis Roman</i>); Scientific Documentation in Poland (<i>Constantin Rezachevici</i>) .	591
---	-----

NOTI S

- * * * *Convergențe europene, Istorie și Societate în epoca modernă* (European Convergences, History and Society in the Modern Times), under the care of Nicolae Boșan, Nicolae Edrou, Vasile Vesa, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1993, 230 p. (*Mirela-Luminișa Murgescu*) ; * * * *Les Roumains Orientaux. Rămăni din Răsărit*, edited by Paul N. Stahl, Paris, 1990, 159 p. (*Ilorin Anghel*) ; * * * *The Romanians in Hungary. Dynamics of an Ethnic Genocide*, Globus Publishers, Bucharest, 1992, 94 p. (*Tatiana Duțu*) ; * * * *Historia de Espana*, Madrid, 1990, 1309 p. (*Eugen Denie*) ; MFNAHEM BEGIN, *Revolta*, edited under the care of Odette Kaufman and Aurel Andrei, Ed. „DAB”, Jassy, 288 p. (*Betinio Diamant*) ; LIVIU GROZA, *Contribuții la cunoașterea culturii grănicerilor bănățeni*, (Contributions to the Assessment of the Culture of the Banatian Customs Workers), Fundația Europeană Drăgan, Lugoj, 1993, 151 p. with pictures (*Viorel Achim*) ; N. ISAR, *Publiciști francezi și cauza română (1834–1859)* (French Publicists and the Romanian Cause (1834–1859)), Fd. Academiei Române, Bucharest, 1991, 139 p. (*Mirela-Luminișa Murgescu*) ; GHEORGHE VLAD NISTOR, *Colapsul unei societăți complexe* (The Collapse of a Complex Society), Ed. Erasmus, Bucharest, 1993, 159 p. (*Ovidiu Cristea*) ; RADU PĂIUȘAN, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire. 1895–1919* (The National Movement in Banat and the Great Union. 1895–1919), Ed. de Vest, Timișoara, 1993, 235 p. (*Viorel Scriciu*) ; VIKTOR SUVOROV, *Den' M. Kogda nacalaš vtoroia mirovaja voina? „Vsio dlea Vas”*, Moscow, 256 p. (*Armand Goșu*) ; RADU DAN VLAD, *Petre S. Aurelian. Omul și epoca* (Petre S. Aurelian. The Man and His Time), Ed. „Gordian”, Timișoara, 1994, 297 p. (*Anastasie Iordache*) ; CHRISTIANE KLAPISCH-ZUBER, *La Maison et le nom. Stratégies et rituels dans l'Italie de la Renaissance*, Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1990, 394 p. (*Mihai Sorin Rădulescu*) 607

A REVIEW OF HISTORICAL REVIEWS

- “Historical Social Research” — a review of the implementation of the statistical methods and the computer into the historical research (*Irina Gavrilă*) 619
 “Caietele Laboratorului de studii otomane”, 1993, No. 2 (*Anca Popescu*) 621

REVOLUȚIE ȘI EMIGRAȚIE

ASPECTE ALE LUPTEI REVOLUȚIONARILOR PAȘOPTIȘTI EXILAȚI PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR (1853–1857) (I)

VALERIU STAN

Redeschiderea crizei orientale, în iunie 1853, ca urmare a ocupării Moldovei și Țării Românești de către armatele Rusiei țariste, a dus nu numai la declanșarea războiului Crimeii (1853–1856), dar și la transformarea chestiunii celor două Principate române într-o problemă de interes european, deschizând prin aceasta o nouă etapă în lupta poporului român pentru unitate statală. Prin intrarea Franței și Angliei în război de partea Turciei se prefigura înfrângerea inevitabilă a absolutismului țarist, principala piedică în calea infăptuirii dezideratelor naționale românești. Învingătoare în conflictul oriental vor fi puterile democratice occidentale, ceea ce avea să permită micilor popoare din sud-estul continentului să pășească hotărât pe calea constituuirii lor ca state naționale¹.

Noi posibilități de acțiune se deschideau din acest punct de vedere revoluționarilor pașoptiști exilați, care militaseră și în anii anteriori, atât pe cale diplomatică, cât și prin amplă propagandă și acțiune revoluționară, pentru unitatea națională².

Inițial, după începerea ostilităților, ei s-au concentrat în Turcia pentru a organiza alcătuirea unui corp de „voluntari” care să lupte pentru eliberarea Principatelor de sub ocupația rusească. Dar eșuarea tentativei de participare la război și de insurectionare a țărilor române, instituirea, începând din 1854, a unei duble ocupații turco-austriace a Principatelor, ca și arestarea și condamnarea lui I. C. Brătianu de către magistratura napoleoniană pentru legăturile lui cu cercurile secrete franceze, au arătat emigrantilor români că infăptuirea dezideratelor naționale pe cale revoluționară — în contextul unei insurecții europene, pe care mulți o credeau iminentă cu un an în urmă — era imposibilă. Din această cauză, ei își vor canaliza de acum înainte eforturile în direcția unor demersuri pe lângă cabinetele europene și a unei coordonări mai strânse a activității lor cu aceea a patrioților aflați în țară.

¹ Anastasie Iordache, Apostol Stan, *Apararea autonomiei Principatelor române, 1821–1859*, Edit. Academiei, București, 1987, p. 176.

² Vezi în această privință Cornelia Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Edit. Academiei, 1960, p. 125–166; I. Șendrulescu, *Lupta revoluționarilor români pentru unitate în perioada 1849–1853*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*. Sub redacția prof. univ. D. Berciu, Edit. Academiei, București, 1968, p. 223–236.

Obligați să-și reorientizeze acțiunea politică, fruntașii emigației române își concentrează prioritar atenția în direcția atingerii dezideratelor naționale. Programul lor va fi axat în principal pe realizarea unirii Moldovei și a Țării Românești într-un stat național, mai ușor de înfăptuit în contextul politic internațional al epocii. Evident, dat fiind că interesele politice ale Austriei și Turciei le situaau pe o poziție ostilă creării statului național român, iar o apropiere de Rusia era imposibilă atât datorită sistemului ei politic reacționar, cât și, mai ales, întregii conduce ostile de până atunci a țărismului față de Principatele române, atenția exilaților a fost dirijată cu precădere către factorii de decizie ai politicii occidentale, urmărindu-se atragerea lor în direcția unirii. Se avea în vedere nu numai experiența din primii ani ai emigației, dar și faptul că Franța, Anglia, Sardinia și Prusia se arătau favorabile — din motive economice și politice proprii — ideii creării unui stat român la Dunărea de jos.

Franța a constituit incontestabil principalul teren de desfășurare a activității exilaților români, atât în rândul cercurilor politice oficiale, cât și al opiniei publice. Aceasta datorită, în primul rând, politicii externe promovate cu consecvență de cel de-al doilea imperiu francez. Urmărind desființarea unor structuri europene de putere, stabilite prin tratatul de la Viena din 1815, ca și asigurarea unei poziții preponderente în Europa și în Orient, Napoleon al III-lea uimise contemporanii printr-o politică externă „revoluționară”, o concretizare a principiului naționalităților, îndreptat împotriva imperiilor absolutiste. Susținerea dreptului popoarelor de a se constitui în state naționale venea evident în întîmpinarea intereselor micilor națiuni³ și ea nu făcea decât să entuziasmeze și să reaprindă flacără speranței în inimile românilor. Exilații din Paris caută deci să stabilească legături cu cercurile politice și diplomatice franceze cu ajutorul căror să poată exercita o influență favorabilă asupra lui Napoleon al III-lea. În capitala Franței se concentraseră de altfel cei mai de seamă dintre revoluționari exilați, în frunte cu radicalii, și tot aici se reconstituise, în primăvara anului 1851, *Comitetul revoluționar de la 48* sau *Comitetul Național Român*, organul conducător al emigației, a cărui autoritate era recunoscută și de proscrisii din celelalte centre.

Apropierea de cel de-al doilea imperiu francez n-a fost ușoară pentru exilații români, datorită îndeosebi legăturilor pe care le aveau cu radicalii francezi, adversari neînduplați ai lui Napoleon al III-lea și ai regimului lui personal. Cazul lui Ion C. Brătianu dovedește că ei au ezitat între folosirea metodelor revoluționare și a celor diplomatice în înfăptuirea idealurilor pentru care luptau. Dar, mai cu seamă după ce Anglia și Franța intervin direct în conflict și, în consecință, înfrângerea absolutismului țărișt devinea iminentă, emigranții vor renunța la himera unei revoluții europene, îndrepătându-și eforturile spre stabilirea de contacte cu oficialitățile celor două puteri, întrevăzute — pe fondul conflictului lor cu Rusia pentru Dunăre și strămtori — drept pavăză a unui stat național român modern.

În ceea ce privește Franța, această tendință se face simțită chiar din primele momente ale declanșării crizei orientale. Încă de la 12 iulie 1853,

³ N. Iorga, *Partea lui Napoleon III în Unirea Principatelor*, București, 1915, p. 17–19; Gh. I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*, Paris — Bucarest, 1934.

îndată după intrarea rușilor în Principate, C. A. Rosetti, Ștefan Golescu, Cezar Bolliac, arhimandritul Iosaphat Snagoveanu și Ion Voinescu II au adresat ministrului de externe, Drouyn de Lhuys, un memoriu pentru a-l informa asupra raporturilor „provinciilor danubiene” cu Poarta otomană și a protesta împotriva acestei încălcări a frontierelor românești de către Rusia⁴.

Un alt exilat din grupul celor de la Paris, radicalul I. C. Brătianu, dovedea aceeași energie în susținerea drepturilor și aspirațiilor națiunii sale. Într-un memoriu din același an către Napoleon al III-lea⁵ expunea situația politică și militară a românilor aflați sub suzeranitatea otomană și protectoratul țarist. După ce releva existența neintreruptă a națiunii române, în număr de 12 milioane de locuitori, pe teritoriul cuprins între Tisa, Nistru, Marea Neagră și Dunăre, considera că ea reprezenta un element de cultură și civilizație în această parte a Europei. În războiul care tocmai începuse, Principatelor puteau oferi un ajutor substanțial aliaților furnizându-le oameni și provizii. Ele nu erau țări cucerite, ci supuse Porții de bunăvoie, prin recunoașterea suzeranității sale. Români nutreau de mult idealul unității lor politice într-un singur stat, dar, întrucât acesta era un obiectiv mai greu de atins în imprejurările existente, se impunea în primul rând unirea Principatelor, de care depindea, în mare măsură, pacea Orientului. I. C. Brătianu solicita sprijinul împăratului francez pentru formarea unui „stat român, tare constituit pe malurile Dunării”, prin unirea Țării Românești și a Moldovei, reintegrită în hotarele sale de dinainte de 1812 — o redobândire deci a Basarabiei⁶ — care ar fi putut întreține o armată de 100.000 de oameni și o rezervă de două ori mai numeroasă. Franța avea tot interesul să susțină formarea la porțile Orientului a unui stat de 6 milioane de români, întrucât ar fi găsit aici numeroase facilități și un debușeu pentru produsele sale industriale.

În cursul anilor următori exilații și-au intensificat demersurile pe lângă cercurile conducătoare franceze, căutând să le mențină necontenit trează atenția asupra Principatelor. Noi memorii au fost adresate lui Napoleon al III-lea, ministrilor de externe Drouyn de Lhuys și A. Walewski, principelui Jérôme Napoleon ori reprezentanților diplomatici ai Franței în diferite capitale europene, îndeosebi lui Edouard Thouvenel, ambasadorul francez la Poartă.

Aflați la Constantinopol și profitând de prezența în capitala otomană a principelui Jérôme Napoleon, vărul împăratului Napoleon al III-lea, N. Golescu și C. A. Rosetti i-au înaintat la 23 aprilie/4 mai 1854 un amplu memoriu referitor la situația Principatelor în care se cerea, între altele, reunirea lor într-un regat și realipirea Basarabiei răpită de ruși în 1812⁷.

⁴ Armand Lévy, *La Russie sur le Danube, avec la protestation des Roumains contre l'invasion de leur patrie et la correspondance sur les Principautés danubiennes entre Démètre Brătianu et Lord Dudley Stuart*, Paris, 1853, p. 4–5.

⁵ Din scrisoare și cuvântările lui Ion C. Brătianu. *Lupta pentru redescoperirea națională*, București, 1921, p. 116–120.

⁶ Pentru revendicarea de către exilații români a restituiri Basarabiei, vezi recent Paul Cernovodeanu, *Inițiativa românească de redobândire a Basarabiei în perioada războiului Crimeii (1854–1856)*, în „Revista istorică”, III, 1992, nr. 1–2, p. 81–96.

⁷ Cf. Bibl. Academiei, Msse, Arhiva Chr. Tell, I, varia 21; Bibl. Națională, fond St. Georges, pach. CLIII/doc. 5. În legătură cu acest memoriu s-au acreditat păreri greșite în istoriografia noastră, considerându-se că el cuprinde și alte revendicări, precum neatârnarea și alegerea în fruntea noului stat român a unui principe străin. În realitate, ținând seama de data

Un memoriu similar a adresat și Gh. Magheru mareșalului de Saint-Arnaud⁸, comandantul suprem al armatei franceze de pe teatrul de război din Crimeea.

Continuând acțiunea începută la Constantinopol, în iunie 1855, I. C. Brățianu și N. Golescu solicitau prințului Napoleon, „apărătorul națiunilor oprimate”, o audiență, pentru a-i expune situația Principatelor și a-i cere sprijinul în favoarea poporului român. Cererea se bzuia, după cum scria I. C. Brățianu, pe „extrema bunăvoie” pe care Alteța Voastră Imperială a manifestat-o întotdeauna pentru exilații români și pentru mine în mod individual”. Prin intermediul publicistului Edmond Texier, bun prieten al românilor, omul politic francez comunica că îi va primi cu placere pe cei doi fruntași ai emigației române⁹, deși I. C. Brățianu era încă formal un deținut politic ca urmare a condamnării pronunțate împotriva lui de magistratura napoleoniană.

În 1854, C. Bolliac adresează și el memorii principelui Jérôme Napoleon ori împăratului francez, fiind primit de asemenea în audiență de cel dintâi. În amplul memoriu înaintat lui Napoleon al III lea la 5 februarie, el expunea programul de reforme preconizat de Partida națională din Principate, în care pe primul loc se situa unirea Moldovei și a Țării Românești¹⁰. În 1855, încearcă din nou să ia legătura cu prințul Napoleon. La 10 martie îi trimitea acestuia un memoriu însoțit de ultima sa lucrare: o hartă în relief a României. Răspunzând, secretarul particular al prințului îl asigura pe exilatul român că va prezenta destinatarului atât memoriul cât și harta¹¹.

Români, în genere, și îndeosebi exilații erau tot mai îngrijorați de soarta Principatelor intrate, după semnarea convenției austro-turce de la Boyadjy Keuy (2/14 iunie 1854), sub ocupația militară austriacă. De aceea I. C. Brățianu publica la Paris, în 1855, un *Memoriu asupra Imperiului Austriei în cehiunea Orientului*, destinat șefului statului francez, în care analiza cu multă precizie și claritate mobilurile politicii orientale austriace, demonstrând convingător intențiile expansioniste ale Imperiului habsburgic la gurile Dunării. Astfel, el scria că Imperiul habsburgic nu era altceva decât un conglomerat de popoare, mai mult de jumătate negermanice, care fără sprijinul Rusiei s-ar fi prăbușit la 1848 sub lovitura impetuoașă a revoluției. Spulberând mitul pe care încerca să și-l creeze Austria ca salvatoare a Europei prin poziția adoptată de ea în timpul războiului Crimeii, I. C. Brățianu demonstra că, în fapt, aceasta era interesată să-i susțină pe ruși, deoarece stia că „în ziua în care Rusia va înceta de a fi o putere impunătoare va dispărea și dânsa de pe harta Europei. Într-adevăr, națiunile care o compun, nemaitemându-se de intervenirea rusească, ar zgudui cu facilitate jugul Casei de Habsburg”¹². Popoarele din monarchia habsburgică — se mai arăta în

și imprejurările în care a fost elaborat, el urmărea în principal să determine cercuriile conducătoare franceze să accepte participarea românilor la războiul Crimeei alături de aliați. În plus, în unele lucrări este menționat cu data greșită de mai 1855.

⁸ Ibidem, Arhiva Chr. Tell, I, varia 22. O copie a memoriului a fost înaintată de Gh. Magheru și ambasadorului Angliei la Constantinopol, Stratford Canning, viconte de Redcliffe. Cf. ibidem, Arhiva Ion Ghica, mapa V, mss. 117, f. 402—405.

⁹ Bibl. Națională, fond Brățianu, pach. LX/doc. 5.

¹⁰ C. Bolliac, *Choix de lettres et mémoires sur la Question Roumaine 1852—1856*, Paris, 1856, p. 11—30.

¹¹ Ibidem, p. 73—80.

¹² Din scriserile și cuvântările lui I. C. Brățianu..., p. 173.

memoriu — aveau dreptul să se constituie în conformitate cu principiul naționalităților, iar Franța trebuia să sprijine aceste popoare și în special pe români în lupta lor de emancipare națională. Din păcate, în loc să favorizeze lupta națională a popoarelor din sud-estul Europei, statele occidentale nu se arătau preocupate decât de „întărirea puterii otomane”. Datorită acestei politici Principatele române fuseseră lăsate „în voia invaziunii austriecilor și turcilor spre a le oprime și viola drepturile lor, în loc de a le admite în rândul aliaților”¹³.

Franța — releva I. C. Brătianu — nu trebuia să rămână nepășătoare față de năzuință de emancipare politică a popoarelor, deoarece aceasta ar echivala cu renunțarea la principiile proclamate de ea. Împăratul francez să știe că securitatea Europei nu putea fi asigurată decât după „reconstituirea Orientului pe bazele naționalităților”. „Naționalitate, civilizațiu ne libertate — conchidea I. C. Brătianu — acesta e programul ce trebuie să urmeze Franța în Orient. Români îl drept punct de reazim, acesta e mijlocul principal”¹⁴. Pentru înfăptuirea acestui deziderat să fie constrânsi austriecii să evacueze Principatele, permitându-se moldo-românilor „să se unească într-un singur stat și să se reconstituască în elementul lor național”¹⁵.

Asupra necesității ca Franța să sprijine lupta de emancipare a popoarelor din sud-estul continentului insistă I. C. Brătianu și în scrisoarea-memoriu trimisă la 25 februarie 1855 ambasadorului Franței la Constantinopol, Ed. Thouvenel. Puterile occidentale — arăta fruntașul politic român — trebuiau să se sprijine în războiul lor contra Rusiei nu pe Austria, ci pe popoarele din Orient: polonezii, creștinii din Imperiul otoman și mai ales români din Principate. Acestora din urmă să li se recunoască dreptul de a se uni în cadrul același stat și de a se organiza în conformitate cu propriile aspirații și nevoi, restituindu-li-se totodată Basarabia, acea parte a teritoriului național cedată Rusiei de către Poarta otomană prin violarea tratatelor care legau Principatele de puterea suzerană. Numai prin constituirea statelor român și polonez, singurele pe care Franța ar fi putut conta pentru a-și exercita influența în Orient, devinea posibil să se pună stăvile expansiunii Rusiei în Europa¹⁶.

Din 1855 datează și memoriul adresat împăratului Napoleon al III-lea de N. Golescu¹⁷. Văzând în șeful statului francez personalitatea politică cea mai binevoitoare românilor, autorul memoriului, vorbind în numele țării sale, își exprima speranța că războiul Crimeii nu va fi lipsit de urmări favorabile pentru Principate. După ce sublinia decepțiile încercate de români ca urmare a refuzului de a li se îngădui să participe la războiul împotriva Rusiei și a ocupării Moldovei și Țării Românești de către Austria, N. Golescu revendică unirea Principatelor și crearea unor instituții liberale și democratice. Formulând ideea unui stat român suveran și independent, care să cuprindă

¹³ Ibidem, p. 175.

¹⁴ Ibidem, p. 180.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Vezi Valeriu Stan, *Un memoriu inedit al lui Ion C. Brătianu din perioada exilului*, în „Revista istorică”, III, 1992, nr. 7–8, p. 837–845.

¹⁷ Cf. Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 71; Ministère des Affaires Etrangères, série Mémoires et documents, Turquie, vol. 54, f. 58–65 v. Publicat în D. A. Sturdza s.a.; *Acte și documente privitoare la istoria renașterii României*, vol. VII, București, 1892, p. 1382–1389, cu data greșită de „martie 1856” (în continuare se va cita *Acte și documente...*).

În hotarele sale și Basarabia, lui Napoleon al III-lea i se cerea numirea în fruntea noului stat a unui principe străin, de preferință apartinând chiar dinastiei franceze. În acest context se respingea atât proiectul de a forma din cele două Principate un vice-regat turc, asemănător Egiptului, cât și acela al cedării lor către Austria drept compensație. Soluția nu putea fi alta decât ca Principatele să-și apartină, recunoscându-li-se deplina suveranitate în schimbul capitalizării tributului față de Poartă.

În afara contactelor directe și a memoriilor trimise unor personalități politice franceze sau engleze, exilații recurgeau și la alte mijloace pentru dobândirea sprijinului puterilor apusene pentru cauza românească. Între acestea, publicarea unor lucrări de informare și propagandă în favoarea drepturilor și intereselor naționale ale Principatelor române ocupă un loc important. Astfel, în cursul anului 1853 a apărut la Paris una din cele mai importante scrimeri elaborate de exilații români, *Dernière occupation des Principautés Danubiennes par la Russie*, lucrare datorată lui I. Ghica, care o semna cu pseudonimul anagramă G. Chainoi. În anul următor, D. Bolintineanu publica, tot la Paris, cu sprijinul lui I. Voinescu II, lucrarea *Les Principautés Roumaines*, pentru a face cunoscute întinderea și numărul poporului român, răspândit în diverse provincii istorice. Autorul schițează, mai întâi, un scurt istoric al țărilor române, axat pe ideea luptei pentru libertate și autonomie națională, pentru unitate. Alte capítole cuprind informații de ordin geografic, demografic, religios, administrativ, pentru a oferi străinătății posibilitatea unei cunoașteri mai largi a realităților din Principate. În final, D. Bolintineanu reclama realizarea unității naționale sub garanția marilor puteri, subliniind că: „Principatele dunărene trebuie să fie reunite într-un singur stat [...] și garanția puterilor aliate va veni să consolideze pentru totdeauna noul edificiu al emancipării române”¹⁸.

Tot în 1854 apărea la Paris și broșura lui C. N. Filipescu, un alt exilat român, intitulată *Mémoire sur les conditions d'existence des Principautés Danubiennes*, în care se proceda la o analiză detaliată a raporturilor de suzeranitate și protectorat ce legau Principatele române de Turcia și Rusia. Concluzia era că, datorită slăbiciunii Porții și politicii agresive a Rusiei, românii nu-și puteau pune speranță decât în Franța și Anglia, agreate și pentru atracția exercitată de civilizația occidentală. Deși nu se revendica unirea, ci numai recunoașterea autonomiei și garanția colectivă, în lucrare era relevat interesul puterilor occidentale de a consolida existența politică a Principatelor, pentru a face din ele o barieră în calea expansiunii Rusiei țariste spre sud-estul continentului.

Demersurile emigrației române pe tărâmul diplomației și publicisticii începeau să da rezultate, oficialitățile franceze arătându-se tot mai interesate de situația Principatelor. În noiembrie 1854, N. Golescu relata lui Chr. Tell că guvernul francez ceruse pribegilor de la Paris „un memoriu statistic asupra țării”¹⁹. Cauza românească începea să fi mai bine cunoscută în Franța, exilații fiind considerați purtători de cuvânt ai națiunii. Cercurile conducătoare imperiale se arătau favorabile unui stat național român sub garanția marilor puteri. În vara anului 1854, ministrul de externe francez, Drouyn de Lhuys, în depășă să din 22 iulie către ambasadorul Franței la Viena,

¹⁸ D. Bolintineanu, *Les Principautés Roumaines*, Paris, 1854, p. 59.

¹⁹ Arh. St. Euc., fond Chr. Tell, dos. 39, f. 1–2.

declara în numele împăratului că una din condițiile esențiale ale păcii era realizarea dorințelor românilor, fapt pentru care N. Golcsu și arhimandritul Iosaphat Snagoveanu îi adresau o scrisoare de mulțumire²⁰. La rândul său, Napoleon al III-lea în memorandumul trimis la 29 martie 1855 la Londra, preconiza crearea unui stat român „ca barieră Europei occidentale contra gigantului de la Nord”²¹. Diplomația franceză va fi de altfel aceea care va ridica oficial problema unirii Moldovei și a Țării Românești în Conferința de la Viena din martie-iunie același an. După cum se știe, reprezentantul Franței la masa tratativelor, baronul de Bourqueney, a depus la 26 martie 1855 un memorandum care propunea unirea Principatelor ca o modalitate de a le sustrage de sub influența exclusivă a Rusiei, formându-se din ele o barieră naturală contra încercărilor de a amenința integritatea Imperiului otoman. Memorandumul evidenția faptul că unirea se întemeia pe identitatea de limbă, de obiceiuri, de legi și interes, că ea era unanim dorită, fiind preconizată încă în Regulamentele organice. Se propunea, de asemenea, o domnie ereditară cu un print indigen „sau mai bine” cu unul ales dintr-o familie domnitoare europeană²². Cu toate că decizia oamenilor politici francezi de a sprijini crearea unui stat național român s-a datorat și altor factori, prioritare fiind interesele Franței imperiale din acei ani, este neîndicelnic că activitatea desfășurată de exilații români a contribuit din plin la crearea în rândul acestora a unei atmosfere favorabile justelor revendicări ale poporului român.

Folosind cu abilitate susceptibilitatea și disensiunile dintre marile puteri în profitul cauzei naționale, emigranții români și-au intensificat la maximum activitatea în 1856, înaintea, în timpul și după Congresul de pace de la Paris, atât prin contacte directe sau mijlocite cu cercuri politice franceze și engleze, cât și prin presă, publicații etc. Sporirea eforturilor emigrației devinea cu atât mai necesară în acele împrejurări, când urma să se hotărască soartea românilor din Principate, cu cât chiar oameni de stat europeni și vederi democratice care se afirmaseră ca sprijinitori ai luptei pentru emancipare și unitate națională a poporilor din centrul și sud-estul continentului, nu ezitau să ia în discuție și unele proiecte de organizare a Europei postbelice potrivnice intereselor românești. Astfel, de exemplu, chiar în timpul desfășurării congresului, reprezentantul Sardiniei, Camillo Cavour, reactualiza un proiect mai vechi de cedare a Principatelor Austriei în profitul unității italiene, proiect agreat și de Napoleon al III-lea, dar respins de Anglia și chiar de Austria²³.

Intensificarea eforturilor emigrației era reclamată și de necesitatea contracărării acțiunilor antiunioniste ale separațiștilor interni, care, la rândul lor, prin emisari și memorii trimise cabinetelor europene, desfășurau o largă activitate politică. În iulie 1856, de pildă, Ștefan Golescu semnala

²⁰ N. Corivan, *Cinci piese documentare din Arhivele Ministerului de Afaceri Străine din Paris*, în „Revista istorică”, XVII, 1931, nr. 7–9, p. 190–191.

²¹ T.W. Riker, *The Concert of Europe and Moldavia in 1857*, în „English Historical Review”, vol. 42, 1927, p. 228.

²² *Acte și documente*, vol. II, p. 641–643.

²³ Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii României*, București, 1930, p. 136; A. Oțetea, *Marile puteri și Unirea Principatelor*, în vol. *Omagiu lui Ion Lupaș*, București, 1942, p. 670; T.W. Riker, *Cum s-a format România. Studiul unei probleme internaționale*, 1856–1866, București, [1944], p. 63.

lui Dumitru Brățianu că „Suțachi (C-tin A. Suțu, reacționar muntean, trimis în Apus spre a sprijini candidatura la domnie a caimacamului Al.D. Ghica — n.n.) a mai dat un memorial în zilele aceste contra unirii”²⁴. Consecința a fost că Ministerul de Externe al Franței a cerut lămuriri fraților Ștefan și Nicolae Golescu în legătură cu acel demers²⁵. Memorii similare, din medii ale boierimii conservatoare, antiunioniste, au adresat cabinetelor europene și Mihail Sturdza, fostul domn al Moldovei, N. Rosetti-Roznovanu și alții²⁶. Din aceste motive, la începutul anului 1856, în preajma deschiderii lucrărilor Congresului de pace de la Paris, exilații și-au intensificat acțiunea unionistă.

Astfel, chiar în ajunul noului an, la inspirația lui I.C. Brățianu — cum nota C.A. Rosetti în jurnalul său — ei organizează „o mică manifestație”, prezentând omagii de Anul nou și înscriindu-se în registrul principelui Jérôme Napoleon și al ministrului de externe, Alexandre Walewski²⁷. Manifestări similare au fost făcute și reprezentanților altor puteri prezenți la Congresul de pace de la Paris²⁸. S-a trecut, totodată, la pregătirea unui memoriu și a unei scrisori către Congres, menite să fie înaintate de N. Golescu împăratului Napoleon al III-lea, reginei Victoria a Angliei, regelui Piemontului Victor Emanuel al II-lea și reprezentanților lor la tratativele de pace. Memoriul urma să fie aprobat de către „toată românia din Paris”²⁹, antrenându-se astfel în acțiunea unionistă și colonia românească existentă atunci în capitala Franței. La 3 martie 1856, N. Golescu înainta memoriul amintit contelui Walewski, președintele congresului, în numele „Partidului național” din Principate a cărui voce nu putuse fi auzită, fiind înăbușită de armatele trăine invadatoare ale teritoriului românesc. Memoriul³⁰ cuprindea un apel în favoarea unirii, privită atât din punctul de vedere al dezideratelor poporului român cât și al intereselor marilor puteri în sud-estul Europei. Demonstrând că menținerea separației Principatelor nu rezolva aspirațiile lor ardente, N. Golescu considera că cea mai bună soluție ar fi fost ca ele să formeze „un stat neutru independent, [cu domn] ereditar sub garanția colectivă a puterilor”. Reconstituită în limitele ei etnografice de dinaintea anexiunilor teritoriale, „România”, însumând șase milioane de locuitori și dispunând de o armată puternică, putea constitui o linie de apărare sigură a sud-estului european împotriva expansiunii rusești.

O intervenție similară către Napoleon al III-lea era făcută, tot de N. Golescu, la 15 martie 1856, care și-a asociat în calitate de cosemnatar ai memo-

²⁴ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brățianu*, vol. II, București, 1934, p. 119—120.

²⁵ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. IV, București, 1939, p. 158.

²⁶ N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în Apus (1853—1857). Scrisori și memorii*, București, 1931, p. 13. Pentru memorialul lui Mihail Sturdza vezi V. Maciu, *Un proiect al lui Mihail Sturdza pentru organizarea Principatelor Române*, în „Studii”, XIV, 1966, nr. 1, p. 59—91.

²⁷ C.A. Rosetti, *Jurnalul meu*, ediție îngrijită de Marin Bucur, Cluj-Napoca, 1974, p. 351.

²⁸ Vezi, de exemplu, prezentarea *in corpore* și depunerea cărților de vizită la reședințele plenipotențiarilor la Congres, acțiune nu lipsită de incidente hazlii, relatată în amintirile sale de V. A. Urechia, pe atunci student la Paris (Cf. V. A. Urechia, *Amintiri contemporane*, în „Magazin istoric”, XVIII, 1984, nr. 9, p. 36).

²⁹ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 59—60.

³⁰ N. Corivan, *op. cit.*, p. 91—101.

riuJui pe arhimandritul Iosaphat Snagoveanu, I. Filipescu, G. Cantacuzino și Pericle Ghica³¹.

În activitatea politică și publicistică pe lângă diplomații marilor puteri s-au încadrat și tinerii studenți români aflați în capitala Franței, ca și unii români rezidenți în străinătate. Un ecou deosebit în cercurile diplomatice și ale opiniei publice l-a avut memoria lui V. Boerescu, căruia i s-au asociat G.D. Vernescu, C-tin Racotă și G. Alexeanu. Reluând aceeași temă a unirii, independenței și printului străin, memoria s-a bucurat de o largă publicitate, fiind trimis la 24 februarie 1856 chiar Congresului de pace³², spre a fi luat în considerare de către forumul european la reglementarea viitoarei organizări a celor două țări române.

Congresul de pace de la Paris n-a putut însă soluționa efectiv problema reorganizării Principatelor și implicit unirea lor politico-administrativă. Prin tratatul încheiat la 18/30 martie 1856 s-a hotărât abolirea protectoratului Rusiei și deci descătușarea de o dominație care tindea spre asimilarea politică a celor două state românești. Acestea rămâneau pe mai departe sub suzeranitatea Porții, bucurându-se însă de o deplină autonomie internă sub garanția colectivă a celorlalte mari puteri europene. Totodată s-a stabilit convocarea în fiecare din cele două Principate a câte unei Adunări ad-hoc pentru consultarea dorințelor poporului român și numirea unei comisii speciale de informare a puterilor garante. Aceasta din urmă, pe temeiul proprietăților constatări coroborate cu deciziile Adunărilor ad-hoc, urma să formuleze concluziile pentru viitoarea conferință a marilor puteri în vederea stabilirii unui nou statut de organizare a Principatelor, preconizat a fi acordat printr-un hatișerif³³. Este de observat că deși problemele esențiale privind țările române au fost lăsate în suspensie, ele urmând să formeze obiectul unor viitoare negocieri pe plan european, totuși hotărârea de a se proceda la consultarea dorințelor poporului român — fapt fără precedent până atunci în practica diplomatică — a reprezentat, din punctul de vedere al românilor, o izbândă. Renașterea lor națională și statală era astfel condiționată de propria lor voință.

Deciziile incomplete ale Congresului de pace de la Paris au stârnit o anumită decepție printre români, care își pușeaseră toate speranțele lor în acel areopag european. Totuși, hotărările adoptate de congres erau extrem de importante din perspectivă unionistă, fapt sesizat și de unii exilați. Astfel, I.C. Brătianu redacta în capitala Franței broșura *Mémoire sur la situation de la Moldo-Valachie depuis le traité de Paris*, apărută în 1857, în care supunea unei analize amănunte prevederile tratatului referitoare la Principate, subliniind însemnătatea exceptională a recunoașterii de către puterile europene a dreptului națiunii române de a se organiza în conformitate cu propriile aspirații. Din acel moment — aprecia I.C. Brătianu — „nici un obstacol nu ne va împiedica de a reconstituî România”, aceasta nefiind decât o chestiune de timp. Prin însuși faptul că marile puteri interveniseră în apărarea autonomiei Principatelor, se căstigase deja „o mare biruință. Europa a recunoscut că suntem un popor de zece milioane de oameni, menit să lupte și să

³¹ Ibidem, p. 101–104.

³² Vezi Valeriu Stan, *Două memori din vremea luptei pentru Unire*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol”, Iași, XXIV/1, 1987, p. 385–397.

³³ *Acte și documente*, vol. II, p. 1075–1084.

triunfe odată cu libertatea. Poziția noastră este indicată printre națiunile ce constituie republica europeană, de noi atârnă s-o cucerim”³⁴.

După încheierea tratatului de pace, înțelegând importanța menținerii sprijinului francez, exilații și-au reluat cu și mai multă hotărâre pledoariile în această direcție. S-a înființat, astfel, la Paris „o cancelarie”, în scopul de a ține legătura cu țara și cu celelalte centre ale emigației. Cancelaria era compusă — după cum îi scria Ștefan Golescu lui Dumitru Brătianu, la 8 mai 1856 — din arhimandritul Iosaphat Snagoveanu, președinte, Șt. Golescu, casier, C.A. Rosetti, E. Romalo și V. Alexandrescu-Urechia, secretari³⁵. S-a hotărât de asemenea să se elaboreze „un program cu cererile ce ar trebui să facă comisarilor moldo-români”, o cerere de doleanțe deci expediată la București și Iași și pusă la îndemâna elementelor unioniste. Redactarea „programului” a fost încredințată lui Al.G. Golescu-Negru și C.A. Rosetti³⁶.

Totodată, se acționează pentru influențarea favorabilă a unora dintre comisarii ce urmău să plece în Principate. În acest sens, I.C. Brătianu, N. Golescu și C. Cantacuzino (Râfoveanu) îl văzuseră pe contele Talleyrand Périgord, delegatul francez în comisia europeană, care i-a asigurat că Napoleon al III-lea „voiește unirea Principatelor”, dar că ea „spânzură acum de la moldo-români”. Cu prilejul întrevederii, comisarul francez a cerut lui N. Golescu un proiect conținând punctul de vedere al emigației române cu privire la modul în care „s-ar putea face improprietăria tăranilor”³⁷.

În vederea argumentării necesității improprietăririi, Al.G. Golescu-Negru a elaborat și publicat la Paris lucrarea *De l'abolition du servage dans les Principautés danubiennes*, în care demonstra necesitatea emancipării și improprietăririi tăranilor prin despăgubire. Tot în 1856, alături de scrisorile datorate unor publiciști francezi filoromâni ca Paul Bataillard, Edgar Quinet, J.A. Ubicini, Saint-Marc Girardin, Armand Levy și alții, apar și unele lucrări redactate de exilații români, desigur inegale ca valoare, scrise cu mai mult sau mai puțin talent, dar care toate au adus un neprețuit serviciu cauzei românești. Astfel Iacob Melic a publicat lucrarea *L'Orient devant l'Occident*, I. Heliade Rădulescu (care semna Prosdociu) broșura intitulată *Descrierea Europei după tractatul de la Paris*, în timp ce Dim. Bolintineanu în lucrarea *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-Valaques*, apărută tot la Paris, a combătut cu fermitate poziția antiunionistă a Austriei și Turciei, dezvăluind interesele care făceau ca cele două imperii să se opună unirii. La rândul său, V. Boerescu publica lucrarea *La Roumanie après le traité de Paris du 30 mars 1856*, cu o introducere de Royer Collard, tradusă în 1857 și în limba română, în care se da o fundamentare juridică drepturilor românești, având avantajul, după cum remarcă Ștefan Golescu, de a „protesta în termeni măsurați împotriva a tot ceea ce s-ar fi făcut chiar de către congresul european contra drepturilor noastre, pe care ea le subliniază de o manieră izbitoare sprijinită pe dreptul giților”³⁸.

Noi memorii și adrese unioniste ale exilaților sunt elaborate în perioada de după Tratatul de pace de la Paris. În aprilie 1856, români din capitala Franței, în frunte cu arhimandritul Iosaphat Snagoveanu, C.G. Cantacuzino,

³⁴ Din scrisorile și cuvântările lui Ion C. Brătianu..., p. 275–276.

³⁵ Al. Cretzianu, op. cit., p. 80–81.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ G. Fotino, op. cit., p. 168.

E. Romalo, C. Esarcu, G. Adrian, Dim. Berindei și alții au adresat contelui Walewski o petiție în care cererii de repatriere a exilaților îi asociau ideea, atât de des vehiculată până atunci, a unirii Principatelor sub un prinț străin dintr-o nație din familiile domnitoare din Occident³⁹. La începutul lunii mai, V. Alexandrescu-Urechia informa pe Gh. Sion că se adunau semnături pe o „adresă de mulțumire” către Napoleon al III-lea, precizând că aceasta urma să fie prezentată personal împăratului de către o deputație din rândul românilor⁴⁰. Exilații se temeau însă „foarte [mult] ca nu cumva votul națiunii să fie altul decât acel al nostru”, de faptul deci că ideea unionistă să nu fie înfrântă în cele două Principate tocmai într-un moment când era dorită de puterile occidentale, îndeosebi de Napoleon al III-lea. Din aceste motive, românii din Paris voiau ca unirea să fie formulată „ca o condiție *sine qua non* de mântuire”⁴¹. Totul depindea deci — după Congresul de pace — de voința românilor. De aceea se impunea să se pronunțe în acest sens — cum aprecia Ștefan Golescu — români din ambele Principate, căci numai astfel puterile occidentale „vor fi antrenate fără voia lor să ne susțină”⁴².

Pentru a păstra sprijinul lui Napoleon al III-lea exilații s-au folosit și de influența unor apropiați ai împăratului ca ducele de Persigny, Achile Fould, Mocquard, șeful de cabinet al acestuia, dar mai ales a prințului Jérôme Napoleon, unul din virtualii candidați la tronul Principatelor Unite. Instrucțiunile date „din ordin” ziarelor franceze de către A. Fould de a apăra din când în când „ideea unirii cu un prinț străin”⁴³ arată că Franța perseveră în politică ei orientală. Declarațiile multor diplomați francezi în sprijinul unirii, apariția în presa franceză a unor articole inspirate „de sus” împotriva ocupăției austriace a Principatelor⁴⁴, ca și grațierea la 1 iulie 1856 a lui I.C. Brătișanu, condamnat politic, întăreau impresia generală cu privire la atitudinea constant favorabilă a lui Napoleon al III-lea față de problema românească. În cursul aceluiași an, I.C. Brășianu izbutea chiar să aibă o întâlnire cu împăratul, reamintindu-i personal idealurile de care era însuflețit poporul român și cerându-i sprijinul în vederea reunirii lui în cadrul aceluiași stat național⁴⁵.

La începutul lui septembrie, cu prilejul apropriatei întruniri la Constantinopol a comisarilor puterilor semnatare ale tratatului din 30 martie 1856 de la Paris, N. Golescu sugera lui Walewski unele idei privind reorganizarea Principatelor. Apreciind sentimentele de înaltă solicitudine ale împăratului Franței față de opera de regenerare a Principatelor dunărene, fruntașul politic român cerea să se pună în valoare elanul unionist pentru a se adopta un număr de reforme indispensabile pentru progresul țării, între care desființarea șerbiei, considerată o adevărată „plagă socială” ce împiedica orice dezvoltare a celor două țări. Totodată, puterile occidentale favorabile națiunii române erau rugate ca în instrucțiunile pentru comisarii ce trebuiau să meargă în Principate să prevadă reîntoarcerea în țară a exilaților, liber-

³⁹ N. Crivani, *op. cit.*, p. 114–118.

⁴⁰ St. Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gh. Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 288.

⁴¹ *Ibidem*, p. 287.

⁴² G. Fotino, *op. cit.*, p. 155.

⁴³ *Ibidem*, p. 156, 158.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 178.

⁴⁵ Apostol Staș, Ion, C. Brătișanu: *rolul său în revoluția de la 1848 și în exil*, în „*Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu*”, tom V–VI, 1979, p. 51.

tatea presei și dreptul la o largă și echitabilă reprezentare socială în Adunările 'ad-hoc'⁴⁶.

- Un memoriu unionist adresa contelui Walewski, la 31 decembrie 1856, din Constantinopol, și generalul Gh. Magheru. Unirea era prezentată drept condiție fundamentală a progresului și a existenței naționale: „Fără Unire nu poate fi vorba nici de ordine în țară, nici de regulă în finanțe, nici de prosperitate și nici de forță armată”⁴⁷. De aceea, dat fiind că la conferința de la Viena din 1855 reprezentantul Franței fusese cel dintâi care sprijinise cauza unirii românilor, Gh. Magheru își exprima speranța că împăratul și guvernul francez nu vor precupeți nimioi pentru concretizarea acestei năzuințe: La 8 decembrie 1856, printre-o scrisoare, Gh. Magheru apela chiar la Napoleon al III-lea pentru susținerea unirii, cerându-i suportul deplin pentru ca „vîtoarele dezbateri să deschidă calea după care aspiră națiunea română de atâtă vreme”⁴⁸.

- Apelurile exilaților români către autoritățile franceze au contribuit în mare măsură la cultivarea interesului lui Napoleon al III-lea față de unirea Principatelor. O doavadă în acest sens o constituie nota publicată în „Le Moniteur” din 5 februarie 1857 prin care Franța reconfirma atitudinea ei prounionistă, ceea ce era de natură să confere doleanțelor românești un cadrul extern favorabil.

*

Un interes deosebit a fost acordat propagandei și acțiunilor diplomatice în Anglia, datorită atât condițiilor favorabile oferite de regimul ei politic liberal, cât și rolului de prim ordin jucat de Imperiul britanic în contextul relațiilor politice internaționale ale epocii. Numirea lui Palmerston ca prim ministru al Angliei (februarie 1855) a fost primită cu simpatie de către exilații români, care nu puteau uita cuvintele promițătoare rostite cu ocazia întrevederilor avute în anii anteriori cu N. Bălcescu, I. Heliade Rădulescu și D-tru Brătianu. Si în această etapă rolul principal în desfășurarea unei propagande eficiente în Anglia a revenit lui Dumitru Brătianu, reprezentantul emigrației române la Londra. Prin devotamentul și clarviziunea de care dădea doavadă, prin cunoașterea realităților politice din Marea Britanie, dar mai ales prin relațiile ce și le crease în cercurile politice și de presă, el era cel mai în măsură să devină exponentul intereselor naționale românești în această țară⁴⁹.

Reîntors în Occident la începutul anului 1855, D. Brătianu a căutat să reia, cu răbdare și perseverență, legăturile cu oamenii de stat britanici pe care-i cunoștea, deși inițiativa sa nu era întrutotul împărtășită de Comitetul democratic european de la Londra al cărui membru se număra încă, Organismul exilaților europeni continua să credă că nu evoluționismul ci revoluționarismul constituia cheia succesului social și național în partea centrală

⁴⁶ Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 71; Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatique, série Mémoires et documents, Turquie, vol. 55, f. 230—234. Vezi și scrisoarea lui N. Golescu către Walewski din 5 septembrie 1856 prin care era înaintat memoriu. Cf. N. Corivan, op. cit., p. 127—128.

⁴⁷ Acte și documente, vol. III, p. 920.

⁴⁸ Ibidem, p. 967.

⁴⁹ Vezi pe larg activitatea lui Dumitru Brătianu din această perioadă în lucrarea lui Anastasie Jordache, Pe urmele lui Dumitru Brătianu, București, Edit. Sport-Turism, 1981, p. 164 și urm.

și răsăriteană a Europei. Abandonând metodele revoluționare de acțiune, la 26 aprilie 1855, D. Brătianu se adresa din Paris, unde se afla, lui Sir Robert Peel, membru al Camerei Comunelor și al cabinetului, mulțumindu-i, în numele emigrantilor români, pentru „cuvintele memorabile” pe care le rostise la Tamworth în favoarea Principatelor. „Prin crearea unui stat independent la Dunărea de Jos — scria D. Brătianu — creare la care dumineavoastră ați luat cu îndrăzneală inițiativa, redăți vieții un popor de cinci la sase milioane de oameni care poate, în mod cert, avea drept de cetate printre națiunile civilizate ale Europei, potrivit cu gloriosul său trecut și cu tendințele și eforturile sale prezente”⁵⁰. Pentru a câștiga sprijinul burgheziei engleze el nu uită să arate că prin unirea Principatelor se deschidea „un debușeu rodnic comerțului și industriei engleză”⁵¹. Așadar, tactica cointeresării economice în soluționarea unor probleme politice, utilizată și în activitatea diplomatică din primii ani ai emigrației, era considerată a fi indicată.

La 12 mai, tot din Paris, D. Brătianu insistă pe lângă lordul Ellenborough, membru al Camerei Lorziilor, să aducă în dezbaterea acestui for problemă Principatelor, subliniind faptul că „singura soluție serioasă a problemei Principatelor dunărene ar fi unirea lor într-un stat neutru, după exemplul Belgiei, sub garanția dreptului public european”⁵². Prin aceasta nu numai că s-ar fi pus capăt intrigilor imperiilor limitrofe în Moldova și Tara Românească, asigurându-li-se o prosperitate durabilă, dar noul stat românesc ar fi constituit, în același timp, o stăvilă în calea expansiunii țările spre sud-estul european.

Pledoaria în sprijinul cauzei românești pare să fi obținut succese în Anglia, dacă avem în vedere că un alt membru marcant al diplomației și ziaristicii britanice, deputatul Austen Henry Layard, avea, în discursul ținut la Liverpool, cuvinte favorabile la adresa Principatelor române, fapt pentru care emigrantii din Paris ii trimiteau, la 17 mai 1855, o scrisoare de mulțumire. Cu această ocazie, se insistă din nou pentru crearea „unui stat român la Dunărea de Jos”, ca unică soluție a problemei orientale, adresându-i-se omului politic britanic rugămîntea de a apăra chestiunea Principatelor în Camera Comunelor⁵³.

Atenții la tot ceea ce privea Principatele, exilații români protestau împotriva intenției puterilor aliate, manifestată în timpul Conferinței de la Viena, de a pune cele două țări române sub un eventual protectorat anglo-franco-ruso-austriac, având în vedere că două dintre puterile protectoare, Imperiul habsburgic și cel țarist, erau total ostile cauzei poporului român. Pentru evitarea unei astfel de situații D. Brătianu, în numele exilaților de la Paris, adresa lordului Clarendon, secretarul de stat la Foreign Office, la 4 iulie 1855, o adresă în care se sublinia că „nici o putere străină nu poate să aibă dreptul de a dispune de averea și libertățile a 5 milioane de oameni fără, cel puțin, să-i consulte”. Se aprecia că prin intenția instituirii unui cvadruplu protectorat, din care nu lipseau Austria și Rusia, dreptul de protecție va fi exercitat exclusiv de cele două imperii limitrofe, ceea ce va da prilej de amestec în treburile interne ale Principatelor și va constitui un obstacol permanent

⁵⁰ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 5–6.

⁵¹ *Ibidem*, p. 6.

⁵² *Ibidem*, p. 8–9.

⁵³ *Ibidem*, p. 11.

în calea progresului lor economic, social, politic și cultural. Denunțând ocupația austriacă nedreaptă, emigrația română din Paris respingea, prin D. Brătianu, orice măsură ce ar fi fost luată în legătură cu Principatele „fără un prealabil și liber consimțământ al locuitorilor lor”⁵⁴. Se respingea, aşadar, înlocuirea unui protectorat cu altul, așa cum se preconizase de către Conferința de la Viena, întrucât prin aceasta se perpetua amestecul străin în treburile interne ale Principatelor, românii neputând accepta decât o garanție colectivă a marilor puteri, care să vegheze asupra relațiilor lor speciale cu Poarta otomană.

Asupra pericolului ocupației austriace și a dorinței românilor de a se uni și guverna ei însăși insistă din nou D. Brătianu în memoriu adresat, la 27 iulie 1855, lui A.H. Layard⁵⁵. Se revendica unirea celor două țări române, restituirea Basarabiei, parte integrantă a teritoriului Moldovei, și independența deplină a noului stat, menținerea suzeranității otomane pierzându și rățiunea de a fi în condițiile în care Turcia se dovedea incapabilă de a se apăra pe ea însăși.

Demersurile exilaților pe lângă oamenii politici britanici n-au rămas fără ecou. La 6 iulie 1855, E. Hammond, subsecretar de stat la Foreign Office, informa că a primit instrucțiuni din partea lordului Clarendon să mulțumească românilor din Paris pentru apelul lor și pentru orice alte informații ce vor fi date cu privire la Principate⁵⁶. Două săptămâni mai târziu, la 23 iulie, tot din însărcinarea superiorului său, îi aducea la cunoștință lui D. Brătianu că un membru al Camerei Comunelor dorea să comunice Parlamentului adresa românilor din Paris din 4 iulie 1855, acțiune la care guvernul englez nu se împotrivea, dar dorea să știe dacă toți semnatarii ei erau de acord⁵⁷. Ca urmare a intervențiilor lui D. Brătianu, chestiunea Principatelor avea să fie ridicată în Parlamentul britanic de către Layard, care va publica ulterior un documentat material pe această temă în „The Quarterly Review”.

Incurajat de succesul obținut, delegatul emigrației române la Londra se adresa, la 26 august 1855, însuși primului ministru britanic, lordul Palmerston. În scrisoarea către Palmerston, D. Brătianu propunea, pe lângă participarea românilor la războiul împotriva Rusiei, o intervenție pentru repatrierea exilaților, înlăturarea domnilor existenți și numirea unui locotenent domnesc pentru ambele Principate în persoana lui N. Golescu, „singurul ce va fi primit cu aclamații în Moldova, ca și în Valahia”⁵⁸. Desemnarea lui N. Golescu drept locotenent domnesc în cele două țări române era văzută ca un prim pas spre unire: „Eu doresc pentru moment un singur locotenent domnesc, căci sper că din prezenta criză europeană va ieși unirea celor două Principate și punerea lor în posesiunea tuturor drepturilor pe care le asigură capitulațiile sau poate chiar completa lor independență”⁵⁹.

Concomitent cu intervențiile pe lângă demnitarii britanici și intensificarea propagandei prin presă, s-a încercat și organizarea unor mitinguri în favoarea Principatelor române. În același an, C.A. Rosetti călătorea la Play-

⁵⁴ *Ibidem*, p. 15–18.

⁵⁵ Arh. St. Buc., microfilme Anglia, r. 415; British Library, MSS. Layard, nr. 39.065, f. 157–169.

⁵⁶ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 25–26.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 31–37.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 38–41.

mouth, orașul natal al soției sale, inițiind, cu acest prilej, o adunare de popularizare a cauzei românești. Auditoriul era informat că românii, care puteau să organizeze o armată de 100 000 de oameni, erau gata să lupte împotriva Rusiei alături de soldații occidentali ai „democrației”⁶⁰. În mai 1855, D. Brătianu convoacă și el un miting la Liverpool. În cuvântul său făcea cunoscute năzuințele românilor de eliberare de sub protectoratul Rusiei și de formare a unui stat național. Atacând însă Austria pentru „duplicitatea” ei în Principate, D. Brătianu acționa în disonanță față de guvernul britanic, care menaja și tolera chiar acea politică⁶¹. Organizarea unor astfel de mitinguri se dovedea însă dificilă datorită greutății pe care o ridică recrutarea atât a auditoriului, cât și a vorbitoilor. Pentru a produce efectul scontat, aceștia din urmă trebuiau să fie personalități politice, dar mai cu seamă să vorbească fluent engleză, ceea ce — în acele momente — nu era o virtute a emigranților.

În perspectiva apropiatăi încheierii a păcii, când urma să se hotărască și soarta Principatelor, D. Brătianu concepea un amplu program de acțiune care trebuia să exercite asupra forurilor politice europene „o presie puternică a opiniei publice în favorul soluției ce dorim noi”. Adresându-se lui M. Kogălniceanu, pe care nu-l cunoșuse personal până atunci, îl informa că Anglia și Franța doreau o rezolvare favorabilă a situației Principatelor, dar „nu cunoște bine nici importanța Moldo Valahiei, nici elementele de care dispune ca să formeze un stat puternic”. Existau mai multe proiecte în dezbatere, asupra căror opinia celor două puteri era încă „flotantă”. „Trebuie dar — scria D. Brătianu — prin jurnale, prin broșuri, prin publicarea unei cărți geografice de circonstanță, prin meetinguri aici în Englîteră, prin toate chipurile, să căutăm a lumina, a impresiona, a agita, a pasiona publicul francez și cinglez și a da astfel chestiunii române popularitatea fără de care nu poate triumpha”⁶². Această activitate în favoarea cauzei românești avea șanse de reușită, în opinia lui D. Brătianu, numai dacă găsea un sprijin puternic în țară. De aceea, lui M. Kogălniceanu i se cerea atât procurarea fondurilor necesare, cât și o adresă cu multe iscălituri către guvernul englez în care să i se mulțumească pentru apărarea cauzei românilor și să se exprime „voița Principatelor de a fi unite într-un regat și speranța lor că a lor voință va găsi un sprijin puternic în Englîteră”⁶³. Pentru a se da o mai mare legitimitate cererilor românilor, D. Brătianu sugera să se obțină din partea domnitorului Moldovei o scrisoare personală către primul ministru britanic. În felul acesta — preciza el — Grigore Ghica ar face „un act de mare Prinț și ar câștiga drepturi imprescriptibile atât la recunoașterea românilor, cât și la stima lui Palmerston”⁶⁴.

În februarie 1856, D. Brătianu formula din nou pentru lordul Clarendon dezideratul Principatelor de a se constituî într-un regat independent și neutru, asemănător Belgiei, iar dacă acest lucru nu era posibil, să se admită unirea Moldovei și a Țării Românești într-un singur stat autonom, drepturile puterii suzerane limitându-se doar la acordarea investiturii domnului și la

⁶⁰ Radu R. Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities*, Roma, 1962, p. 246.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 48.

⁶³ *Ibidem*, p. 49.

⁶⁴ *Ibidem*.

primirea tributului⁶⁵. Un demers similar era conținut într-o scrisoare a lui N. Golescu către același destinatar. Atestând primirea ambelor documente, E. Hammond răspundea apoi, lui D. Brătianu, că ele „vor face obiectul celei mai serioase considerațiuni din partea lordului Clarendon”⁶⁶. Rezultă, aşadar, că demersurile politice și diplomatice ale exilaților români au condus la întărirea punctului de vedere britanic în problema Principatelor tocmai în preajma Congresului de pace de la Paris, când Clarendon înclina tot mai mult spre unire.

D. Brătianu, îndeosebi, devenise în această perioadă bine cunoscut în cercurile guvernamentale engleze. Întreținea relații personale cu numeroși deputați englezi ca A.H. Layard, A. Otway, J.A. Roebuck, coresponda cu ei deseori, ținându-i la curent cu situația din Principatele române și angajându-i să acționeze în favoarea acestora. Nu numai oamenii politici, ca cei menționați, dar însuși primul ministru și ministrul de externe, ceilalți membri ai cabinetului britanic manifestau în acel timp receptivitate față de eforturile stăruitoare ale exilaților și față de problema românească. O atestă, între altele, propunerea făcută de Palmerston lui D. Brătianu de a-l însoțî la Paris, în chip de consilier particular, pe ministrul de externe, lordul Clarendon, pe durata desfășurării lucrărilor Congresului de pace. Deoarece exilatului român îi era interzisă intrarea în Franța, datorită calității de membru al Comitetului democratic european, Palmerston a intervenit să obțină pentru el permisiunea guvernului francez⁶⁷.

Ajuns la Paris, la începutul lunii martie 1856, D. Brătianu, beneficiind de recomandările favorabile ale lui Clarendon, a obținut cu ușurință o întrevedere cu A. Walewski, ministrul de externe al Franței și președintele Congresului, stabilind totodată legături profitabile cu plenipotențiarii secunzi ai Angliei și Franței, respectiv lordul Cowley și baronul de Bourqueney. La 5 aprilie, reprezentantul emigrației române la Londra prezenta lui Walewski o notă asupra unirii Principatelor în care demonstra că dacă Anglia ar susține unirea, Poarta n-ar mai continua să persiste în opoziția ei și astfel Austria, izolată, ar fi fost nevoie să cedeze în fața voinței celorlalte puteri. Din punct de vedere pecuniar, Turcia nu ar fi avut nimic de obiectat împotriva unirii, deoarece apărarea suzeranității ei asupra Principatelor o costa mai mult decât tributul incasat. Prin înființarea unui stat românesc la nord de Dunăre, Turcia ar fi dobândit, împotrivă, nu numai simpatia românilor, dar și un scurt eficace contra invaziilor Rusiei, noul stat românesc urmând să servească drept tampon între cele trei imperii limitrofe⁶⁸.

Dar, pentru că poziția Angliei era încă șovăitoare, neadmitând un stat român care să zdruncine integritatea Imperiului otoman din care-și făcuse o dogmă politică, D. Brătianu perseveră în demersurile lui de impingere a guvernului de la Londra spre o atitudine mai concordantă cu idealul românesc. Patriotul român își propuse să aducă Marea Britanie pe o poziție similară aceleia franceze, deoarece era neliniștit de faptul că, deși în timpul Congresului de la Paris împărtășise conjunctural punctul de vedere francez, guvernul de la Londra începuse să susțină fără rezerve Poarta otomană în detrimentul românilor.

⁶⁵ Ibidem, p. 55–56.

⁶⁶ Ibidem, p. 57.

⁶⁷ Ibidem, p. 286.

⁶⁸ N. Corivan, op. cit., p. 107–111.

Revenit la Londra la începutul lunii mai 1856, obținea o audiență la Palmerston, căruia îi făcea un tablou al realităților din țară pe baza informațiilor trimise de M. Kogălniceanu. „,I-am vorbit — îi comunică el lui C.A. Rosetti la Paris — de Colquhoun (consulul general britanic de la București — n.n.), de consulul de la Iași, de Divanurile ad-hoc, de noi”⁶⁹. Primul ministru britanic i-a promis că va da satisfacție cererilor sale, solicitând pentru rezolvarea lor doar „puțină răbdare”. În privința Adunărilor ad-hoc, el s-a pronunțat pentru constituirea lor prin alegeri.

La 14 mai, D. Brătianu avea o întrevedere și cu lordul Clarendon, căruia ceruse să i se trimită de urgență din țară câte o adresă de mulțumire, atât de la Iași cât și de la București, și în care „să se arate guvernului englez dorințele Principatelor”⁷⁰. A doua zi el scria, încântat, lui C.A. Rosetti: „,Lord Clarendon a fost *charmant*. Mi-a vorbit c-un ton de seriozitate care mi-a prins la inimă. Mi-a zis că s-a ocupat și că se ocupă de noi și că vom intra cu toții în țară îndată ce vor ieși austriaci, și că va face tot ce va putea ca să grăbească a lor iesire”⁷¹. În afara asigurărilor privind reîntoarcerea în țară a exilaților și incetarea ocupației austriace, omul de stat britanic promisese că va avea grijă de activitatea consulului de la Iași și că instrucțiunile date de guvernul de la Londra vor fi rigurose urmate de către comisarul trimis în Principate, dar nu ascunsese faptul că „soluția chestiunii Principatelor o să mai întârzie”⁷².

O nouă intervenție pe lângă ministrul de externe britanic avea loc la 27 mai 1856, D. Brătianu prevenindu-l pe Clarendon asupra încercărilor austriaciilor de a-și perpetua ocupația în Principate. Se solicita, totodată, să se dea instrucțiuni precise reprezentantilor diplomatici ai Angliei în Orient în legătură cu modul în care trebuiau alcătuite viitoarele Adunări ad-hoc, astfel încât acestea, liber alese, să reprezinte cu adevărat interesele tuturor claselor societății⁷³.

În afara intervențiilor repetate pe lângă Palmerston ori Clarendon, reprezentantul exilaților români la Londra contactea și alți oameni politici, parlamentari sau ziariști, căutând să mențină treaz interesul cercurilor politice și al opiniei publice britanice față de Principate. În același scop, încearcă să provoace „o dezbatere specială și serioasă în Parlament” în problema românească, reușind să obțină doar „oarecare interpelații”⁷⁴. Nemulțumit probabil cu ceea ce realizase, D. Brătianu se străduia să organizeze „odezbatere serioasă asupra chestiei noastre în ambele camere engleze” și să formeze „un comitet de englezi influenți care să ia sub patronajul lor interesele României”⁷⁵. Dacă dezbaterea plănuită nu a putut fi provocată — ea să va produce abia peste doi ani — în schimb associația filo-română a luat ființă, din ea făcând parte mai multe personalități britanice cunoscute, aparținând ambelor camere ale Parlamentului⁷⁶.

⁶⁹ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 79.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 86–87.

⁷² *Ibidem*, p. 87–88.

⁷³ Harold Temperley, *Four Documents on the Future of Roumania by Henry Stanley, J. D. Brătianu, Lord Palmerston and Albert Prince Consort, 1855–1856* în „Revue historique du sud-est européen”, XIV, 1937, nr. 7–9, p. 237–240.

⁷⁴ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 85, 102.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 102–103.

⁷⁶ N. Corivan, *op. cit.*, p. 142; W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia 1859*, Cambridge, 1929, p. 28.

D. Brătianu era conștient de rolul opiniei publice engleze în determinarea unor măsuri guvernamentale în favoarea idealurilor românești. În acest sens, la 3 iulie 1856, informa pe M. Kogălniceanu, V. Mălinescu și N. Ionescu că depunea toate eforturile pentru dobândirea simpatiei opiniei publice britanice, cu toate că îi lipseau mijloacele materiale necesare. „Guvernul englez și francez – scria el – deși îmi vorbesc mai totdeauna pe plac, știu că șovăiesc între justiția cauzei noastre și interesele lor particulare și fără o presie puternică a opiniei publice riscăm să fim sacrificați de Franța ca să câștige concursul Austriei în alte chestii, și de Englîtera ca să flăteze amorul propriu al turcilor și să derapene prinț-acest chip influență franceză la Constantinopol”⁷⁷. În urmăre, considera el, pentru a acționa asupra deciziei guvernului britanic, se impunea o presiune a opiniei publice din Anglia în folosul cauzei românești.

Acțiunea politică pe lângă guvernul britanic devenise cu atât mai imperioasă în condițiile în care, începând din vara anului 1856, atitudinea acestuia față de Principate se schimbase. Dacă în timpul Congresului de pace de la Paris Clarendon susținuse unirea și consultarea în acest scop a populației din cele două țări române, peste câteva luni revinea asupra propriei poziții. Într-o scrisoare din august către Cowley, ambasadorul britanic la Paris, preciza că nu se interesase de Principate „decât în măsura în care ele puteau deveni un bastion împotriva înaintării rusești”⁷⁸. Diplomatul britanic găsea acum, ca urmare a apropiierii franco-ruse, că Principatelor Unite nu mai corespundeau scopului destinat în planurile engleze, rolul de bastion împotriva expansiunii țariste atribuindu-l Imperiului otoman, care trebuia întărit. Influențat de reprezentanții Portii, el se convinse că unirea Principatelor române va fi „fatală” Turciei. În acest sens, englezii își reproșau că comiseră o mare greșală când admiseră ca Divanurile ad-hoc să devină o formă de legitimare și promovare a unirii celor două state românești. Ministrul de externe englez credea că interesele țării sale cereau respingerea discutării unirii în Adunările ad-hoc⁷⁹.

Eyre Crowe, ziarist englez, prieten al românilor și sprijinitor convins al cauzei unirii, considera apropierea franco-rusă drept principala cauză a schimbării atitudinii Angliei față de unirea celor două țări române, exprimându-și încrederea că această schimbare va fi trecătoare. „Este evident îi scria el lui D-tru Brătianu – că Anglia se teme acum de o înțelegere între Franța și Rusia. Aceasta este adevarata cauză a îndepărțării Angliei. Totuși Anglia nu s-a pronunțat formal contra Unirii. Anglia nu dorește, de asemenea, să se certe cu Franța, nici să ofenseze prea tare pe împărat. Astfel mai devreme sau mai târziu, ea se va ralia acestei opinii și Unirea va învinge”⁸⁰.

Încrezător în dreptatea cauzei pentru care lupta, D. Brătianu va încerca să aducă guvernul englez la sentimente mai bune față de români. În acest scop, apelează, din nou, la cercuri ale opiniei publice și la parlamentari, cărora le întregește informația despre poziția cheie a Principatelor ro-

⁷⁷ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 102–103.

⁷⁸ Harold Temperley, *The Union of Romania in the private letters of Palmerston, Clarendon and Cowley 1855–1857*, în „Revue historique du sud-est européen”, XIV, 1937, p. 10.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 10–11; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 102; Beatrice Marinescu, *Romanian-British political relations 1848–1878*, București, Edit. Academiei, 1983, p. 67–69.

⁸⁰ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 172–173.

mâne în zona cea mai vulnerabilă a expansiunii rusești din sud-estul Europei. De asemenea, s-a străduit să convingă „cățiva englezi de distincție” să viziteze Moldova și Tara Românească. Astfel, la propunerea lui D. Brătianu, E. Crowe pleca la Constantinopol și apoi în Principate, în misiune confidențială, la sfârșitul lui august „ca să lucreze pe lângă turci, ambasadori, comisari și jurnaliști în cauza noastră”⁸¹, călătorind pe același vapor cu Sir Henry Bulwer, reprezentantul Angliei în Comisia europeană. Rapoartele sale informau pe exilați asupra lucrărilor Conferinței de la Constantinopol a ambasadorilor și comisarilor marilor puteri și asupra intervențiilor întreprinse de el pe lângă diplomații respectivi în favoarea unirii Moldovei cu Tara Românească. Tot prin intermediul lui E. Crowe a aflat D. Brătianu de opoziția lui Stratford Canning, ambasadorul Angliei la Constantinopol, și a lui R. G. Colquhoun față de unire⁸².

Perseverând în încercarea de a aduce guvernul britanic pe o poziție mai conformă intereselor românești, reprezentantul exilatilor la Londra planuiește organizarea unor mitinguri în favoarea cauzei Principatelor la Brighton, Manchester, Birmingham și Liverpool. Reușea o asemenea reuniune la Brighton, la 6 octombrie 1856, cu ajutorul colegului său german din Comitetul democratic european, Arnold Ruge, care cunoștea bine limba engleză și locuia în acel oraș.

Mitingul s-a ținut în localul Primăriei și a fost presidat de primarul localității, W. Hallett. Au luat cuvântul politicieni locali, parlamentarul W. Scholefield, scriitorul și ziaristul Horace St. John, de la “The Daily Telegraph” și A. Ruge, care a vorbit în numele lui Dumitru Brătianu. A fost prezent, de asemenea, fostul domn al Moldovei Grigore Al. Ghica, iar unele personalități politice, care nu au putut participa, ca lordul Brougham, Arthur Otway, John Forster, W. Gladstone, William Garrison Ainsworth și John Roebuck, au trimis mesaje de simpatie⁸³. S-a adoptat o rezoluție în favoarea unirii Principatelor pentru a fi trimisă reginei Victoria, în care se exprima speranța că guvernul englez, de comun acord cu cel francez, va acționa pentru satisfacerea dorinței legitime a poporului român. În zilele imediat următoare ziarele locale, între care “The Brighton Gazette”, “The Brighton Herald”, “The Brighton Guardian”, dar și unele centrale ca “The Morning Chronicle” au publicat relatările asupra mitingului și petiției către regină, precum și articole despre Principate.

Succesul de la Brighton a fost neîndoilenic important, dar el n-a mai fost urmat de acțiuni similare în orașele industriale din centrul și nordul Angliei și n-a reușit să creeze un curent de suport britanic pentru cauza unionistă românească. Ca atare, o presiune a opiniei publice interne — căutată de D. Brătianu — n-a putut fi obținută pentru a determina o schimbare de atitudine a guvernului de la Londra. În posida acestui insucces, memoriile, adresele, contactele personale cu cercuri politice și ale opiniei publice britanice au contribuit substanțial la cunoașterea situației și perspectivelor politice ale Principatelor, altfel mai dificil de aflat. Pentru tot mai mulți oameni politici și intelectuali britanici, cauza națională română se asocia acum cu aceea a un-

⁸¹ Ibidem, p. 133.

⁸² Ibidem, p. 132–133.

⁸³ Vezi pe larg, în legătură cu acest miting, studiul lui Trevor J. Hope, *Dumitru Brătianu and the British public opinion regarding the unification of the Romanian Principalities (1848–1859)*, în vol. *Anglo-Romanian relations after 1821*, Iași, 1983, p. 35 și urm.

gurilor și polonezilor. Însăși diplomația britanică devenise mai conștientă de existența unei probleme românești la Dunăre, cu toate că, din motive strategice, refuza să-i conceapă o deplină soluționare politică. Cercurile comerciale engleze intuiesc și ele importanța și avantajele unui stat național român la gurile Dunării pentru garantarea afacerilor lor economice. Prin aceasta, aşa cum s-a remarcat, emigrația română câștigase „pe jumătate bătălia”⁸⁴.

Se constatașe apoi că, spre deosebire de opinia publică și cercurile comerciale care înclinau spre Principate, acțiunea persuasivă trebuia îndrepătată spre guvernul de la Londra. Dar deși D. Brătianu își va continua demersurile în această privință, trimițând, la 5 decembrie 1856, un amplu și documentat memoriu lordului Palmerston⁸⁵, nu s-a reușit modificarea poziției cabinetului de la St. James față de unirea Principatelor. Primul ministru britanic și colegii săi au fost iritați când, la 5 februarie 1857, „Le Moniteur Universel” a publicat nota oficioasă prin care guvernul francez își reafirma poziția sa prounionistă⁸⁶. Opinia publică engleză s-a arătat însă favorabilă, tapt datorat nu în mică măsură abnegației, devotamentului, stăruinței și abilității cu care reprezentantul exilaților români la Londra pledase pentru însăptuirea acestui mare ideal național românesc.

ASPECTS OF THE EXILED 1848 REVOLUTIONARIES' STRUGGLE FOR THE UNION OF THE PRINCIPALITIES (I)

Abstract

Approaches by exiled Romanian 1848 revolutionaries aimed at fulfilling the ideal of national unity under the favourable international circumstances fostered by the Crimean war are being screened over. Forced into renouncing their revolutionary means of taking action, the Romanian revolutionaries in exile would focus instead on exerting influence on political factors of decision in the western countries so as to have them advocate for the union of the Principalities — Moldavia and Wallachia as it is — considered a first step toward attaining full national unity.

Owing to their liberal political regimes as well as to their European statutes, it was England and France that unquestionably constituted the main fields of action for these Romanian revolutionaries. By means of a strenuous diplomatic activity, through memoirs, propagandistical pamphlets, articles in the press, meetings etc., they would eventually manage to acquaint the leading circles and the general opinion in these two countries with the desiderata of the Romanians. The exiled Romanian revolutionaries would even go as far as to wield influence, to a certain extent, on the official positions adopted by governments in Paris and London. Unlike France in the time of Napoleon III, which would consistently advocate for the Romanian unionist cause, after the 1856 Peace Congress of Paris, Great Britain would withdraw her support, eventually siding with the anti-unionist powers, that is Austria and Turkey.

⁸⁴ Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 247–248.

⁸⁵ N. Corivan, *op. cit.*, p. 128–141.

⁸⁶ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 189.

GENERALUL GHEORGHE MAGHERU ȘI PROIECTELE REVOLUȚIONARE DIN EXIL. TREI SCRISORI ALE LUI ALEXANDRU CHRISTOFI ADRESARE LUI CHRISTIAN TELL (1854)

NICOLAE ISAR

Din bogata corespondență a lui Al. Christofi adresată lui Chr. Tell în răstimpul exilului lor în Turcia * — primul aflat în Istanbul, al doilea, în Chios, și apoi în Smirna — câteva scrisori, pe care le publicăm mai jos, datând din primăvara și vara anului 1854, se referă la înverșunatele dispute din sănul grupului de exilați din Istanbul, având în frunte pe generalul Magheru. Disputele vizau, pe lângă cauzele eșecului revoluției de la 1848, căile de acțiune în vederea realizării aspirațiilor de unitate și independență în condițiile istorice noi priejuite de declanșarea războiului Crimeii; totodată, aceste dispute puneau în lumină deosebirile de păreri mai ales între grupul moderătorilor de la Istanbul și grupul radicalilor de la Paris.

Cum am mai subliniat cu alt prilej, bogata corespondență a lui Al. Christofi are aspectul unui adevărat jurnal al exilului românesc din Istanbul. Autorul, majorul Chr. Tell, fostul participant la revoluția de la 1848 în Țara Românească, militar de carieră, evident, nu este un scriitor propriu-zis, iar neglijența lui în redactarea corespondenței este notorie. Voind a relata pe larg, cât mai exact, discuțiile dintre exilați, elaborând texte ample — adevarate „tetraevanghele”, cum le numea el —, Christofi nu avea nici timp, nici răbdare, să-și corecteze formulările sau să eliminate dezacordurile gramaticale. De altfel, avea conștiința acestor deficiențe, cum rezultă chiar dintr-o din scrisorile publicate mai jos. Ceea ce îl preocupă pe el este să informeze — să-l informeze pe Chr. Tell, căruia îi purta o stimă deosebită —, să ofere știri de tot felul, îngrämadite unele peste altele, incoerent, cu dese reveniri sau completări. Dar, oricum, viața cotidiană a personajelor — în primul rând, a exilaților din Istanbul, precum și a celor din alte centre de exil — este surprinsă cu oarecare vioiciune, cu o notă de vizibilă autenticitate. Ceea ce ne interesează, de fapt, poate, este tocmai această notă de autenticitate.

* Precizăm că am comentat în linii generale cuprinsul acestei vaste corespondențe în câteva studii, și anume: *Un tezaur documentar inedit: corespondența lui Al. Christofi (1852–1856)*, în „Revista arhivelor”, an LXIV, vol. XLIX, nr. 1, 1987, p. 82–93; nr. 2, p. 200–207; *Știri despre revoluționarii exilați de la 1848 și cauza Unirii într-o corespondență inedită*, în „Revista de istorie”, t. 41, 1988, nr. 4, p. 437–443. De asemenea, am publicat, din această corespondență, integral, un număr de opt piese, având în primul rând un interes literar, într-un serial: *Memorial din exil. Al. Christofi în corespondență cu Chr. Tell*, în „Manuscriptum”, 1988, nr. 2, p. 17–27; nr. 3, p. 33–39; nr. 4, p. 15–27; 1989, nr. 2, p. 22–31; 1990, nr. 1, p. 103–112.

Sunt surprinse, evident, odată cu starea de spirit a exilaților, ideile lor, proiectele și gândurile lor de acțiune spre binele patriei.

★

După ce, în februarie 1854, autoritățile turcești au respins constituirea unei legiuni române, în frunte cu generalul Chr. Tell, — în acest sens, Orme-paşa dispunând evacuarea lui Tell și a celorlalți ofițeri români veniți la Şumla —, un nou proiect de colaborare militară cu Poarta, în scopul înlăturării trupelor rusești de ocupație din Principate, avea să agite spiritele. Anume, proiectul având în centrul atenției pe generalul Gh. Magheru, care, în aprilie 1854, aștepta din partea autorităților turcești aprobarea acestui proiect. Era un proiect de colaborare militară cu Poarta, împotriva Rusiei, în care își puseseră mari speranțe, pe lângă Magheru, mulți alți patrioți români aflați în exil.

La 30 aprilie st.v. 1854, Al. Christofi îi relatează pe larg lui Chr. Tell — aflat la Smirna — despre inițiativele lui Magheru; între altele, despre memoriul elaborat de general la cererea ambasadorului englez la Istanbul, în care era vorba de organizarea unei oștiri române de până la 120.000 de oameni. Magheru consultase în prealabil și pe alți fruntași exilați asupra conținutului memoriului, între alții, pe C.A. Rosetti și pe Golești, constatănd că aceștia se aflau în „deosebite păreri”, în timp ce el, corespondentul, Al. Christofi, consultat la rândul său, asupra redigării memoriului, susținuse pe Magheru, să acționeze după convingerea sa, „să fie consecvent”.

Părerile rămâncău împărțite, unii fiind pentru textul lui Magheru, alții, între care, chiar Ghiță, fiul generalului, fiind pentru „hârtia” lui Russet. Un alt memoriu, propus de Marin Serghescu, urma să fie iscălit de Magheru, Tell și Nicolae Golescu, în numele tuturor exilaților.

În acest context, Al. Christofi se referă, cu amănunte interesante, și la alți exilați români, inclusiv la cei veniți la această dată, pentru scurt timp, de la Paris.

Divergențele de opinii asupra modalității de acțiune, în imprejurările date, între Magheru și I. Ghica, pe de o parte, și grupul de la Paris, pe de alta, sunt relatate pe larg de Christofi în scrisoarea sa din 5 iunie st.v., 1864, pe care o publicăm mai jos. Provocat în mod special de corespondent, în cercul exilaților din Istanbul, Magheru și-a expus pe larg părerile asupra grupului radicalilor de la Paris, în frunte cu C.A. Rosetti și frații Brătianu. Cu măhnire, generalul se referea, cum notează Christofi, la cei „care se cred filosofi și le știu pe toate”, la ideile acestora după care — și în trecut, la 1848 — români ar fi trebuit să se lupte, fără precauții, contra oricăror mari puteri, declanșând un război național. Și Christofi reproduce aici replica dată de Magheru adeptilor unor asemenea idei, anume că un război al tuturor românilor — un război de partizani în munți — împotriva marilor puteri — a Rusiei, dar și a Turciei și a Austriei —, după opinia sa, nu avea de la bun început nici o sansă, nu putea să fie decât „o utopie”. În acest fel, precizase Magheru, întâmpinase el acest proiect al radicalilor și în perioada anterioară, pe când se afla la Viena, unde fusese trimis pentru a stabili legătura cu el, Grigore Ioraru.

În sfârșit, o a treia scrisoare pe care o publicăm mai jos, cu data de 26 iunie st.v., 1854, trimisă de majorul Al. Christofi generalului Chr. Tell, constituie și ea o importantă sursă de informații privind viața și activitatea exi-

laților români. Între altele, se relatează aici, pe larg, cauzele pentru care Gh. Magheru în cele din urmă, după multe așteptări, nu a primit firmanul din partea Portii, pentru dorita colaborare militară, în acest context, Christofi condamnând, cu mâhnire și totodată cu ironie, politica perfidă a autorităților tucești.

Și aici, în această scrisoare, plină cu „palavre și palavre”, cum se exprimă corespondentul, abundă datele de tot felul despre exilați: informații adevărate, pe jumătate adevărate, zvonuri de tot felul, răutăți amicale și intrigi, etc. Toate aceste date, aparent alcătuind un amalgam imposibil de analizat, sugerează lumea reală a exilului post-pașoptist, universul spiritual al exilaților români și ele merită, credem, interesul cercetătorului din zilele noastre.

I.

1854, Aprilie, 30, Const[antinopol]

Iubite d. Tell,

Cu poșta trecută nu am putut a îți răspunde anume la toate din scris-oarea d-tale. Îmi pare bine că sunteți toți sănătoși, și eu asemenea. Hărțile de bani[i] ce ai dat camarazilor noștri de arme s-a[u] adeverit de Nuridin-Bei cu pecetea Portii. Si ei a[u] rămas prea mulțumiți zicîndu-mi ca să îți arăt recunoștiința lor. Colon[elul] Blanc mi-a zis că el nu era de opinie ca să te supere în această pricina; și asta a făcut o colon[elul] Bednar¹.

D. Magheru mi a spus că de cîte ori mergea la Canning², îi făcea niște chestiuni din mai multe puncturi de vedere, tot asupra unei cauze, astfel încît i-a cerut un memorial asupra prințipatelor: cîtă armie s-ar putea face; mijloacele țări[i], pecuniare, ca să se ție armata; cum s-ar putea administra țara în timp de resbel și ce mijloace sunt ca să să poată înrola oamenii de bună voe. „Eu sunt numai diplomat, i-a zis, și nu am nici-o idee de a putea privi lucrurile dintr-un punct militar”. D. Mag[heru] i-a răspuns că nu este nici diplomat, nici militar, dar că îi va da prin înscris părerea lui despre toate ce crede că se pot pune în lucrare astăzi. Mi a cetit un memorial în 12 articole; tot ce este mai însemnat și unde se vede machiavelismul diplomaticilor este că în fermanul, ce zice că era gata să iese, art. 1 era unirea prințipatelor și *al* 2 lea, un singur șef numit de Poartă. Acum zice că unirea prinți(patelor) nu este cu putință, ca să nu supere pe Austria, și în loc de un șef o să se orînduiască doi, unul militar și altul civil. D. Mag[heru] zice că e silit ca să adopteze ceea ce i s-a propus, și memoarul l-a făcut în sensul acesta, ca să poată izbuti, de a face un început barem, și pe urmă toate pot să vie. În memoar zice că: cîte-trele prințipatele (cu Basarabia) sunt de 6 milioane, și în timp de resbel pot scoate pînă la 120 mii sold[ății], iar astăzi în Țara Românească, se află 30 mii ostași (împreună cu dorobanți[i] supt arme) și alți 30 *(mii)* se pot forma îndată, din sold[ății] ieși[ți] din slujbă,

¹ Bednarcik, colonel de originea poloneză, în raporturi apropiate cu emigrații români din Constantinopol; la începutul anului 1854 era solicitat de Chr. Tell în calitate de instructor în proiectata legiune română.

² Canning, sir Stratford, viconte de Redclive (1786–1880): cunoscut diplomat englez, ambasador la Constantinopol vreme indelungată, unul dintre promotorii coaliției puterilor occidentale în sprijinul Turciei, împotriva Rusiei.

dorobanți și vinători, care sunt deprinși la arme; numai arme și toate cele trebuincioase să se dea de guvern, în socotelile țării, precum și bani[i] trebuincioși.

Prin urmare, se înțelege că d. Mag[heru] nu numai că nu a perdit speciația, dar crede mult că poate să izbutească; *rien de mieux*, zice frant[eroul]. Zice că astăzi memoar o să-l arate Goleștilor, ca să îi îndrepteze numai stilul și să îl traducă în frant[uzeste], ca să-l dea după asta. Mi-a zis că nu văd este să spune la toți: i am promis că să fie sigur. A zis că nu îți va scri, pînă cînd nu va izbuti, că să aibe ce să îți scrie. M-a însărcinat să îți arăta complement [ente].

D. Mag[heru] a spus Goleștilor, *<lui>* Ruset și alții[i], despre acest memoar ce i se cere, și fiecare din ei sunt în deosebite păreri asupra redigerii[i] hîrtiei pe lingă care trebuie a se alătura acele 12 art[icole]. D. Ruset a făcut una, ca o protestație, pe care d. Mag[heru] nu o crede că să fie la timp, tocmai după cum i-a spus și secretarul lui Canning. Cînd se amestecă mai multe păreri, după cum ști[i], este turnul Babelului, mai cu seamă cu oameni care or nu văd bine sau vor să strice, împiedicînd pe alții.

Fiindcă singur d. Mag[heru] m-a întrebat, i-am răspuns că d[umnealui] să urmeze pe drumul care a început, și să facă tot ce trebuie despre convingerea lui, ca să fie consecvent, și atât meritul cît și răspunderea o să fie numai pe seama-i. Pe urmă, după ce își va face toate datorile, și nu va izbuti, poate să-și aleagă alt drum și să lucreze în unire cu alți Români, rupind-o pe față cu d. Ghica. Trebuie să se ție de una: a început cu d. Ghica, cu diplo[ma]ția, trebuie să urmeze pînă în căpătii, fără să se mai amestece cu alții[i]. — „Așa, zice, o să fac, Tell este om de înțeles, că ce mi-a zis așa este, și așa să face el”.

D. Mălinescu³ a venit aici de la Paris, sunt două luni de cînd a ieșit din Moldova. Fiul *<lui Magheru>*⁴ era pentru hîrtia lui Ruset, zicînd că Rumânii[i] trebuie să ție un langaj mai aspru, și tatăl zicea: — „Nu știi ce a[u] făcut și de ce sunt capabile asemenea [oare]care lucruri fără să fie la timpul lor!”

Proletarul⁵ îmi zicea de planul ce a dat d. Mag[heru]: ca să facă o hîrtie îscălită de Nico[lae]⁶, d[umnea]ta și Mag[heru], arătînd drepturile țării și cerînd ca să se dea arme spre a contrebui țara și cu singele ei a scoate pe muscal din țară, împreună cu Turcia și aliații[i] ei. I-am spus că mai bine este să lase pe d. Mag[heru] să urma drumul care l-a apucat, și tocmai după ce va vedea că nu face nimic, și se va uni ca să conlucreze cu toți ceilalți, atunci poate să fie bună părerea d[umitale]. În acea hîrtie zicea el că trebuie să se zică că toți Românii[i] sunt uniți, afară de d. Ghica și Eliad. Astă trebuia să facă d[umneala]r mai de mult, iar nu acum, să împiedice pe Mag[heru] care tot speră; zice că i-a promis că după ce va da acest m moară să iese fermanul.

A trebuit să-mi calc hotărîrea ca să îți scriu ceea ce mi-a cetit d. Mag[heru]; în acele 12 articole mai este că, ca să se dea o satisfacție țăranilor care au fost jefuiți cu prilejul muscularilor, este bine să orîndui comisiile de

³ Vasile I. Mălinescu (1817 – 1866), cunoscut revoluționar moldovean de la 1848, mult apreciat de compatrioți.

⁴ Gheorghe (Ghiță) Gh. Magheru (1820 – 1875), fiul generalului.

⁵ Proletarul = Marin Serghescu.

⁶ Nicolae Golescu.

oameni onești, precum a[u] făcut muscali[i] în alte vremi; *(al)* 2-lea: să li se plătească ceea ce a[u] dat pentru armie, despăgubire chiar dela muscali. Și armiile aliate intrând în țară tot ce va lua să plătească ca să nu facă după cum fac muscali[i] care iau degeaba și cu forță.

Multe complem[ente] dela Ali-Bei, cel de la Mehmet-Ali pașa⁷; l am intilnit pîn Pera și mi a spus: „Priimeste alăturata copie după hîrtia ce s-a făcut lui Nuredin-Bei”. Am luat o hîrtie de la ministerul lui Reșid⁸, și l am dus la ministe[rul] de finanță, l-am dat pașii ieri, și miine, simbătă, mă duc să le dău zor, că dacă se va putea să îți trimit porunca cu poșta de luni; de nu va fi, poate, să știi că la poșta viitoare de 1 Mai nu îți mai scriu, că nu am pentru ce.

Prin d. Parvi găsii ocazion a îți trimite aceasta. Umblu să găsesc un grajd bun și eftin, dar știi cum de anevoie se fac lucrurile în Const[antinopol]; doctorile calului a[u] costat 78 lei, rana e mai mică și merge a se vindeca. D. Isco[vescu]⁹ v-a plătit acești bani unui italian, care l-a căutat, și pe doctorii, după hotărîrea maiorului italian. Chilă de orz zice că este 30 lei, cîe vine 16 oca, ocaua de paie — 12 par[ale], și trebuie cîte 5 oca pe zi — 45 parale, 210 — orz, cîte 4 oca pe zi, sint 255; vasăzică orce condiție voi face, cu cel mai onest grajd, tot o să îi dea cîte 4 oca pe zi, chiar plătindu-i și 400 pe lună. Voi face cum e mai bine. Aștept pe Nae¹⁰, cu Păginul¹¹. Domului Melic¹² i-am spus că să găsesc joi în toate lunile scrișoare, dar nu se ține de vorbă. D. Blan[c] zice că la 5 Mai poate să plece în Italia.

Vă doresc petrecere bună, fiindcă am auzit că D na Tell nu e mulțumită nici de Smirna, acolo unde preferă mai bine decît în Chio¹³.

Christofi

Biblioteca Academiei Române, Serv. Msse, Coresp. S 13(32) C

II.

1854, Iunie 5, Const[antino] ol]

Iubite d. Tell,

Prea te plîngi că sunt laconic, spirit de contradicție ca muerile, și că își scriu în puncturi ca Nae. Iată, dar, că îți pregătesc din vreme un tetra-

⁷ Mehmet Ali, pașa (1807–1868): cunoscut om politic turc, ambasador al Turciei la Londra, ulterior mare vizir.

⁸ Reșid – pașa (1802–1858): cunoscut om politic turc, ministru al afacerilor străine, în strânse legături cu unii dintre exilați, în primul rînd cu I. Ghica.

⁹ Barbu Iscovescu (1816–1854), cunoscutul pictor revoluționar de la 1848, aflat în relații apropiate cu Gh. Magheru și Chr. Tell, după deplasarea acestora în Turcia. Despre imprejurările tragicе ale morții pictorului, la sfârșitul anului 1854, cum se desprinde ea din corespondența lui Al. Christofi, vezi studiul nostru, *Ultimii ani din viața pictorului Barbu Iscovescu. Contribuții documentare*, în „Revista muzeelor și monumentelor”, Seria Muzeu, 1987, nr. 4, p. 67–76; nr. 5, p. 74–78.

¹⁰ Colonelul Nicolae Plesoianu, unul dintre prietenii lui Al. Christofi, ale cărui memori din anii exilului au fost publicate cu un timp în urmă (Vezi C. Bodea, *Curente și opinii în sinul emigrătorilor de la 1848. Memoriile colonelului N. Plesoianu*, în „Studia et Acta Musei N. Bălcescu”, 1970–1971).

¹¹ „Păgânul”, poreclă a lui Grigore Peretz, unul dintre prietenii corespondentului.

¹² Anghel Melic, arhitect, participant la Revoluție în Tara Românească, emigrat.

¹³ Locul anterior de sedere al lui Chr. Tell, cu familia, înainte de a se muta la Smirna.

vanghel ca al lui Serurie¹⁴, deși nu tocmai așa de lung, dar destul de deslușit, ca să cunoști starea Frăției de astăzi.

Am auzit numai o parte, iar pe ceilaltă nu. D. Magheru, în casă la d. Iscove[scu], față cu d. Bolinti[neanu], mi-a spus istoricește cele ce urmează. Vorba era cauza, după obicei. Eu îl întrebam ce voiam să știu și d[umnealui] a avut bunătatea să-mi spue. Numai curiozitatea ca să aflu care este cauza că d. Maghe[r]u este nemulțumit de Frăție¹⁵, precum se înțelege că și Frăția trebuie să fie nemulțumită de el, curiozitatea să aflu adevărul, zic, *«este»* ce m-a făcut să fiu atât de indiscret (mai cu seamă față cu mai mulți), ca să iau îndrăzneală a întreba pe d. Magh[eru] niște lucruri care nu era[u] în competența mea. Sunt silit, de multe ori, să ascult pe cite cineva, fără să-mi placă, fiind[că], mai mult sau mai puțin, mi am făcut opinia pentru fiecare din oameni[i] cauzei.

D. Magh[eru], foarte fuios și mihnit, îmi zicea, față cu cei de sus, că unii din Frăție, care se cred că sunt filosofi și le știu pe toate, tună și fulgeră, zicind că binele nu este bine cînd *«vine»* de la streini și nu vine de la nație și prin oameni[i] nației, că măcar, chiar supt muscali, români[i] trebuia să se bată, ca să se deprință la arme, ca să poată ceva și să strălucească în ochi i) străinilor făcînd nației un nume; pentru că, iată, zic ei, greci[i], o mină de oameni, și cum vorbește de ei toată lumea!. D. Magh[eru] zice că le a răspuns că: cînd nu e putință ca binele să vie prin el, el nu ambicioanează ca binele să vie numai prin el, ci or de unde, și or prin cine va veni binele țărei pentru el este binevenit. D[umnealor], zice el, deși se cred filosofi, dar nu își cunosc țara și vorbesc prea lesne din gură, de cere *des partisans*, și că Români[i] s-ar putea bate și împotriva în contra muscalilor, a turcilor și a nemților cu ajutorul munților de unde nu i-ar putea scoate lesne cîte trele puterile: „...Și eu sunt convins, zice d. Magh[eru], că cei mai mulți din ei nu ar lua pușca în mină pentru această opinie a lor, ci numai îndeamnă pe alți[i] să facă. D[umnealor] nu știu că fără bani, fără arme și provizii, nu poți face nici măcar un pas; pe urmă, chiar ajungînd în munți, nu s-ar putea cineva ținea mult timp, pentru că mai intîi țărani[i] nu te-ar ajuta, văzind că nu ești sprijinit de nici o putere; și pe urmă, ar fi mai intîi nemți[i] care te-ar lua dela spate, fiindcă munți[i] îi cunosc ei, atât de bine că și țărani[i] noștri. Este adevărat că eu mă înțelesem cu cîte cineva în țară ca, cînd era să intru, să pocă avea îndată vre o 200 oameni gata. Și intrarea în țară niciodată nu am văzut o posibilă decit pe drumul legal, adecă ajutați de turci de a dreptul sau pieziș. Cînd a venit la Viena Ioranu¹⁶, trimis de ei, ca să-mi prospue planul ce cugetau ci, eu le-am spus că nu sunt de opinia și de convicția lor; și de au zis ei că sunt înțeleși cu mine, mai de nainte, nu este adevărat, fiindcă prin Ioranul a fost cea dintîi și din urmă propunere ce mi-au făcut în pricina asta, și pe care, cum zic, eu am refuzat o ca o utopie, nerealizabilă de a se putea aplica într-o țară ca a noastră. Și cu asta, fără să fie ei în stare să giudece, le am făcut și lor și nației un mare servîtu, fiindcă nu am voit să înrenoesc tristul spectacol, de care i am

¹⁴ Grigorie Serurie (1821–1893): participant la Revoluție, internat apoi la Bruxelles.

¹⁵ În limbajul curent al corespondentului sub această denumire este indicat grupul revoluționarilor emigrați de la 1848, cu accentul pe grupul radicalilor de la Paris.

¹⁶ Grigore Ioranu, participant la Revoluție, exilat, adept al radicalilor de la Paris, viitor dacăl de la „Sf. Sava”.

scăpat odată, pe cind la '48 țărani[i] era gata să ii lege la Rucăr¹⁷. Ei voesc numai să incrimineze; și nu știu decit numai să strice; și cu tot patriotismul lor, să renoiască aceea ce au făcut la '48, cind voiau să ne lege și să ne ramplaseze cu Cimpineanul și Odobescu, care a declarat că cu turci[i] se bate iar cu muscali[i] nu. D[umneajlor care astăzi dau vina pe noi că nu am voit să ne batem, adeca că cu Odobescu s-ar fi bătut! Ei zic că un om fără ambiție nu poate face nimic de mare și sublim; acum, ceea ce se atinge de ei am văzut și cunoaștem și pe oameni și faptele lor, cit au putut să fie de mari și sublime; cind, în contra angajamentelor lor, au voit să lege pe unii din colegi[i] lor. Si chiar astăzi, la părțile ce îmi fac și cu ideile cè îni dovedesc că în timp de 6 ani de studiu în emigrație știu mai puțin și sunt mai ambicioși și decit la 1848. Si socoteala mi o dau pentru că: fiindcă eu, intrând în țară, prin orcare putere dela care ne va veni binele obștesc, eu o să trăesc tot cum am trăit pînă aci, și o să fiu destul de mulțumit. Dar acești oameni, care nu au făcut nimic, după cum se vede invaderat, aspiră la un minister cel puțin!"

Trebue să știu că ceea ce scriu este adevărul pe pielea goală (vorba lui Pasnaschi), fără esagerații în ceea ce se atinge de sensul povestirii d[omnului] Magheru; și despre mîhnirea ce simțea omul într astfel de momente de nemulțumire mi a părut rău că am fost silit să îl mai nemulțumesc și cu, spuindu i cîteva fapte d ale Frăției, și conduită d[umi]tale vis-à-vis de ei, care aveai de scop o bună înțelegere și unire pe viitor, printre-o deslușire amicală și declarație sinceră a trecutului, ca fiecare să se poată păzi de a mai cădea în greșale atît de mari și vătămătoare cauzei și chiar intenției lor celei mai bune de care nu se poate îndoi cineva că le lipșește. Mai repet că ideea este chiar aceea a d[omnului] Magheru iar expresiile cu care îi le descriu eu sunt mai politicoase decit ale d[omnului] Magheru; cu asta voesc să zic decit că eram cu singe rece, altfel poate că sunt mai violent decit oricine altul.

Mai spunea d. Magheru că dînd și rugind pe d. Ruset¹⁸ ca să îi trăducă în frant[uzeste] un memoar al lui, l-a schimbat în 3 locuri, după opinia lui, și nevrind d. Magheru ca să îl iscălească astfel, d. Ruset și Niccolache îl iscălesc și îl dă lui Napoleon. În întimplarea asta, laudă pe d. Stefan¹⁹ care a declarat că asta este o hoție.

Frăția, cu ideile și opinile sale, are prilej a nemulțumi neincetat pe d. Magheru prin fiul său, care împărtășește toate opinile Frăției, în contra cărora este tatăl, după cum văzuși mai sus. Îți plăcu? Iată și al 2-lea coală ce încep, a te sătura de nuvele! Materia știu că nu o să îți placă fiindcă se atinge de desghinarea Frăției; și este trist, adevărat, cind se gîndește cineva că cauza binelui este una pentru toți și toți trag a ajunge la acel bine, neștiind numai pe ce drum să apuce. Eu însă, cu toate aceste, nu mă mai prăpădesc cu firea ca la început, cind știu acum că neunirea între [fiii] lui Israël este sămința păcatului de moștenire care vine din felul educației regimului vechi.

¹⁷ Amintirea disensiunilor dintre fruntași revoluționari din răstimpul refugiu, din București la Rucăr, în vara anului 1848, prilejuit de știrea falsă a intrării trupelor ruse în Moldova, rămasă vie în memorie, revine des în dezbatările cercului exilatilor de la Constantiopol, acesta cum se vede din numeroase piese ale corespondenței lui Al. Christofi către Chr. Tell.

¹⁸ C. A. Rosetti.

¹⁹ Stefan Golescu.

Cind e vorba de înșelat, apoi vine rîndul fiecăruia, și aşa și aşa; ei greșesc, că fiecare cind este înșelat de altul se supără, uitând că și el a jucat o rolă altuia. Încai d. Boșlantineanu? avea sinceritatea de o zicea: „Să ne facem treaba cu Ghica, și cind va fi să intrăm în țară, îi vom 〈da〉 cu genunchiul ... ciocoilului”. — D umnea ta ai fost la adăpost, am zis d[omnului] Magh[eru], și erai pentru pace; pe cind d. Tell, orcind a fost timpul, nu a încetat a zice că în unire este mintuirea; că oamenii care și-au luat o misie, a regenera o nație, trebuie să fie mai întii ei regenerați, și să înceapă cu fapta a da exemplu, corijindu-se pe sine mai întii și începînd de la sine a și cunoaște eroarele și greșalele, de care tot omul, mai mult sau mai puțin, este susceptibil de a aluneca mai lesne spre rău. Pe cind era la Paris, 〈Tell〉 cerea o deslușire și o înțelegere sinceră între oamenii de reformă; zicea că asemenea oameni trebuie să se stime și să aibă o confiență reciprocă, ca niște mădularale ale acele[a]și familii, nu să primească, ci să fie dator a spune unu[l] altuia greșalele, cu dorința de a se putea îndrepta fiecare, dacă odată cauza și intenția fiecăruia este una. Frăția, în loc de a profita de asemenea propunerii frumoase, a început să calomnieze persoana, prin grai, pamphlete și broșure. Numai printr-o asemenea unire sinceră și de bună-credință poate să izbutească o cauză dreaptă, în care oameni[i] cei slabii pot să se știe într-o stare bună de moralitate și cei cu mai multe talențuri și capacitate pot să-și dezvolpe inteligența în favoarea cauzei și admirarea tovarășilor săi; fiindcă cenzura sinceră a familiei este frîul de care nu se poate atinge nici un om rezonabil, ci, din [con]tra, face pe om a merge pe drumul cel mai drept.

— „Eu nu știu, zice d. Magh[eru], ce a făcut și ce a zis Tell la Paris; știu că: cind a fost aici m-am înțeles foarte bine cu el”. — Asemenea împrejurări, i-am zis, au venit de mai multe ori; la decembrie, spre pildă, Tell era pentru a se uni și a lucra d-acord toți Români[i]; și fiecare, zic, și primea unirea cu 〈o〉 excepție: unii[i], numai cu Tell; alții[i], zicea[u], cu toți, afară de Eliad; alții[i], afară de Ghica. După asta, zic, toți îi rîdea[u] în nas lui Tell și zicea[u] că suntem înțeleși cu Maghe[ru] ca să vie să începem. Aproposito de asta, d. Magh[eru] mi-a spus că el nu a fost înțeles cu nimeni!

Iartă că nu mai am plăcere a mai urma cu povestirea fiindcă mi-e silă de niște lucruri care trebuesc sătuite odată pentru totdeauna, că Frăția ca să fie d-acord vreodată e peste putință. Am spus d[omnului] Magh[eru] și altora că ceea ce bag de seamă și îmi pare rău (eu fac ca nu știu cine, ca Grădișteanu²⁰, că zic că mi-e silă și iar încep) este că fiecare în dos critică și reproșează altora ceea ce îñ față (eu cel puțin) nu a auzit niciodată. Să spue albului alb și negrului negru, pornind dintr-o idee sinceră și loială a îndrepta răul, dorind binele și lăudîndu-l în orcine se va găsi!

Astăzi dela d. Golești aflu mai puține; se înțelege că eu nu îi întreb și ei nu-mi spun. Numai despre mergerea lui Nic[olae] la Rabâlul²¹ am întrebat pe Ale[sandru] și pe Ste[fan] și nu mi s-a spus. Eu cred, am zis d[omnului] Magh[eru], că toate nemulțumirile ce cercă și unii[i] și alții[i] este că: ei toți nu și-a[u] pus mai întii chestia dacă voesc ce să fie toți uniți și să con-

²⁰ Grigore Sc. Grădișteanu (1816–1892), participant la Revoluție, exilat, adept al lui Heliade.

²¹ Bănuim că este mai degrabă o poreclă, pentru ministrul de război turc (venind, fie de la fr. *rabbé* – robust, musculos, o aluzie la condiția fizică a personajului, fie de la rom. *răbel*); la această dată funcția o deținea Riza-pașa, cunoscut general turc.

lucreze, or după majoritate or după capul unuia (sau doi), pe care îi va oriindui ei pe niște baze hotărîte, luind toti angajamentul de a avea aceeași linie de conduită, și a se subordona aceluia pe cît timp acela va merge pe drumul hotărît. Astăzi nu sunt uniți așa; prin urmare, oricum va lucra fiecare, nu are nimeni dreptul ca să se plingă de altul. S-au amestecat și mai rău limbile acum, după cum era mai nainte. Gindește! D. Maghe[ru], care era pentru pace (fără explicație), astăzi este infuriat, încit iasă din marginile bunei-cuvînțe. Apoi, se contrazice, de îți vine să apuci cîmp[i], tot așa după cum și rezonează. Văzuși ce zise pînă aci; altădată mi-a zis mie, acasă la d[umnea]lui: „De știam așa (adecă că diplomația o să l înșale), orce s ar fi întîplat, mai bine aş fi făcut de intram în țară, unde toate-mi era[u] pregătite și decdată puteam să fiu încorajat de o sumă de oameni ai meu”. Vasăzică, deși nu era înțeles cu ceilalți, după cum zice, dar astă opinie a celor-lalți a putut intra în planul d[umnea] lui și era convins că poate să fie bine. De ce nu a făcut-o? Astfel i-am zis că d. Tell asta a reproșat totdeauna Frăției, că nu sunt în stare ca să aplice și să realizeze planurile ce cred ei că sunt bune; vorbesc multe și fac puține.

D. Magh[eru] zice că atît Canning cît și Rabâlul i-au zis că peste 4 zile cred că o să îi anunțe ceva pentru cauza Românilor, și prin urmare trebuie să aibă răbdare. Bacalîm!²² De ferman nu mai e nici-o vorbă.

Frăția, ce dorește este legitim și frumos; dar, cum lucrează ei, este cum să nu poată face niciodată nimic bun pentru cauza lor, care să vie dela ei; ci, din contra, or să culeagă ceea ce au semănat totdeauna; desighinarea și neîncrederea. Faptele fiind tot acele dela '48, efectele nu pot fi altfel. Tot neputință vede cineva în oameni[i] noștri, de a putea vreodată să voiască și să știe cum și de unde să înceapă. (De) Ruset ți-am scris că este în corespondență cu Ghica, care ii răspunde. Mi-a spus Ales[andru] Golescu²³ că el a voit și a provocat totdeauna unirea și din nenorocire el a fost victimă tutulor. Le trebuie un stăpîn, cum zice Marin²⁴; și chiar d. Bolintineanu, care e tot de părere asta: „O mină de fer, zice, care să facă binele țări[i] puind pe fiecare la locul lor, că în Republieă am fost destul, unde o minoritate de aristocrați a domnit peste majoritatea țărei, supuind o la toate felurile de opresii”. Atâtă numai că asemenea oameni ca Bolintin[eanu] aci zic așa, aci zic: „Prea a suprimat libertățile”, aproposito de Napoleon. Mine o zice și de țara lui, cînd domnul nu îi va da parale de cheltuială de ajuns.

D. Maghe[ru] zice că trimiterea d-tale napoi este din pricina *(lui)* Ruset și Brătianu, de care turcii s-au speriat auzind că sunt la Vidin²⁵; zice că a și cetit raportul ce a făcut Omer la guvern în sensul acesta, și guvernul i a aprobat întoarcerea d[umi]tale. Cind va fi timp, zice, va arăta copie după această hîrtie a lui Omer²⁶.

²² Bacalîm! = promisiune, făgăduială (tc.)

²³ Golescu G. Alexandru (Arăpilă, Negru; 1819 - 1881), unul din fruntașii Revoluției de la 1848, prieten devotat al lui N. Bălcescu.

²⁴ Marin Serghescu (Naționalul), participant la mișcarea revoluționară din 1840, apoi la Revoluția de la 1848, în exil, în Turcia, în raporturi apropiate cu Al. Christofi.

²⁵ La Vidin fusese stabilit, la începutul războiului Crimeii, locul de întîlnire pentru revoluționari exilați — cei mai mulți veniți de la Paris — de aici urmând să treacă în patrie, în vederea ridicării populației la lupta pentru independență.

²⁶ La Șumla, în februarie 1854, se deplasaseră Chr. Tell, N. Pleșoianu și alți ofițeri revoluționari români în vederea organizării unei legiuni române, care să participe la război, fapt relatat cu amănunte de Al. Christofi în mai multe scrisori.

Manu²⁷ se află aici, se zice că și a dat demisia, fiind nemulțumit că Sadic²⁸ a voit să se slujească cu ei numai ca să poată recruta Români și să îi coiporeze printre polonezi; atât el cît și Crețulescu²⁹ nu a u[er] priimut asta. Și că tocmai acum văd că au fost înșelați de Ghica, care le spunea altfel. Dela Iscovescu am aflat aceasta, fiindcă el a vorbit cu Manu. D. Ștefan a făcut un menoar, așa după cum a plăcut d[omi]nului Magheru, și cu acesta d. Magheru s-a infățișat la S. Arnaud³⁰. Canning și Reșid a[u] zis d[omi]nului Magheru ca să fie gata că peste puțin va pleca la Șumla³¹. Întîlnindu mă pe uliță, odată, d. Magheru m'a întrebat dacă am vreun regulament ostășesc, și l-am îndreptat la d[omi]nnea ta.

D. Iscovescu nu a avut ca să mi dea restul de bani, săptămâna viitoare a spus că speră să mi dea; pină atunci poate să se eftenească și lirele turce, fiindcă astăzi sunt scumpe, cu 125, 30 par., și prea se pierde mult. Pe dată cît voi priimi restul, voi lua lire cu orcăt va fi, și îți voi trimite banii în giabă, cu poșta austriacă. Lingui și furculițe am luat; 6 perechi cu 200 lei; lingurițe nu are Gothonier, și la altul nu am găsit. Mi a zis că metalul pe care este pus argintul este alb și, pilind o lingură față cu mine, miemisă-părut că este galben iar nu alb; așa, i-am spus că, nefiind tot ca acele care ai luat d[omi]nnea ta de la el, să le priimească napoi. Și mi a promis. De aceea îți trimit aci pecetea ce este pe linguri, și de va fi tot ca ale d[omi]nului tale, scrie-mi ca să nu le dau înapoi; iar de va fi întocmai, voi pîndi un ocazion prin care să îți le trimit. El nu mai avea decit aceste 6 perechi.

Citesc pe Volney³², care îmi place mult: este o carte ce îți merge la inimă, fiindcă este adevar, iar nu poezii. Apoi este și scrisă, cum să îl poată înțelege cineva lesne; este, în fine, sublim Volney, ceea dintii carte ce am cedit tradusă de d[omi]nnea ta. Atunci îmi plăcea prin instinct sau simț bun; astăzi îl înțeleg și mai bine³³.

Pecetea nu se prea cunoaște bine, este un viesure în loc de cumpăna ca acele dela Madame Mercier; destul că mie mi se par galbene (cu) pictura ce mi a arătat Gothonier; el zice că este alb — poate să mă înșel.

Complem[ente] de la d. Magheru. Ștefan o să îți scrie astăzi, cu poșta franc[eză]. Am priimut scrisoarea d[omi]nului tale. Doresc ca Nae să se facă bine. Voi lua bani dela d[omi]nnea ta, iar nu dela altul, și îți mulțumesc. Eu se vede că nu am scris deslușit ideea lui Bednar, care dorea să știe surpriza ce a trebuit să îți facă vederea lui Blanc, pe care îl iubești, și mulțumirea ce îți-a pricinuit, prin urmare; din astăzi punct de vedere m-a întrebat. Îți trimit comple[mente]. Voi vorbi cu Miliuri despre trimiterea lingurilor.

²⁷ Alexandru Manu (1816–1892), participant la Revoluție, exilat în Turcia.

²⁸ Sadık paşa = Mihail Czaykowski, revoluționar polonez înrolat în armata turcă, aflat de multă vreme în raporturi apropiate cu I. Ghica și alții patrioți români.

²⁹ Este vorba aici de Dumitru A. Kretzulescu (1824–1874), participant la Revoluția de la 1848, emigrant; în războiul Crimeii, maior, apoi colonel în armata turcă; ulterior, general în armata română.

³⁰ Arnaud Jacques Leroy de Saint-Arnaud, cunoscut diplomat și militar francez, care avea să-și găsească moartea în cursul apropiaților operațiuni militare din septembrie 1854.

³¹ Locul unde se află cartierul general al lui Omer-paşa.

³² Este vorba foarte probabil de *Voyage en Egypte et en Syrie*, lucrarea lui Volney din 1787, pe care o găsim în biblioteca lui D. Bolintineanu, și el aflat la Constantinopol la data scrisorii lui Al. Christofi (vezi T. Vârgolici, *Dimitrie Bolintineanu și epoca sa*, Edit. „Minerva”, București, 1971, p. 315).

³³ Despre orizontul lecturilor lui Al. Christofi, mai pe larg, vezi N. Isar, *Un tesaur documentar inedit*, în „Revista arhivelor”, 1957, nr. 1, p. 85–86.

La 28 muscali[i] a[u] fost împinsă cu mare pagubă dela o tabie³⁴ ce a[u] vrut să ia cu asalt. Turci[i] s-a u] încurajat mult cu ajungerea aliaților.

Acela care a zis că: el este destul acolo, să nu mai vie altul, acum se află aici. Trecind pînă Sumla, a tras la Eliad și vorbindu-i de Patrie, Eliad i-ar fi zis că: „Patria e interesul fiecărui om”. Tot Apolonia³⁵ se zice că ar fi dat lui Omer o relație în scris de anarhia în care se află România mică. Si secretarul lui Omer i-ar fi răspuns prin înscriș că țara e provinție tributară, și prin urmare Turcia știe ce trebuie să se facă, el nu este decit un particular și să plece pe dată.

Complem[ente] vă trimite d. Mălinescu, și Iscovescu. Ștefan va scrie cu amâruntul despre cele care a[u] zid d. Anaut lui Magheru. Priimește alăturata scris[oare] dela Ștefan. Magheru se zice că a trimis împăratului un memoar. Marin este tot diplomat; zice că: „Aștept două trei zile și scriu d[omnului] Tell o scisoare”. Rabălul este persecutat de împăratul fiindcă a voit să schimbe pe Vely-pasa³⁶; Mehmet pașa este la favor și se zice că o să fie ramplasat de Ros³⁷. Si S. Arnaut este *fac totum*. Alăturatele două dela Palam[ari]³⁸ către D.V. a[u] fost trimise la Sumla, și astăzi le-am priimit dela Marin.

A fost o bătaie între un corp de 30 mii turci cu muscali[i] la Silistra; și turci[i] a[u] cîștigat, însă cu mare pagubă; 8 mii morți a[u] au avut turci[i] și 12 mii muscali[i].

Am auzit astăzi dela un popă grec filo-turc că turci[i] în provințile revolte fac cele mai mari atrocități, nu asupra celor revoltați, ci în contracelor fideli Porti[i]. Toate aceste, se zice că ambasadele le cunosc foarte bine. Dar în ce țară trebuie să fie!

Biblioteca Academiei Române, Serv. Msse, Coresp., S. 13(35) C

III.

1854, Iunie 26, Stambol

Iubite d. Tell,

D. Magheru mi a spus pricina pentru care nu a priimit fermanul³⁹. Mi a zis că nu voește să mai știe nimenei. Fermanul zice că coprindea orinduirea lui în România mică, ca șef civil și militar, și să urmeze instrucțiilor ce i se va da de șeful armatelor din Rumelia, care va orîndui și un comisar

³⁴ Tabie = redută, bastion.

³⁵ Nicolae Apolonia, participant la Revoluție, emigrat, prieten și corespondent al lui Chr. Tell.

³⁶ Vely-pașa, diplomat turc, ambasador la Paris.

³⁷ Róse, general francez, același, se pare, aflat ceva mai târziu în corespondență cu Vasile Alecsandri (Vezi M. Anineanu, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, Edit. „Minerva”, București, 1978, p. 393—394).

³⁸ Palamaris Gaspar, grec, gazda lui Tell la Smirna, în raporturi amicale și cu alți emigrati români.

³⁹ Este vorba de firmanul așteptat cu nerăbdare de Gh. Magheru, mai multe luni, în primăvara anului 1854, vizând proiectul participării românilor la eliberarea țării de sub ocupația trupelor ruse, și la care Poarta a renunțat în urma înțelegerii cu Austria, în iunie 1854.

turc. A spus vizirului și lui Reșid că dindu-l supt poruncile lui Omer⁴⁰, o să fie multe neînțelegeri, din pricina lui Eliad și Sturza, pe care îi favorează Omer, căre, după cum știe Reșid, că Omer (sic!) și partida lui aspiră a face din printipate o provinție turcească. Reșid zice că i-a răspuns că bine a făcut de i-a deslușit toate suitele ce ar putea avea o asemenea urmare și i-a mulțumit zicind că după sărbători speră că i se va da un răspuns hotărît.

„Așa, pînă acum, zice d. Mag[heru], nu am spus la nimeni și voesc să nu o știe nimeni, că eu am cerut: dacă Turcia nu-și cunoaște interesul ca să profite de ocazie, de a avea pe români cu ea, cel puțin să-mi dea permisie a intra în țară, a mă duce să sed la moșie cu familia mea, dindu-mi se încheluiala mea și doi turci, ca să nu mă supere nimeni”. Si asupra aceștia, iar, i s-a zis că după sărbătorile turcești i se va da un răspuns pozitiv.

„Venirea lui Ruset și Filipescu⁴¹, zicea d. Mag[heru], a făcut mult rău, fiindcă, pe lîngă altele, apoi zice nu ținea[u] o taină și orce le spuneam, pe dată le spunea la streini, care a impedeat mult”. I-am promis că și aceasta va rămînea între noi, după cum mi a zis că doreste. Mi-a spus că a ziș pașalii și lui Abdula⁴² că ei au stricat pe Eliad și l-a u] făcut să cadă în gresale și să fie urât de toți einigrați i]. „Voi sinteți pricina, le-a zis, că amicul meu Eliad, în loc să fie folositor, a fost cauza nenorocirei patriei sale”. Pașoalca⁴³ ii zicea despre Ghica că este muscal și că poate a îi da și acte. D. Mag[heru] stăruind că să ii dovedească, *(pașoalca)* i-a arătat hîrtia ce s-a făcut la Paris de d[umnea]ta și N. Gole[scu], pe cînd era pricina cu Spleni⁴⁴. Atunci Magh[eru] s-a supărat și le a vorbit mai aspru, încît pașoalca i-a venit *isterico*. După asta, Abdula, auzind de intrarea nemîilor în printipate, a zis, față cu d. Mag[heru]: „Așa, mai bine Șirbei decît orcine altul”. Abdula rugase pe Mag[heru] ca să scrie la Viena a ii aduce o hartă a Orientului, pentru Sturza, ce costa 15 *(galbeni)*; priimind banii, d. Mag[heru] a și scris printr-un tinăr grec, ce luase cu el dela Viena și pe care de aici l-a întors îndărăt. Aceasta, întîrziind, la Atena, la tată-său, și agiungînd la Viena, ncind nici scris-oare, s-a întîrziat aducerea hartei pînă cînd a fost silit a scri prin altul a se aduce acea hartă. Abdula, sperîndu-se că poate să i se mănimce banii, a început să ii ia de la d. Mag[heru], rînduri rînduri, supt cuvînt că nu are și să ii dea împrumut, pînă cînd în cele din urmă i-a zis că nu ii mai trebuie harta și să ii dea toți bani[i]. Din asta și din alte mai multe d. Mag[heru] este foarte nemulțumit de ei.

I se dedese d[omnului] Mag[heru] o coală de hîrtie iscălită de Eliad, unde era scris „încheere” la mai multe scrisori ce urmase pînă aci, zicind că o să i se dea și celealte ce a[u] fost trimise de Eliad către Mag[heru]; ci și a luat el seama, în loc de a ii da și pe celealte scrisori, i-a luat și pe aceasta supt cuvînt că voește a scoate o copie. „O să stăruesc, zice Mag[heru], ca să poci lua această scrisoare”.

⁴⁰ Omer-paşa (Mihail Lataci, 1806—1871): general turc de origine croată, comandant-șef al trupelor turcești de pe Dunăre, avându-și statul major la Șumla.

⁴¹ Este vorba de deplasarea radicalilor de la Paris în apropierea hotarelor patriei la Vidin, cu scopul insurectionării Principatelor, acțiune condamnată de Poartă, considerată fundamentală potrivnică intereselor ei.

⁴² Abdula, poreclă pentru Costache Alecsandrescu, cununatul lui I. Heliade-Rădulescu.

⁴³ Poreclă lui Grigore M. Sturdza, fiul fostului domitor moldovean, înrolat în armata turcă, cu gradul de general și titlul de pașă (= Muhlis-paşa).

⁴⁴ Lajos Spleény (1817—1860), baron participant la revoluția din Ungaria din 1848—1849, adept al colaborării cu Poarta împotriva Rusiei.

Sturza în memoarul lui zice că 4 oameni sunt cu care se poate întrebuiță Turcia, fără să aibă teamă de revoluție: Ghica, Eliad, Mag[heru] și Nico[lae] Gole[scu]; între aceștia, Eliad, zice, este cel mai primejdios, fiindcă el a împrăștiat ideile democratice prin scriurile lui și ca un om ce se vinde poate să facă ambara Porții, de îl va întrebuiță.

Acel vestit Apolonia este aici, după cum știi, și am vorbit cu el, povestindu-mi ceea ce s-a întâmplat de când a fost la Vidin. Nu merită decât a îți scri pe scurt și aceasta numai pentru ca să îți plac sau pentru hățirul d[umil]tale, care voești să le știi pe toate. „Ne înțeleserăm noi trei, zice, adecă, eu, Filipescu și Ioranu, ca să facem o hîrtie lui Omer și să cerem ‘a arma țara’”. Nota bene! și acesta mi-a recomandat astă istorie ca taină, ca să nu mai atifice nemulțumiri printre Frăție. „Filipescu, zice, nu se ține de vorbă și trimite hîrtia, care era bine scrisă, îscălită numai <de> el. Eu, văzind astă nesinceritate, zice, am trecut la Calafat și m-am alăturat pe lingă Schender-bei⁴⁵, care mi-a promis că viind voe de la Omer ca să se dea arme Românilor voi exersa pe Români la arme și voi să ii administrați (sic!). Voia vine, și eu, zice Apol[onie], am trimis celor doi de la Vidin 10 icosari ca să facă un steag român. Frăț[i] cheltuesc bani[i], și tocmai atunci sosind și Mag[heru] Nițu, ii dau și lui 100 sfanți și mai trimit și celorlalți alți 100 sfanți[i] ca să facă steag și altele. Toți cheltuesc bani[i] fără să facă ceva. Văzind eu că nu se face nimic, scriu lui Omer, ca să-mi dea voe a arma 25 oameni și să ii am pe lingă mine și de voi izbuti să formezi un corp, el o să aibă meritul de a fi protectorul acestui corp”. La asta, văzind că Omer nu ii răspunde nimic, s-a dus cu Schender-bei pînă la Jiiu, fără știrea pașii din Calafat, „care începuse să ne meprizeze, zice el, văzind că nu puteam face nimic”.

<De> Mag[heru], care a intra[t] și el în țară, precum a intrat și Apolonia, află pașa, îl cheamă la Calafat și îl trimite la Vidin. Apandisindu-se⁴⁶, merge la Șumla, trage la Eliad, dă o hîrtie lui Omer, cerînd ca să orîndu-iască un guvern în țară și se pomenește cu un răspuns că asta e treaba Turciei iar nu a unui particolar ca el. Și pe dată i-a poruncit să și plece la Constanța. Astfel s-a întâmplat că Apolonia, nu numai fiind de ajuns la Calafat, ci încă de prisos, astăzi se află aici. „De eram un ambicioz, zice, era să iau cu mine cîțiva oameni armăți și să mă duc la munți să fac un război de partizani”!

Îmi scriai mai deunăzi că ieși angajementul de a nu mă critica, numai să îți scriu pe larg. D[umnea]ta știi că eu nu mă angajaz la nimic, prin urmare, mulțumește-te cu atită, care pentru mine este destul de mare sacrificiu ce fac: în contra desplăcerii mele, îți însîr de toate neroziile Frăției. Ștefan, după cum îi-am scris, se declarase dictator. Fratele Apolonia, după cum vezi, avea ideea de a se bate ca un șef de gherilă. D. Filip[escu] îscălește singur hîrtia, după spusa lui Apol[onie]. Crețulescu⁴⁷, se presupune la mejlisul din Constanța că a fost colonel supt Magh(eru) și <a cerut> să i se dea voe a forma un corp la Calafat, pînă se va orîndui un șef. Cîte și mai care pe urmă, de care mi-i silă ca să-mi aduc aminte!

⁴⁵ Skender-bey (Mihail Ilinski), emigrat polonez, adept al lui Adam Czartoryski, intrat în slujba Porții.

⁴⁶ A apandisi = a răspunde, a întâmpina.

⁴⁷ Este vorba de D. A. Kretzulescu, amintit și mai sus.

Îmi mai scriai iar că stilul nu îmi era împcdobit, sau nu știu cum ziceai. Toate aceste sunt lucruri pe care nu știu de a-și fi în stare să le fac mai bine, și cu atit mai mult cind nu am nici în gînd ca să încep de a mă deprinde să scriu mai bine.

Deodat a primit scris[oare] dela Blanc, dela Turin; era să se ducă la Ex-la-Chapelle, unde era să se întâlnească cu familia. Mi-a spus Cernătescu⁴⁸ că frații turci a[u] băgat în fiare pe Români[i] cate i-a[u] slujit în Calafat, pe cind erau închiși de muscali, aducîndu-le boi, care și alte trebuinocioase; i-a[u] băgat în fiare fiindcă arendașii și muscaliții a[u] reclamat la turci despre aceasta. Mai fie partizan turc acum, cine va pofti ca să fie trimis la Brusa, sau băgat în fiare! Muscali[i] a[u] dat declarații lui Solomon Nic[olae] Niculescu și unui supt-administrатор.

Duminecă am primit scris[oarea], luni am dat o scris[oare] din parte-ți și ministru[lui] celui nou care nu știe franț[uzește], și Nuridin mi-a zis că trebuie să îi traducă în turcește, pe urmă să pue rezoluție. După Baeram, voi stăruia că să se ia o plăcintă pentru guver[natorul] din Chio. Îți trimit aci o copie după acea hirtie, ce mi-a făcut-o Ștefan, fiindcă fratele Melic mi-a zis că are treabă și că să vin la unu. Vrea și el să îmi pue soroc ca turci[i], dela care mi se pare că a adoptat multe obiceiuri! Asta va să zică lene, care e soră vitregă cu reavoință!

Două coale pline de palavre! Cred că trebuie să îți placă. Icosari[i]⁴⁹ i-am cumpărat cu 25 și 6 par[ale]; lirele sunt cu 128 și 20; de cind turci[i] plătesc armi[ii] jumătate bani în hirtie, hirtia a scăzut și moneda s-a suiat. Doctorul are de gînd să mă canonisească rău, fiindcă după 6 săptămâni de cură, mi-a orînduit alte 6 de doctorii, dietă și băi, pe asemenea călduri de moarte ce sunt pe aici. O să urmez, ca să nu zici că m-am oprit la jumătate căle.

Aproposito de stil! Să știi, și întreabă pe Nae, că eu niciodată nu citesc o scris[oare] scrisă la oameni care am pretenție că trebuie să mă cunoască și să mă înțeleagă⁵⁰.

Îți alătur aci o scris[oare] dela Șt. Golescu care îți trimit o copie după convenția ce s-a făcut între Turcia cu Austria despre țările noastre⁵¹. Nu este alt decât că schimbăm stăpini, și asta e fapta lui Reşid-paşa cel progresist⁵², care nu scapă bine de influența rușilor din principate și voește acum a avea pe neamț, care este laș și infam; cel puțin muscalul[!] e voinic și de o culoare.

Primii scris[oarea] d[umi]tale și îmi pare bine de nuvela ce îmi anunță și de prilegiul ce o să am de a mai fi naș; prin urmare, salut pe d-na Tell și o felicitez manifestându-i respectele mele. M-am mai bucurat iar cind scri[soarea] d[umi]tale că, după cum zici, nu prea ai poftă de politică, și

⁴⁸ Petre Cernătescu (1825–1892), participant la Revoluția din 1848, emigrant, viitor profesor de istorie universală la Universitatea din București.

⁴⁹ Icosar = veche monedă turcească de argint.

⁵⁰ Este aici o recunoaștere a neglijenței cu care autorul își redactea corespondența, importantă, fiind, după el, informarea exactă la zi.

⁵¹ Este vorba de convenția turco-austriacă de la Boiagi-Kioi, din iunie 1854, care punea capăt încercărilor revoluționarilor exilați de colaborare militară cu Poarta și creia totodată o nouă stare de lucruri în țară, odată cu intrarea trupelor austriece.

⁵² Expresie ironică condamnând politica de tergiversări și promisiuni deșarte a autorităților turcești.

prin urmare, să fii mai puțin esigent pe viitor, și cu atit mai mult că știu că nu ai obicei a îți lăua vorba îndărăt (vezi cum te pui la filotimie⁵³, întocmai ca diplomații noștri Români!). Așadar, fiindcă te-ai lăsat de politică, în viitor o să vorbesc numai cu Nae despre cauză. Și eu, fără să știu bine pentru ce a refuzat d. Mag[heru], am zis că a făcut foarte bine, și cu atit mai mult după ce am știut ce fi da⁵⁴.

Iată socoteala de bani[i] ce am priimit și am cheltuit *. Mă rog, să zici că nu este după tipic!

* Scurt fragment care nu se mai transcrie.

Biblioteca Academiei Române, Serv. Msse, Coresp., S 13(35)/C

REVOLUTIONARY PROJECTS OF GENERAL GH. MAGHERU IN EXILE. THREE LETTERS ADDRESSED BY AL. CHRISTOFI TO CHR. TELL (1854)

Abstract

Three letters are being published from the rich correspondence Major Al. Christofi addressed General Chr. Tell during their exile in Turkey, while the former was in Istanbul and the latter in Chios, then in Smirna.

Drawn up during the spring and the summer of 1854, the documents provide us with highly interesting details as for the hot arguments tearing apart the group of revolutionaries in exile in Istanbul headed by General Gh. Magheru. Apart from factors which had determined the failure of the 1848 revolution, these arguments brought into focus the diverging points of view concerning the steps to be taken in order to fulfil the ideal of national emancipation under circumstances created by the Crimean war. Weight is mainly given to the dissimilar approaches advocated by the group of moderate revolutionaries in Istanbul and the group of radical revolutionaries in exile in Paris.

The letters also give us a thorough insight into the daily life of revolutionaries in exile in Istanbul and in various other centres. Despite of their being awkward in style, and often redundant and incoherent, these letters bring into light information on the 1848 exile previously unknown and which is liable to arouse the interest of specialists.

⁵³ Filotimie = bunăvoiță, generozitate.

⁵⁴ Este vorba de refuzul lui Magheru de a intra necondiționat în serviciul Porții, altfel decât pe baza unui firman cu instrucțiuni precise.

ROMÂNI ȘI ITALIENI ÎN PERIOADA EMIGRAȚIEI REVOLUȚIONARE (1849 – 1856)

RALUCA TOMI

Renunțarea la rivalitățile politico-regionale, idealuri comune și acțiune unitară în constituirea unei Europe democratice, care să asigure tuturor națiunilor dreptul la existență statală, iată câteva din punctele de convergență ale emigrației revoluționare în perioada 1849–1856.

Prezentul articol își propune să sintetizeze momentele principale ale contactelor revoluționar-democrațiilor români și italieni, descoperirea reciprocă în epoca renașterii naționale.

Primul moment îl constituie intenția comună de a salva revoluția maghiară, ultima șansă de a transforma eșecul revoluțiilor din 1848 într-o victorie a democrației asupra absolutismului.

Se încearcă aplanarea conflictelor româno-maghiare din Transilvania, constituirea unor legiuni române, italiene, poloneze, care să apere guvernul maghiar.

La Constantinopol, Ion Ghica și reprezentantul Piemontului baronul Tecco colaborează în vederea constituuirii legiunilor revoluționare¹. Guvernul de la Torino trimite pe Alessandro Monti în Ungaria pentru încheierea unui tratat de alianță.

În drumul său, ofițerul sard se oprește la Constantinopol unde îi cunoaște pe Bălcescu, Bălăceanu și marchizul Migliorati, atașat al legației piemonteze². Vor pleca împreună la Debrețin în scopul formării legiunilor italiană și română³. Deși călătoria nu a fost lipsită de primejdii s-a terminat cu bine prin constituirea la 1 iunie 1849 a legiunii italiene formată din 1200 voluntari⁴, care va participa la luptele din jurul Timișoarei⁵.

Democrația europeană nu a dezarmat în fața eșecului revoluției maghiare. S-a lansat cu fervoare în noua cruciadă antiabsolutistă predicată de la Londra de Giuseppe Mazzini, cel care dă spiritului european o nouă dimensiune: constituirea unei comunități a națiunilor libere și fraterne. Se explică astfel febra, starea de maximă tensiune și dăruire în care acționează și gândesc revoluționarii-democrați, solidari, legând izbăvirea fiecărei națiuni de cea proprie și universală. În 1849 Nicolae Bălcescu dorea să lupte pentru cauza italiană⁶, iar Ion Ghica să transforme capitala Imperiului

¹ Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca Renașterii politice a României 1848–1878*, București, 1930, p. 6.

² I. Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques 1848–1903*, B.A.R., Msse 1.

³ Al. Marcu, *O legiune italiană în Transilvania la 1848*, Cluj, 1935, p. 12.

⁴ Al. Balaci, *Legăturile lui Nicolae Bălcescu cu Giuseppe Mazzini, și Italia în „Studii de literatură universală”*, București, 1956, p. 15.

⁵ Al. Marcu, *O legiune italiană în Transilvania*, p. 20–21.

⁶ Ion Ghica, *Aminitiri din pribegie după 1848*, vol. II, Craiova, 1888, p. 68.

otoman într-un puternic centru revoluționar, ecou al luptei naționale din Ungaria, Transilvania, Banat, Bucovina, Italia, Polonia, Germania. Ultimul intenționa chiar editarea unei publicații care să apere principiul naționalităților, fiind sprijinit de baronul Tecco și de alți italieni influenți, „care ne deschisese coloanele ziarelor cele mai importante”⁷. Poetul italian G. Regaldi, care în 1850 face un pelerinaj la Kutahia spre a-l întâlni pe L. Kossuth este impresionat de Ion Ghica, „unul din valahii cei mai reprezentativi, cunoscut prin probitate, care mi a spus, vorbind despre țara sa, că două sunt ideile care ridică popoarele la fapte glorioase: religia și naționalitatea”⁸.

Asemenei lui Ion Ghica, Al. G. Golescu Negru aflat în Paris, proiectează lupta comună împotriva Imperiului austriac, care urma să fie coordonată de o societate fondată la Torino „sub numele de Societatea pentru alianța italo-slavă”. Ea va proclama alianța italienilor cu croații, maghiarii și români / moldo-valahii, basarabeni, transilvăneni și bucovineni/⁹.

În perioada 1849 – 1850 efortul principal al exilaților români este de a da emigației o organizare și conducere unitară stabilită într-un mare centru european. Dacă Ion Ghica propune drept centru Constantinopolul, generalul Gheorghe Magheru, stabilit din decembrie 1848 în Trieste, propune acest oraș ca „locul cel mai oportun pentru acest sfârșit căci e un oraș liber și la distanță degală de Franța și țara noastră”¹⁰.

Emigația română își va stabili sediul la Paris, loc de întâlnire al revoluționarilor europeni. Aici, în casa poetului A. Mickiewicz – C. A. Rosetti, frații Golesti, N. Bălcescu se vor întâlni cu N. Tommaseo, L. Frappolli, G. Ricciardi¹¹ și D. Manin¹².

Remarcăm similitudini tulburătoare între spiritele revoluționare române și italiene în privința federalizării popoarelor din Europa răsăriteană.

Ideea va fi concretizată în 1834 la Berna, când se va constitui de către G. Mazzini, „Tânără Europă” cu deviza „Libertate, Egalitate, Umanitate”, având drept scop înlocuirea sistemului de la Viena „cu o mare federație a popoarelor”¹³. O serie de personalități politice italiene simpatizează planurile de reorganizare a Europei răsăritene, care în viziunea lor ar urmări atingerea obiectivelor risorgimentale: unitatea și independența peninsulei. Astfel, Gioberti susținea că Piemontul poate media între slavi, unguri și români; C. B. Cavour încă din 1848 legă emanciparea statelor italiene de revolta naționalităților din Orient iar Carlo Cattaneo menționa „Principiul naționalităților va dizolva întâmplătoarele imperii din Europa răsăriteană și le va fărâmița în federării de popoare libere, vom avea pace numai atunci când vom avea Statele Unite ale Europei”¹⁴.

În anul 1850, N. Bălcescu venind în contact cu cercurile mazziniene se implică în concretizarea planurilor de federalizare. În scrisoarea din 26

⁷ Ibidem, p. 72.

⁸ M. Georgescu-Tistu, *Poetul G. Regaldi în legătură cu românii*, în „Studii italiene,” 1930, p. 5, 6.

⁹ B.A.R., corespondență Al. G. Golescu, către Ion Ghica, 17 martie 1849, 924(14).

¹⁰ Paul Cernovodeanu, Marian Ștefan, *Pe urmele Magherilor*, București, 1983, p. 265.

¹¹ C. Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în „Studii privind Unirea Principatelor”, București, 1960, p. 135.

¹² St. Delureanu, *Venezia e i patrioti romeni del 1848*, în „Risorgimento Veneto”, nr. 2/1976, p. 90.

¹³ Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații*, p. 13.

¹⁴ Ibidem, p. 16.

iunie 1850 către Ion Ghica mărturisea că aderase la mult dorita „Confederație orientală prin alcătuirea unui comitet secret la Londra alcătuit din reprezentanții a șase popoare: români /N. Bălcescu, Ion Ghica, Al. G. Golescu-Negru, / unguri / Klapka, Teleki, Pulszki/, poloni /Lubomirski, Branicky/, ruși /Golovin/, boemi și slavi de sud”¹⁶.

Pentru realizarea acestor planuri, N. Bălcescu și G. Mazzini inițiază ample tratative cu revoluționarii maghiari. Principiile care trebuiau să stea la baza relațiilor româno-maghiare, în viziunea lui Bălcescu erau: respectul, egalitatea, fraternitatea atât pentru indivizi cât și pentru națiuni¹⁷.

În noiembrie 1850 G. Mazzini i se adresa lui L. Kossuth „vreau să cunoasc ideile dumneavoastră asupra posibilităților și a bazelor generale a unui pact de fraternizare între maghiari, slavi de sud, moldo vlahi”¹⁸.

În februarie 1851, N. Bălcescu adresa un amplu memoriu emigației maghiare din Paris în care erau precizate granițele viitorului stat federal compus din „unguri pe de o parte, croații uniți cu dalmații, cu slovenii și sârbii din Voivodina, românii din Transilvania, Banat, părțile ungurene”. Statul federal urma să se extindă „prin alipirea treptată a românilor din Principate”, „adaos necesar pentru două motive: primul pentru că numai astfel se poate infăptui unitatea românească, fără de care să ar impiedica dezvoltarea statului federal, este singurul mijloc de a asigura acestui stat stăpânirea malului Mării Negre, după cum alipirea Croației și Dalmației îi dău iesirea la litoralul Adriatic”¹⁹. Ideea federalizării spațiului răsăritean va fi împărtășită și de D. Brătianu, C.A. Rosetti, frații Golești Al.C. Golescu-Albu, fiind convins că rezolvarea problemei orientale este posibilă prin constituirea Staselor Confederate ale Orientului²⁰.

Deși proiecte utopice, intențiile de federalizare demonstrează desprinderea revoluționarilor-democrați români de viziunea strict locală de rezolvare a problemei naționale, implicarea lor în procesul de redefinire a concepțiilor de națiune și Europa.

O etapă importantă a relațiilor româno italiene o reprezintă aderarea emigației române la Comitetul Central Democratic European cu sediul la Londra, condus de G. Mazzini. Preludiile afilierii le distingem în perioada 1849–1850, când N. Bălcescu încearcă să contacteze conducerea acestui for al revoluției europene. În ianuarie 1850, Bălcescu se afla la Londra în speranță de a se întâlni cu Mazzini și cu „Ledru Rollin, ca și cu alți germani radicali, pentru a constitui o mare solidaritate internațională”²⁰. Întâlnirea n-a avut loc, Bălcescu, întorcându-se la Paris, unde își continuă eforturile în vederea afilierii la organizația democrat-revoluționară. De aici îi scrie lui I. Ghica în 6 septembrie 1850: „Astăzi am fost adunați Goleștii, Vernescu, Russet, Mălinescu, C. Bălcescu și eu. Vorba era ca să trimitem pe cineva la Londra, ca să fraternizeze cu emigranții organizați acolo, adică Mazzini, L. Rollin, redactorii //Proscrisului//”²¹.

¹⁶ Ibidem, p. 18.

¹⁷ C. Bodea, *Préparatifs roumains pour une nouvelle révolution après 1848*, în „Nouvelle Etudes d’Histoire”, București, 6/1980, p. 44/45.

¹⁸ Ion Ghica, op. cit., p. 272.

¹⁹ R.V. Bossy, *Vechi năzuințe federaliste în sud-estul Europei*, 1940, p. 3.

²⁰ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești – Boierii Golești*, vol. III, București, 1939, p. 292.

²¹ Ion Ghica, op. cit., p. 206.

²² Ibidem, p. 272.

Paralel și G. Mazzini este preocupat de atragerea românilor în Comitetul Central Democratic European. La 4 septembrie 1850 îi scria lui G. Remorino — un apropiat al său — „avem reprezentanți pentru Ungaria, moldovalahi și pentru alții, dar din motive deosebite nu putem să-i facem cunoșcuți decât încetul cu încetul”. Iar lui C. Cattaneo îi mărturisește „am inițiat o colaborare care poate deveni importantă cu moldovalahii. Eliade sau Golescu vor face parte în mod public din Comitetul European”²².

Cel care va reuși să-și lege numele de aderarea emigației române la Comitetul Central Democratic European va fi D. Brătianu. Acesta sosește în aprilie 1851 în Anglia cu scrisori de recomandare din partea lui E. Quinet și I. Michelet pe lângă L. Rollin²³. Prima întâlnire cu Mazzini va avea loc la 25 aprilie 1851. La 21 mai D. Brătianu îi scrie lui Dumitru Florescu, redactorul „Junimii române” că i-a dat lui Mazzini un exemplar din publicație împreună cu o lecție de limba română”. Articolul program al „Junimii române” a fost reprodus în publicația democrației italiene „L’Italia del popolo” împreună cu un comentariu semnat de G. Mazzini²⁴. Între cei doi revoluționari se stabilesc relații strânsе mărturie fiind bogata corespondență din vara lui 1851, reliefând preocupările comune legate de: aderarea românilor la C.C.D.E., concilierea revoluționarilor români cu cei maghiari în vederea declanșării revoluției. La 10 mai 1851, D. Brătianu îi comunică în scris lui Mazzini adeziunea emigranților români din Paris, „cetățeni, am incredere deplină în voi, în patriotismul vostru și sunt nerăbdător să văd sosind ziua în care voi putea învăța poporul român că, comuniunea de idei și sentimente care există deja între el și celealte popoare militante a devenit deja o comunitate de acțiune”²⁵. Mazzini răspunde cu proclamația „Alle popolazioni rumene” tradusă de C.A. Rosetti pentru a fi răspândită în Principate.

În Proclamație se arată originea latină a românilor, mobilizându-i în cadrul efortului revoluționar european de restructurare a hărții politice: „popoarele sunt indivizi umanitatei. Întrați dar în familia cea mare, în căminul ei veți găsi titlurile viitoarei voastre naționalități”... „slavul și maghiarul, italianul și grecul sunt frații voștri. Împăratul și țarul sunt vrăjmașii lor ca și ai voștri”²⁶.

În septembrie 1851, D. Brătianu va fi reprezentantul emigației române în conducerea Comitetului Central Democratic European, răspunzând apelurilor mazziniene cu un document din partea Comitetului Național Român în care se arată: „de data asta fi-vom uniți și vom înainta împreună: unguri, slavi, greci, toți vor lupta cu noi în sfânta cruciadă a democrației”²⁷.

În pregătirea revoluției „simfone și sincrone” se vor implica români ca emisari ai Comitetului de la Londra. Se remarcă activitatea fraților Golești: pe Nicolae îl întâlnim în 1852 în centrul mazzinian din Atene, în 1853 îl ajută pe D. Brătianu în organizarea mitingurilor filo-române de la Manchester și Liverpool²⁸; Al.C. Golescu-Albu este adeptul aderării la C.C.D.E., exprimându-și în 1852 dorința de a călători la Londra spre a se întâlni cu

²² St. Delureanu, *Mazzini și România*, teză doctorat, Universitatea București, 1978, p. 42.

²³ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui D. Brătianu*, vol. I, București, 1933, p. 45.

²⁴ *Ibidem*, 273.

²⁵ *Ibidem*, p. 265.

²⁶ Al. Marcu, *C nsipiratori și conspirații...*, p. 48.

²⁷ *Ibidem*, p. 57.

²⁸ St. Delureanu, *Mazzini și România*, p. 72.

Mazzini. C. A. Rosetti este adept al revoluției popoarelor dunărene, mare admirator al lui Mazzini, I.C. Brătianu din Sibiu va mijloci pătrunderea manifestelor revoluționare în Țara Românească²⁹ și nu numai.

Ştefan Golescu îi rovestește lui E. Grant, consulul general al Angliei la București într-o scrisoare din 11 octombrie 1851 de vizita sa la Londra, unde a avut fericirea să-l întâlnească pe Mazzini, eliberatorul Italiei, sufletul Comitetului Central European care știa de existența celor 10 milioane de români pe care i-a numit „frații săi de sânge”. Este impresionat și de personalitatea lui Ledru-Rollin, „probabil viitor președinte al Franței”, sperând în sprijinul tuturor membrilor Comitetului din Lodra în organizarea viitoarei revoluții.^{29 bis}

Despre activitatea lui Alexandru Manu aflăm din corespondența consulului Imperiului otoman în Genova, N. Allegretti către Ministerul de Externe sard. Sosit în ianuarie 1851 în Genova, pleacă spre capitala piemonteză cu recomandări din partea lordului Abercromby, fostul reprezentant al Angliei pe lângă Victor Emanuel al II-lea, pentru a fi primit în școlile militare³⁰. Suspectat de autorități că ar fi participat la mișcările milaneze organizate de Mazzini este arestat și expulzat din statele sarde^{30 a}. Revenit în decembrie 1853^{30 b}, va fi urmărit permanent datorită legăturilor sale cu revoluționarii mazzinieni ai căror emisar devine, făcând propagandă printre regimenterile românești din Lombardia.

Constantin Racoviță, nepotul Goleștilor se află în 1851 la Torino cu scrisori de recomandare din partea lui Tecco și Canning pentru a se înscrie în școlile militare^{30 c}. Deși se sfiește să contacteze personalități politice îl cunoaște pe deputatul de stânga din Parlamentul torinez Lyons și probabil pe prietenul acestuia, viitorul prim-ministru A. Depretis³¹. Impresionat de regimul de libertate și toleranță din Piemont, singurul stat italian, care și-a menținut regimul constituțional după 1848, atrăgând refugiați politici de pretutindeni, Constantin Racoviță le scrie plin de entuziasm unchilor săi: „Nu știți cât interes ne poartă italienii. Trebuie să-i vedeti, când le vorbim despre limba noastră, obiceiuri, costume... Șefii partidului democrat ne întreabă de ce nu ne punem de acord cu ei și să lucrăm împreună cu ei, ne oferă ziarurile lor... dacă aş fi în locul vostru aş face un turneu în Italia, acesta fiind un voaj interesar și util cauzei noastre”³². Ion Ghica va face propagandă cauzei române în peninsulă prin articolul *I Moldo-Valacchi* publicat în jurnalul torinez – „Concordia” în numerele din 28 februarie și 6 martie 1850³³. De remarcat că fondatorul publicației Lorenzo Valerio călătorise în Transilvania, Moldova, Basarabia în vara lui 1835, descoperind cu uimire și încântare latinitatea românilor³⁴. Un alt revoluționar atras de Ita-

²⁹ Ibidem, p. 85.

^{29bis} D.G.A.S. — *Microfilme* Austria, rola 109, f. 30—31 — material pus la dispoziție cu generozitate de dl. Ștefan Delureanu.

³⁰ DGAS, *Microfilme*, Italia, rola 6, c. 845 (Ștefan Delureanu).

^{30a} Ibidem, c. 848 (Ștefan Delureanu).

^{30b} Ibidem, c. 853 (Ștefan Delureanu).

^{30c} G. Fotino, op. cit., vol. III, p. 18.

³¹ Ibidem, p. 277.

³² Ibidem, p. 170.

³³ Cl. Isopescu, *La stampa periodico romeno-italiana în Romania e în Italia*, Roma, 1937, p. 240—247.

³⁴ Lorenzo Valerio, *Carteggio (1825—1865)*, vol. I, Torino, 1991; îngrijit de Luigi Fitro și Adriano Viarengo, p. 88.

lia a fost G. Adrian, care mărturisește adevăratul obiectiv al călătoriei sale în peninsulă lui Ion Ghica: „Scopul meu era precum și, ca începând de la Roma până la Torino să trec prin toate cetățile însemnate despre latura occidentală a Italiei. Pe lângă plăcerea mea de-a vedea acele cetăți italiene, doream a cunoaște spiritul politic al italienilor și a face propagandă despre cauza noastră”³⁵ el urma să li se alăture lui Al. Manu și Constantin Racoviță la Torino după cum aflăm din corespondența Goleștilor³⁶.

Din păcate intenția lui G. Adrian (Andreescu) eşuează datorită arestării sale de către poliția pontificală, găsindu-se asupra sa hârtii compromițătoare ce dovedeau implicarea în planurile de federalizare a națiunilor română, ungără, sărbă, croată, alcătuite de N. Bălcescu^{38 b¹⁹}.

Urmând exemplul înaintașilor din Școala Ardeleană, trei personalități implicate în revoluția de la 1848–1849 din Ardeal își desăvârșeau pregătirea intelectuală în vestitele Universități italiene: S. Bărnuțiu la Pavia iar Al. Papiu și I. Hodoș la Padova. Din corespondența lor, deși subiectele politice sunt ocolite de teama cenzurii austriece, sesizăm pe lângă preocupările științifice dorința de a înmulți contactele cu oameni de seamă ai culturii italiene, contribuind prin aceasta la propaganda cauzei române³⁷.

Izbucnirea revoluției europene va fi pusă în cumpănă de instaurarea celui de al doilea Imperiu în Franța și eșecul mișcării mazziniene din Milano din februarie 1853.

Influențați de cele două evenimente, frații Golești aflați în Genova — orașul natal al lui Mazzini — privesc cu optimism îndeplinirea obiectivelor risorgimentale³⁸, încrezători fiind în instaurarea regimurilor democratice în Europa, singura garanție de progres a umanității³⁹.

Declansarea războiului Crimeei în 1853 reaprinde speranțele revoluționarilor într-o ridicare generală a națiunilor asuprite din Europa. În noul context Al. C. Golescu-Albu va alcătui următorul plan de acțiune al emigranților români: să se apropie de granițele Țării Românești și să organizeze un război de gherilă în munți, care să antreneze în evoluția sa răscoala creștinilor din Imperiul otoman. Apoi, împreună cu italienii, polonezii și ungurii să se organizeze lupta împotriva Austriei⁴⁰.

Prințincercările concrete din acea perioadă se numără și efortul lui Golescu-Albu, D. Brătianu, Golescu-Negru, C.A. Rosetti de a organiza o legiune română în cadrul armatei otomane⁴¹.

Mazzini lansează noi apeluri la unitate de acțiune italienilor, maghiarilor, polonezilor, grecilor și slavilor de sud. În Țara Românească, Transil-

³⁵ C. Bodea, *Corespondență inedită privind activitatea lui Nicolae Bălcescu în anii 1851–1852*, în „*Studii. Revistă de istorie*” nr. 4/1956, p. 122–123.

³⁶ G. Fotino, *op. cit.*, vol. III, p. 217.

^{38 b¹⁹} C. Bodea, *Corespondență inedită privind activitatea lui Nicolae Bălcescu în anii 1851–1852*, p. 123.

³⁷ E. Hodos, *Din corespondența lui Simion Bărnuțiu*, Sibiu, 1944, p. 25; 45.

³⁸ B.A.R., *Corespondență*, Ștefan Golescu către Christian Tell, Genova, 1 mai 1853,

⁴⁰ L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea Războiului Crimeei (1855–1856)*, București, 1972, p. 192.

⁴¹ St. Delureanu, *Mazzini și România*, p. 119.

vania pătrund emisați mazzinieni semnalati de autoritățile austriece și țăriste. Astfel, Coronini, comandantul militar austriac din București îl avertizează pe Barbu Știrbei de prezența lui L. Berzenczey care „are o proclamație a lui Kossuth pentru Valahia; trebuie să se ducă în Valahia pentru a discuta cu mai mulți valahi organizarea unei revoluții”⁴². Domnitorul Țării Românești se opune intrării în țară a lui Tommaseo insărcinat după unele versiuni rusești cu pregătirea unei mișcări greco-slave-române, fiind un radical în reflecții strâns cu Mazzini și Ledru Rollin⁴³. În 1854 este semnalată la Sibiu prezența lui Felice Orsini, care promise de la Mazzini instrucțiuni precise: să evolueze forțele revoluționare pe care s-ar putea bizui, să realizeze planul Klapka — Mazzini de a răscula trupele maghiare italiene, române din armata austriacă⁴⁴. În același an, autoritățile muntene remarcau activitatea unor indivizi ce vorbeau italiana și răspândeau în București pamflete revoluționare mazziniene⁴⁵.

În timpul războiului Crimeei, emigrația română își va concentra forțele în propaganda cauzei unității naționale. În acest scop sunt elaborate memorii către personalitățile influente din epocă; Napoleon al III-lea, prințul Napoleon, primul-ministru englez Palmestron, Cavour.

Cercurile politice și diplomatice piemonteze din Constantinopol, Londra, Torino vor fi contactate de exilații români, conștienți de afinitatea de limbă și cultură dintre cele două națiuni, de rolul important al Regatului Sardiniei la congresul de pace în susținerea principiului unității italiene și române.

Generalul Gheorghe Magheru trimite în decembrie 1855 guvernului din Torino, prin intermediul baronului Tecco, un amplu memoriu în care subliniază rolul deosebit al viitorului stat unitar român în menținerea echilibrului în orientul european „poporul român cu frontierele pe Carpați, Dunăre, M. Neagră și Nistru... este singurul garant al unei păci durabile în Orient și o barieră în contra barbariei moscovite”⁴⁶. Un an mai târziu generalul Magheru îi scrie marchizului de Villamarina: „Domnule ambasador, națiunea română n-a pierdut din vedere afinitățile cu Italia”, fiind convins că „regele Victor Emanuel, care a adus cu armele libertatea în Orient va face în viitor din români obiectul înaltei sale solicititudini”⁴⁷.

În ampla acțiune de propagandă unionistă se evidențiază neobosiții Golescu. Al.G. Golescu-Negru se întâlnește cu primul-ministru Cavour iar vărul său Golescu-Albu îl îndemna pe D. Brătianu „să acționeze pentru înființarea unor comitete filo-române la Paris, Londra, Torino și Berlin.. la Torino să i-l încredeze lui G.V. Ruscalla, un bun prieten al poporului român”⁴⁸.

Deschiderea lucrărilor Congresului de pace de la Paris intensifică activitatea emigrației române. În 6 martie 1856, Nicolae Golescu înaintează un memoriu documentat plenipotențiariilor Franței, Angliei și Sardiniei în care

⁴² N. Iorga, *Corespondența lui Stirbei-vodă*, București, 1904, vol. I, 189.

⁴³ St. Delureanu, *Mazzini și România*, 123.

⁴⁴ Al. Marcu, *Noi indicații despre Felice Orsini la Sibiu și opinia publică românească (1854–1858)*, București, 1939, p. 7.

⁴⁵ L. Boicu, *op. cit.*, p. 208–209.

⁴⁶ B.A.R., manuscrise, fond Consulii italieni, mapa 1, doc. 8.

⁴⁷ D.A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București, 1839, vol. III, 996.

⁴⁸ G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 202.

să susține constituirea unui stat unitar român ca o barieră în fața expansiunii tariste⁴⁹.

V. Boerescu publică în aprilie 1856 în ziarul torinez „L' Unione” scrierea intitulată *Memoriu asupra situației politice și economice a Moldo-Vlahiei*. Este sprijinit în activitatea sa de publicist de prietenii săi italieni; Massimo D' Azeglio — fost ministru de externe al Piemontului, Bianchi Giovini — directorul ziarului progresist „L'Unione”, scriitorul și politicianul G. Ricciardi. Un exemplar al lucrării sale va fi înmânat de d'Azeglio regelui Victor Emanuel⁵⁰. În Anglia, italianul Clericetti recomandă opera lui V. Boerescu ziarului liberal „Morning Advertiser”, urmărindu-se atragerea cercurilor diplomatice britanice în sprijinirea cauzei românești⁵¹. De remarcat că Dimitrie Brătianu — a cărei activitate în sensibilizarea opiniei publice engleze este încununată de succes prin prezența sa alături de lordul Clarendon la Paris în timpul Congresului de pace — este îndemnat de G. Mazzini să încearcă calea diplomatică pentru realizarea obiectivelor naționale. „De vei reuși de ceea ce se va face pentru țara ta vor profita toate națiunile oprimate”⁵².

O contribuție deosebită în propaganda cauzei române în statele italiene o are principesa Elena Ghica, devenită celebră cu pseudonimul Dora d'Istria. Articolele sale apărute în publicația torineză „Il Diritto” în aprilie 1856 — *Les roumains et la papauté, Osservazioni sull'organizzazione del Principati Danubiani, La propaganda austro-romano nei Principati Danubiani* — demonstrează originea latină a românilor, vechimea și istoria lor zbuciumată dar plină de fapte eroice, dreptul lor la viață națională în granițele unui stat modern, democrat⁵³.

Activitatea emigrației române în susținerea cauzei unioniste este încununată de succes cu prilejul Congresului de pace de la Paris, eveniment ce oficializează un nou principiu în dezbatările diplomatice: cel al naționalităților.

Este pentru prima dată în istoria modernă a renașterii naționale când elitele politice românești percep importanța propagandei în Europa ca mijloc de propulsare în jocul subtil al diplomației a obiectivelor naționale. Astfel alături de Paris și Londra, cabinetul din Torino sensibilizat prin memorii, articole de presă, contacte personale va sprijini unirea Principatelor, întindîn infăptuirea unității italiene.

ROMANIANS AND ITALIANS DURING THE REVOLUTIONARY EMIGRATION (1849—1856)

Abstract

Various contacts of the Romanian emigration with Italian politicians and revolutionaries at a certain time of the Risorgimento movement

⁴⁹ M. Corivan, *Din activitatea emigraților români în Apus, 1853—1857*, București, 1931, p. 38.

⁵⁰ C. Bodea, *Câteva ecouri ale propagandei unioniste în Apus între 1856—1857*, în „Omagiu lui P. Constantinescu-Iași”, București, 1965, p. 500.

⁵¹ *Ibidem*, p. 501.

⁵² A. Iordache, *Pe urmele lui D. Brătianu*, București, 1984, p. 187.

⁵³ Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 250—260.

(1849—1856) are being focused on. The joint action to save the Magyar revolution, converging areas within the projects of European federalization, the activity within the European Democratic Central Committee, the part played by the Italian space in the promotion of the Romanian cause shortly before the Congress in Paris (1856) are outlined.

Shifting from revolutionary struggle to diplomatic subtleties and back again, the Romanian emigration in the decade preceding the Union would achieve its goal: the Union of the Principalities, by its deep political, strategic and economic consequences would be eventually focused on by European cabinets including the one in Torino.

LEGALISM ȘI REVOLUȚIE ÎN EVENIMENTELE DIN 1848—1849 LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA

NICOLAE BOCSAN

În istoria românilor revoluția din 1848—1849 reprezintă un moment de continuitate cu epoca Luminilor și a Reformismului, dar și o discontinuitate în evoluția militantismului național din punctul de vedere al ideologiei, programului sau tacticii, ce i-au conferit valoarea unui cap de serie pentru fenomenul românesc în secolul XIX¹. Declansată în spiritul gândirii secolului al XVIII-lea, ea a reprezentat o ipostază a revoluției democratice în Europa Centrală și de Est. Din această perspectivă, revoluția din 1848—1849 a însemnat generalizarea principiilor și ideologiei revoluției democratice universale în spațiul românesc, constituind cel mai avansat bastion al revoluției democratice și al democrației continentale în Europa de Est. Conceptualizate și popularizate prin opera iluminismului românesc, valorile generale ale democrației au fundamentat concepția despre societate, stat și națiune a generației care a realizat revoluția. Aceasta are meritul de a fi sistematizat într-o formă coerentă dezideratele politice ale națiunii, în acte cu valoare constituțională, fixându-le ca principii de organizare ale statului și societății².

Elementul de noutate și discontinuitate cu epoca anterioară îl constituie soluția revoluționară, adoptată în pofida tradiției legaliste și reformiste care s-a manifestat la români din Transilvania cu începere din secolul al XVIII-lea³. Asumarea soluției insurecției în conjunctura politică europeană reprezintă o inovație. Integrabilă tipologic revoluției democratice universale, revoluția română din Transilvania dezvoltă o suită de caracteristici specifice ce o individualizează și o particularizează în raport cu revoluția din Occident, inserând-o tipologic în revoluțiile naționale din Europa Centrală și de Est⁴.

Spre deosebire de Țara Românească, unde a fost adoptat modelul francez de revoluție, în Transilvania nu au existat societăți secrete care să pregătească opinia publică în spiritul tacticii conspirației și complotului. Elita românească din Transilvania a fost puternic marcată de reformismul

¹ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Ediție, studiu și note de Z. Ornea, București, 1972, passim.

² Valeriu Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1976, cap. III.

³ Vezi mai ales Gyémánt Ladislau, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986.

⁴ S. Dragomir, *Istoria revoluției*, Partea întâi, în *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, vol. V, Cluj, 1946; Idem, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1989.

austriac, de josefinism în primul rând. Naționalismul pe care l-a promovat a evidențiat note distincte de legalism și dinasticism, iar militantismul politic a fost preponderent petiționar⁵.

Naționalismul românesc a fost susținut de o elită compozită și eterogenă, care a avut un rol deosebit în difuzarea ideii naționale în popor. Receptarea ideii naționale la acest nivel popular a deformat doctrina elitei, în cele mai multe cazuri în sens social. Naționalismul popular, târânesc diferă de cel al inteligenției. Instinctual și defensiv, el are ca obiectiv principal conservarea comunității și a caracterelor sale etnografice. Naționalismul elitelor a fost de factură culturală până în deceniul patru, când a început practic politicizarea ideii de națiune, desăvârșită de revoluția de la 1848⁶.

Societatea românească din Transilvania nu a fost pregătită pentru o revoluție. Prelungirile legalismului reformist și repudierea acțiunilor complotiste au estompat idéea revoluției. Elita politică românească nu a avut un scenariu elaborat, o concepție clară despre revoluție în numele căreia să o declanșeze. A lipsit și o tradiție de viață politică organizată, în absența unei clase politice și a unor instituții politice românești. Statutul românilor ca națiune, excluși din constitutionalismul medieval ardelean, i-a menținut în afara sistemului politic din Transilvania.

Frustrăția românilor ca și colectivitate a generat o reacție ce a stimulat fenomenul solidarizării naționale. Ideea modernă de națiune, conceptualizată de iluminismul românesc, s-a fundamentat pe ideile democratice ale liberalismului, cu o însemnată componentă socială, ce a apropiat conceptul românesc de ideea națiune-popor, vehiculată de Europa romantică. Ideea modernă de națiune la români s-a elaborat ca o sinteză originală între contractualismul rationalist francez și filosofia romantică germană. Politizarea ideii naționale a așezat principiul de naționalitate la temelia militantismului politic românesc. Generația pașoptistă a consacrat caracterul etnic al ideii de națiune. Ea a incorporat categoria popor ca element caracterizant, care îi definește originalitatea și specificul. Identificarea aproape totală a națiunii cu poporul, cu toate consecințele politice pe care le-a generat, explică complexitatea ideologiei și programului politic al generației pașoptiste în raport cu generația de la 1791, în care se intercondiționează dezideratele politico-naționale cu cele sociale. Barițiu scria concludent în acest sens că „multimea nostrudului face nația, iar nu câteva persoane trufașe întru vechimea familiilor sale”⁷.

Prin generația preromantică ideea națională a devenit idee forță, participând la formarea conștiinței și a imaginii de sine a națiunii. Odată cu pașoptismul s-a născut o sociologie a națiunii preocupată de adevararea modelului capitalist de naționalitate socială la specificul românesc. Modernizarea socială era concepută în cadrele matricei naționalei, de unde nevoia la gânditorii români de a concilia rationalismul cu organicismul istorist. Pe fondul afirmării romanticismului politic se inaugurează o nouă direcție în abordarea teoretică a conceptului de națiune, la cristalizarea căreia un rol important a avut Simion Bărnuțiu. Prin discursul rostit în 2 mai 1848 în catedrala din Blaj, în fața inteligenției române, inaugura nu mai o nouă direcție în

⁵ Nicolae Bocșan, *L'évolution de l'idée de nation chez les Roumains de Transylvanie et du Banat*, în „Revue de Transilvanie”, 1992, nr 1, p. 60–71.

⁶ Idem, *Revoluție și revoluționar la români din Transilvania în 1848 (martie-august)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 1990, fasc. 1, p. 26–53.

⁷ George Bariț, *Educația (creșterea)*, în vol. *Scrieri social-politice*, București, 1962, p. 52.

teoria națiunii, dar și o nouă perspectivă filosofică⁸, puternic marcată de romanticismul german, în principal de școala istorică a dreptului și de liberalismul german. Bărnuțiu a teoretizat într-o formulă incipientă dreptul națiunii la autodeterminare, sintetizat în trei idei fundamentale: teritoriul național, dreptul național și puterea națională. Definind națiunea ca o persoană, cu individualitatea sa distinctă, etnică, genetică, într-o viziune organicistă, dezvoltă o concepție liberală originală, în care trăsăturile liberalismului individual au fost extrapolate asupra națiunii. Se inaugura tradiția unui liberalism colectiv, întemeiat pe ideea personalității națiunii, care se va confrunta cu ideologia revoluției maghiare, fundamentată pe ideea națiunii politice maghiare, a limbii diplomatice maghiare și a statului național maghiar, ce reclama reconstituirea Ungariei mari, medievale, cu un regim politic întemeiat pe principiile liberalismului individual.

Concepția liberală a lui Bărnuțiu, inspirată deopotrivă de Rotteck și Savigny⁹, armoniza interpretarea voluntarist-contractualistă cu ideea organicist-istorică de națiune. În ultima instanță este o tentativă originală de armonizare a rationalismului cu istorismul, de a fuziona într-o concepție organică liberalismul cu naționalismul. Generată de statutul națiunii române în sistemul constituțional ardelean, de națiune tolerată într-un sistem politic ce recunoștea numai trei națiuni în plan politic — ungurii, sasii și secuii, o atare interpretare venea să legitimeze dreptul la existență al națiunilor în numele ideilor democratice ce au triumfat în Europa după Revoluția franceză.

Militantismul românesc în anul 1848 încorporează mai multe tipuri de comportament politic, determinate de nivelurile culturale și politice ale grupurilor sociale participante. Ca în orice revoluție democratică, în prima fază a revoluției se pot distinge două planuri de manifestare ale spiritului revoluționar, două tipuri de comportament: cel țărănesc, tradițional și cel liberal-democratic, burghez, specific elitei intelectuale și burgheziei¹⁰.

La nivelul popular, țărănesc se continuă comportamentele arhaice, specifice răscoalelor medievale, care se manifestă local, atomizat, împotriva adversarului direct, nobilul proprietar. A fost o formă specifică de integrare a țărănimii în revoluție, ce continua mentalitatea revoluționară medievală. Manifestarea revoluționară a țărănimii a precedat pe cea burghezo-democratică, desfășurându-se în prelungirea agitațiilor țărănești ce au bulversat principatul încă din 1846, cu deosebire în zona Munților Apuseni¹¹. La începutul anului 1848 mișcarea țărănească a fost generală în principat, extinzându-se prin contagiu mentală de la o zonă la alta. Întensificată din martie, mișcarea țărănească s-a generalizat în primăvara anului 1848 și sub influența legislației dietei maghiare din 18 martie, care a desființat în Ungaria robotele, dijma, jurisdicția feudală, declarându-i pe iobagi proprietari pe loturile urbariale. Rezistența nobilimii la aplicarea legislației agrare a declanșat o serie de răscoale sau agitații românești, mai întâi în comitatele vestice, aparținând

⁸ D.D. Roșca, *Europeanul Bărnuțiu*, în „Luceafărul”. Serie nouă, IV, 1944, nr. 4–5, p. 123–133; George Em. Marica, *Discursul lui Bărnuțiu de la 2/14 mai 1848*, în vol. *Studii de istorie și sociologia culturii române ardelenă din secolul al XIX-lea*, vol. I. Cluj-Napoca, 1977, p. 121–136.

⁹ Petre Pandrea, *Filosofia politico-juridică a lui S. Bărnuțiu*, București, 1935, passim.

¹⁰ Michel Vovelle, *La mentalité révolutionnaire*, Paris, 1985, p. 20 sq.

¹¹ Toth Zoltan, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni înaintea lui 1848*, Eucurești, 1955.

regatului Ungariei — Arad, Bihor, Maramureş, Satu Mare, Caraş, extinse apoi în Partium, incorporat Ungariei prin hotărârile dietei de la Bratislava. Mişcarea s-a extins apoi în principat, începând cu comitatul Cluj, fiind puternică în comitatele Hunedoara, Solnoc, Turda, Cetatea de Baltă, în Chioai, Zarand sau Pământul Crăiesc. Manifestările și revendicările țărăneşti au fost cele traditionale: refuzul țărănilor de a mai presta robote, ocuparea cu forță a păsunilor, pădurilor sau pământurilor răpite abuziv de proprietari, desființarea monopolurilor feudale, revendicarea principală fiind pământul. Mişcarea și-a asociat un caracter politic nedisimulat, manifestat în nesupunere faţă de dregătorii locali, înlocuirea primarilor și notarilor¹².

Inteligenta a manifestat o atitudine de simpatie faţă de cauza țărănească, dar nu a renunțat încă la ideea legalității, limitându-se la o atitudine strict politică faţă de evenimentele din Europa sau din imperiu.

Proportiile mişcărilor țărăneşti au generat o atitudine de teamă la nivelul clasei nobiliare faţă de primejdia țărănească, care, treptat, devine implicit una românească, datorită majorității românești a țărănimii răzvrătite. Rapoartele oficialităților și măsurile autorităților pentru contracararea fenomenului revoluționar popular relevă un fenomen comparabil cu marea spaimă la nivelul clasei nobiliare¹³. La inițiativa guvernului, în Transilvania au fost constituite gărzi naționale din oameni cu avere — nobili, pături mijlocii, funcționari, inteligență — pentru stăvilirea răscoalelor populare, care au trecut la reprimări exemplare. Gărzile au avut un caracter nobiliar și antiobișgesc, ce le-a conferit treptat și o orientare antiromânească¹⁴.

Autoritățile principatului au încercat să folosească conducătorii românilor — laici sau ecclaziastici — pentru a liniști țărănamea. Au fost emise circulare către popor din partea guvernului, a episcopilor. Împotriva satelor răsculate a fost folosită armata în comitatele Arad, Satu Mare, Bihor, Solnocul de Mijloc, Crasna, Dăbâca, Cluj, Turda, Alba Superioară¹⁵.

Cel de-al doilea tip de comportament detectabil în revoluția română, cel liberal, democrat, a fost reprezentat de cercurile burgheze, elita intelectuală și ecclaziastică. La acest nivel în primele luni ale revoluției s-a prelungit tradiția legalistă, petiționară din mișcarea românească, caracteristică perioadei premergătoare evenimentelor din 1848. Manifestările elitei în luna martie și la începutul lunii aprilie au fost lipsite de unitate, oscilante sau contradictorii uneori, în absența unui centru de conducere și coordonare a acțiunilor revoluționare românești¹⁶. Prelungirea legalismului la acest nivel determină elitele românești să se manifeste în raport cu programul revoluționar maghiar, cu atitudinea cercurilor imperiale, a populației maghiare sau germane.

Izbucnirea revoluției în monarhia austriacă a surprins mișcarea politică românească neorganizată, divizată ca urmare a conflictelor dintre elita laică și cea ecclaziastică, reflex al procesului de laicizare din mișcarea națională,

¹² Victor Cherestea, *Adunarea națională de la Blaj*, Bucureşti, 1966, p. 227—249.

¹³ *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, vol. I, 2 martie—12 aprilie 1848, Bucureşti, 1977, documentele 12, 16, 29, 31, 44—48, 74, 81, 88, 91—93.

¹⁴ Liviu Maior, *Național și social în vara anului 1848 în Transilvania*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXIII, 1980, p. 288.

¹⁵ Circularele episcopilor în *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, vol. I, p. 233; *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române. C. Transilvania*, vol. II, 12—29 aprilie 1848, doc. 70, 71, 98, 99.

¹⁶ Silviu Dragomir, *Istoria revoluției*, în loc. cit., p. 104—131; V. Cherestea, op. cit., p. 207 sq.

care a inceput în deceniul cinci. Revoluția europeană în general, cea din Imperiul austriac în particular, s-au bucurat de simpatii nedisimulate în cercurile elitei românești. Prin gazetele ce le conduc, Barițiu și Cipariu dau tonul adeziunii românilor la cauza revoluției democratice. Propaganda pe care o fac publicațiile românești revoluției europene nu a fost lipsită de semnificație politică. Opinia împărtășită de majoritatea liderilor români, reluată de întreaga presă, era că revoluția europeană constituia un moment crucial și pentru români, care nu trebuia pierdut. Salutând „minunatele revoluții”, care „fac cerc peste toată Europa”, Barițiu scria semnificativ: „Evenimentele se răped din toate părțile; să nu ne pierdem în mijlocul lor, să nu ne amețim, să ne folosim...” sau: „...pentru români încă se deschide o epocă, care, ca să pună temeiul stătător al fericirii noastre, atârnă numai de la modul cu care ne vom ști folosi de ea... ne vom sili din toate puterile noastre a lăti mezuinele și termenii libertății, ai egalității și ai frățietății până în cele mai ascunse unghiuri ale poporului nostru”. Solidarizarea elitei române cu revoluția din Viena și Pesta indică o mentalitate favorabilă spiritului revoluționar, adeziunea la principiile liberalismului și intenția de a exploata conjunctura în folosul națiunii¹⁷.

Pe de altă parte, programul revoluției maghiare din 15 martie, reluat în legile dîtei de la Bratislava, conținea suficiente puncte de atracție pentru elita românească sensibilă la principiile liberalismului. Lideri de marcă ai românilor au imbrățișat programul democratic al revoluției din Ungaria, fundamentat pe principiile liberalismului maghiar, care recunoștea libertățile omului și cetățeanului, dar era intolerant cu individualitățile naționale. Legile din martie impuneau folosirea exclusivă a limbii maghiare ca limbă diplomatică, declarau unirea Transilvaniei și a comitatelor din Partium cu Ungaria, cu condiția ca dieta Transilvaniei să fie de acord, dar și înlăturarea absolutismului, constituție pentru Ungaria, guvern responsabil, desființarea privilegiilor feudale, libertatea presei și a întrunirilor, desființarea cenzurii, egalitate în drepturi, impozabilitate generală. Recunoașterea guvernului responsabil Bathyany și sancționarea de către împărat a legilor votate la Bratislava, au întărit opinia favorabilă revoluției maghiare, împărtășită de burghezia și nobilimea maghiară, germană și de o parte a elitei laice sau ecclaziastice românești din Transilvania. În orașele din Banat și Transilvania românnii se manifestă alături de celelalte naționalități împotriva absolutismului și pentru triumful ideilor liberale¹⁸.

Treptat, însă, la nivelul elitei incep să se manifeste, la inceput local, în centre izolate unele de altele, puncte de vedere specifice intereselor naționale românești, conforme tradiției politice anterioare, întemeiate pe principiile liberalismului colectiv, ce condiționa realizarea dezideratelor individuale de recunoașterea drepturilor și libertății colectivității naționale.

ACTIONILE ELITEI INTELECTUALE și ecclaziastice sau ale burgheziei române din orașe nu depășesc limitele legalității, manifestându-se în continuare prin memorii sau petiții, în cadrele constituționale existente. Inițiativele politice românești din martie apar atomizate la nivelul diferitelor centre, lipsite de o coordonare centrală, deși nu au lipsit nici tentativele de conlucrare, de

¹⁷ Vezi „Gazeta de Transilvania”, XI, 1848, nr. 21—24.

¹⁸ V. Cheresteașu, op. cit., p. 156—173; Istvan Deak, *The Lawful revolution. Louis Kossuth and the Hungarians 1848—1849*, New-York, 1979, p. 63—106.

unificare chiar a platformelor programatice. Primele tentative de a stabili o conduită românească distinctă, proprie în contextul evenimentelor din Imperiul austriac, o tactică și un program propriu pentru români le-au constituit confațuirile politice de la Blaj, Cluj, Târgu Mureș, Abrud sau Brașov¹⁹.

Primele indicii ale unei noi orientări în rândurile elitei românești apar la începutul lunii aprilie. Ele ilustrează un fenomen de radicalizare, reflectat în tentativa de a abandona confațuirile restrânse ale inteligenției în favoarea unor adunări populare mai largi, care să testeze atitudinea poporului și să dea mai mare greutate revendicărilor românești. La Blaj s-a hotărât convocarea unei adunări naționale românești în 30 aprilie, iar la Cluj s-a redactat un proiect de program, respectiv o petiție către viitoarea dietă a Transilvaniei, pe care urmău să-și depună semnătura românii din principat. La începutul lunii aprilie, Simion Balint și Ioan Buteanu organizează adunări populare în Munții Apuseni pentru a aduna semnături pe acest proiect de petiție. Între 1–7 aprilie adunările se succed zilnic în Munții Apuseni, ilustrând începutul unei orientări românești distincte în evenimentele din Transilvania²⁰.

Convocarea adunării naționale marchează începutul procesului de organizare a revoluției române, ce viza fuziunea celor două tipuri de comportament, distincte până acum, într-o singură acțiune.

Prin toate manifestările sale din martie-aprilie 1848, elita românească rămâne atașată la tactica reformistă, legalistă, mai ales că și revoluția maghiară a evoluat pe atari coordonate în raporturile cu dinastia²¹. Din aceste motive, comportamentul politic al elitei în prima fază a revoluției române se manifestă pe coordonatele tradiționale ale militantismului românesc.

Opțiunea legalistă a fost susținută de elita bisericească prin circularele din această perioadă, de liderii politici care s-au aflat în fruntea mișcărilor locale. O împărtășeau și reprezentanții Universității săsești. Unul din liderii adunării de la Câmpeni, din 5 aprilie 1848, scria despre intențiile ei semnificativ: „scopul ei trebuia să fie linistirea părții mai puțin luminate a populației, precum și ajungerea la o înțelegere chibzuită asupra măsurilor cuvenite și legale ce urmează să fie întreprinse pentru dobândirea drepturilor și dezideratelor națiunii”²². În cercurile elitei românești s-a cristalizat ideea unei mari petiții naționale la care să adere prin semnături reprezentanții tuturor românilor din Transilvania. Spre deosebire de memoriile anterioare, date rate unui grup restrâns aparținând elitei laice sau bisericești, liderii români au conceput în aprilie o acțiune petiționară întemeiată pe o largă bază socială, încorporând și factorul popular. Petiția trebuia să fie reprezentativă pentru întreaga națiune, pentru toate componentele ei, potrivit concepției romântice de națiune.

În procesul de organizare a revoluției, un rol important l-au avut manifestele cu caracter programatic din martie-aprilie 1848²³, care au avut un rol decisiv în clarificarea liderilor români, în unificarea programului și stabilirea unei conduite revoluționare unitare a românilor în ansamblul revoluției

¹⁹ Coriolan Suciu, *Cum a fost pregătit 3/15 mai 1848*, Blaj, 1925.

²⁰ Karoly Denes, *Adunările românilor din Cluj, Abrud, Câmpeni și Bistra în primăvara anului 1848*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, 17, 1974, p. 118–135.

²¹ Istvan Deak, *op. cit.*, cap. 3, *Between Legality and Rebellion*.

²² Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania, vol. I, p. 302.

²³ Manifestările românești, *Ibidem*, doc. 59, 272.

din imperiu. Decisiv în acest sens a fost manifestul lui Simion Bărnuțiu, *Provocațiune*. Acesta a precizat poziția românilor față de programul revoluției maghiare și a enunțat principalele obiective naționale. Manifestul a respins ideea uniunii Transilvaniei cu Ungaria până la recunoașterea românilor ca națiune cu drepturi politice, aprobarea congresului național și desființarea iobăgiei, lansând apelul la unitatea tuturor forțelor românești, la o politică distinctă a românilor de revoluția maghiară, conformă intereselor naționale. Manifestul are meritul de a fi trasat cu claritate orientarea proprie a revoluției române, după o perioadă de căutări. Reluând ideea recunoașterii națiunii române, manifestul lui Aron Pumnul de la începutul lunii aprilie 1848 avansa ideea intruirii unei adunări naționale a românilor, în absența reprezentanților națiunii în dietă, a instituțiilor politice proprii, precizând că principiile conviețuirii și colaborării cu celelalte națiuni erau principiile egalității, libertății și frățietății.

În cercurile politice românești câștigă teren ideea organizării revoluției și a națiunii, încrezîndând conducerea acesteia adunării reprezentative pentru toate componentele organismului național. Organism laic, democratic, ce descinde din tradiția soboarelor bisericești, adunarea națională și-a asumat dezideratul unificării comportamentelor revoluționare, a ideologiei, programului și tacticii, diferite până acum. Apelul la adunarea națională ca organism suprem, care să decidă în afacerile naționale, are o semnificație distinctă. Ideea de adunare națională opune dreptului istoric al guvernantilor ideea reprezentativității unui popor, argumentului istoric al cuceririi pe cel demografic, cantitativ, minorității privilegiate un întreg popor, ideii de națiune politică concepția etnică de națiune.

Tactica legalistă a dominat adunările naționale românești. În manifestul de convocare a adunării din 30 aprilie, Aron Pumnul preciza că rostul acesteia era „să ne înțelegem despre cele ce avem să le cerem de la dieta ce se va ține cât mai curând... acesta e singurul mod de a putea face cerere totală (adecă a tuturor românilor...)”. O primă exersare a ideii de organizare a revoluției o reprezintă adunarea din 30 aprilie, convocată de liderii români, în pofida interdicției autorităților, cu scopul de a testa atitudinea poporului față de ideologia și programul elitei. Adunarea din 30 aprilie a pregătit marea adunare națională din 3/15 mai 1848²⁴, care a reprezentat momentul decisiv în organizarea revoluției române. Ea a însemnat triumful principiului solidarității naționale, reunind toate categoriile societății românești, indiferent de confesiune, orientare politică, din acest punct de vedere fiind cu adevărat reprezentativă. Deoarece autoritățile au încercat să-i scindeze pe români, aproband adunări intrunite pe baze confesionale, consfătuirea politică din 8 mai 1848 de la Sibiu a hotărât convocarea unei singure adunări naționale, indiferent de confesiune. Triumful principiului de naționalitate în dauna confesionalismului reflectă stadiul la care a ajuns ideea modernă de națiune la români și progresele fenomenului laicizării din mișcarea națională. Conferința din 8 mai a realizat unitatea în mișcarea românească prin triumful liniei bărnuțiene și abandonarea planurilor unioniste, a elaborat programul și orientarea unitară a adunării din 3/15 mai²⁵.

²⁴ S. Dragomir, *Istoria revoluției*, p. 152–159; V. Cherestesiu, *op. cit.*, p. 298–319.

²⁵ S. Dragomir, *Istoria revoluției*, p. 164.

Adunarea este o inovație. În absența instituțiilor politice, ea se instituționalizează ca organism de decizie în afacerile românești. Inovație este și abandonarea principiilor elitiste în favoarea reprezentativității națiunii, încorporând în națiune mulțimea poporului. Adunarea fuzionează într-o acțiune unitară cele două planuri pe care a evoluat mișcarea românească până acum — cel țărănesc și cel elitar — pe baza unui program întemeiat pe sinteza naționalism-liberalism-reformă socială.

Linia politică a revoluției române a fost definită de Simion Bărnuțiu în discursul rostit în catedrala Blajului, în 2 mai 1848, în fața inteligenției române. Este documentul esențial pentru înțelegerea ideologiei naționale românești din Transilvania în secolul al XIX-lea. Ideea de națiune promovată de Simion Bărnuțiu respingea conceptul de națiune politică și limbă diplomatică unică, pledând pentru dreptul la existență politică legală a grupurilor naționale în stat. Discursul a definit, într-o formă incipientă, dreptul națiunii la autodeterminare, ce presupunea teritoriu, drept și putere națională. Din această perspectivă, Bărnuțiu a susținut dreptul de proprietate al românilor asupra Transilvaniei, considerată teritoriu național românesc: „Ardealul e proprietatea adevărată a națiunii române, care o a câștigat cu bună dreptate înainte cu vreo mie șapte sute de ani și de atunci până azi o ține, o apără și o cultivează cu multă sudioare și osteneală”. În temeiul acestui drept s-a adresat Bărnuțiu adunării, cerându-i să proclame „liberitatea și independența națiunii”²⁶. Organizarea națiunii presupunea soluționarea problemei puterii, crearea instituțiilor politice, bisericesti, culturale, juridice, conform dreptului fiecărei națiuni de a se dezvolta „după firea se și în toate părțile vieții statului”, în conformitate cu tradiția sa istorică și specificul său național. Se poate recunoaște influența lui Savigny în concepția generală a discursului. Din aceeași perspectivă a puterii națiunii, Bărnuțiu a scris despre uniunea Transilvaniei cu Ungaria: „Numai după ce va fi constituită și organizată și națiunea română pe temeuri egale, atunci să facă federațiune cu ungurii pentru apărarea comună, cum face o națiune liberă cu altă națiune liberă”²⁷. Bărnuțiu a promovat o concepție etnică despre națiune, laică și democratică. A pledat pentru solidaritatea corporului național peste diferențele confesionale, declarând categoric: „scopul meu nu e achema pe români la uniune confesională, ci la uniune națională”. Această concepție despre națiune atribuia factorului popor rolul de componentă esențială și caracterizantă a organismului național. În cunoscutul apel adresat elitelor românești, Bărnuțiu scria semnificativ: „Uniți-vă cu poporul toți, preoți, nobili cetățeni, ostasi, învățați și vă consultați cu un cuget asupra mijloacelor reinvierii naționale, pentru că toți sunteți fiii aceleiași mame... țineți cu poporul toți ca să nu rătăciți, pentru că poporul nu se abate de la natură”²⁸. Discursul propunea o idee politică și juridică despre națiune, ce va fi proprietatea naționale românești în tot secolul, inaugurând și o linie politică pe care va evolua militantismul românesc până la 1918.

Această concepție democratică despre națiune, întemeiată pe principiile dreptului natural, acredita ca fundamente ale naționalismului principiile liberale, ilustrând sinteza naționalism-liberalism și exemplar faza naționalismului liberal. Din această perspectivă discursul a dezvoltat o teză ori-

²⁶ Discursul lui S. Bărnuțiu, la C. Bodea, 1848 la români, vol. I, București, 1982, p. 462.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, p. 482.

ginală intemeiată pe relația de intercondiționare existentă între libertate și naționalitate, potrivit ideii că „libertatea națiunii încă e strâns legată cu persoana ei”, „libertatea națiunii încă poartă tipul națiunii”, că „libertatea cea adeverată a oricărei națiuni nu poate fi decât națională”.

Spre deosebire de actul fundamental al mișcării naționale din secolul al XVIII-lea *Supplex Libellus Valachorum*, care revendica înscrierea românilor în constituționalismul ardelean, ideea de autodeterminare la 1848 presupunea independența națiunii române, egalitatea de drepturi cu națiunile conlocuitoare, asumarea suveranității în teritoriul său național prin organizarea puterii.

Sistematizarea dezideratelor românești în petiția națională, elaborată în numele marii adunări din 3—5/15—17 mai, relevă o concepție democratică despre stat și societate, în care se regăsesc principiile liberale ale constituționalismului european, asociate valorilor democrației sociale. Acestea sunt ilustrate în dezideratul desființării iobăgiei și privilegiilor feudale, intemeierea democrației pe principiul proprietății burgheze, necondiționate de nici o legătură feudală. Armonizarea dezideratelor sociale și politice pe fundamentele unei concepții democratice despre națiune, în care se regăsesc incorporate drepturile fundamentale ale omului și cetățeanului, principiile constituționalismului modern și idealurile democratismului social, conferă documentului de la Blaj valoarea de manifest programatic pentru întreg secolul XIX românesc²⁹.

Adunarea a început aplicarea programului de autodeterminare prin organizarea puterii naționale. În imprejurările excepționale ale anului 1848, a desemnat ca organ executiv comitetul național, format din 25 de membri, avocați, profesori, clerci, cancelari, canceliști, sub președinția lui Andrei Șaguna³⁰. Organizarea politică a națiunii însemna și asumarea conducerii treburilor politice în teritoriul național.

Adunarea națională din 3/15 mai 1848 nu a abandonat linia legalistă a revoluției române, deși nu au lipsit intențiile de modificare a sistemului constituțional existent prin proclamarea independenței națiunii, aşa cum a preconizat S. Bărnuțiu la 8 mai 1848. Limbajul actelor marii adunări demonstrează atașamentul liderilor români la tactica legalistă, uzitată la acea dată și de revoluția din Ungaria³¹. Compromisul realizat între Viena și Pesta, recunoașterea guvernului maghiar și sancționarea de către împărat a legilor votate la Bratislava au obligat liderii români la o soluție prudentă. Au contribuit la aceasta și sugestiile primite de la București prin ardelenii din Țara Românească, întorși în Transilvania pentru a participa la adunare. Deocamdată liderii români au renunțat la o ruptură declarată cu revoluția maghiară³². Din aceste motive adunarea națională a recurs tot la formula petițiilor pentru a obține recunoașterea dezideratelor românești de împărat și dieta Transilvaniei. Este semnificativă pentru această tendință și cererea din petiția națională privind convocarea unei adunări constituante a Transilvaniei, la care să participe toate națiunile principatului, pentru a vota o nouă constitu-

²⁹ C. Bodea, *op. cit.*, p. 484—485.

³⁰ V. Chereșteiu, *op. cit.*, p. 472.

³¹ Istvan Deak, *op. cit.*, p. 63 sq.

³² S. Dragomir, *Istoria revoluției*, p. 196—199.

ție pe baza principiilor democratice, ca și amânarea discuției privindu-nea până după recunoașterea politică a națiunii, cu toate consecințele ce rezultă din aceasta.

Represaliile guvernului împotriva acțiunii politice românești obligă liderii români să treacă la organizarea politică a națiunii, după principiul potrivit căruia „dacă din partea mai multor națiuni ale acestei puteri nu se vor face pași împotriva națiunii române contrari dreptului natural și nu se va folosi violență, care ar agita spiritele națiunii române, determinând-o să riposteze, atunci fără îndoială că nici din partea ei nu se vor săvârși atari acțiuni ce ar putea pricina tulburarea păcii și liniștii publice”³³. Adunarea din mai conturează deja două instituții ale unui sistem politic românesc — adunarea națională și comitetul național — ce inaugurează procesul de organizare a națiunii, implicit și a revoluției. Pe de altă parte, revendicarea independenței națiunii semnifica negarea constitutionalismului ardelean, de sorginte medievală, în temeiul pe cele trei națiuni politice, venind astfel în întâmpinarea constituției austriece, care recunoștea egalitatea în drepturi a tuturor națiunilor, concepută în sens etnic. Recursul la tactica legalistă pentru a obține recunoașterea acestui deziderat, semnifica și o încercare de a menține măcar un contact, dacă nu o colaborare, cu revoluția maghiară. Liderii români, care au înaintat memoriul dietei din Cluj, au încercat să realizeze, de pe o platformă minimă, o conviețuire normală. Dieta de la sfârșitul lunii mai a votat în grabă uniunea Transilvaniei cu Ungaria, fără să mai țină cont de poziția și cererile românilor tocmai pentru a împiedica valorificarea în plan politic a experienței și spiritului revoluționar ale poporului, aşa cum s-au manifestat în mai³⁴.

Adunarea din mai 1848 a realizat solidaritatea elită-popor sub lozincile programului național și liberal-democrat, însușite fără rezerve de masele țărănești. O demonstrează manifestările țărănești ulterioare lunii mai, care asociază dezideratelor sociale o tot mai clară tentă politică și națională³⁵. Eșecul misiunilor românești la dietă și împărat, interzicerea comitetului național și apoi sancționarea uniunii de către împărat, prin care s-a transferat Pestei decizia în chestiunea românească, au pus în eșec soluția legalistă. A contribuit la aceasta și acalmia sau imobilismul în care s-a menținut Comitetul național român, după interzicerea sa de autorități, care nu a reusit să exploateze situația favorabilă creată în mai 1848. Alți factori care au demolat increderea în tactica legalistă au fost agitațiile țărănești, reprimările sângeroase la care au fost supuse satele românești, instaurarea regimului de teroare, a statariului și a tribunalelor exceptionale, a execuțiilor militare și a recrutărilor forțate, tendința Ministerului de război de la Pesta de a-și subordona regimentele de graniță românești. În aceste condiții, în diferite zone ale Transilvaniei se poate remarcă un curent favorabil înarmării și trecerii la insurecție, stimulat de rezistența populară și, mai ales, a regimentelor grănicerești față de uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Până în septembrie 1848 mentalul colectiv românesc se modifică vizibil în favoarea soluției revoluționare.

³³ Documente privind revoluția de la 1848 în țările române. C. Transilvania, vol. IV, București, 1988, p. 54–55.

³⁴ Liviu Maior, *Contribuții la istoria revoluției de la 1848. A treia adunare de la Blaj*, în „Revista de istorie”, 34, nr. 9, 1981, p. 1719–1721.

³⁵ Idem, *Național și social în vara anului 1848 în Transilvania*, p. 285–297.

„Împrejurările interne și internaționale au favorizat transformarea rapidă de mentalitate la nivelul elitei românești. Un rol important l-a avut presiunea factorului social. Publicarea legii de desființare a iobăgiei și tergiversarea aplicării ei în diferite zone ale Principatului au generat tulburări și răscoale țărănești, care au provocat represalii din partea autorităților și a gărzilor naționale maghiare. Tot mai mult conflictul social a primit și o conotație etnică și politică, semnificând și rezistența românilor față de uniune, care a făcut imposibilă încorporarea Principatului în structurile instituționale ale Ungariei. Datorită rezistenței populare unificarea administrativă nu a progresat, iar la alegerile pentru parlament românii nu au participat. Extinderea legilor din aprilie asupra Transilvaniei a rămas fără efect din cauza opoziției sașilor și românilor. O anumită confuzie, întreținută în parte și de Viena, a contribuit la modificarea atitudinii și comportamentului românilor. Menținerea unei dualități a puterii în Transilvania a creat două centre de putere: unul constituind puterea politică, reprezentată de guvernul, controlat de nobilimea liberală maghiară, ce gravita spre revoluția din Ungaria și guvernul de la Pesta; celălalt reprezentat de autoritățile militare, respectiv de Comandamentul militar austriac condus de general Puchner, care au rămas favorabile dinastiei. Colaborarea de până acum dintre cele două centre de putere se deteriorează și apar semnele de ruptură, reflectând exact stadiul relațiilor dintre Viena și Pesta.

După compromisul din martie, raporturile guvernului de la Pesta cu dinastia se înrăutățesc treptat, pe fondul agravării situației politice din Ungaria. După degajarea frontului italian în urma victoriilor lui Radetzky, rezistența sărbilor și a croaților împotriva guvernului de la Pesta a favorizat politica de neconciliere a Vienei, care a dus în eșec tratativele lui Deak și Bathyány cu oficialitățile austriece, grăbind deteriorarea raporturilor austro-ungare, care în septembrie ajung la ruptura totală³⁶.

Un alt factor antiunionist important l-a constituit regimenterile de graniță românești, care s-au împotrivit subordonării Ministerului de război din Pesta. Cele două regimenter românești și-au precizat rezistența față de uniune și orientarea prodinastică în adunările de la Năsăud și Orlat. Lor le-a revenit un rol important în organizarea rezistenței românești față de unire și în unificarea forțelor naționale. Împreună cu centrul din Munții Apuseni, condus de Avram Iancu, au constituit cele trei nuclee de rezistență, de la care pornește unificarea forțelor românești din Transilvania și organizarea revoluției³⁷. Teritoriul Regimentului de la Năsăud devine un loc de refugiu pentru români din nordul și nord-vestul Transilvaniei. Regimentul de la Orlat, aflat sub influența membrilor Comitetului național, a devenit la începutul lunii septembrie centrul inițiativelor politice românești. Adunarea acestui regiment, consiliată de membrii Comitetului național, a decis convocarea unei noi adunări naționale la Blaj, care să decidă atitudinea românilor în noile împrejurări³⁸.

³⁶ Idem, *Contribuții la istoria revoluției de la 1848. A treia adunare de la Blaj*, p. 1719–1721.

³⁷ L. Maior, *Adunarea de la Orlat. Semnificația ei istorică*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai: Historia*”, XXI, 1976, p. 39–44; George Barițiu *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, „Sibiu”, 1890, p. 205–207.

³⁸ Liviu Maior, *Adunarea de la Orlat*, p. 43.

Adunarea din septembrie 1848 reprezintă ultima fază în procesul de organizare a revoluției române din Transilvania și un moment însemnat în dezvoltarea revoluției române din imperiu. Ea a reluat programul din mai, cu accente suplimentare de ordin social și politic, cu o notă mai pronunțată de pragmatism. Programul autodeterminării, formulat în mai 1848, începe să fie aplicat cu mijloace revoluționare. Alături de problemele sociale ridicate — desființarea iobăgiei, comisie urbarială, încetarea persecuțiilor militare împotriva celor ce refuzau prestarea robotelor — adunarea își asociază o componentă politică incontestabilă, ce se inserează concepției autodeterminării enunțată în mai. Adunarea denunță public uniunea, proclamând ruptura cu un guvern pe care nu-l mai recunoaște și asumarea suveranității în teritoriul românilor. Referitor la statul și organizarea Transilvaniei, adunarea a susținut autonomia țării, redeschiderea dietei alese după proporția grupurilor etnice, formarea unui guvern provizoriu din reprezentanții națiunilor, desemnați în mod proporțional până la constituirea unui guvern permanent, anularea alegerilor pentru parlamentul ungari, recunoașterea constituției austriice ca act legislativ fundamental pentru conducerea principatului, semnificând oficializarea alianței cu Viena³⁹.

Eșuarea încercărilor de apropiere de revoluția maghiară, întoarcerea delegaților români de la Pesta fără nici un rezultat, au determinat liderii români să se orienteze spre Austria liberală și constituțională, rezultat din revoluție, care garanta autonomia statelor și egalitatea națiunilor; ceea ce români au cerut în mai. Memoriul destinat parlamentului austriac susținea unirea celor trei principate române sub sceptrul Austriei, reluând o idee mult vehiculată în presa românească, austriacă și germană în primăvara anului 1848, împărtășită și de unele cercuri muntene sau moldovene. Propunerea adunării de la Blaj de creare a unui stat românesc sub egida Imperiului habsburgic coincidea, tematic și cronologic, cu planurile federaliste propuse de Ioan Maiorescu la Frankfurt⁴⁰.

Pentru români adunarea din septembrie are o semnificație aparte. Ea a însemnat abandonarea legalității, începutul insurecției și asumarea revoluției ca mijloc pentru transpunerea în viață a autodeterminării, înarmarea poporului și organizarea Transilvaniei pe baza principiului de naționalitate. Valorificând experiența din mai, adunarea dă semnalul generalizării revoluției și trece la desăvârșirea sistemului puterii naționale. Adunarea și-a asumat competențe de ordin general privind viitorul națiunii, iar comitetul național reorganizat un rol executiv.

Organizarea puterii la nivelul întregului teritoriu s-a făcut sub forma prefecturilor și a legiunilor, organisme politico-administrative și militare, subordonate Comitetului național. Constituite pe baza principiului separării competențelor politice de cele militare, prefecturile și legiunile nu au avut posibilitatea să se organizeze deplin din cauza declanșării războiului civil. Arondarea teritorială inițială nu a fost respectată, modificându-se în funcție de evoluția operațiunilor militare. Unele legiuni nici nu au reușit să se organizeze, altele au avut o existență efemeră. În aceste împrejurări s-au produs deseori

³⁹ Idem, *Contribuții la istoria revoluției de la 1848. A treia adunare de la Blaj*, passim; Gelu Neamțu, *Le programme révolutionnaire de la troisième assemblée nationale de Blaj (15–28 septembrie 1848)* în „Studia Universitatis Babes-Bolyai. Historia”, 1990, fasc. 1, p. 67–92.

⁴⁰ Apostol Stan, *Revoluția română de la 1848. Solidaritatea și unitatea națională*, București, 1987, p. 372–431.

confuzii, încălcări sau suprapunerile de competențe, pe care comitetul trebuia să le arbitreze. Prefectul era numit de comitet și confirmat de comandamentul austriac. Avea atribuții administrative, juridice și militare. Numea viceprefecții, tribunii, vicetribunii și centurionii. Cele mai bine organizate au fost prefecturile din sudul Transilvaniei, mai apropiate de Sibiu, ce au beneficiat de îndrumarea Comitetului național. Aici s-a realizat mai bine separația între organele civile și cele militare, spre deosebire de prefecturile din centrul și nord, care s-au autonomizat de comitetul de la Sibiu sau nu au mai funcționat din cauza războiului civil. Organizarea administrativă a coborât până la nivelul satelor, unde a funcționat principiul sufragiului universal la alegerea instituțiilor locale, ce reamintesc vechile structuri ale obștii sătești. În prefecturile cu populație mixtă au fost asociați la conducere și reprezentanți ai celorlalte națiuni, într-un spirit de toleranță, care a funcționat în Munții Apuseni și pe Târnave⁴¹. Organizarea inițială în 15 prefecturi și legiuni⁴² a suferit modificări în cursul evenimentelor, multe dintre legiuni dislocându-se după luptele cu gărzile naționale sau cu armata regulată maghiară. După izbucnirea războiului civil, în Munții Apuseni a funcționat și o instituție excepțională, consiliul de război, format din prefecti, viceprefecți și tribuni care luau hotărâri în situațiile deosebite cu care se confruntau prefecturile: mobilizarea generală, tratativele de armistițiu. În primăvara anului 1849, după retragerea Comitetului național în Țara Românească, din cauza ofensivei generalului Bem, Consiliul de război din munte a preluat conducerea rezistenței românești și a întregii revoluții, concentrată, de altfel, în această zonă⁴³.

Noua administrație a făcut eforturi deosebite pentru instituirea unui regim de legalitate, curățarea exceselor sau violențelor, indiferent din ce parte. Comitetul național a difuzat ordinele Comandamentului militar austriac, care subliniau că poporul român trebuie „să urmeze pe calea legiuitoră... și să asculte de dreptătoriile constituționale...”. În instrucțiunile adresate noilor autorități administrative, Comitetul național preciza că au datoria „a învăța și a povățui pe oameni ca să nu se abată întru nimică de la calea legii...”⁴⁴. De o parte guvernul și elita maghiară, susținute în Transilvania de nobilimea liberală, burgheză maghiară, care au votat uniunea, au renunțat la autonomia principatului și au recunoscut constituția maghiară, respectiv autoritatea guvernului și parlamentului ungar, se revendicau drept legitime și legale. De cealaltă parte, după ruptura definitivă dintre Viena și Pesta și declararea Ungariei ca insurgentă, Comandamentul militar austriac, românii și sașii au recunoscut ca singura legitimă autoritatea casei imperiale și a guvernului din Viena, constituția austriacă și noile autorități instalate în Transilvania din octombrie, de când autoritățile militare și-au asumat, în numele împăratului, guvernarea Transilvaniei.

⁴¹ Liviu Maior, *Aspecte ale organizării administrației românești din anii 1848–1849 în Transilvania*, în „Acta Musei Napocaens”, IV, 1967, p. 563–570; Idem, *Organizarea administrativă a Munților Apuseni ca „țară românească” de către Avram Iancu*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai, Historia”, XVII, 1972, fasc. 2, p. 39–46.

⁴² Silviu Dragomir, *Legiunile și prefectii*, în vol. *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, p. 186–213.

⁴³ Liviu Maior, *Organizarea administrativă a Munților Apuseni ca „țară românească” de către Avram Iancu*, p. 41.

⁴⁴ „Transilvania”, IX, 1876, p. 116.

Pentru tabăra maghiară era legală ordinea constituțională instaurată de revoluția ungurească, pentru români legală era ordinea de drept instaurată prin constituția emanată de revoluția din Austria. Nici una din taberele care s-au confruntat nu și-au denumit acțiunea cu termenul de revoluție, dimpotrivă au calificat cu acest termen în sens peiorativ acțiunea politică a adversarului. Discursul politic al taberelor aflate în conflict acredita, fiecare din punctul său de vedere, ideea că acțiunea proprie era legitimă și legală, încercând să fundamenteze în ochii opiniei publice proprii temeiurile de drept ale acțiunii sale politice sau militare. Duelul juridic pe tema legitimității a dominat actele lor reprezentative⁴⁵.

În 18 octombrie 1848 generalul Puchner a făcut publică ruptura dintre Viena și Pesta, declarând ordinea instaurată de revoluția maghiară drept „o cârmuire nelegitimă” și anunța preluarea puterii în Transilvania în numele împăratului⁴⁶. Peste o zi, Comitetul național român a adresat taberei adverse un mesaj de conciliere prin manifestul către națiunea maghiară și secuască: „Iacă noi vă deschidem cu dor brațele noastre cele frățesti. Toate cele treceute să fie uitate, o legătură nedesfăcută de unire să ne lege spre a câștiga nouă și nouă un viitor mai bun; cea din urmă picătură de sânge va curge pentru apărarea drepturilor voastre, a libertăților voastre, ca și pentru ale noastre. Încă o dată vă mai rugăm: nu lăsați să treacă fără folos acest mare moment al păcii și al frățestii uniri, cine știe când se va mai întoarce; încă nu e nimeni biruit; fiecare poate cu onoare a întinde o mână spre unire”⁴⁷. În 20 octombrie Comitetul național a dat manifestul prin care făcea publică proclamarea autodeterminării românilor, ruptura cu dieta și guvernul ungar, segregarea de Ungaria și respingerea constituției maghiare. Recunoașterea constituției austriice prin același act însemna, implicit și recunoașterea instituțiilor emanate în numele acestei constituții⁴⁸. Formal, Comitetul național român, interzis de autoritățile maghiare, a fost recunoscut de Comandamentul militar austriac sub denumirea de Comitet de pacificăriune, ceea ce implica și o subordonare politică sau militară. Ea decurgea și din recunoașterea constituției austriice ca lege fundamentală. Cât a fost de puternică subordonarea față de Comandamentul militar și cât de mare a fost libertatea de manevră a comitetului român este greu de precizat. Circularele sau manifestele reiau dispoziții, ordonanțe ale autorităților militare, unele decurgând din orientările politice primite de la Viena, dar, în același timp, comitetul și-a asumat categoric guvernarea teritoriilor românești sau cu populație mixtă în virtutea hotărârilor adunării din septembrie. Din punct de vedere militar subordonarea a fost mai puternică, în schimb din punct de vedere politic în multe cazuri români s-au detașat de autoritățile militare, ajungând chiar în conflict cu acestea. Adunarea din septembrie a consacrat alianța revoluției române cu Austria, alianță ce funcționa deja în cazul slavilor din Ungaria.

În opinia publică internă și internațională, mai ales în exterior, a început să se vehiculeze imaginea revoluției pusă în slujba reacțiunii. Comitetul național român a făcut eforturi în vederea clarificării opiniei publice interne, expli-

⁴⁵ Memorandum 1892–1894. Ideologie și acțiune politică românească, București, 1992, p. 154–155.

⁴⁶ „Transilvania”, VIII, 1875, nr. 20, p. 230–231.

⁴⁷ Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. II, p. 984.

⁴⁸ „Transilvania”, IX, 1876, p. 20.

când principiile colaborării cu Austria și rațiunile acesteia. În exterior români nu au beneficiat de nici un fel de propagandă, în timp ce revoluția maghiară a avut la dispoziție reprezentanța din capitala Franței și presa emigratiei poloneze, care au influențat atitudinea opiniei publice occidentale. Semnalând această situație, în ianuarie 1848, A. G. Golescu lansa un semnificativ apel lui Avram Iancu pentru completarea acțiunii revoluționare cu o propagandă externă corespunzătoare: „Frate Iancule! Românii din Ardeal sacrifică viața pentru naționalitate și ei nu caută să trimită oameni la Paris, Berlin, Viena, Frankfurt, spre a culege rodul ce trebuie să iasă din lucrările sfintite cu sângele a mii de români și cu avere a sute de sate pustuite. În zadar va semăna cineva, dacă nu ne vom gândi și la secerat”⁴⁹. Alături de alți lideri, Barițiu a apărăt acțiunea românească de acuza de reacționare: „Dacă noi am ținea cu Austria lui Metternich, ei ar avea dreptate, iar acum protestăm cu toată solemnitatea în contra învinuirii de reacționari. Noi ținem cu constituția austriacă...”⁵⁰.

Blocul etnic românesc din monarhia austriacă nu a fost unitar din punct de vedere al atitudinii politice. Românii din Banat, Crișana și Maramureș au colaborat cu revoluția maghiară. Românii din Bucovina au avut o conduită distinctă. Planul dacic vehiculat în diferite variante în intervalul martie-septembrie 1848 a eşuat datorită intervenției militare a Rusiei și Turciei în Principatele dunărene. În contextul dezbatelor inaugurate în parlamentul de la Frankfurt sau în congresul slav de la Praga pentru federalizarea imperiului, în cercurile politice românești s-a manifestat tendința de unificare a acțiunii politico-militare a românilor din imperiu, în vederea realizării unei autonomii naționale. Semnalul a fost dat de Bălcescu în noiembrie 1848, la discuțiile cu membri Comitetului național, când a propus crearea unui corp național autonom românesc în monarhia austriacă și reluarea legăturilor cu liderii din celealte provincii românești, respectiv din Banat și Bucovina⁵¹. Decizia în acest sens a fost luată în conferința de la Sibiu, din 28 decembrie 1848, desfășurată într-o conjunctură favorabilă, datorată reconsiderării poziției dinastiei față de români. Prin rescriptul imperial din 22 decembrie s-a atras atenția Comandamentului militar austriac asupra acestora, sugerând generalului Puchner să recunoască existența și libera dezvoltare a românilor pe baza principiilor egalei îndreptățiri. Adunarea a hotărât inițierea unor tratative cu românii bănățeni și bucovineni pentru adoptarea unei conduite unitare pe baza unui program comun. Pe lângă alte hotărâri în spiritul adunării din septembrie sau care își au originea în efectele războiului civil, conferința a adoptat un document semnificativ pentru momentul respectiv, *Măsuri și condiții de împăciuiri în viitor*, constituind o platformă pentru tratative în vederea pacificării Transilvaniei. Semnificând și un apel pentru reglementarea raporturilor româno-maghiare, documentul propunea în acest sens principiile adunării din septembrie: anularea uniunii, autonomia Transilvania-

⁴⁹ Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. II, p. 1009.

⁵⁰ G. Bariț, *Români și reacția despotică*, în „Gazeta de Transilvania”, XI, 1848, nr. 85, p. 349–350.

⁵¹ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 381. Liviu Maior, *Adunarea de la Sibiu (28 decembrie 1848). Reafirmarea programului revoluției române din Transilvania*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 318–319; Idem, *Contribuții la istoria revoluției de la 1848. A treia adunare de la Blaj*, p. 1728–1729.

niei, legiferarea după prevederile constituției austriece, desființarea guvernului și înlocuirea lui cu un guvern provizoriu, recunoașterea Comitetului național ca instituție permanentă, dieta compusă din reprezentanții națiunii transilvane, alegerea unui cap național și organizarea unei adunări generale pe baza egalității în drepturi a națiunilor⁵².

Conferința din decembrie a pus bazele acțiunii politice comune din iarna anului 1849 a românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, care urma să propună curții „unirea Bucovinei, Ardealului și Banatului sub un guvern”. În perspectiva elaborării viitoarei constituții, deputații celor trei provincii românești au înaintat împăratului memorial din 25 februarie 1849, care susținea unirea românilor din statul austriac într-o singură națiune independentă, sub sceptrul Austriei, ca parte întregitoare a monarhiei, semnificând opțiunea politică a românilor pentru federalizarea imperiului după criterii naționale.

În temeiul principiului de naționalitate, memorial revendica administrație națională, independentă, politică și bisericească, convocarea congresului național al întregii națiuni pentru alegerea unui cap național confirmat de împărat, pentru alegerea unui sfat administrativ național sub numele de senat român, alegerea unui cap bisericesc de sine stătător, organizarea administrației în comunele și cercurile românești, organizarea școlilor și a instituțiilor de învățământ, introducerea limbii române în chestiunile referitoare la români, adunare națională anuală pentru discutarea tuturor problemelor românești; reprezentarea proporțională a națiunii în parlamentul austriac, înființarea unui organism al națiunii române pe lângă guvernul imperial pentru reprezentarea intereselor naționale, împăratul să poarte titlul de Mare Duce al românilor. Documentul relevă o concepție politică armonios articulată, ce detaliază aspectele organizării politice a națiunii, constituind ultima fază în tentativele de organizare națională în timpul revoluției din 1848–1849⁵³.

În ultima fază a revoluției românilor din Imperiul habsburgic, memorial din 25 februarie 1849 a realizat unificarea programului politic național. Pentru întâia oară din martie 1848, români din Austria aveau un program politic unic, fundamentat pe principiile federalismului etnic, comparabil din acest punct de vedere cu opțiunile cehilor, sărbilor sau ale altor popoare din imperiu.

Respingerea soluției federaliste prin constituția din 4 martie, care nu oferea decât vagi promisiuni de egalitate pentru națiuni, a nemulțumit toate popoarele imperiului, favorizând alianța lor împotriva manevrelor imperiale. La 26 aprilie 1849 români, sărbii și slovacii au înaintat la Viena o petiție comună, în care cereau recunoașterea independenței poporului slovac și delimitarea teritoriului său, pentru a nu mai fi dependent de Ungaria, unirea tuturor românilor din imperiu și alcătuirea unei țări proprii, delimitarea Voivodinei și afilierea ei la Croația, Slovenia și Dalmatia⁵⁴.

Efortul deputaților români la Viena pentru a obține recunoașterea autonomiei naționale se întemeia pe rezistența militară a românilor din Transilvania împotriva armatelor ungare ce au invadat Transilvania la

⁵² Liviu Maior, *Adunarea de la Sibiu (28 decembrie 1848)*, p. 325–326.

⁵³ Memorial din 25 februarie 1848 la C. Bodea, *op. cit.*, vol. II, p. 960–964.

⁵⁴ V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională*, București, 1974, p. 44–46.

sfârșitul anului 1848 pentru a desăvârși încorporarea principatului în structurile statului maghiar. Victoriiile generalului Bem au obligat armatele imperiale să se retragă în Bucovina sau în Principatele dunărene. Singura rezistență ce a rămas în Transilvania a fost cea românească, concentrată în Munții Apuseni sub conducerea lui Avram Iancu. Încercările repetate din mai multe direcții de a sparge apărarea din munți s-au izbit de o replică greu de explicat pentru observatorii străini care urmăreau evenimentele. A fost expresia unui efort de voință și organizare, dublat de o încredere fanatică în justitia cauzei și a ideii de libertate. Lozincile sub care s-au luptat țărani români în munți au fost cele ale naționalității întemeiate pe principiile democrației universale.

Încercările de conciliere s-au repetat în primăvara și vara anului 1849, în contextul încheierii alianței Austriei cu Rusia și a perspectivelor iminentei intervenții militare rusești. Emigrația română din Muntenia și-a făcut un merit incontestabil în medierea conflictului dintre cele două revoluții. Într-o scrisoare din 4/16 martie 1849, adresată lui Kossuth, Magheru susținea dreptul ca fiecare naționalitate „să dobândească o independentă legitimă”, „să-și asigure existența politică”. Revoluția ungară — scria Magheru — declanșată în numele principiului național și democratic refuza aceleași drepturi popoarelor din Ungaria⁵⁵.

Apelurile la reconciliere au venit pe două canale. În primul rând prin intermediul ofițerilor maghiari și al deputaților români din parlamentul Ungariei, convinși de inutilitatea războiului pentru cele două națiuni care trebuiau să viețuiască împreună. Primul dintre prefectii încercuți în Munții Apuseni, care a răspuns apelurilor la conciliere din tabăra maghiară a fost Ioan Buteanu. Într-o scrisoare adresată comandantului maghiar Csutak, Buteanu scria semnificativ despre ideile ce i-au călăuzit în timpul rezistenței din Munții Apuseni: „Așa văd că dumneavoastră lucrați pentru principiile egalității, libertății și fraternității. Foarte mă mir căci și noi români ne luptăm tot pentru aceleași principii și de când am început lupta tot adevărata libertate și recunoaștere a existenței politice a națiunii noastre am proclamat-o. Aceasta ne-a fost lozinca, pentru asta trăim și murim. Dacă dar și dumneavoastră pentru asta vă luptați, atunci nu este nici o deosebire între noi și e păcat a vărsătății sănge fără nici un folos. Aceasta nu o poftesc, nici nu o aduce cu sine principiul frățietății. Dar aşa văd că ce spuneți despre noi români, că ne luptăm pentru absolutism, aceea tocmai la dumneavoastră se potrivește. N-am încercat noi a ne însotii cu voi pentru eluptarea libertății, numai să ne recunoașteți naționalitatea? N-am dorit noi a vă întinde dreapta noastră numai pentru ca să înțelegeți principiul egalității, aşa precum este înțelesul lui cel adevărat? A trecut timpul, credeți, de a mai subjugă popoare...”⁵⁶.

După dramaticul eșec al lui Dragoș⁵⁷, inițiativele de conciliere au fost reluate de ofițerul Simonffy și de deputatul român Gozman, în iunie, fiind

⁵⁵ C. Bodea, *op. cit.*, vol. II, p. 1072.

⁵⁶ Scrisoarea publicată de S. Dragomir, *Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848 – 1849*, în vol. *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, p. 73 – 74.

⁵⁷ Pentru tratative veri S. Dragomir, *Nicolae Bălcescu în Ardeal și Tratativele româno-maghiare din vara anului 1848. Intervenția lui Simonffy*, în vol. *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, p. 116 – 135, 178 – 185; Idem, *Avram Iancu*, Eucurești, 1965, p. 223 – 237; Karoly Denes, *Activitatea revoluționară a lui Bălcescu în vara anului 1849 în sursele maghiare*, în

continuante apoi de Bălcescu în numele emigației muntene, cu concursul emigației poloneze, care prin Czartoryski intenționa să realizeze o alianță româno-slavo-maghiară împotriva Austriei și Rusiei. Simonffy considera că românii au fost instrumentele politicii austriecе. Avram Iancu i-a replicat în 15 iunie 1849, în numele principiilor revoluției democratice universale: „Libertate, egalitate, frățietate. Fraților maghiari! Ascultați cuvintele purcere din adâncul sufletului unui român sincer. Aceste sfinte principii ne destepără din adâncimea în care ne aruncă varvarii sute de ani pentru aceste am rădicat cereri la locurile cuvenite, pentru acestea ca să ne fie recunoscute, am rădicat arme, ne-am vărsat sângele și a ni-l vărsa pentru libertate suntem rezoluți... Să credeți, însă, domnilor, că răscolarea noastră nu s-a întâmplat prin amăgirea Austriei... ci pre noi ne-au răsculat nerecunoașterea naționalității politice, tiraniile și barbarile feudaliștilor și aristocraților transilvani maghiari...”⁵⁸ În scrisoarea către deputatul român Gozman, care susținea demersul lui Simonffy, Avram Iancu a reafirmat convingerile liberale ale liderilor din munți: „Noi suntem oamenii libertății. Pentru asta ne-am revoltat, pentru asta ne-am vărsat și suntem hotărâți a ne vărsa sângele până la ultimul român. Brațele noastre din 15 mai al a.tr. până la ora cea fatală deschise au stat, ne-am oferit fraților maghiari de cei mai sinceri amici pentru toate adversitățile timpurilor viitoare, numai să ne garanteze naționalitatea, pe temeiul dreptului egal...”⁵⁹.

Cea mai puternică campanie de pacificare a desfășurat-o emigația română din Principate, la sugestiile emigației poloneze. Ideea federalizării slavilor, românilor și ungurilor a fost frecvent vehiculată în cercurile politice occidentale. Inițiativa lui Adam Czartoryski de a concilia pe români și sărbi cu ungurii a fost îmbrățișată de publiciști și oameni politici. H. Desprez o susținea în presa emigației poloneze, încercând să convingă opinia publică franceză despre justețea cauzei slavilor și românilor. Planurile lui Ostrojinski, Palacki, de federalizare a Imperiului austriac pe temeiul autonomiilor naționale au fost mult dezbatute. Gruparea de la Hotel Lambert a organizat mai multe misiuni în acest sens în Ungaria sau Transilvania. Li s-a adăugat misiunea Bălcescu-Bolliac, care a tratat în tabăra maghiară pacificarea Transilvaniei și organizarea unei legiuni române ardelenă care să lupte în Principate împotriva Rusiei. Tentativele s-au amplificat după consfătuirea din mai 1849, de la Paris, la care au participat Czartoryski, Teleki, Pulszki și Rieger, unde s-au „examinat concesiile de făcut reciproc și unirea tuturor forțelor contra Austriei și Rusiei”⁶⁰. Dezamăgirile produse în rândul națiunilor din Austria de constituția din 4 martie 1849 au favorizat tratativele de conciliere. Acestora s-a dedicat Bălcescu în vara anului 1849, în tratativele pur-

⁵⁸ „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj”, 1973, p. 393–403; Kovacs Iosif, *Activitatea lui Nicolae Bălcescu pentru colaborare româno-maghiară în anii 1848–1849*, în „Tara Moților”, Abrud, 1974, p. 45–54; Otto Greffner, *Considerații asupra unor documente privind tratativele româno-maghiare din 1849 apărute în ziarul „Federațiunea”*, în „Ziridava”, VI, 1976, p. 149–163; Spira G., *De pe tărâmul celălalt, Ioan Dragos ne vorbește din nou*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, XXXII, 1993, p. 90–120; Csetri Alexa, *Bălcescu și emigația poloneză. Noi contribuții documentare*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu”, 1969; Nicolae Bocșan, *Ecurile revoluției române din 1848–1849 în presa emigației poloneze*, în vol. Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă, Cluj-Napoca, 1993, p. 126–128.

⁵⁹ C. Bodea, *op. cit.*, vol. II, p. 1090–1091.

⁶⁰ Liviu Maior, *Avram Iancu. Scrisori*, Cluj-Napoca, 1982, p. 92.

⁶⁰ N. Bocșan, *op. cit.*, loc. cit.; Csetri Alexa, *op. cit.*

tate cu Kossuth, Szemere și Batthyany. Împreună cu câțiva deputați români din parlamentul Ungariei, a editat ziarul „Democrația” la Pesta, care susținea concilierea româno-maghiară. Tratativele s-au desfășurat anevoios din cauza pozițiilor greu de conciliat. În urma acestora s-a încheiat proiectul de pacificare și de organizare a legiunii române. La 29 iulie, dieta din Seghedin a votat legea naționalităților. Tratativele lui Bălcescu cu Avram Iancu s-au închis iată printr-un compromis. Conducătorul rezistenței românești din munți a acceptat un compromis, oferind neutralitatea în războiul dintre ruși și unguri: „pentru a vă dovedi sentimentele noastre frătești pe care le nutrim față de națiunea maghiară, am hotărât să rămânem neutri față de armata ungară, în tot timpul acestor lupte neatacând-o și apărându-ne numai în cazul că am fi atacați de ei”. Pacificarea, însă, s-a realizat prea târziu, armata rusească dădea ultimele lovitură unităților revoluționare maghiare în curs de dezorganizare.

Revoluția română s-a exercitat împotriva ordinii de drept instaurată de revoluția maghiară, pentru salvagardarea autonomiei statale a Transilvaniei, considerată de români teritoriu național, a independenței națiunii romane, pentru organizarea puterii acesteia în teritoriu național. În finalul ei, revoluția a aderat la soluția federalismului conceput pe criterii naționale, susținut și de alte popoare ca bază de organizare a imperiului. După ce a încercat cooperarea cu revoluția maghiară, pe baza principiului egalității în drepturi a națiunilor și a recunoașterii existenței politice a națiunii române, revoluția românilor a recunoscut ordinea constituțională austriacă, alternând tactica insurecției cu cea legală, ilustrată în memoriile ce susțineau recunoașterea programului lor de autodeterminare.

LEGALITY AND REVOLUTION IN THE DEVELOPMENTS OF 1848—1849. THE TRANSYLVANIAN ROMANIANS

Abstract

From the very beginning, the Romanian revolution challenged the new order established by the Magyar revolution so as to preserve the statal autonomy of Transylvania, which the Romanians considered to be their national territory, the independence of the Romanian nation and also in order to ensure the organization of their power in the national territory.

The revolution would eventually adhere to the federalist solution based on national criteria which was also being supported by other nationalities as an organizing principle for the Empire. After an attempt at co-operating with the Magyar revolution on the principle of the equality of rights for all the nations and the recognition of the political existence of the Romanian nation, the Romanians' revolution would eventually acknowledge the Austrian constitutional order, resorting alternately to insurrectional and legal tactics, as memoirs advocating for the acknowledgement of their programme for self-determination indicate.

EMIGRAȚIE ȘI EXOD

CONSIDERAȚIUNI CU PRIVIRE LA EXODUL POPULAȚIEI TRANSILVANIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

IOSIF I. ADAM

Exodul populației din Transilvania reprezenta în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea un fenomen social cu multiple implicații economice.

El a constituit o latură a chestiunii naționale și țărănești, a apărut și a luat proporții ca urmare a accentuării asupririi naționale, a proletarizării unei părți însemnate a populației și a intensificării procesului de descompunere a țărănimii.

Semnalând caracterul de masă al exodului, George Barițiu scria „Ca simptomă spăimântătoare a stării actuale se poate considera necurmata migrație din Ungaria în America septentrională, unde în anii din urmă au transmigrat de la 14 mii, la 16 mii de indivizi sănătoși și buni de muncă, iar din Transilvania emigrau neîncetat pe an câte 9—10 mii de oameni, nu numai români, ci și mulți de secui, adică maghiari curați și germani și aşa numiți sași. Din toți aceștia o parte se întorc după câteva luni sau 1—2 ani iarăși în patria lor, cei mai mulți rămân însă în România”¹. Un număr tot mai mare de oameni luau calea exodului din cauza inegalității și asupririi naționale.

EXODUL POPULAȚIEI AVEA UN CARACTER DE MASĂ

Reconstituite după datele existente obținem un tablou complex al exodului populației Transilvaniei².

În conformitate cu datele statistice oficiale, între anii 1899—1913 au plecat un număr de 341876 persoane și s-au întors, în aceeași perioadă, 65 976 : numărul celor rămași definitiv în afara granițelor fiind de 275900. Numărul persoanelor plecate în anii 1899—1913 reprezenta 6,7 la sută din populația totală a Transilvaniei de 5296350 din anul 1910³, iar al celor rămași definitiv peste graniță aproape 5,2 la sută.

Exodul populației a atins nivelul cel mai înalt între anii 1904—1907. Populația plecată în acești ani era de 145 566 și reprezenta 42 la sută din to-

¹ George Barițiu, *Studiu istoric asupra raporturilor agrare din Ungaria și țările anexe*, în vol. *Antologia gândirii românești*, Partea II-a, Edit. Politică, București, p. 400.

² Calculele sunt făcute după „*Magyar Statisztikai Közlöny*” (M. St. Közl) by sorozat, vol. „67.

³ Calculele sunt făcute după „*M. St. Evkönyv*” uj folyam, 1914, p. 8—9.

talul persoanelor plecate între anii 1899—1913. Exodul populației a fost deosebit de accentuat în comitatele Târnava Mare, Târnava Mică, Alba de Jos, Făgăraș, Satu Mare, Sibiu, Maramureș, Arad, Caraș-Severin și Timiș.

Numărul persoanelor plecate din cele 10 comitate mai sus-amintite care reprezentau 51 la sută din populația Transilvaniei în 1910 era de aproape 244 mii, ceea ce reprezenta 88,4 la sută din totalul celor care au plecat din Transilvania în anii 1899—1913, persoanele rămase definitiv peste graniță erau în număr de 194 mii, adică 70 la sută din totalul persoanelor care nu s-au mai întors în Transilvania.

Este semnificativ faptul că printre comitatele care au dat cel mai mare procentaj de persoane plecate sunt unele care aveau un grad de dezvoltare industrială mai ridicat. Așa de exemplu, nici forța de atracție a Timișoarei nu putea să anihileze exodul populației. În localitățile din comitatul Timiș se poate vorbi de o creștere permanentă a numărului emigranților. Au plecat mulți din plășile Jimbolia și Periam. Din Jimbolia numai în anul 1906 au plecat 787 persoane⁴.

Cifrele oficiale privind exodul populației din Transilvania sunt în multe cazuri mai mici decât cele reale. Autoritățile locale având răspunderea administrativă pentru frânarea plecărilor raportau de obicei mai puțin, trăceau cu vederea, de multe ori ele însăși nu înregistrau o serie de plecări, dacă acestea prezenta un caracter de masă. La această concluzie ne duc și comparațiile făcute cu cifrele privind emigrarea cuprinsă în unele rapoarte ale camerei de comerț și industrie din Transilvania. Din confruntarea datelor Camerei de comerț și industrie Cluj rezultă că din cele șapte comitate din circumșcripția camerei au emigrat 15187 persoane în 1905 și 19732 persoane în 1913. Datele oficiale înregistrează numai 8489, respectiv 12509 persoane⁵. Persoanele plecate și neînregistrate în statistică oficială reprezintă 44 la sută în anul 1905 și 37 la sută în anul 1913 față de datele raportate de către Camera de comerț și industrie Cluj. În anul 1905 au plecat din comitatele Brașov, Făgăraș, Târnava Mare și Sibiu, conform cifrelor raportate de Camera de comerț și industrie Brașov, 33192 persoane, dar în statistică oficială a emigrării nu apar decât 10026, ceea ce reflectă că două treimi din emigranți nu au fost luate în evidență de către autorități⁶. Situația este asemănătoare și în raza altor camere de comerț și industrie. Din ele se desprinde că exodul populației avea un caracter de masă.

DIRECȚIA PRINCIPALĂ A EXODULUI ERA ROMÂNIA

Fenomenul exodului populației Transilvaniei în Țările Române este cunoscut din cele mai vechi timpuri. Aici își căutau existența prin strămutarea lor la început vremelnică, apoi stabilă, un număr mare de transilvăneni.

Strămutarea în România a primit un mare impuls ca urmare a revoluției din 1848, a unirii Munteniei și a Moldovei în 1859 precum și a infăptu-

⁴ Rácz István, *A parasztság elvándorlása a faluból*, din *A parasztság Magyarországon, a kapitalizmus korában 1848—1914*, II, kötet, Bdpt, 1965, p. 455—457.

⁵ A Kolozsvári keréshedelmi es iparkamara jeicintése 1905 évre (Raportul Camerei de comerț și industrie Cluj pe anul 1905).

⁶ Raportul Camerei de comerț și industrie Brașov pe anul 1905, p. 45.

tuirii reformei agrare din 1864, care au deschis calea dezvoltării capitaliste a agriculturii și a industrializării, precum și a trecerii la construcția rețelei de căi ferate.

În noua conjunctură economică, când economia României resimțea o nevoie tot mai mare de brațe de muncă, numărul transilvănenilor veniți aici pentru a-și câștiga existența devine tot mai mare⁷. Între anii 1850–1857 au plecat în Principatele Române zeci de mii de transilvăneni. Între anii 1858–1867 din Transilvania au plecat în România peste 80 de mii de oameni, majoritatea români⁸.

Numărul locuitorilor din Transilvania istorică emigrați în România era la 1 ianuarie 1870 de 15867 persoane⁹.

Emigrările în România au cuprins în a doua jumătate a secolului al XIX-lea toate regiunile Transilvaniei. Exodul populației din Districtul Făgărașului a fost așa de intens încât a pus în alertă și autoritățile. Astfel, într-un convocatoriu din 1862 a persoanelor care nu s-au supus serviciului militar și au fugit peste hotare din cele șase cercuri ale districtului, sunt nominalizate peste 1100 persoane, fără să fi socotit și membri de familie, aproape toți români, marea majoritate a lor fiind plecați în România¹⁰.

Emigrările au fost deosebit de intense în Banat și Arad. Astfel în rapoartele prim-pretorilor din anul 1863 se relatează despre emigrarea oamenilor din păturile sărace din circumscriptia Buziaș în România, despre faptul că meseriașii pleacă peste graniță deoarece în regiune nu au nici un câștig. Din Vinga s-au înscris 150 capi de familie având asigurarea că dacă vor emigra în România „vor primi acolo o anumită suprafață de pământ după dorință în proprietate cu plată sau pentru a se lucra în parte”. Ei au trimis un om în România, pentru ca să se convingă temeinic de situația condițiilor existente și să îi înștiințeze printr-o scrisoare. Din Ghilod și din alte localități o echipă de zece oameni, s-au hotărât să emigreze împreună cu familiile lor în România, au trimis un delegat la domnitorul Cuza, căruia i-a prezentat cererea că ar avea intenția să se strâmte din cauza foamei în România dacă vor primi pământ. Domnitorul Cuza i-a spus că vor primi răspuns după clarificarea chestiunii de către Parlament, dar până atunci ei pot găsi suficient de lucru în România¹¹.

În anul 1863 din Nădlac, comitatul Arad, unde a ajuns știrea că cei care pleacă în România vor fi colonizați, s-au trimis doi delegați să cerceteze situația la fața locului. Locuitorii comunei Cicir, comitatul Arad, au colectat suma necesară pentru acoperirea cheltuielilor de deplasare a doi delegați în România. Puternica atracție a României a făcut ca și populația din multe alte localități din Transilvania să trimită delegați să studieze condițiiile de acolo.

Declararea independenței de stat la 9 mai 1877, consolidarea ulterioară internă și internațională a României au creat condiții favorabile dezvoltării

⁷ Din istoria Transilvaniei, Edit. Academiei, vol. II, București, 1961, p. 145.

⁸ Istoria României, vol. IV, Edit. Academiei, 1964, p. 421.

⁹ Stefan Meteș, Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX, Ed. 1 II-a, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 248–250.

¹⁰ Arh. St. București, Colecția microfilme Ungaria, rola 281, c. 58–65 (Magyar Országos Levéltár, (MOI) Abszolutizmuskorú Levéltár, Erdélyi Udvári Cancellaria D 229, Altalános iratok, 1862–1746).

¹¹ Arh. St. București, Colecția microfilme Iugoslavia, rola 101, c. 144–148 (Arhiv Voivodine, Sremski Karlovci, Tamiska Zupanija, Anexa I, Zupan, 1863, br. 1996).

pe un plan mai larg a forțelor productive ale societății românești, economia românească constituind un puternic factor de atragere a unor mase mari de oameni, îndeosebi transilvăneni. Acest fenomen se reflectă puternic în actele oficiale ale vremii. Astfel, comitele comitatului Trei Scaune raporta în anul 1877 că tineri obligați la serviciul militar și fete tinere pleacă în România, cea mai mare parte a lor pe căi clandestine încă din vîrstă copilăriei, acolo învață meserii, se angajează la meseriași, la muncile agricole, și la munca casnică. „Toți acești bărbați și femei care trăiesc în România aparțin de cele mai multe ori de clasa cea mai săracă și vin în speranța unei situații materiale mai bune. Deoarece comitatul are graniță cu România, iar prin munți duc nenumărate cărări acolo, împiedicarele plecării lor nu se poate face nici cu cea mai strictă supraveghere, iar guvernul român tolerează existența fără pașaport a supușilor maghiari care beneficiază de protecția lui. Persoanele fără pașaport pot sta ani de zile în România și să se întrețină”¹².

Intr-un raport din anul 1879 al comitelui comitatului Timiș se vorbește despre faptul că în rândurile populației românești s-a răspândit o mișcare de emigrare în Dobrogea, iar locuitorii din Sânnicolaul Român, în frunte cu preotul și învățătorii lor au hotărât să emigreze împreună în Dobrogea. Ca urmare comitele ordonă prim-pretorilor să se convingă, fără a atrage atenția, asupra eventualelor mișcări de emigrare a românilor și să-i înainteze rapoarte cu caracter confidențial asupra situației comunelor de unde intenționează să se emigreze, cauzele emigrării, precum și de unde provin încurajările în acest sens¹³.

Exodul în România a căpătat dimensiuni și mai mari în urma izbucnirii războiului vamal dintre România și Austro-Ungaria în 1886¹⁴. Fiind un aspect al manifestării accentuării tendinței obiective spre făurirea pieței economice unitare românești, exodul populației transilvănenă spre România întrunește o serie de fenomene calitative noi. Oficialitățile relatau despre grupuri de oameni, „caravane ale mizeriei”, care se îndreptau începând din anul 1886 spre trecătorile din Transilvania¹⁵.

Numeroase rapoarte și memorii ale Asociației comerciale și industriale și ale Camerei de comerț și industrie din Brașov din anul 1886, descriu sugerativ amploarea exodului populației, consecință a războiului vamal. Ele arată că emigrarea meseriașilor în România exista în proporție destul de mare. Mulți fabricanți de postav, cizmari, tâmplari și frânghieri, rotari s-au și mutat în România. Se semnalează că meseriașii lânari din Brașov își transferă deja într-o măsură mai mare producția lor pe teritoriul României¹⁶, că se pregătesc să se strâmute în România meseriași care au dat faliment. Doi meșteri postăvari din Brașov, emigrați, au construit o mare fabrică la Azuga, iar pentru a o pune în funcțiune caută lucrători și ademenesc pe cei mai destoinici să

¹² Arh. St. București, Colectia microfilme Ungaria, rola 78 c. 665–667 (MOL, Belügy-miniszterium (BM), K 149, 1882–1304).

¹³ Arh. St. București, Colectia microfilme Iugoslavia, r. 102, c. 131, (Archiv Vojvodine Sremski Karlovci, Tamiska Zupanja, Veliki Zupan, 1879–1812).

¹⁴ Despre urmările războiului vamal vezi: Dr. Iosif I. Adam, *Economia românească unitară expresie a unor necesități obiective și aspirații naționale*, în „Revista Economică”, nr. 40, și 41/1978 și Iosif I. Adam, *Rolul factorilor economici în unirea Transilvaniei cu România*, în „Revista Arhivelor”, supliment, 1979, p. 308–318.

¹⁵ Rácz István, *op. cit.*, p. 456.

¹⁶ Arh. St. București, Colectia microfilme Ungaria, rola 304, c. 135, 171–178, 221–223 (MOL, Földműveles-Ipar és Keréskedelmügyi Miniszterium (F.I.K.M.) K 168, 1887–38–59).

vină la ei în România. Emigrarea meseriașilor brașoveni în România a continuat să fie intensă și la sfârșitul deceniului al optalea. „Este surprinzător faptul că emigrează în România și asemenea meseriași care ar avea suficient de lucru acasă”, raporta inspectorul industrial al regiunii Brașov. El enumeră mai mulți meseriași fabricanți de cepuri pentru butoaie, care au întemeiat o fabrică la Rucăr, un meșter cizmar care și-a deschis atelier la București și care înainte lucra exclusiv pentru piata românească, mai mulți meșteri tâmplari¹⁷ care s-au stabilit definitiv în România.

Emigrarea a afectat serios orașul Târgu Secuiesc. „Un fenomen trist în rândurile meseriașilor noștri — se spune într-un memoriu al Asociației comerciale și industriale locale — care se extinde zi de zi este ideea emigrării în România”, concretizată prin aceea că mai mulți meseriași și-au strămutat deja atelierele lor în România. „Nu suntem alarmați de soarta lor — se spune în memoriu — deoarece știm că guvernul român îi primește cu brațe deschise”¹⁸. Exodul populației în România din comitatul Trei Scaune „ia an de an proporții tot mai mari. Îndeosebi meseriașii caută de la războiul vamal, ocupație acolo”¹⁹. „Plecarea locuitorilor din comitat în România — raporta comitele în 1890 — crește în mod îngrijorător”. Plecarea populației sărace face imposibilă incasarea dărilor și efectuarea lucrărilor publice. Au fost cazuri când cu ocazia incendiilor de păduri nu au putut fi mobilizați bărbați la stingerea lor, deoarece cea mai mare parte a populației era în România. Ca urmare a emigrărilor masive populația orașului Târgu Secuiesc²⁰ s-a redus simțitor, aproape cu 500.

Într-un memoriu comun al comiților comitatelor Trei Scaune, Odorhei și Ciuc din 1891, se arată că oamenii pleacă din primăvara timpurie, în caravane întregi, pentru prelucrarea marilor latifundii din România — acolo răsăritul fiind mai devreme — cu căruțe și cu pluguri și rămân acolo până trebuie să-și lucreze pământul și toamna pentru însămânțat la fel; moșierii din România și arendașii lor angajează cu sutele zilieri la săpatul sfeclei de zahăr și la alte munci, pe timp de trei luni. Acești zilieri care pleacă în multe cazuri cu familiile lor nu se mai întorc, dar mai ales nu-și aduc copiii înapoi²¹.

Dintr-un memoriu al comercianților de lemn din Tulgheș din anul 1886, aflăm că locuitorii în număr de 10592 care își asigurau din timpuri străvechi pâinea ca muncitori zilieri la exploatarea lemnelor iar „în prezent din lipsă de lucru sunt supuși celor mai crunte mizerii ale infometăril, azi-mâine vor fi nevoiți ca împreună cu copiii lor infometăți care plâng după pâine să-și pună desaga de cerșetori în gât, sau toiaugul de pribegie și să emigreze”. Războiul vamal este prielnic să asigure o bază largă pentru emigrarea populației care a stârnit peste tot jale. Populația muncitoare a și început să părăsească în masă patria străbună pentru ca „să încerce acolo să se salveze de la pieirea de foame”²².

Între anii 1881—1891 au plecat în România din comitatele: Alba de Jos 3 358 persoane, Brașov 6443, Făgăraș 4931, Sibiu 6491, Târnava Mare 9211, Ciuc 6615, Odorhei 6236 și Trei Scaune 7228, în total 60513 persoane.

¹⁷ Idem, rola 39, c. 197—213, 218—219 (MOL, Kereskedelmügyi Miniszterium (KM) K 231, 1890—2—5967).

¹⁸ Idem, rola 304 c. 144—147 (MOL, F.I.K.M., K 168, 1887—38—59).

¹⁹ Idem, rola 345, c. 635—639 (MOL, KM K 231, 1890—2—5595).

²⁰ Idem, rola 347, c. 665—668, (Idem, 1894—2—1644 (32522/1891)).

²¹ Ibidem, c. 654—666 (Idem, 1894—2—1644 (32522/1891)).

²² Idem, rola 304, c. 193—195 (MOL, F.I.K.M., K 168, 1887—38—59).

Exodul populației spre România a fost în tot deceniul al nouălea deosebit de ridicat. Astfel, Camera de comerț și industrie din Târgu Mureș raporta în anul 1892 despre faptul că surplusul de populație se scurge în permanență în România. Emigrarea muncitorilor agricoli și a micilor meseriași constituie barometrul sigur al situației economice din această parte a țării. Această emigrare a fost în 1892 foarte mare, deși la stațiile de intrare de la graniță pașapoartele erau mai sever controlate. Prin stațiile de intrare de la oficiile de vamă Buzău, Ghimeș, Șanțul Vechi, Poiana Sărătă, Tulgheș, au ieșit 24317 persoane, în 1891 și 24081 persoane în 1892, din care nu s-au mai întors 2986, respectiv 2801 persoane. În aceste cifre nu sunt cuprinși cei care au plecat cu pașapoarte pe un an și nici traficul de la Prcdeal, unde în anul 1892 au ieșit 119142 și au intrat 76717 călători²³. Între anii 1891–1897 au plecat prin aceste puncte de graniță în România 226230 persoane și s-au întors 195154, au rămas definitiv acolo 31076 persoane, ceea ce reprezintă 13 la sută din totalul emigranților²⁴.

Emigrările în România au fost intense și din Țara Bârsei. În 1890 și-au scos din comitatul Brașov 12201 persoane pașapoarte și certificate de călătorie, aproape numai pentru România²⁵. În 1891 numărul celor plecați în România prin Șanțul Vechi era de 20096.

În urma strămutărilor masive din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în 1900, conform unor aprecieri ale specialiștilor, în România trăiau „circa 200 mii supuși austro-unguri, marea majoritate a lor fiind transilvăneni²⁶. Exodul a continuat și în primul deceniu al secolului XX. Astfel, s-au eliberat în anul 1901 în comitatele Brașov, Târnava Mare și Făgăraș 20171 pașapoarte și certificate de călătorie, majoritatea pentru România. În același an emigrarea din comitatul Sibiu arăta o creștere importantă. S-au eliberat 4932 pașapoarte din care 3871 pentru România. Brasovul însuși avea mulți doritori de emigrare în rândurile tuturor naționalităților, în cea mai mare parte meseriași. Dintre pașapoartele eliberate 1903 erau pentru România și 1240 pentru America²⁷.

Numărul pașapoartelor și al certificatelor eliberate în cele patru comitate mai sus menționate a fost în anul 1904 de 37924. Emigrarea a înregistrat o creștere substanțială în toate comitatele. „Direcția ei — se arată în raportul camerei de comerț și industrie Brașov — este ca și în anii trecuți, mai cu seamă spre România, ... emigranții din comitatul Brașov urmează tot direcția cea veche, România”²⁸.

În anul 1905 au emigrat din raza circumscripției camerei 6725 persoane din care 3021 în România și din 33197 pașapoarte eliberate 22183 erau pentru România și 8679 pentru America²⁹.

Exodul populației a continuat să fie ridicat în Banat. Ca urmare a acestui exod, s-a ținut în Timișoara, în zilele de 10 și 11 august 1902, congresul emigrării care a constatat că mișcarea de emigrare a luat și în comitatele din

²³ A Marosvásárhelyi kereskedelom és iparkamara jelentése 1892 évre (Raportul Camerei de comerț și industrie Târgu Mureș pe anul 1892), p. 37.

²⁴ Idem pe anul 1897.

²⁵ „Tribuna” (Sibiu) 9, nr. 40, 19 februarie/2 martie 1892.

²⁶ Arh. St. București, Colecția Microfilme Ungaria, rolă 69 (MOL, Miniszterelnökség (ME), K 26, 1900–XII – 305).

²⁷ Raportul CCI Brașov pe anul 1901, p. 73–76.

²⁸ Idem pe anul 1904.

²⁹ Idem pe anul 1905.

Banat proporții enorme, unele ținuturi fiind amenințate să fie depopulate. Consecințele emigrării se resimțeau deja în lipsa de brațe de muncă. Cauzele emigrării — aprecia congresul — este „înainte de toate mizeria, iar după aceea stările triste morale, politice și administrative”³⁰.

EMIGRAREA ÎN AMERICA ȘI INTENSITATEA EI

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea principala direcție a exodului populației din Transilvania a constat din trecerea în România. Treptat s-a conturat și altă direcție și anume emigrarea spre America care a atras un număr tot mai mare de persoane. Începând din anul 1905 până în anul 1913, cu excepția anului 1908, majoritatea persoanelor au plecat în America. Emigrarea în Germania, în alte țări europene sau pe alte continente nu a avut un caracter de masă. Conform datelor statistice oficiale, între anii 1899—1913 au plecat în România 97722 persoane. În aceeași perioadă în America au emigrat 236378 persoane³¹. La numărul mare al emigrărilor în America au contribuit îndeosebi comitatele Timiș (41537 persoane), Satu Mare (28278 persoane), Târnava Mare (20535 persoane), precum și comitatele Arad, Bihor, de unde au plecat în această direcție peste zece mii de persoane din fiecare comitat³².

Chiar și după anul 1905 când emigrarea în America a luat proporții continuau să plece cu precădere în România din comitatele Alba de Jos, Hunedoara, Cluj, Solnoc-Dobâca, Trei Scaune și Ciuc. La un nivel foarte ridicat, aproape la jumătate, s-a menținut numărul celor plecați în România din comitatele Mureș-Turda și Turda-Arieș.

Din comitatul Sibiu cei mai mulți au plecat în România (peste 13 mii persoane). Românii din Transilvania considerau România ca propria lor țară, ca și aceea în care trăiau. Datorită înăspririi asupririi naționale și sociale un număr tot mai mare de oameni au fost nevoiți să părăsească locurile natale, iar forța de atracție spre România a fost foarte mare, exclusivă până în anul 1904. În România au plecat în această perioadă 33 mii persoane, iar în America 28000. Chiar și în perioada când emigrarea spre alte țări creștea, nivelul plecărilor spre România rămânea ridicat. Din comitatul Târnava Mare, plecarea în România a fost deosebit de vioaie, îndeosebi din plășile Mediaș și Rupea și nu a început nici în anul 1913. Majoritatea celor aproape 13 mii de persoane au plecat în Muntenia. Din comitatul Alba de Jos cei mai mulți au plecat în România. Din comitatul Trei Scaune cei mai mulți au plecat din plasa Târgu Secuiesc, trecând prin pasul Oituz în Moldova. Din comitatul Ciuc punctele principale de trecere au fost pasul Tulgheș și Ciucul de Sus.

Din Odorhei plecarea în România a fost intensivă între anii 1905—1908. O caracteristică a exodului a fost aceea că marea majoritate a celor plecați nu se mai întorceau în Transilvania, rămâneau definitiv în România.

Din numărul total de 97722 persoane plecate în România între anii 1899—1913, nu s-au întors la casele lor decât 15 mii, adică 16 la sută. Procentul celor rămași în America era de aproape 88 la sută, fapt explicat și prin distanța mare a noului continent.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei” (Brașov), 45, nr. 168, 169, 171 din 1/14, 2/15, și 4/17 august 1902.

³¹ Calculat după M. St. Közl. új sorozat, vol. 67.

³² Vezi A. Egyed, *Problema emigrării țărănimii din Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, în „Acta Musei Napocensis” VII, 1970.

Înrăutătirea situației internaționale ca urmare a conflictului din Balcani nu a redus intensitatea emigrărilor în general și pe cele în România în mod special. „Este o realitate faptul că în cursul anului 1913 au fost mai multe cazuri când locuitori din raza comitatului au plecat pe căi lăturalnice, fără pașaport în România”, raporta vicecomitele comitatului Făgăraș. Numărul persoanelor rămase definitiv în România era mai mare ca altă dată — se ridică la 550 față de 298 în 1911 și 363 în 1912. În 1914 emigrarea din Sibiu a fost mai intensă, s-au eliberat cu 1362 pașapoarte mai multe decât în perioada asemănătoare a anului anterior. „Este cert — raporta vicecomitele — că o parte importantă din muncitorii plecați stau de un timp îndelungat acolo și nu este exclus ca ei să se stabilească definitiv în România... De la izbucnirea războiului, din cauza suspendării pașapoartelor fuga în România are loc în număr important, ceea ce nu se poate face fără colaborarea populației din comunele de graniță deoarece numai ei cunosc cărăurile ce duc peste munți”. În comitatul Maramureș s-au eliberat 3348 pașapoarte, majoritatea pentru România. Din Comitatul Cluj au emigrat în anul 1913 în România 675 persoane, iar în America 358, în anul 1914 în România 1335, în America 358, tendința principală a exodului fiind România. Din comitatul Bistrița-Năsăud au plecat în România în anii 1912—1914, cu pașaport 1556 și s-au întors 856. Din comitatul Târnava Mare au plecat în anii 1912—1914 4058 și s-au întors numai 1800, ponderea celor rămași definitiv în România fiind de 55 la sută. Emigrările s-au intensificat și în comitatul Hunedoara. În anul 1913 au fost eliberate 1900 pașapoarte. Locuitorii din comunele Fornădie, Horău, Răchitova, Șoimuș și altele au cerut în număr mare să emigreze. Într-un ordin al guvernului Ungariei din 18 iulie 1914 se semnalează o intensificare a activității de emigrare reflectată prin faptul că din rândurile cetățenilor de limbă română un procent mai mare decât până acum a plecat în România la munca câmpului și o mare parte a lor, care înainte se duceau numai pe șase luni preconizează să se stabilească în România. Se cere intensificarea supravegherii și împiedicarea emigrării. Un ordin similar a fost dat și de comandamentul corpului 12 de armată cezaro-crăiesc deoarece în comitatele Bistrița-Năsăud și Brașov plecările în România la munca câmpului au fost în acel an mai mari, iar muncitorii intenționează să rămână definitiv în România³³.

CAUZELE EXODULUI POPULAȚIEI

Exodul populației ca fenomen social care a cuprins întreaga Transilvania a fost generat de cauze generale comune. Puternica migrațiune internă și externă a populației și îndeosebi a țărănimii, era legată în mod organic de dezvoltarea capitalismului în agricultură. Lipsa de pământ, recoltele slabe, numeroasele calamități naturale din anii 1900—1913 au agravat condițiile de viață ale țărănimii care, fiind lipsită de mijloace de existență, a fost nevoie să emigreze în alte țări.

Astfel, dintr-un număr de 16000 persoane care au plecat în România între 1911—1913, erau producători primari 10900, mineri, lucrători în industrie și transporturi 1700, zilieri și servitori 2900; din 53400 persoane emigrate

³³ Arh. St. București, Colecția microfilme U igaia, vola 307, c. 541, 562—563, 578—579, 596—597, 654, 675—676 (MOL, BM, K 148, 1915—26—62).

în aceeași perioadă în America erau producători primari 39300, mineri, lucrători în industrie și transporturi 5800, zilieri și servitori peste 7100³⁴.

Contradicțiile sociale au fost adâncite și de efectele crizei economice din 1900–1903, de dezvoltarea insuficientă și inegală a industriei, de greutățile create în procesul de industrializare capitalistă și de adaptare a micilor producători exigențelor marii industrii. Astfel se explică și faptul că exodul populației a fost ridicat și în condițiile când unele regiuni, cum erau Valea Jiului și comitatele Brașov, Târnava Mare și Timiș, resimțeau o lipsă acută de brațe de muncă³⁵.

Cauzele reale ale exodului populației au fost semnalate și de unele cercuri economice din Transilvania. „Cauzele părăsirii pământului părintesc sunt să se căuta mai cu seamă în situația nefavorabilă economică sub presiunea căreia a suferit toată țara” se spune într-un raport al Camerei de comerț și industrie din Brașov din anul 1901³⁶.

Exodul românilor, populația majoritară din Transilvania, era numeric și proporțional mult mai mare decât la celelalte naționalități. Astfel, în timp ce emigranții unguri din anii 1899–1913 reprezentau 3,8 la sută din totalul populației maghiare a Transilvaniei din anul 1910, ceea ce a românilor era de 6,8 la sută din totalul populației românești³⁷. În 13 comitate țărăniminea românească avea o pondere mai mare în rândurile celor plecați decât ponderea ei specifică în totalul populației³⁸. Așadar, asuprirea națională a constituit o cauză principală a exodului populației din Transilvania.

Considerând exodul în masă ca un „fenomen periculos” care afectează interesele fundamentale ale statului, autoritățile centrale stabilesc o serie de măsuri menite să îngrădească emigrarea. Ele aveau însă un caracter îndeosebi juridic și nu aduceau nici o modificare în cauzele reale, economice și naționale ale acestui fenomen.

În afara legislației s-au întreprins și alte măsuri. Autoritățile locale, jandarmeria și armata au primit drepturi mai largi de intervenție pentru a împiedica plecările. În anul 1907 Asociația națională a fabricanților din Ungaria a convocat la 19 iunie o consfătuire la Budapesta, în care s-au discutat „măsurile practice și reformele realizabile care să ducă la reducerea emigrărilor. La această consfătuire a participat din partea Camerei de comerț și industrie din Târgu Mureș secretarul camerei, „care a expus pe larg situația emigranților și modul de rezolvare a acestei chestiuni”; alarmată de această situație camera a fost aceea care „pentru prima dată, încă cu un deceniu și jumătate înainte a atras atenția asupra emigrării și a urmărilor negative și a cerut urgentarea realizării măsurilor necesare, dar care întârzie și acumă”.

S-au făcut propunerile pentru înfăptuirea reformei agrare sub controlul statului, extinderea sistemului arendării pământurilor, stabilirea unei mărimi minime a proprietății agrare, extinderea industriei casnice etc., care trebuiau să cointeresze țărăniminea de a nu părăsi locurile natale. Aceste măsuri s-au dovedit a fi irealizabile și ineficace față de valul mare al persoanelor care plecau de pe pământurile natale.

³⁴ M. St. Közl. új sorozat, vol. 67, p. 39, 68–69.

³⁵ Raportul CCI Brașov pe anii 1906, 1907 și 1908; Idem, Cluj pe anul 1906; Idem, Tîrnăova pe anul 1913.

³⁶ Idem, Brașov pe anul 1901, p. 73–75.

³⁷ Rácz István, cf. cit., p. 457.

³⁸ A. Egyed, op. cit.

Cauzele reale ale exodului populației rezidau în structura social-economică a monarhiei austro-ungare, a sistemului economic capitalist în care se mai păstrau puternice rămășiște feudale și în condițiile care au generat asuprirea naționalităților.

Exodul populației din Transilvania nu putea să fie desfășurat prin măsuri administrative. El nu a dispărut de la sine, ci a fost întrerupt de evenimentele primului război mondial. Exodul masiv al populației în România și emigrările în America au scos în evidență pregnant imposibilitatea economiei Transilvaniei de a absorbi întreaga populație activă a țării, în condițiile în care era administrativ și politic ruptă de România. O rezolvare stabilă a chestiunii exodului populației se putea obține numai prin unirea Transilvaniei cu România. Toți factorii obiectivi, inclusiv cei demografici concurau spre maturizarea condițiilor care au dus la realizarea în anul 1918 a pieței economice unitare pe fondul statului național român unitar.

CONSIDERATIONS CONCERNING THE EXODE OF THE TRANSYLVANIAN POPULATION IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY AND AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Abstract

The exode of the Transylvanian population in the examined period was a social phenomenon with multiple economic implications which gained momentum as a result of the growing national oppression, of the proletarianization of a considerable part of the population and the intensification of the disintegration of peasantry. Until the end of the 19th century, Romania was the main target of the exode. Between 1858—1867, 80,000 people fled from Transylvania to Romania, most of them being Romanians. On 1 January 1870, the number of emigrants in Romania from Transylvania rounded as many as 15,867 persons. The exode into Romania soared after the outbreak of the customs war between Romania and Austria-Hungary in 1886. In 1900, according to the official estimates, 200,000 subjects from Austria-Hungary were living in Romania, most of them being Transylvanian. With time, the refugees began choosing a different direction. Between 1905—1913, the year 1908 excepted, the fleeing population preferably headed to America. Administrative measures largely failed to put an end to the exode of the population from Transylvania. Far from simply dying out, the process was to be interrupted by the outbreak of World War I.

REGIMUL ANTONESCIAN ȘI EMIGRAREA POPULAȚIEI EVREIEȘTI (II)*

ION CALAFETEANU

În aprilie 1943, când Ion Antonescu a avut con vorbiri la Klessheim cu Hitler, el a arătat clar greutățile pe care le avea în legătură cu tranzitul evreilor români prin Bulgaria care s-ar datora intervențiilor germane pe lângă guvernul de la Sofia: partea germană a promis însă numai „o examinare” a acelor probleme³⁸. O nouă intervenție românească la Berlin, la 30 aprilie, pentru a afla rezultatul „examinării” problemei emigrării, a rămas fără răspuns³⁹.

Guvernul român era însă hotărât să se preocupe în continuare de problema emigrării, comunicând această poziție și Națiunilor Unite. Astfel, încă din 1942, când ministrul Elveției la București, de Weck, la solicitarea guvernului Marii Britanii, s-a interesat dacă guvernul român ar acorda autorizații de emigrare pentru evrei, răspunsul a fost afirmativ; în vara anului 1943, la o nouă întrebare a guvernului britanic, de la București s-a răspuns: „Am fost, suntem și vom fi pentru emigrație. Ele trebuie organizate serios, repede și cât mai numeroase”⁴⁰.

Aprobarea pe care guvernul român a dat-o proiectului de emigrare a cca. 5.000 copii orfani evacuați în Transnistria⁴¹, plus un număr de persoane adulte ce însoțeau pe copii, dând tot sprijinul acțiunilor întreprinse de comunitatea evreiască din România pentru readucerea lor în țară și de pregătire pentru emigrare venea să confirme această atitudine.

Proiectul — care se pare că făcea parte dintr-un plan mai mare al organizațiilor evreiești internaționale, având sprijinul guvernului Marii Britanii, de a salva cca. 30 000 evrei din Germania și Europa aflată sub stăpânirea militar-politică a Reichului — a fost primit cu răceleală la Berlin. Guvernul hitlerist însuși fusese întrebat de ministrul Elveției, Feldscher, din însărcinarea guvernului britanic, dacă ar accepta emigrarea în Palestina a 5000 copii din

* Prima parte a studiului a fost publicată în nr. 3—4/1992 ,

³⁸ Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Herausgegeben und erlautert von Andreas Hillgruber, Zweiter Teil, 1942—1944, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, doc. 30. Intrevaderea Ion Antonescu-Hitler din 13 aprilie 1943, la Klessheim.

³⁹ Andreas Hillgruber, Hitler König Carol und Marschall Antonescu, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965, p. 242.

⁴⁰ Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 379. Telegrama nr. 1250/Ankara, din 14 martie 1944 de la M. Antonescu către Alexandru Cretzianu.

⁴¹ Imediat, A. Tester a căutat să tragă folose din emigrarea copiilor, declarând dr. W. Filderman, Mișu Benvenisti și dr. Carol Iancu că Ion Antonescu poate aproba emigrarea, dar ea nu se poate face decât cu concursul lui, căci în Bulgaria Gestapoul se poate opune. Pentru „sprijinul” lor la emigrarea copiilor, Tester cerea 2 500 lei pentru fiecare copil; M. Unteriman, 1 500 lei, plus 125 000 lei lunar; un oarecare Brück 300—500 lei pentru fiecare copil, plus 120 000 lei lunar (Matatias Carp, *op. cit.*, p. 423—424).

Germania și regiunile ocupate din Est. În răspunsul guvernului german — dat abia la 26 ianuarie 1944 — se arăta că în principiu el ar fi gata să accepte dacă: 1) s-ar efectua un schimb cu etnici germani, care din cauza războiului erau împiedicați să ajungă în Reich; 2) copiii emigranți să nu fie duși în Palestina („întruțăt, după părerea Reichului, Palestina face parte din teritoriul vital arab”), ci în Marea Britanie, unde să li se acorde dreptul de a se stabili definitiv⁴². Killinger a primit instrucțiuni să-l informeze pe Ion Antonescu de conținutul acestui răspuns și să-i comunice, totodată, că guvernul german considera „util” ca guvernul român să adopte față de dorințele de emigrare evreiești o atitudine corespunzătoare aceleia a Reichului; în ipoteza că autorizația de emigrare ar fi fost deja dată, Killinger trebuia să-l roage pe Ion Antonescu să o anuleze⁴³. Întruțăt Ion Antonescu nu l-a putut primi, Killinger a avut la 16 februarie 1944 o discuție cu Mihai Antonescu, rugându-l pe acesta să comunice lui Ion Antonescu punctul de vedere al Reichului. În telegrama trimisă la Berlin prin care raporta indeplinirea instrucțiunilor ce i se dăduseră, ministrul german făcea această constatare plină de adevăr: „Mareșalul Antonescu ar dori să scape de câți mai mulți evrei din România. Nu este dispus la măsuri radicale din cauza efectelor propagandistice defavorabile față de statele inamice, întruțăt cercuri conducătoare românesti, care în mare parte sunt legate de evreime, nu doresc acest lucru și probabil și din cauza atitudinii sale personale”⁴⁴. La 11 martie răspunsul pe care partea germană îl aștepta de la Ion Antonescu nu sosise încă („Am impresia că se echivează să ia o hotărâre” — raporta Killinger la Berlin), pentru că la 6 aprilie 1944 ministrul nazist să constate cu resemnare că „opozitia făcută de partea germană a rămas fără efect”⁴⁵.

Într-adevăr, în lunga perioadă în care Reichul amâna răspunsul, la București lucrurile cunoșuseră o evoluție pozitivă, în favoarea populației evreiești. La 24 mai 1943 Mihai Antonescu a răspuns favorabil unei solicitări a Crucii Rosii din România de a organiza emigrarea evreilor, cerând să i se facă propuneri concrete în acest sens pentru a putea lua măsurile adevcate și a interveni pe lângă guvernele țărilor de tranzit în vederea obținerii vizei⁴⁶.

Mai mult chiar, între guvernul român și cel turc a avut loc în această perioadă un schimb de vederi în legătură cu condițiile în care ar fi fost posibilă folosirea navelor românesti „Transilvania” și „Basarabia”, aflate la Istanbul, la transportul emigranților evrei, în primul rând a celor din Transnistria. Problema fundamentală s-a dovedit a fi aceea a obținerii garanției securității transporturilor din partea Germaniei. Intervenția făcută în acest sens la Berlin de guvernul român s-a încheiat însă cu un fiasco, guvernul german mascându-și poziția principală negativă prin aceea că nu ar putea da o astfel de garanție din cauza prezenței navale sovietice în Marea Neagră⁴⁷.

Problema participării unor nave românesti la transportul emigranților evrei din România (și Bulgaria) a fost discutată în convorbirea pe care Mihai

⁴² Leon Poliakov, Josef Wulf, *op. cit.*, p. 9—10.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁶ Arhiva M.A.E., fondul Problema 33, vol. 17. Notă Președintiei Consiliului de Miniștri din 24 mai 1943 către Crucea Roșie din România.

⁴⁷ Loc. cit., Notă asupra convorbirii lui Mihai Antonescu cu Chapuissat și De Praz din 25 mai 1943.

Antonescu a avut-o la 25 mai 1943 cu Chapuissat, vicepreședintele Comitetului Internațional al Crucii Roșii și cu De Praz, secretar general al acestei organizații, care veniseră în acest scop la București. În timpul întrevederii Mihai Antonescu s-a arătat favorabil, în principiu, propunerii delegaților Comitetului Internațional al Crucii Roșii, de a permite navelor românești să călătoarească cu emigranți evrei sub steagul Crucii Roșii Române, dacă guvernul german ar aproba transporturile⁴⁸.

Aceste garanții nu au putut fi însă niciodată obținute, de aceea guvernul român a continuat să aibă o atitudine negativă față de problema folosirii navelor românești la transporturile de emigranți. Când, la 1 septembrie 1943, Crucea Roșie Română a adresat o cerere lui Ion Antonescu pentru a-i aproba folosirea la transportul emigranților a trei nave românești aflate în construcție (de 110 t. 180 t și, respectiv, 300 t), nota a rămas fără răspuns, deși releva numeroasele avantaje materiale ale acțiunii (după două transporturi, vasele intrau în proprietatea Crucii Roșii Române), da numeroase amănunte privind organizarea transporturilor (ce ar fi făcut imposibile eventuale evaziuni) și conținea numeroase garanții de securitate (inclusiv aceea a obținerii asentimentului Semilunii Roșii din Turcia și a Crucii Roșii Sovietice); nu se spunea însă nimic de o garanție din partea germană, ceea ce a determinat hotărârea negativă a guvernului român⁴⁹.

În schimb, guvernul a aprobat cererea Crucii Roșii Române de a cumăra sau închiria vase sub pavilion străin. Așa s-a ajuns la sfârșitul anului 1943 la închirierea vasului bulgar „Bellacitta” (90 t) ce putea transporta 120—150 copii, plus 20—25 adulți și pe care Crucea Roșie Română intenționa să-l folosească la efectuarea unor curse săptămânaile pe ruta Mangalia-Istanbul. Ion Antonescu a aprobat acest program, ordonând ca emigrarea să se facă de Comisariatul General pentru Problemele Evreiești, în acord cu Centrala Evreilor din România și sub controlul Subsecretariatului de Stat al Ordinii Publice⁵⁰.

Pentru urgentarea plecării navei, Ministerul Afacerilor Externe al României a intervenit la 2 februarie 1944 pe lângă Legația germană, rugându-l pe ministrul Killinger să intervină la Comandamentul german de la Constanța pentru facilitarea și urgentarea imbarcării copiilor. Întrucât nu s-a primit nici un răspuns, la 25 februarie s-a făcut o nouă intervenție la Legația germană; a doua zi, directorul Direcției Consulare din M.A.S., Constantin Karadja, a avut o discuție asupra acestei probleme cu Gerhardt Steltzer. Abia la 9 martie 1944, când problema emigrării copiilor devenise de actualitate imediată, întrucât Jewish Agency obținuse de la puterea mandatară 4500 autorizații de intrare în Palestina pentru copii și 500 pentru adulți⁵¹, consilierul Dittler a comunicat că Legația germană nu poate da nici un sprijin, deoarece Germania se consideră angajată față de arabi și nu poate înlesni în nici un fel emigrarea evreilor⁵². În schimb, guvernul Reichului a intervenit la Sofia pentru

⁴⁸ Loc. cit., M. Antonescu a amintit în timpul întrevederii că România nu poate lăua atitudine în anumite probleme fără a provoca „grave reacțuni” în situația în care se află.

⁴⁹ Loc. cit., Nota Crucii Roșii către Ion Antonescu din 1 septembrie 1943.

⁵⁰ Pe nota care i s-a prezentat. I. Antonescu a scris: „F. Bine”.

⁵¹ Arhiva I.S.I.S.P., fond XXIV, dosar nr. 3478, telegrama nr. 50/335 din 10 martie 1944 de la Cretzianu, Ankara.

⁵² Vezi referiri la notele din 2 februarie și 6 martie ale M.A.S. către Legația germană și răspunsul Legației germane către M.A.S. din 9 martie 1944 (Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3479).

ca autoritățile bulgare să nu acorde navei „Bellacitta” autorizația de transport, ceea ce ar fi anulat întreaga acțiune întreprinsă de Crucea Roșie Română⁵³. Deși ministrul de externe bulgar a declarat că „nu a acordat și nu va acorda autorizația pentru cele două nave (e vorba și de vasul „Marita”, închiriat, de asemenea, de o societate din România pentru transportul emigrantilor — nota I.C.) de a transporta copii evrei” și a ordonat Legației bulgare la București să informeze guvernul român despre aceasta, „Bellacitta”, navigând sub pavilionul Crucii Roșii Române, a efectuat totuși un transport cu copii și însoțitori (în total 152 persoane), ajungând cu bine la Istanbul (25 aprilie). Deși vasul nu a mai putut fi folosit pentru efectuarea unor curse regulate, așa cum intenționa Crucea Roșie Română, transportul organizat cu „Bellacitta” a reprezentat un succes din toate punctele de vedere, fiind cel mai reușit transport de emigrații din perioada războiului.

Eforturile guvernului german de a opri emigrația copiilor evrei din România au fost încununate de succes în cazul vaporului „Tari”, ce naviga sub pavilion turcesc. Tratativele dintre Crucea Roșie Internațională (sprinjinită de ambasadorul S.U.A. la Ankara, Steinhardt) pentru emigrarea a 1500 de copii (inclusiv cca. 10% însoțitori adulți) și guvernul turc pentru închirierea vaporului erau destul de înațitate, când ministrul de externe turc, Numan Menemencioglu, a cerut aprobarea guvernului german⁵⁴. Concomitent, a făcut intervenții la Berlin și Crucea Roșie Internațională; totodată, Burkhardt, președintele Comitetului Internațional al Crucii Roșii, a rugat guvernul român să sprijine și el această acțiune la Berlin⁵⁵. La 4 aprilie 1944, după ce guvernul turc primise deja liberă trecere pentru „Tari” din partea tuturor țărilor interesate, el a adresat o nouă rugămintă guvernului german, să dea aprobarea acestei „opere umanitare”⁵⁶. După o acceptare inițială (21 aprilie), Ribbentrop a revenit peste câteva ore asupra acestei hotărâri, astfel că vasul „Tari” nu a mai sosit la Constanța, unde era așteptat⁵⁷.

În toamna anului 1943 numeroase societăți sau persoane particulare s-au adresat unor instituții de stat, Centralei Evreilor din România sau chiar lui Ion Antonescu pentru a li se permite organizarea unor transporturi de emigrații. Printre solițanții se afla și Societatea O.R.A.T. (Oficiul Român de Agenție de Transporturi), ce camufla, de fapt, activitatea organizației sioniste⁵⁸, aflată în ilegalitate din august 1942. La 7 decembrie 1943 O.R.A.T. a adresat o scrisoare lui Ion Antonescu, în care făcea o succintă prezentare a atitudinii guvernului român față de problema emigrării evreilor, greutățile ce trebuiau depășite și calea de soluționare a lor. Emigrarea evreilor din țară — se arăta în scrisoare — este astăzi recunoscută ca singura soluție umanitară a problemei evreiești. Din cauza greutății de a obține vize de tranzit, o emigrare în masă a evreilor nu se poate decât pe mare. Dată fiind starea de

⁵³ Leon Poliakov, Josef Wulf, *op. cit.*, p. 11.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 14. Telegrama lui Jenke către Auswärtiges Amt din 31 martie 1944.

⁵⁵ Arhiva M.A.E., fondul Problema 33, vol. 17; o notă manuscrisă pe telegrama nr. 59/822 din 28 martie 1944 de la V. Pella, Berna, arată că și Charles Kolb, delegatul C.I.C.R., la București, a făcut o intervenție în acest sens pe lângă guvernul român.

⁵⁶ Leon Poliakov, Josef Wulf, *op. cit.*, p. 15.

⁵⁷ Revenirea asupra hotărârii s-ar putea datora faptului că între timp Ribbentrop a fost informat de hotărârea guvernului turc de a opri livrările de crom către Germania (Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 244).

⁵⁸ J. Ancel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 564.

război, transporturile de emigranți evrei pe mare nu se pot face cu vase românești, a căror plecare din țară este interzisă din considerente naționale". O.R.A.T. se prezenta ca societate agreată de Jewish Agency (aceasta se obliga să asigure emigranților evrei din România viza pentru Palestina), având la dispoziție două vase — „Maritza” și „Milka” — capabile să transporte împreună 550 de emigranți săptămânal. La 10 decembrie 1943 Ion Antonescu a aprobat: „Să se facă fără întârziere toate înlesnirile. Operațiunea să se facă de Ministerul Muncii, Comisariatul Evreilor, în acord cu Centrala Evreilor și cu controlul Ministerului de Interne”⁵⁹.

Atitudinea regimului antonescian favorabilă emigrării nu a avut caracter limitativ, nu s-a referit numai la anumite categorii de evrei sau numai la cei situați în anumite zone, ci a fost globală. Ea a cuprins inclusiv pe cei din Transnistria, pentru emigrarea cărora guvernul își dăduse aprobarea încă din toamna anului 1942, dar nimeni nu întreprinse nimic în acest scop. În toamna anului 1943, în condițiile în care apropierea frontului și prezența armatelor germane în zona dintre Nistru și Bug amenința viața evreilor aflați în această zonă, problema emigrării lor a reapărut la ordinea zilei. Când Congresul Mondial Evreiesc de la Rio de Janeiro s-a adresat, în toamna anului 1943, lui Mihai Antonescu, cu rugămintea de a aproba emigrarea, acesta a răspuns că „suntem dornici să le indeplinim, fiind conforme intereselor noastre și voind să ajutăm pe evreii din Transnistria în special”⁶⁰. Un memoriu al Centralei Evreilor adresat lui Ion Antonescu în această problemă a primit aprobarea acestuia, ceea ce a determinat Centrala să treacă la elaborarea unui plan concret de emigrare. La 20 octombrie 1943 planul a fost înaintat lui Radu Lecca. El prevedea plata unei taxe globale către stat de 3 miliarde lei, la care să contribuie toți evreii, proporțional cu averea, fixarea unui centru de tranzit în România, în care să fie aduși treptat evreii din Transnistria, pe măsura emigrării, concentrarea prealabilă a evreilor din Transnistria în anumite localități, colectarea de fonduri din străinătate pentru emigrare etc.⁶¹.

Datorită precipitării evenimentelor militare, planul nu a putut fi pus în aplicare, impunându-se în final soluția reducerii lor treptate la vest de Nistru, deși inițial Ion Antonescu optase pentru concentrarea lor în sudul Transnistriei, de unde comunitatea evreiască, cu sprijinul organizațiilor evreiești internaționale să le faciliteze emigrarea. Proiectul nu era lipsit de realism, întrucât la începutul anului 1944 Congresul Mondial Evreiesc obținuse de la autoritățile americane autorizația pentru finanțarea acțiunii de evacuare a evreilor din România, ceea ce soluționa partea financiară a emigrării⁶². În ceea ce privește latura tehnică a navelor ce urmău să fie folosite în acest scop, trebuie să arătăm că în aceeași perioadă guvernul român a dus tratative cu Crucea Roșie Internațională pentru vânzarea temporară

⁵⁹ Arhiva M.A.E., fondul Problema 33, vol. 17. Nota pregătită de Cabinetul Militar, Biroul II, pentru Ion Antonescu, din 10 decembrie 1943. Jewish Agency își asumase această obligație pentru a arăta autorităților românești — foarte atente la acest capitol după dezastrul „Strumei” — că transportul poate avea loc în condiții de securitate.

⁶⁰ Arhiva I.S.I.S.P., fondul XXIV, dosarul nr. 3479. Telegrama nr. 1 250/14 martie, 1944 a lui M. Antonescu către Cretzianu, Ankara.

⁶¹ J. Ancel, *op. cit.*, vol. VII, p. 529.

⁶² *Ibidem*, vol. VIII, p. 25.

a navelor de lux „Basarabia” și „Transilvania” în vederea folosirii lor sub pavilion elvețian la aceste transporturi⁶³.

În primăvara anului 1944 perspectivele emigrării evreilor din România s-au îmbunătățit într-o oarecare măsură. În seara zilei de 24 martie primul transport organizat de O.R.A.T. (nava „Milka”) a părăsit portul Constanța, îndreptându-se spre Istanbul*. A urmat, apoi, „Maritza”; ambele nave au ajuns cu bine la Istanbul. În total, în lunile aprilie-mai, cele două nave au efectuat câte două transporturi, toate încheiate cu bine.

Succesul transporturilor efectuat cu cele două nave a avut două urmări importante. În primul rând O.R.A.T. a căutat să-și extindă activitatea, considerând că factorul de risc al scufundării navelor era redus. În acest scop, la 9 mai 1944 Oficiul a adresat o nouă cerere lui Ion Antonescu pentru aprobarea efectuării transporturilor cu nava „Smyrni”, ce naviga sub pavilion grec (de fapt, ea era proprietatea organizațiilor sioniste, care o cumpăraseră încă din iunie 1943 și o amenajaseră pentru transportul de pasageri în șantierele din Brăila)⁶⁴. La 12 mai o nouă cerere pentru încă două vase: „Cazbek”, sub pavilion turc și „Vitta”, sub pavilion bulgar⁶⁵; cererile au fost soluționate favorabil, de Ion Antonescu.

În al doilea rând, reușita transporturilor efectuate de „Milka” și „Maritza”, perspectiva intensificării emigrăției pe care o aducea această reușită au determinat guvernul german să acționeze. După ce la 9 martie 1944 Legația Germaniei își prezintase punctul de vedere în legătură cu plecarea vasului „Bellacitta” la 19 mai Gerhardt Steltzer, consilier al Legației germane, a înmânat lui Gheorghe Davidescu, secretar general al M.A.S.; o „luare de poziție față de memoriul guvernului român privitor la emigrarea evreilor din România”, din martie 1943. „Guvernul Reichului — se arăta în această „luare de poziție” — nu se poate asocia acestui punct de vedere al guvernului român. Conceptia guvernului Reichului, bazată pe date concrete, este că emigrarea evreilor nu numai din România, dar și din Europa,

⁶³ Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3479. Nota din 11 februarie 1944. Atitudinea lui Ion Antonescu față de această problemă este ilustrată de rezoluția pusă de el pe un document al Secretariatului de Stat al Marinei: „Emigrarea este aprobată, Interesul evreilor este să plece cât mai mulți și cât mai repede. Evreii bogăți au depozite de devize, deci transferul trebuie discutat cu B.N.R. și Centrala Evreiască. Chestiunea vânzării trebuie tratată de Ministerul Afacerilor Străine, care trebuie să ia garanțiile necesare de răscumpărare și de evitarea pierderii vaselor (prin limitarea vetelor de circulație și prin asigurări). Semnarea nu se face decât cu stirea mea prealabilă.”

* Pentru motive de securitate a transportului, Crucea Roșie Internațională intenționase ca aceasta să navigheze sub pavilionul ei, dar a pus condiția prealabilă a obținerii consimțământului german. Era clar însă că o astfel de condiție nu putea fi îndeplinită. De aceea Jewish Agency a renunțat la pavilionul Crucii Rosii Internaționale, astfel că „Milka” urma să plece fără nici un fel de protecție. În aceste condiții, la 22 martie, cu două zile înaintea plecării navei, delegatul Comitetului Internațional al Crucii Rosii la București, Charles Kolb, s-a prezentat la Mihai Antonescu și l-a rugat să opreasă transportul. Cu toate acestea „Milka” a plecat.

⁶⁴ Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3 478, fila 69. Probabil că la acea dată conducerea O.R.A.T. era deja informată de nemulțumirile guvernului român în legătură cu afacerile care se făceau cu emigrările, fiindcă memoriul conținea o mică dare de seamă asupra realizărilor de până atunci ale Societății „În cursele făcute până acum de vasele angajate de oficiul nostru s-au transportat în mod gratuit copii în proporție de 70—80% față de numărul total al pasagerilor... Pe de altă parte cu acest vas se poate realiza și o emigrare largă a elementelor paupere și refugiate din Moldova, care nu fac decât să greveze ca o sarcină prin prezența lor, deoarece nu au mijloace de existență. Acești evrei, în conformitate cu convențiunea încheiată de noi cu Agenția Evreiască, urmează să fie transportați în mod gratuit, ca și copiii”.

⁶⁵ Loc. cit., fila 71.

trebuie oprită cu orice preț, atât din motive de ordin propagandistic, politic și militar, cât și în interesul unei soluționări europene a problemei evreiești”⁶⁶.

Răspunsul atât de tardiv al guvernului german nu a putut însă influența poziția principială a guvernului român în problema emigrării. Împotriva, guvernul român, care ducea în această perioadă tratative cu Națiunile Unite pentru scoaterea țării din război, avea tot interesul să demonstreze aliaților politica sa de desprindere de Germania. Și cum pentru o desprindere totală, politică și militară, trebuau intrunate o serie de condiții prealabile, pentru a nu transforma acest gest de independență într-o aventură, atitudinea guvernului român în problema evreiască, în opoziție cu soluția preconizată de cel de-al treilea Reich, constituia un argument asupra fermității hotărârii sale. De aceea, pentru a nu da motive de interpretare că ar dori să opreasă emigrarea, la începutul anului 1944 guvernul român, a dispus chiar eliberarea din închisoare a unor lideri sioniști care erau implicați într-un proces împreună cu un grup de tineri sioniști de stânga⁶⁷.

De pe la mijlocul lunii martie 1944 guvernul român a început însă să-și manifeste unele nemulțumiri în legătură cu modul în care era organizată emigrarea. Într-o telegramă către Alexandru Cretzianu, ministrul României la Ankara, din 14 martie 1944, Mihai Antonescu arăta: „... În ce privește sprijinirea emigrărilor, vă rog să comunicați tuturor că suntem gata să dăm orice concurs în această privință. V-aș fi recunosător dacă ați face să se știe și de dl. Steinhardt că nu numai azi, dar întotdeauna am fost pentru sprijinirea migrațiunilor... Vor pleca toți cei care vor. Evreii pământeni și cei ce au făcut servicii statului pot fi asimilați în drepturi cu români. Cei veniți în ultimii 20 de ani vor fi cercetați dacă vor să rămână; cei veniți în ultimii 6 ani, flotații, urmează să plece... Acțiunea de organizare de migrațuni continuă. Evreii din România ne spun că așteaptă bani din alte părți și că n-au vapoare, iar noi le-am dat până azi tot sprijinul... Așadar, suntem pentru sprijinirea migrațiilor și voim să le sprijinim, dar niciodată, absolut niciodată nu ni s-a propus ceva serios și efectiv, ba s-au făcut penibile afaceri oneroase de migrațiu, dându-se uneori impresia că guvernul român n-ar fi sprijinit migrațunea”⁶⁸. La 26 mai 1944, într-o telegramă către Legațiile României din Ankara, Lisabona și Berna, Mihai Antonescu relua problema nemulțumirii guvernului român față de modul de organizare a emigrărilor, aducând unele amănunte și anticipând o nouă cale de organizare a lor. „Guvernul român — se arăta în telegramă — nu a percepuit până azi nici o taxă pentru emigrările evreiești, cu toate că agențiile de emigratie de rea credință au percepuit și în străinătate și în România sume considerabile de la evreii emigranți, sub pretextul că trebuie să plătească taxele și cheltuielile necesare pentru ca administrația română să autorizeze emigratia. Numai în aprilie și mai au plecat 1 000 de evrei pe mici vase în Marea Neagră. Guvernul român și-a dat acordul ca să poată veni la Constanța vase oricât de mari pentru transportul evreilor emigranți... Guvernul român a răspuns întotdeauna favorabil tuturor intervențiilor internaționale privitoare la emigrări, dar emigrările n-au fost efectiv organizate, deși s-au pre-

⁶⁶ Loc cit., dosarul nr. 3 479. Nota Legației germane către M.A.S. din 19 mai 1944.

⁶⁷ Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3 479.

⁶⁸ Loc. cit.

zentat nenumărate proiecte, astfel că guvernul român a ajuns să examineze el însuși acum posibilitatea unor transporturi”⁶⁹.

La 30 mai 1944 Comisariatul General pentru problemele evreiești a înaintat lui Ion Antonescu un referat ce acuza, în esență, Societatea O.R.A.T. că, deși prima plata tuturor cheltuielilor legate de emigrarea fiecărui evreu, copil sau adult, în valută (cca. 500 franci elvețieni), la Istanbul, de la organizațiile evreiești din străinătate (armatorii vaselor folosite primind și ei prețul convenit în aceeași valută, tot la Istanbul), și, deci, emigrarea ar fi trebuit să se efectueze absolut gratuit pentru solicitanți, O.R.A.T.-ul, de convență cu organizațiile sioniste ilegale și clandestine din țară, a încasat de la emigranți sute de milioane de lei, punând locurile disponibile la mezat (prețul unui loc ajungea uneori la 5 milioane lei). În același timp — se arăta în referat — față de organizațiile evreiești din străinătate (și față de cei de la care încasa banii) O.R.A.T.-ul pretează că sumele încasate ar fi necesare pentru a plăti anumite taxe statului, care altfel nu-ar fi permis emigrarea, deși nici statul român, nici Consiliul de Patronaj al Operelor Sociale nu încasau nici un ban de la O.R.A.T. Această situație mai avea încă un inconvenient și anume acela că permitea plecarea numai a evreilor bogăți, cei săraci rămânând în țară. În aceste condiții, Lecca cerea lui I. Antonescu să nu se mai facă emigrări fără aprobarea Comisariatului General pentru Problemele Evreiești, care urma să fixeze în viitor, prin Centrala Evreilor, taxele de emigrare ce trebuiau plătite de evreii bogăți și care urmău să fie vărsate în întregime Consiliului de Patronaj al Operelor Sociale, precum și evreii săraci ce erau scuți de astfel de taxe⁷⁰. Aceste fapte au determinat guvernul român ca la sfârșitul lunii mai 1944 să opreasă temporar acțiunea de emigrare⁷¹ și nu intervenția guvernului german din 19 mai. Că așa stau lucrurile o demonstrează, în primul rând, însuși textul rezoluției marelui Ion Antonescu pe nota din 30 mai a Comisariatului General pentru problemele evreiești, în care se spunea: „Se interzice orice plecare de evrei până la organizarea emigrării pe baze serioase. Astăzi, tâlharii se îmbogătesc din această tragedie a evreilor și nația românească poartă ponosul. General Sova și Ministerul de Interne vor lua măsuri de executare și vor raporta. Emigrarea evreilor se va organiza de stat. Generalii Sova, Popescu, Vasiliu și

⁶⁹ Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3 479, telegrama nr. 2 510 din 26 mai 1944, semnată de Mihai Antonescu.

⁷⁰ Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3 345, fila 2. Astăzi tâlnicitului general pentru problemele evreiești către Ion Antonescu, nr. 303 275 din 30 mai 1944. Lecca cerea punerea sub arest și anchetarea celor ce organizează emigrarea până atunci.

⁷¹ După cum declara Mihai Antonescu, la 21 iunie 1944, guvernul român s-a temut că „afacerea O.R.A.T.” să nu fie apreciată în străinătate drept un pretext de care să ar folosi guvernul român pentru a opri emigrările. Pentru a preveni o astfel de interpretare, Ion Antonescu a dat dispoziție lui Mihai Antonescu să adreseze o scrisoare explicativă reprezentanților la București ai tărilor neutre, nunțiuilui papal și reprezentanților Crucii Roșii Internaționale la București. La 1 iunie, Mihai Antonescu a trimis acestora o scrisoare cu conținut identic, în care se arăta că guvernul nu numai că a permis întotdeauna emigrăția, ci a și favorizat-o; că România nu a perceput până acum nici un el de taxe; că crerile de bani ale agentilor organizatori ai emigrăției nu sunt justificative, ele aruncând suspiciuni asupra administrației românești; dacă emigrarea nu s-a făcut până acum pe scară mare aceasta s-a datorat lipsei de nave și insecuritatea transporturilor pe mare; că guvernul însuși examinează acum posibilitatea organizării emigrării, pentru a împiedica astfel orice manevre pentru excrocarea emigranților; că măsurile luate nu au drept scop „modificarea regimului de emigratie al israeliștilor”, ci îmbunătățirea lui (Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3 478, fila 98. Nota M.A.S. nr. 102 334 din 1 iulie 1944).

Domnul Lecca vor primi ordine de la domnul Mihai Antonescu. Fondurile realizate se vor vărsa Consiliului de Patronaj, pentru opere sociale...". În rezoluție nu se făcea nici o referire la intervenția germană, ci numai la modul de organizare de până atunci a emigrărilor, care erau oprite numai până la organizarea lor „pe baze serioase”.

În al doilea rând, perioada de suspendare oficială a fost foarte scurtă, fiindcă se va ajunge repede la o formulă agreată atât de statul român, cât și de cercurile evreiești interne și internaționale, interesate deopotrivă în continuarea emigrărilor. Și cu toate acestea emigrările nu au început imediat după găsirea noii formule organizatorice, ceea ce arată că dincolo de faptul oficial al suspendării temporare a emigrărilor mai era încă ceva ce oprea reluarea lor. Este vorba, după părerea noastră, de trei factori. Primul dintre aceștia îl reprezintă neacordarea vizelor de tranzit de către guvernul turc. Încă la 3 aprilie 1944 Charles Kolb, delegatul Crucii Rosii Internaționale la București, îl avertizase pe Mihai Antonescu ca în viitor nici un vapor să nu mai sosească la Istanbul fără viza consulatului turc din București, fiindcă în caz contrar pasagerii nu ar fi putut debarca⁷². La 25 iulie 1944, când Ira Hirschmann, delegatul Crucii Rosii Internaționale la Istanbul, se interesa de motivul pentru care trei vase mici turcești („Bul-bul”, „Morina”, „Mekfure”) și un vas mare grecesc („Smirny”), ce sosise la Constanța pentru a lua emigranți evrei, nu părăseau încă portul (precizând, totodată, că „nu crede că întârzierea să se datorească guvernului român”⁷³), de la București i s-a răspuns: „Întârzierea celor 3 vase turcești se datorează faptului că guvernul turc a comunicat oficial că nu mai permite nici în tranzit intrarea în porturile turcești a evreilor care nu dispun de viza de intrare. Așadar, acolo trebuie luate măsuri și făcute intervenții pentru a evita greutățile de aici. Sunt trei săptămâni exact de când eu personal am dat dispoziția de plecare a acestor vaporăse, dar ele n-au putut pleca datorită încunoștiințării oficiale făcută de însărcinatul cu afaceri turc că guvernul român nu trebuie să lase plecarea decât celor care dovedesc că au viza turcă”⁷⁴. La 22 august 1944 Mihai Antonescu încă îl mai ruga pe Alexandru Cretzianu să comunice lui Hirschmann că „Legăția turcă nu a primit dispoziții de a acorda viza tuturor”⁷⁵.

Cel de al doilea motiv se afla chiar în sânul comunității evreiești, în lipsa de unitate și de colaborare, în pozițiile partizane ale unora dintre fruntași vieții evreiești, în dorința exacerbată a unora de a-și asuma roluri discreționare în domeniul emigrării și în susceptibilitatea altora.

În al treilea rând, amânarea reluării emigrărilor s-a datorat întârzierii cu care O.R.A.T. a înțeles să plătească sumele datorate serviciilor de asistență socială românești și evreiești, în părți egale, la care fusese obligat de către statul român în intenția de a-i micșora veniturile oneroase realizate prin spolierea emigranților.

⁷² Arhiva M.A.E., fondul Problema 33, vol. 7, Nota lui Ch. Kolb către Mihai Antonescu din 3 aprilie 1944.

⁷³ Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3 479. Telegrama nr. 3 579 din 25 iulie 1944 de la Cretzianu, Ankara, către Mihai Antonescu.

⁷⁴ Loc. cit., Telegrama nr. 3 667 din 1 august 1944 de la M. Antonescu către Legația României la Ankara.

⁷⁵ Loc. cit. Telegrama nr. 4 097 din 22 august 1944 de la Mihai Antonescu către Legația României la Ankara.

Chiar a doua zi după oprirea temporară a emigrărilor, Radu Lecea a fost informat de A. L. Zissu, liderul Organizației Sioniste, că a fost împoternicit de către Jewish Agency ca „singur reprezentant” al ei în România. Reacția autorităților românești față de această numire a fost favorabilă. În aceeași zi, Lecca a adresat o notă oficială lui Zissu, în care reproducea liniile generale ale înțelegerii intervenite între ei. Având în vedere importanța acestui document, vom reproduce câteva pasaje din el. „Am luat la cunoștință — se spunea în notă — că sunteți însărcinat de organizațiile evreiești din Istanbul de a supraveghea și călăuzi emigrarea evreilor din țară spre Palestina. Această însărcinare a Dvs. este justificată prin motivul că organizațiile evreiești din Istanbul sunt acelea care suportă în întregime spezele de transport ale evreilor emigranți de la porturile de imbarcare românești până la destinație. Sunt cu totul de acord ca emigrările evreilor din România, în conformitate cu instrucțiunile superioare primite de mine, să se efectueze în mod cât mai masiv și rapid. Totuși, sistemul de emigrare practicat până în prezent de Societatea „O.R.A.T.”, însărcinată de organizațiunile Dvs. evreiești din Istanbul cu ultimile transporturi, nu poate fi tolerat mai departe pentru următoarele motive: 1) în loc să se deschidă larg porțile emigrării, mai cu seamă evreilor nevoiași, Societatea „O.R.A.T.” a scos locurile disponibile la licitație, încasând sute de milioane, care au mers la destinații care sunt atât nouă cât și Dvs. necunoscute. 2) Acest Comisariat General nu poate sprijini operațiunile unei întreprinderi condusă de oameni de afaceri, lipsiți de orice fel de scrupule, fapt recunoscut și de Dvs. În consecință, vă rog să luați notă că vă vom da tot concursul pentru a putea înfăptui emigrarea în condițiunile normale preconizate și de asociațiunile Dvs. din Istanbul, însă sub strictul control al statului și al organelor în subordine însărcinate cu emigrarea. Nu vom tolera emigrarea cu vasele Societății „O.R.A.T.” decât dacă vă asumăți Dvs. personal întreaga răspundere pentru executarea emigrărilor, în conformitate cu planul stabilit azi de comun acord cu Dvs., plan prin care se garantează atât securitatea, cât și avutul emigranților”⁷⁶.

În vederea stabilirii emigrărilor, la 9 iunie 1944 s-a întrunit Comisia interministerială cerută de Ion Antonescu, formată din Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, general Dumitru Popescu, ministrul de interne, general Constantin (Piky) Vasiliu, ministru subsecretar de stat la Ministerul Aerului și Marinei și Radu Lecca. Comisia a stabilit: taxele percepute de la emigranți ca urmare a nesatisfacerii de către aceștia a serviciului militar și a regimului de muncă obligatorie să fie de 40.000 lei, ca și în trecut; Serviciul Maritim Român să studieze posibilitatea închirierii de nave românești pentru transport și să încheie contract cu Oficiul de emigrare; crearea unui Oficiu de emigrare, condus de A. L. Zissu, pe lângă care să lucreze comisii pentru fixarea listelor de emigranți (formată din reprezentantul organizațiilor evreiești din străinătate, un reprezentant al cultului mozaic și un reprezentant al obștei evreiești; în caz de dezacord decidea comisarul general pentru problemele evreiești), o comisie pentru stabilirea taxelor ce urmau să le plătească numai evreii bogăți (formată din președintele Centralei Evreilor din România, reprezentantul organizațiilor evreiești din străinătate, inspectoratul regional al Centralei Evreilor din România pentru

⁷⁶ J. Ancel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 62; vol. X, p. 383. A.L. Zissu îl înlocuia pe dr. Schmuel Enzer, fostul reprezentant al lui Jewish Agency în România, ce emigrase la 26 aprilie 1944.

Ardeal, șeful secției emigrării din Centrala Evreilor, un reprezentant al cultului mozaic); beneficiile realizate se vor împărți în părți egale între Consiliul de Patronaj al Operelor Sociale și Secția de asistență a Centralei Evreilor⁷⁷.

La 17 iunie 1944, în cadrul unei audiențe la Mihai Antonescu la care au mai fost prezenți generalul Sova, Lecca și A. L. Zissu, ultimul a fost informat de hotărârile luate la ședința Comisiei interministeriale din 9 iunie, inclusiv la crearea Oficiului de emigrare, pe care A. L. Zissu îl solicitase încă de la sfârșitul lunii mai într-o cerere către Mihai Antonescu; Zissu s-a declarat de acord. În continuare, discutându-se problema plecării navelor aflate la Constanța, Mihai Antonescu a declarat că nu se amestecă în întocmirea listelor de emigranți, dar a cerut imbarcarea cu prioritate a copiilor orfani ce trebuiau să plece cu nava „Tari” și a refugiaților din Ungaria și din alte țări*, și abia la sfârșit locurile libere să fie ocupate de evrei din România. Zissu s-a declarat de acord și cu acest lucru, dar a cerut o excepție pentru primul vapor — „Kázbec” — ce aștepta să plece de patru săptămâni și în care nu au putut fi inclusi emigranți din alte țări în numărul dorit, dar erau 200 de copii; el însuși s-a angajat însă ca, odată cu plecarea ultimului vapor din cele patru aflate la Constanța, să plece toți copiii și refugiații din alte țări aflați în România. Mihai Antonescu s-a declarat de acord cu soluția propusă, dar a ținut să sublinieze că ceea ce îl interesa pe el „sunt anumite principii pe care guvernul român ar trebui să le ceară îndeplinite pentru că emigratia el o înlesnește de data aceasta și o înlesnește pe baza unor scopuri mari, pe care le urmărește. Ceea ce ne interesează este ca toate elementele comunității evreiești să poată pleca, nu numai în ordine de preferință subiectivă, de natură să creeze unele nemulțumiri în interiorul comunității și prin aceasta unele nedreptăți, în sfârșit, să dea impresia că guvernul român face o anumită politică, sprijinind anumite curente ale comunității evreiești. Nu acesta este scopul guvernului român. Pentru că am lăsat că să rămână în țară evrei refugiați din alte părți și mai ales cei veniți recent din Ungaria — adică unii din Transilvania de Nord, pe care nu-i consider unguri, ci români — am găsit că cel mai bun lucru este ca Dvs. să vă îngrijiți ca și aceștia să plece imediat din țară; de asemenea, dacă mai sunt alți refugiați cu o condiție asemănătoare, și ei trebuie să plece imediat din țară. Dacă au fost nemulțumiți până acum, aceasta s-a întâmplat din cauză că emigrările aveau un caracter confuz, aş zice ocult, pentru ele erau folosiți oameni inclinați mai curând spre aventură și risc decât spre organizare și metodă. De acum înainte totul trebuie să se facă la lumina zilei; și alegerea oamenilor și organizarea transporturilor și perceperea taxelor și organizarea emigranților”⁷⁸.

⁷⁷ Ibidem, vol. VIII, p. 68–73; vol. X, p. 375.

* Lecca a argumentat că rămânerea lor în România ar însemna o invitație pentru toți evrei din Europa să se refugieze la noi în țară. Mihai Antonescu, referindu-se la emigranții din nordul Ardealului, care pentru a scăpa de la moarte se refugiau în România, arăta că acestora, conform legilor românești, dacă ar rămâne în țară ar trebui să li se facă proces și să fie condamnați la pedepse grele. Aceasta ar însemna însă recunoașterea liniei vremelnice de demarcație din Transilvania, ceea ce guvernul nu dorea. Soluția cea mai bună — conchidea Mihai Antonescu — ar fi emigrarea lor. În legătură cu poziția guvernului român față de situația evreilor din Ardealul de nord; vezi Ion Calafeteanu, *Pozitia autorităților românești față de situația evreilor din Transilvania de Nord* (martie-august 1944), în „Anale de istorie”, anul XXXI/1985, nr. 1, p. 102–111.

⁷⁸ Arhiva I.S.I.S.P., fondul XXIV, vol. 3 479. Extrase din nota asupra cînvorbirii dintre Mihai Antonescu, gen. Sova, R. Lecca și A.L. Zissu din 17 iunie 1941.

Sublinierile făcute de Mihai Antonescu nu erau întâmplătoare. Informațiile pe care autoritățile românești le aveau precum și atitudinea lui Zissu chiar din timpul audienței au reținut atenția autorităților românești.

Când a doua zi, Zissu a înaintat guvernului român o notă ce trebuia să rezume concluziile întâlnirii din 17 iunie, unele dintre acestea erau eludate pur și simplu, altele erau formulate vag, putând da naștere la interpretări diferite, ceea ce era de natură a confirma părerile anterioare ale guvernului român.

Pentru clarificarea acestor probleme, în zilele următoare au avut loc o serie de întâlniri între Mihai Antonescu și Radu Lecca cu reprezentanți ai comunității evreiești din România.

Astfel, la 21 iunie 1944, Mihai Antonescu a convocat pe R. Lecca, W. Filderman, A. L. Zissu, și dr. Zimmer în vederea discuției situației vapoarelor cu emigranți ce așteptau semnalul de plecare și a precizării condițiilor de efectuare a emigrării în viitor. Cu acest prilej, A. L. Zissu a arătat că instrucțiunile pe care le primise de la Jewish Agency erau în sensul promovării colonizării Palestinei în vederea creării statului israelian, el primea cote de emigranți pe categorii pentru fiecare transport, sioniștii având un tratament preferențial, ce se traducea într-un număr mai mare de locuri rezervate lor. Încercările făcute de el de a se renunța la acest sistem, întrucât trebuia să respecte ordinele guvernului român și de a-i se acorda o mai mare libertate de mișcare, nu au avut succes. Cu toate acestea, Zissu s-a angajat să trimită și nesioniști. Pentru „Kazbek”, de exemplu, cotele fixate de Jewish Agency erau de 200 copii; 160 „haluțimi” și 75 veterani sioniști (când va pleca însă, la 6 iulie, „Kazbek” va avea la bord 739 persoane).

La întâlnire a luat cuvântul și W. Filderman, care a susținut punctul de vedere al guvernului român în problema emigrării prioritare a copiilor și a evreilor refugiați din alte țări. El a arătat că guvernul român avea dreptul să decidă cine pleacă și nu Jewish Agency, că, din fericire, în acest caz interesele guvernului român și ale organizațiilor sioniste coincideau. Palestina — arăta W. Filderman — are nevoie de copiii evrei, tocmai fiindcă se construiește o țară; în felul acesta și acuitatea problemei evreiești în România va descrește datorită plecării noii generații. Referindu-se la refugiații evrei din alte țări aflați în România, el a argumentat că guvernul român are dreptul să ceară plecarea acestora, întrucât i-a primit dintr-un înalt umanism, cu condiția să plece mai departe. Este straniu — declară Filderman — ca Palestina să refuze să-i primească pe evrei, atunci când România i-a primit pentru a-i salva.

În cadrul întâlnirii — care va fi și ultima consacrată dezbaterei condițiilor de emigrare — s-a stabilit ca liste de emigranți să cuprindă persoane din toate categoriile sociale, de toate nuanțele politice, fără nici un fel de discriminare, să se dea prioritate copiilor și refugiaților, beneficiile rezultate să fie împărtășite în mod egal între asistența socială românească și cea evreiască, din cadrul Centralei Evreilor, să se raporteze asupra condițiilor financiare ale fiecărui transport etc.

Problema emigrării refugiaților evrei din alte țări, care se aflau în această perioadă în România — în primul rând a celor din partea nordică a Transilvaniei — a preocupat în mod deosebit guvernul român în această perioadă. Prezența lor pe teritoriul țării noastre după cum declara recent

prof. dr. Moshe Carmilly-Weinberger (S.U.A.), el însuși unul dintre miile de refugiați evrei aflați pe teritoriul românesc — se datora faptului că în spațiul Europei Centrale și sud estice a existat o singură posibilitate pentru evrei de a ieși din cercul de foc al teroarei naziste, o singură speranță de a se salva. Refugiații evrei ajunși în România din Germania, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria — în anii cumplitelor masacre — aveau șansa de a pleca din porturile românești spre Palestina. Așa s-a întâmplat și în mai-iunie 1944. Oricum ar fi primită această stare de lucruri, în orice fel s-ar analiza cele petrecute cu evreii în România, din punct de vedere politic, internațional etc., rămâne un lucru care nu se poate nega: faptul că atunci când lumea a privit insensibil spectacolul nimicirii evreilor europeni, România a fost dispusă să primească refugiați evrei și a fost gata să deschidă pentru ei porturile sale. Această cale firavă spre viață era un lucru cunoscut și de către evreii care se aflau în iadul nazist. Astfel se explică drumul refugiaților de pretutindeni spre România. Veneau evreii din Varșovia, striviti sub bombardamente, din Austria, din Cehoslovacia, veneau și evreii din Ungaria⁷⁹.

Pe lângă explicația pe care Mihai Antonescu o dădea la 17 iunie, alți doi factori vin, după părerea noastră, să întregească explicația interesului guvernului român față de problema refugiaților evrei. În primul rând este vorba de numărul lor mare (numai din Transilvania trecuseră linia vremelnică de demarcație, părăsind un pământ românesc devenit neospitalier sub stăpânirea hortystă pentru a-și găsi salvarea în România, circa 7 000 de evrei). În al doilea rând trebuie avut în vedere faptul că în urma unor puternice presiuni internaționale, guvernul de la Budapesta consimțise să opreasă deportările de evrei din Ungaria spre lagărele morții din Polonia (după ce partea nordică a Transilvaniei fusese „curățată” de peste 150 000 de evrei) și să le dea acestora dreptul la emigrare. Era de așteptat, deci, ca România să devină curând țara de tranzit a unor mii de evrei din Ungaria, iar plecarea lor trebuia reglementată din timp. De aici insistențele guvernului român ca aceștia, alături de copii (al căror număr era, totuși, limitat) să aibă prioritate la emigrare*.

În același timp, numeroase demersuri internaționale au fost făcute la București pentru ca guvernul român să sprijine acțiunea de salvare a evreilor din Ungaria, prin acordarea vizelor de tranzit tuturor celor ce aveau vize pentru Palestina. În acest sens, reprezentantul la Istanbul al Comitetului pentru refugiații de război (War Refugee Board), Ira Hirschmann, vorbind în numele guvernului Statelor Unite, l-a întrebat pe Alexandru Cretzianu dacă guvernul român își va da concursul la această acțiune de salvare, acordând autorizația de tranzit prin România evreilor unguri ce s-ar îmbarca în porturile românești, guvernul american angajându-se că „va face tot posibilul pentru a facilita aceste emigrări, punând la dispoziție navele necesare”⁸⁰. Guvernul român a răspuns afirmativ, dar a pus condiția ca aceștia să plece imediat; concomitent, el a făcut o comunicare oficială cu conținut asemănător la Budapesta⁸¹.

* Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul 3 480, filele 7—8.

* Această opinie o împărtășea și W. Filderman, care declară lui Mihail Antonescu că „noi cei din România avem o țară, un cămin, o existență..., pe când cei din Ungaria înfruntă moarte”, precum și de reprezentanții Crucii Rosii Internaționale.

⁸⁰ Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3 479. Telegrama nr. 65/1 093 din 25 iulie 1944 de la Alexandru Cretzianu, Ankara.

⁸¹ Loc. cit. Telegrama nr. 3 667 din 1 august 1944, de la Alexandru Cretzianu, Ankara.

Angajamentul Statelor Unite de a pune la dispoziție vasele necesare emigrării nu era însă realist, având în vedere atât operațiunile militare din Europa și Marea Mediterană în curs de desfășurare, cât și situația politico-militară din Marea Neagră. De aceea, la 7 august 1944 Hirschmann i-a declarat lui Alexandru Cretzianu că „guvernul american speră că guvernul român nu va face nici o dificultate pentru îngăduirea și facilitarea transportului evreilor unguri, chiar în cazul în care ei nu ar putea să-și continue drumul imediat” și-ar fi nevoiți să aștepte pe teritoriul românesc „foarte scurte perioade de timp”; întreținerea lor pe întreaga perioadă în care ar fi stat în România ar fi revenit guvernului american, ce se obliga să trimită imediat, prin Crucea Roșie Internațională, sumele necesare. „Dl. Hirschmann — comunică Al. Cretzianu la București — insistă asupra faptului că cererea ce-mi adresează în numele guvernului american arată cătă incredere are acest guvern în bunăvoiețea guvernului român față de evrei, spre deosebire de Ungaria, unde viața evreilor este în gravă primejdie și de unde trebuie salvați căt mai curând. Hirschmann a spus textual: «România nu este Ungaria și știm că în România evreii sunt în siguranță». Dl. Hirschmann mi-a spus — continua Cretzianu — că după război, când se va publica raportul Comitetului american pentru refugiați, se va dovedi cu acte că dintre guvernele aliate ale Germaniei, guvernul român este primul care a înțeles să colaboreze cu această organizație și să amelioreze situația evreilor. Numai în ultimele vremuri și sub influența ultimelor înfrângeri militare germane s-au hotărât și alte guverne să-și revizuiască politica, pe când guvernul român a dat dovezi concrete cu multe luni înainte”⁸².

În legătură cu rolul ce revine României în tranzitul evreilor din Ungaria, Oficiul de Emigrare a informat, la 14 august 1944, Oficiul Național de Turism că a primit sarcina de a asigura transportul la cca. 30 000 evrei din Ungaria⁸³, cerând în acest scop Comisiei inter-ministeriale să-i aprobe folosirea, a încă două vapoare: „Smirny”, sub pavilion grec și „Selaheddin”, sub pavilion turc⁸⁴.

La 26 iunie 1944, curând după stabilirea condițiilor de efectuare a emigrărilor, guvernul român a aprobat plecarea vaselor „Kazbek”, „Bul-bul”, „Mekfure” și „Morina”, urmând ca în continuare transporturile să se efectueze numai cu nave românești, care ar fi asigurat un nivel de confort și de securitate ridicat, precum și o capacitate de transport mult sporită. Cu toate acestea, plecarea celor patru nave a întârziat foarte mult: „Kazbek” a plecat la inceputul lunii iulie, iar celelalte abia la începutul lunii august 1944.

Din partea germană s-au făcut intervenții pentru a opri plecarea navelor „Bul-bul”, „Mekfure” și „Morina”, apoi cel puțin a vaporului „Smirny”⁸⁵, dar guvernul român nu a pus nici un fel de piedici în plecarea lor. De la un moment dat germanii au încetat să mai facă intervenții în problema emigrării, dându-și seama, probabil, că guvernul român nu va putea fi abătut de la linia pe care se hotărâse să o urmeze. Așa se explică de ce

⁸² Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3 479. Telegrama nr. 234/1 214 din 7 august 1944 de la Cretzianu, Ankara.

⁸³ Loc. cit. Nota Oficiului de Emigratie către O.N.T. din 14 august 1944.

⁸⁴ Loc. cit. Cererea Oficiului de Emigrare către Comisia interministerială pentru emigrare din 9 august 1944.

⁸⁵ Arhivele Statului București, Colectia microfilme S.U.A., rola 487, T. 120—4 658, K. 342 579. Nota lui von Thadden către ministrul Martius din 10 august 1944.

într-o con vorbire cu Gh. Davidescu, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine, Steltzer s-a mulțumit numai să-l informeze pe diplomatul român că marele muftiu al Ierusalimului, Amin el Husseini, aflat în exil, s-a adresat din nou guvernului Reichului cu rugămintea de a opri emigrăția evreiască spre Palestina, fără însă ca el să-și exprime vreo dorință în acest sens față de guvernul român⁸⁶.

De altfel, în aceeași perioadă marele muftiu al Ierusalimului s-a adresat cu aceeași rugămînte și guvernului român. La 29 iulie 1944 Mihai Antonescu a dat un răspuns amabil, ce releva prietenia guvernului român pentru arabi, dar că nu va opri emigrările. „Guvernul regal — se spunea în scrisoarea de răspuns — a considerat... totdeauna în interesul României ca să nu facă politică restrictivă la emigrări, după cum, desigur, a fost și România preocupată să nu creeze prin aceasta nici un fel de neajuns popoarelor prietene. Aceeași veghe o vom păstra și în viitor în toate chestiunile care nu trec de competența noastră”⁸⁷.

Două au fost cauzele care, după părerea noastră, au întârziat plecarea vapoarelor. Prima dintre ele — despre care am mai amintit — a reprezentat-o greutatea cu care autoritățile turce au acordat vizele de tranzit, Abia la începutul lunii august 1944 delegatul de la Istanbul al Comitetului Internațional al Crucii Roșii l-a anunțat pe ministrul României la Ankara că guvernul turc a ordonat consulatelor sale din România să acorde vize „tuturor evreilor autorizați să emigreze”⁸⁸, după ce cu o lună înainte intervenise la București pentru a se împiedica imbarcarea evreilor care nu aveau viza de tranzit turcă⁸⁹.

Cauza esențială trebuie căutată însă în sistemul de lucru defectuos și încet al Oficiului de Emigrare, ceea ce a nemulțumit în final pe toți cei interesați. Comunitatea evreiască reproșa lui A. L. Zissu că întârzie cu definitivarea listelor pentru fiecare vapor, că la alcătuirea acestora domnește „bunul plac și arbitrariul”, că din cauza întâzierii cresc sumele plătite de Jewish Agency pentru staționarea vapoarelor, că taxele ce erau încasate de la emigranții plătitori erau foarte mari etc.⁹⁰.

Reproșuri asemănătoare, plus altele aducea Oficiului de emigrare și guvernul român. Ele erau prezentate de Radu Lecca, la 16 august, unor fruntași ai comunității evreiești și ai Centralei Evreilor (W. Fildermann, J. Pinkas, dr. M. Zimmer, Ad. Grossman-Grozea)⁹¹. În primul rând, guvernul reproșa Oficiului de Emigrare că a lucrat „neconștiincios” în selectarea și desemnarea emigranților; s-au imbarcat tineri care au devalorizat pasagerii bogăți; s-au imbarcat călători clandestini, care au supraîncărcat vasele, ceea ce a dus la eșuarea unora. În al doilea rând, taxele încasate (deși trebuia

⁸⁶ Arhiva M.A.E., fondul Problema 33, vol. 17. Notă asupra con vorbirii Gh. Davidescu — Steltzer din 24 iulie 1944.

⁸⁷ Arhiva I.S.I.S.P., fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3479. Notă de răspuns nr. 112 432 din 29 iulie 1944, adresată de Mihai Antonescu marelui muftiu din Ierusalim, Amin el Husseini.

⁸⁸ Arhiva M.A.E., fondul Problema 33, vol. 36. Telegramă nr. 247/1218 din 5 august 1944, de la Cretzianu, Ankara.

⁸⁹ Loc. cit., vol. 17. Notă Legației Turciei la București către M.A.S. din 10 iulie 1944.

⁹⁰ W. Filderman avea acte care dovedeau că unei familii, formată din 5 persoane, care tratase cu O.R.A.T.-ul emigrarea în Palestina pentru 1 milion lei, i s-au cerut apoi 4 milioane lei (din care un milion anticipat); contractul a fost totuși semnat în aceste condiții, pentru că, după ce A.L. Zissu a preluat dirijarea emigranților, să i se ceară acesteia 6, 8, apoi 12 milioane.

⁹¹ Ibidem, p. 141—143.

să le perceapă numai de la cei bogăți și numai în anumite limite) le-au depășit pe cele anterioare sau chiar pe cele oferite de alții armatori. Lecca a citat oferta a doi armatori care au propus să transporte 60% dintre pasageri fără plată, iar de la restul să încaseze taxe de până la 300 000 lei de persoană, realizând și beneficii, în timp ce Oficiul de Emigrare, deși nu a plătit nici navlul, nici costul transportului, nu a vărsat asistenței evreiești nici un leu, iar Patronajului General pentru Opere Sociale numai 83 milioane de pe urma celor opt nave ce plecasează până atunci *. În al treilea rând se reproșa Oficiului de Emigrare modul de selectare și neexpertizarea navelor, fapt ce a dus la scufundarea a două nave și pierderea a cca. 1/3 din numărul pasagerilor transportați prin O.R.A.T. De aceea, Lecca se gândeau la un nou sistem de organizare a emigrărilor. Dar evenimentele care au avut loc în România la sfârșitul lunii august 1944, au creat o situație fundamental schimbată **.

ANTONESCU'S REGIME AND THE JEWISH EMIGRATION

Abstract

Between 1943—1944, the Romanian government showed their willingness to facilitate the emigration of the Jews, despite the reluctance displayed by the German government. A review is made of various emigrations projects and of causes which hindered their full development: the opposition of the Germans, the refusal of the British government to open up the gates to Palestine, the paucity of transportation means, the poor organization by Jewish firms and bodies, the irregularities of some members of the Jewish community dealing with the issue and who attempted at drawing benefit from it by charging fees a.s.o. In order to overcome the situation thus created, the Romanian government took the lead and began organizing the emigration by itself, with Romanian ships (the summer of 1944).

The paper provides solid information on the emigration of Jews from neighbouring countries who took shelter in Romania after having fled the spree of racial persecutions in their native countries.

* La 19 iulie 1944 Jan Pandelis, reprezentantul grupului de armatori și expert al Jewish Agency, s-a adresat lui Lecca cu o serie de propuneri privind organizarea transporturilor, pe care Lecca le-a acceptat, cu o singură excepție: aceea care prevedea ca de la emigranții bogăți—nu mai mult de 13% din numărul total al pasagerilor — să încaseze „unele contribuții” (Arhive I.S.I.S.P. fondul nr. XXIV, dosarul nr. 3 479. Scrisoarea lui J. Pandelis către Radu Lecca din 19 iulie 1944). Aceasta vine să arate că cei ce se ocupau de emigrare nu renunțaseră la ideea de a realiza venituri cât puteau mai mari de pe urma acestei acțiuni.

** Acest material era deja scris când a apărut cartea „*Emigrația populației evreiești din România în anii 1940—1944*”, de Ion Calafeteanu (coordonator), Nicolae Dinu și Tudor Gheorghe, Editura Silex, 1993.

C O M U N I T Ä T I Ş I I N F L U E N T E R O M Ä N E Ş T I Î N S U D - E S T U L E U R O P E A N

S T U D I I D O C U M E N T A R E

C O N T R I B U T I I L A I S T O R I A C O M U N I T Ä T I I R O M Ä N E Ş T I D I N U N G A R I A

EUGEN GLÜCK

Comunitatea românească din Ungaria din punct de vedere geografic se împarte în trei elemente. Cea mai mare parte domiciliază în vreo 25 localități aliniate de-a lungul frontierei cu România și au rămas în țara vecină, ca urmare a delimitării frontierei conform tratatului de pace din 1920. Este interesant de remarcat că „Geografia României”, publicată în Leipzig în 1816, de D. Philippide le încadra în general în „provincia” Giulei¹. Al doilea element îl constituie populația românească din Budapesta. Existența ei are la bază așezarea unui număr de oameni după 1686 din motive economice, politice sau culturale. Al treilea element reprezintă „diaspora” diasporii, un număr de români risipiti în diverse localități temporar sau definitiv.

Actualmente „capitala” românilor din Ungaria este Giula, unde se concentrează cele mai importante instituții naționale. Desigur apar pe parcurs fluctuații însemnante. Astfel, a sporit recent numărul românilor din Seghedin sau din Lökösháza, cândva cătun, azi important punct de frontieră.

În decursul secolelor în permanență cel mai numeros grup etnic se găsea pe câmpia situată în vestul Tisei și la nord de Mureș, chiar și în epoca arpadiană. Un monument semnificativ al perioadei respective este biserică răsăriteană, găsită la Giula (1295)². Personalități de origine română însă puteau fi identificate și în alte zone. Nu putem uita, că în 1494, Paul Chinezel a fost înmormântat pe domeniul său din Transdanubia, iar Nicolaus Olahus (1493–1568) a fost primat al Ungariei, reședința avându-se însă la Tirnavia, din cauza cotorpirii otomane. Desigur nu putem uita nici pe Matei Corvin (1458–1490), având reședința la Buda.

Apropiindu-ne în timp sporesc informațiile noastre. Conscripția domeniului Giulei (1525) menționează familii românești³. Mai mult, la eroica apărare a cetății asediată de otomani (1566), urmărită în Europa din cauza importanței sale, au participat și români⁴. Renumitul călător turc Evlia Celebi în 1666, a însemnat că aici „iobagii toți sunt unguri și români”⁵. În 1651, un ierarh ortodox cu numele de Sofronie se intitula „mitropolitul cetăților Lipova și Giula”⁶.

După 1541, crearea pașalâcului din Buda, cucerirea Timișoarei de otomani (1552) și cotorpirea Orăzii (1663), în cadrul luptelor nesfârșite din zonă s-au produs mari răsturnări economice

¹ D. Philippide, *Geografia României*, vol. I, partea II, cap. 18. Anul apariției 1816 (grecește).

² Studii privind istoria Aradului, București, 1980, p. 82 și urm; Teodor Misaros, *Din istoria comunităților bisericesti ortodoxe-române din R. Ungaria*, Budapesta, 1990, p. 122.

³ Originalul văzut de noi sub formă de microfilm la arhivele din Giula.

⁴ Glück Eugen, *Giula în atenția Europei*, în *Calendarul Românesc*, 1992, p. 132–134.

⁵ Karácson Imre, *Evila Celebi török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666* (Călătoriile călătorului mondial turc Evila Celebi prin Ungaria 1664–1666), Budapesta, 1908.

⁶ Eugen Arădeanul, Lucian Emandi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980, p. 48.

și demografice⁷. Abia după prăbușirea stăpânirii otomane (1683—1699), locitorii care au supraviețuit ultimelor lupte turco-habsburgice s-au putut întoarce la locurile de baștină, ce de pildă Pocei⁸. Lipsa brațelor de muncă a determinat noua stăpânire dirijată de la Viena, căt și noii moșieri învrednicitori de împărat cu domenii să atragă populație aptă de muncă. În acest context coborâ oameni, inclusiv români, din zonele transilvănene mai puțin lovite de conflagrație. În unele locuri ei se atașează populației locale. La Pocei în 1772, urbariu menționează 36 capi de familie având nume românești⁹. În acest caz însă numele patronimice nu oglindesc vreun proces de imigrație. În schimb, la Giula și Chitighaz multimea numelor de „Ardelean” ne sugerează fenomenul așezării ulterioare¹⁰. Din localitatea Vári de lângă Giula în 1720, 155 familiilor românești au fost transferate în Chitighaz. Potrivit tradiției, locitorii din Micherec au venit din Bihar pe la 1750—55¹¹.

O altă mișcare demografică este legată de așezarea macedo-românilor. Ofensiva armatelor habsburgice după cucerirea Budei a făcut progrese mari, ele ajungând în inima Balcanilor. Contraofensiva otomană a obligat habsburgii ca prin pacea de la Carlovitz din 1699, să se mulțumească cu granița fixată pe Sava, Dunăre, Tisa și Mureș. Retragerea oștilor habsburgice a fost însoțită de retragerea zecilor de mii de oameni care au dat crezare promisiunilor acestora și acum erau amenințați de represaliile otomane. Ca urmare, în scurt timp putern sesiza numerosi macedo-români la Pesta, Miskolț, Szentes, Gyöngyös, Giula etc. Spre exemplu în Miskolț (de unde provine Andrei Șaguna) în 1748, se găseau 350 familii.

Macedo-români au jucat un rol economic și social major. Familia Sina stabilită inițial în Viena deținea o bancă de însemnatate europeană, având afaceri întinse în Ungaria. Gheorghe Sina a fost alături de contele Séchényi, ctitorul faimosului Pod de Lanțuri între Buda și Pesta. Cu ocazia creării Academiei Ungare (1825) a subscris 80 000 fl. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, figura centrală a macedo-românilor din Pesta a fost Atanasie Graboski, evidențiuindu-se alături de el Cristofor Naco, iar începând cu mijlocul secolului Emanuil Gojdu și Mocioșestii¹².

După cum se știe,¹³ comunitățile etnice care trăiesc în mediu mai mult sau mai puțin alegene își bazează în mare parte menținerea identității lor pe biserică. Cu aceste realități au fost confruntați atât români din capitala Ungariei cât și cei din localitățile situate în extremitatea vestică a spațiului românesc. Printre altele, așa se explică zelul acestora de a reface rapid, după 1700, bisericiile lor din lemn. În muzeul diecezei greco-catolice din Nyiregyháza putem admira icoanele ce au împodobit biserică temporie din Bedeu. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a început înlocuirea bisericilor de lemn cu cele de piatră, pionerul apartinând Giulei (1762). Distrusă de un incendiu (1801), a fost reconstruită și terminată în 1824¹⁴. La Péterd edificarea a avut loc în ultimul deceniu al secolului respectiv. La Cenadul-Ungureș o biserică monumentală a fost ridicată în 1808, împreună cu sărbii (azi, biserică ortodoxă-română)¹⁵. La Pesta macedo-români au ridicat în 1804 împreună cu grecii o adevărată catedrală unde, până în 1888, s-a slujit alternativ și în românește (azi, biserică ortodoxă-maghiară)¹⁶.

În cursul secolelor XVIII—XX o parte a populației românești a acceptat unirea cu Roma (Pocei, Bedeu, Leta-Mare, Ujfehérvárt Nyíradony, Bátania etc.)¹⁷

⁷ T. Misaros, *op. cit.*, p. 38, 59, 105, 109, 117.

⁸ Zsupos Zoltán, *Történeti és néprajzi adatok Pocsairól* (Date istorice și etnografice despre Pocei), în vol. *Hozzájárulás-Tanulmányok a magyarszász románokról* (Contribuție — Studii privind români din Ungaria), Budapest, 1988, p. 14.

⁹ *Ibidem*, p. 16.

¹⁰ Ardelean Iosif Ioan, *Monografia comunei Chitighaz*, Arad, 1893, p. 9 și urm.; Zielbauer György, *Istoricul românilor din Kétegyháza*, în „Foaia Noastră”, 17/1975, p. 7.

¹¹ Tarján G. Gábor, *Adalékok a magyarországi románok történetéhez* (Contribuții la istoria românilor din Ungaria), în vol. *Hozzájárulás*, p. 100.

¹² Papp György, *Szabolcsi görög-katolikus parochiák* (Parohii greco-catolice din Szabolcs), Extras, Nyiregyháza, 1942; Maria Berényi, *Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria 1785—1918*, Budapest, 1990, p. 66—79.

¹³ Arhiva Episcopiei ortodoxe-române Arad, *Protocollum consistorialis 3/7—1802, 115/1824, 304/1825, 210/1826, 169/1827, 20/1828, 169/1829*.

¹⁴ T. Misaros, *op. cit.*, p. 86, 169.

¹⁵ Füves Ödön, *A pesti görög templom építésének története* (Istoria construirii bisericii grecești din Pesta), în „Épités és építéstudomány”, nr. 1—2/1975.

¹⁶ Veress Miklós, *Szabolcsmegye népességi viszonyai a XVIII században* (Relații demografice ale comitatului Szabolcs în sec. al XVIII-lea), în „Történeti Statisztikai Évkönyv”, 1961—1962, Budapest 1962, p. 156—191; Eugen Glück, *Bátania la începutul secolului al XX-lea în lumina presei locale*, în *Calendarul românesc*, 1993, p. 151.

„În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în sănul ortodocșilor se intensifică revenirea asigurării caracterului național al bisericii și școlii. În acest context se dezvoltă, în 1814, mișcarea condusă de Moise Nicoară din Giula pentru un episcop român la Arad, soldată în 1829, cu însoăcurearea lui Nestor Ioanovici, sărbătorit și de giulani. Un rol major în mișcare au avut parohii Maki din Bichișciaba și Suciu din Giula¹⁷. La nivel parohial s-a acționat pentru validarea totală sau parțială a limbii române (Szentesz, Bichiș, Cenadul Unguresc etc.) sau participarea la conducerea locală (Hódmezővásárhely, Karczag etc.)

Reprezentanții românilor din aceste părți, în special cei din comitatul Bichiș, au reiterat revendicarea privind crearea bisericii naționale proprii la adunările din Pesta (1848), sinoadele de la Chișineu-Criș (1849) sau Arad (1850). Dorința respectivă s-a realizat în 1864, prin crearea mitropoliei Transilvaniei și demixtarea parohiilor comune cu sărbii¹⁸. Uniți la rândul lor, din aceeași considerare, au reclamat separarea de episcopia Muncaciului și încorporarea la dieceza Oradei, aprobată de Vatican (1823–27)¹⁹.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor la Buda și Pesta se desfășoară importante acțiuni culturale. Tipografia universității, unde activează și Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai și Petru Maior, editează un mare număr de cărți românești. Mihai Boiangi redactează prima gramatică macedo-română (1813), iar medicul Gheorghe Roja edităzează încă în 1808 prima lor istorie. Zaharia Carcalechi inițiază periodicul „Biblioteca Românească”, „Societatea culturală a femeilor române” promovează școala românească ce a funcționat între 1809–1888, având ca prim dascăl pe Constantin Diaconovici-Loga²⁰. În același timp, se dezvoltă și rețeaua școlilor rurale la Giula (1771), Chitighaz (1793), Bichiș (1794), Darvaș (1800) etc.

Nu putem uita nici faptul că între 1846–48, a zăcut în închisarea de stat (politică) din Buda Eftimie Murgu, învinuit de „dacoromanism”. Contradicții de ordin național au apărut și la nivelul comitatelor. Astfel Bichișul, în 1832, punea problema introducerii limbii maghiare în biserică, respinsă de episcopia arădană²¹.

Revoluția de la 1848–49 a desființat iobăgia și țăraniile din zonă au devenit proprietari ai sesiilor. Nu aceleași rezultate au fost obținute în problema națională, iar după 1867 situația a devenit tot mai dificilă. În zonele studiate de noi numărul românilor era insuficient pentru a putea alege deputați, care să susțină pe lângă interesele naționale generale și pe cele locale. În general s-au susținut acei candidați care au fost mai favorabili. Astfel, în 1910, a fost sprijinit candidatul Partidului Independenței (Juszt).

La nivel comitatens însă adesea putea fi auzit glasul românilor în adunările comitatelor Bichiș (cu sediul la Giula) și Cenad (cu sediul la Macău). Pe plan local români au obținut majoritatea în forurile comunale de la Micherechi, Chitighaz și uneori la Cenadul-Unguresc. În celealte localități, mai ales în comitatele Bichiș și Cenad, reprezentarea în general era pe măsura ponderei lor. La Bătania, Chitighaz și alte localități periodic au funcționat chiar și notari români. Totuși, datorită faptului că în localitățile mixte numărul căsătoriilor cu parteneri de alte naționalități a crescut rapid, precum și presiunilor statale în continuă intensificare, a început să se simtă procesul de erodare a comunităților românești.

În ciuda acestor neajunsuri, în perioada 1867–1918 au fost depuse noi eforturi pentru menținerea identității naționale. Astfel, s-a trecut la democratizarea comunităților ortodoxe-române prin introducerea statutului șagunian (în vigoare și azi în Ungaria), legiferat datorită străduințelor secretarului de stat Gheorghe Ioanovici (1867–1873). A fost extinsă, în ciuda greutăților existente, rețeaua școlilor românești, funcționând la Giula pe la 1900 trei unități. La Micherechi s-a creat al doilea post de invățător. La Oltaca-Pustă școala a fost deschisă în 1898²². Legile restrictive ce cumulau ajutorul de stat pentru școlile confesionale cu imixtiune intensivă și negativă a statului au putut fi contracarurate mai favorabil dată fiind forța economică a localităților din zonă și spiritul de sacrificiu al enoriașilor.

Un rol major au jucat asociațiile dintre care amintim „cercurile de citit” din Orașul Mare Românesc (1886–1943) și Orașul Mic Românesc (1889–1936) din Giula. Tot acolo

¹⁷ Cornelia Bodea, Moise Nicoară, Arad (1943).

¹⁸ Glück Jenő, *Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéláról 1792–1848*, miss sub tipar.

¹⁹ Pirigli István, *A magyarországi görögkatolikusok története* (Istoria greco-catolicilor din Ungaria), vol. II, Nyiregyháza, 1990, p. 44.

²⁰ M. Berényi, loc. cit.; Glück Eugen, *Pe urmele prezenței românești la Budapesta*, în *Calendarul Românesc*, 1992, p. 125–127.

²¹ Arhiva Episcopiei ortodoxe-române Arad, *Protocollum consistorialis* 209/1832.

²² T. Misaros, op. cit., p. 164–165, 182.

s-a constituit un cor (1890–1946), precum și la Chitighaz și Bătania. Temporar, a activat o asociație culturală la Pocei. La Giula o echipă de teatru se evidenția sub conducerea lui Gheorghe Voniga ²³.

În perioada 1848–1918, a crescut importanța centrului cultural din Budapesta. Datorită burselor asigurate de fundația Emanuil Gojdu (1870–1918), familia Mocsonyi, eparhii și alți mecenăți, numărul studenților români a sporit semnificativ. Între ei figurează Iosif Vulcan, Vasile Goldiș, Victor Babeș, Ion Agârbiceanu, Octavian Goga, Valeriu Braniște, Liviu Rebreanu, Miron Cristea etc.

Românii au obținut crearea unei catedre de limbă și literatură română (1862–63), având ca prim titular pe Alexandru Roman (1826–1897). La alte catedre apar Dimitrie Nedelcu (1811–1882), primul titular al catedrei de stomatologie, psihiatrul Constantin Pomuș sau Victor Babeș.

Un număr de tineri români au frecventat școli mai înalte la Seghedin, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Szarvas etc. Unii au beneficiat de burse ca cele create de Elena Ghiba-Birta, originară din Bichiș.

În condițiile politice contemporane s-a considerat potrivit ca reviste și ziare românești să apară la Budapesta („Familia”, „Lupta”, „Poporul Român”, etc.). În provincie cunoaștem „Lumina” (Giula 1895), „Gazeta Economului” (1892) și „Calea Vieții” (Bătania 1917) ²⁴.

În preajma primului război mondial s-a concretizat dezideratul credinciosilor greco-catolici de limbă maghiară de a avea o dieceză proprie (1912). Dat fiind faptul că în dieceza de Hajdudorog urmău să fie incluse și parohii românești, episcopatul unit a intervenit la Vatican, reușind să obțină scoaterea unui număr de 15 parohii din hotărâre, printre care și Bedeu. Parohia din Bătania a rămas afiliată Lugoju lui. Celelalte parohii din actuala Ungarie, inclusiv Leta-Mare și Pocei au trecut în noua dieceză. Datorită atmosferei tensionate și acțiunilor protestatare, Vaticanul s-a preocupat de revizuirea perimetrului diecezei, dar izbucnirea războiului (1914) a impiedicat orice mutație ²⁵.

În urma încheierii păcii de la Trianon (1920), potrivit recensământului oficial în Ungaria rămăseseră 23.695 români și 88.871 persoane cu limbă maternă română, cifră mult contestată. Astfel, deputatul social-democrat Kneller aprecia populația românească la 50.000 suflete. Alți demografi invocau cifre și mai mari de peste 100.000 suflete. Din populația recenzată oficial 77,24% se ocupa cu agricultură, 9,42% erau meseriași, 0,22% comercianți, 0,63% intelectuali ²⁶.

Indiferent de numărul real al românilor, putem stabili principalele linii directoare ale mutațiilor. În primul rând, în urma retragerii autorităților române instaurate în comitatele Bichiș, Cenad și vestul Bihorului după 1 decembrie 1918, s-au stabilit în România un număr de oameni din Giula, Bichiș, Chitighaz (vreo 70 familii), Cenadul-Unguresc etc. ²⁷. O plecare mai intensă s-a manifestat în rândul intelectualității.

Budapesta și-a pierdut importanța politică și culturală pentru români din Transilvania, ceea ce a produs un adevărat exod. Numărul studenților s-a apropiat de punctul mort, au părăsit capitala ungărașă funcționarii diverselor instituții, cei legați de activitatea forurilor supreme de justiție etc. În 1920, la Budapesta s-au înregistrat încă 1836 persoane, dar efectivul continua să scadă. Au dispărut concentrăriile celor care mergeau să lucreze temporar la Csepel, Komárom etc.

În condițiile date, cele 18 parohii ortodoxe române din Ungaria aveau nevoie de o nouă organizare. Jurisdicția parohului din Budapesta Ghenadie Bogoievici, primită din partea consistoarelor din Oradea și Arad, a fost inoperantă. Adunările de la Bichișciaba (1927, 1929) și Chitighaz (1932) nu au rezolvat nimic din cauza poziției refractare a oficialității. Abia în 1934, după adunarea de la Giula, oficialitatea în mod tacit a recunoscut constituirea celor patru protopopiate (Giula, Chitighaz, Micherechi, Budapesta), dar consistoriul eparhial nu a mai putut lua ființă (1936). Mai mult, s-a vehiculat ideea creării bisericii ortodoxe-maghiare, înglobând și parohiile românești. Aceasta în 1942 a devenit o realitate, cu excepția Bătaniei, Cenadului-Unguresc și Budapestei care au refuzat, iar cele două din Giula și Bichișul au ieșit ulterior ²⁸.

²³ Csobai Lászlóné. *Román nemzetiségi művelődési egyesületek a Dél-Alföldön* (Asociații culturale românești în Șesul de Sud), în vol. *Hozzájárulás*, p. 48–61.

²⁴ Exemplare identificate în Biblioteca Academiei Române din București.

²⁵ Pirigli I., *op. cit.*, II, p. 109–114.

²⁶ Maria Berényi, *Români din Ungaria în anul 1920*, în *Calendarul Românesc*, 1993, p. 136–137.

²⁷ Márkus György, *Békés vármegye* (Comitatul Bichiș), Budapest, 1936, p. 295.

²⁸ T. Misaroș, *op. cit.*, p. 208–225.

Conform aprobării primatului Csernoch, în 1920 s-a confirmat jurisdicția episcopiei de Hajdudorog asupra parohiilor incluse la înființare. Bedeu și Bătania până în 1935 au stat sub jurisdicția prelatului Iosif Siegescu, ulterior incluse în aceeași dieceză²⁹.

Întrucât parohiile greco-catolice au aparținut episcopiei de Hajdudorog, în toate școlile confesionale subordonate s-a generalizat limba de predare maghiară. Dintre școlile ortodoxe-române până în anul 1948 au avut o activitate mai constantă cele din Giula (I, II), Cenadul Unguresc și Micherechi. Unitățile din Apateu și Chitighaz au funcționat cu întreruperi, iar altele și-au încheiat activitatea, ca Bichiș (1929) și Jaca (1932)³⁰.

Din punct de vedere politic, după 1920 a funcționat în calitate de comisar al guvernului prelatul Siegescu. Din păcate nu avem informații clare despre situația politică contemporană din localitățile cu populație românească. Fundația Gojdu practic a fost paralizată și nu în ultima instanță din cauza imposibilității de a convoca o conferință a factorilor din Ungaria, România, Cehoslovacia și Iugoslavia. Nici convenția tardivă româno-ungară referitoare la fundație nu a mai putut fi ratificată. În 1940–44, s-au făcut palide încercări de a extinde activitatea fundației asupra Ardealului de Nord³¹.

O situație nouă s-a conturat după anul 1945, mai ales până când rămăsese în funcțiune un guvern cu majoritate democratică. În această perioadă a devenit posibilă creaarea eparhiei ortodoxe-române cu sediul la Giula, având organ executiv un consistoriu în frunte cu un vicar (1946), dependent de patriarhia din București. S-au cristalizat 19 parohii cu 21 posturi, dintre care însă multe erau vacante³². Școlarizarea unor tineri în România a oferit anumite îmbunătățiri. Desigur, în condițiile orientării statului tot mai mult în direcția ateistă, biserică a fost marginalizată și activitatea ei limitată. În anii următori a sporit numărul baptiștilor, mai ales la Micherechi, Chitighaz și Bichiș.

Alături de organizarea înfăptuită pe teren religios s-a conturat ideea organizării unei uniuni politico-culturală a românilor din Ungaria. În fruntea acțiunii a stat clerul ortodox și în primul rând protopopul Giulei. În chemarea lansată în august 1945, se arăta că aceasta este nevoie: „A ţine trează conștiința națională și răspândirea căt se poate de intensivă a culturii poporale-naționale”³³.

În realitate, condițiile formării uniunii s-au cristalizat abia la începutul anului 1948, constituindu-se la Budapesta „Comitetul inițiativ al Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria”, care a convocat la Giula în ziua de 21 martie adunarea generală de constituire. Aici au venit vreo 50 delegați din 15 localități, zeci de conducători din diferite foruri de conducere și 315 români din Giula. În urma dezbatelor s-a hotărât înființarea „Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria”. Președinte onorific a fost ales dr. Gheorghe Alexits, iar cel în exercițiu a devenit protopopul Dumitru Sabău. S-a formulat și un program de lucru cerând forurilor statale asigurarea condițiilor necesare pentru realizarea lui. Pe primele locuri au figurat „... organizarea învățământului... constituirea căminului românesc din Giula... etc.”³⁴.

Schimbarea fizionomiei politice a Ungariei în direcția socialismului s-a repercutat negativ asupra activității. La 17 iulie 1949, la Giula s-a procedat la „reconstruirea uniunii” care a devenit organizație de masă, o curea de transmisie a partidului comunist. Activitatea uniunii în continuare a fost normată de hotărârile organelor supreme de partid (1956, 1958, 1968 etc.) și încadrată în Frontul Patriotic. În deceniile următoare au survenit modificări și în activitatea uniunii denumită „Uniunea Democrată a Românilor din Ungaria”. În ciuda condițiilor vitrege, dublate și de unele fenomene asimilaționiste în politica de stat, o seamă de elemente legate de simțăminte naționale au depus eforturi pentru rezolvarea unor probleme majore.

După etatizarea tuturor școlilor în 1948–49, au funcționat 16 școli cu limba de predare română, respectiv în care se asigura învățarea limbii materne. În anul 1960, în școlile cu limba de predare română s-a modificat programa în sensul că obiectele „reale” au început să fie predate în limba maghiară, explicându-se românește termenii tehnici. Ulterior numărul școlilor cu profil național a scăzut³⁵.

O realizare majoră a constituit-o deschiderea liceului românesc din Giula (1949), la început având 70 elevi. Întrucât la Giula elevii sosesc de pe o arie teritorială largă, în 1948 s-a ini-

²⁹ Pirigli I, *op. cit.*, II, p. 125.

³⁰ Tarján G., *op. cit.*, p. 120; T. Misaros, *op. cit.*, *passim*.

³¹ Cercetările noastre în arhiva Gojdu (Parohia ort. rom. Budapesta).

³² T. Misaros, *op. cit.*, p. 226–239.

³³ Árpási Zoltán, *Milyen érzés ma románnak lenni Magyarországon* (Cu ce simțăminte ești azi român în Ungaria), *Hozzájárulás...* p. 3; *Pe drum comun*, f. 1, 1979, p. 7. (Aceași lucrare cuprinde date despre activitatea românească din anii 1949–1979).

³⁴ Ibidem.

³⁵ Informații primite de la directorul Ion Budai.

întărit un internat. În 1953, s-a conferit liceului denumirea de „Nicolae Bălcescu”, iar în 1978 acesta, școala generală și internatul s-au unit într-o unitate „integrată”. Azi, liceul și școala generală sălășuiesc într-o clădire modernă, nou construită.

În vederea asigurării cadrelor didactice pentru învățământul primar între 1953–57 a funcționat la Giula o clasă pentru pregătirea învățătorilor. Cadrele de înaltă calificare au fost formate în cadrul catedrei românești a Școlii Superioare Pedagogice din Budapesta (1949–55), mutată apoi la Seghedin. La Budapesta continuă să funcționeze o catedră de specialitate universitară.

Formulând rezerve față de publicațiile Uniunii, grevate de popularizarea politiciei oficiale, trebuie să semnalăm ca un element pozitiv crearea presei românești, începând cu „Liberitatea Noastră” (1950–51). După multe frâmântări, din 1978 apare constant săptămânalul „Foaia Noastră”, cu redacția la Giula. Începând cu 1951, apare anual un almanah cu titlul „Calendarul Nostru”. Remarcăm și valoroasele tipărituri în domeniul folclorului și etnografiei precum și încercări literare ale unor autori români localnici. O modestă secție românească a început activitatea la editura didactică. Totuși sursa principală a aprovisionării cu carte a rămas România, aprovisionare îngreunată de problemele relațiilor interstatale. Biblioteca de bază pentru unitățile cu necesar de carte în limba română până în 1972 a sălășuit în biblioteca Mogyorossy din Giula, actualmente sediul ei fiind în clădirea liceului.

După anul 1945, au activat unele formații artistice, unele cu activitate neîntreruptă, ca cea de dans din Aletea (înființată în 1947), sau din Micherechi. Corurile din Giula și Bătania au fost mereu prezente la manifestările culturale românești. În ciuda greutăților apărute formațiile românești din când în când au avut legături cu omologii lor din județele limitrofe ale României.

Remarcăm și străduințele unor muzeografi înimoși din Bichișciaba și Giula care au creat frumoasele colecții muzeale românești.

„Schimbarea de sistem” a făcut ca românii din Ungaria să fie confruntați cu problemele moștenite de la regimul socialist și cu altele noi. Pe plan politic s-a trecut la reorganizarea uniunii („Uniunea Românilor din Ungaria”), cu sediul la Giula, având sarcina prioritară de a apăra interesele membrilor comunității, de a promova cultura națională și a întări conștiința identității lor. Președintele uniunii a devenit prof. univ. Gheorghe Petrușan (1991).

Actualmente uniunea este puternic implicată în problemaprobării legii naționalităților. Potrivit aprecierii lui János Wolfart, președintele Oficiului minorităților naționale și etnice (la rândul său german), legea ar fi menită să contrabalanseze defavorizările și greutățile existenței minoritare, „ca fiecare interesat să-și conserve și să-și dezvolte moștenirea de limbă, de civilizație și de cultură”. Tosó Doncsev, președintele „mesei rotunde” a minorităților naționale, ca și alții conducători ai naționalităților au criticat tărgănarea legii și ignorarea unor deziderate majore, printre care respingerea principiului reprezentării garantate a naționalităților în parlament și organele locale.

În procesul formării societății civile au apărut până acum 14 asociații românești, iar alte patru sunt în curs de înregistrare. Unele sunt constituite pe bază teritorială (de ex. Giula). La Budapesta a apărut o asociație culturală. La Vecherd funcționează un club. Un specific aparte au asociațiile pedagogilor și cercetătorilor științifici.

O problemă nodală a comunității românești din Ungaria este convietuirea cu populația majoritară și celealte naționalități. Alături de fenomene pozitive apar din când în când și unele negative, ca tristele manifestări de la liceul din Giula (1 decembrie 1992) și biserică din Cenadul-Unguresc (dec. 1992). Indiferent de caracterul lor real — provocare șovină sau huliganism — președintele republicii Göncz Árpád și primul-ministrul au considerat necesar să le reprobe. Asociația maghiaro-română, creată în 1989, caută să devină un factor eficient.

O altă problemă majoră este deplânsă și de redactorii „Calendarului Românesc” pe anul 1993, publicat la Giula, privind dispariția limbii române, în proporții îngrijorătoare în special la Jaca, Criștior, Pocei, Leta-Mare, Vecherd³⁶. Această situație pe lângă factorii amintiți anterior a fost agravată prin sistemul administrativ introdus în deceniul al VIII-lea, și care a impus unificarea localităților în unități mai mari ceea ce a făcut ca Bedeul, Otlaca-Pustă etc. să fie comasate și în noua înghebăre ponderea românilor era în scădere. Lipsa locurilor de muncă în aceste sate periferice a favorizat migrarea spre centre mai mari precum și navetismul (de ex. Criștior, Vecherd):

Numărul românilor din Ungaria continuă să fie de domeniul aprecierilor. La uniune se vorbește de aproximativ 25.000 oameni. Făcând abstracție de faptul că în trecut unii din motive subiective au ascuns sau au renegat naționalitatea, credem că pe bază de autode-

³⁶ Calendarul Românesc. 1993, p. 47–85.

finire explicită sau implicită „români” pot fi incluși în trei categorii. O parte sunt bilingvi, cu precădere românofoni, iar o altă parte sunt cu precădere deja maghiarofoini. O a treia categorie abia mai știe sau ignoră limba, legătura lor națională este sufletească sau religioasă. Un exemplu de acest fel a fost renumitul pictor Kohán, înhumat la cerere în cimitirul ortodox-român din Giula. Apar însă și unele tendințe inverse ca la Leta-Mare, unde doar bărănii mai știu românește, dar în 1991 intelectualii activi au creat o asociație națională.

În ultima vreme se conturează și o anumită înviorare a vieții culturale. Un factor activ al acestui proces este din nou biserică ortodoxă, având 19 parohii. La cei 7 preoți localnici se adaugă doi veniți din România, iar episcopul Timotei al Aradului suplineste lipsa ie-rarhului propriu.

În prezent funcționează 12 școli de opt clase, dintre care șase cu limba de predare română, sistem 1960 (Aletea, Bătania, Micherechi, Bedeu, Giula, Chitighaz). În șase unități limba română este obiect de studiu. Cetatea învățământului românesc, liceul din Giula, are acum 135 elevi, alături de cei 131 ai școlii generale. Directorul Ion Budai subliniază faptul că în anul școlar precedent 91% din absolvenți au intrat în învățământul superior. Se pomenesc cu recunoaștere posibilitatea cadrelor didactice de a participa la perfecționare în România. La Bedeu a apărut și o revistă școlară.

Se observă progres și în privința grădinițelor. În 1991 s-a înființat o grupă românească la Giula și în câteva locuri se practică activitatea bilingvă.

Nu de mult s-a reprofilat săptămânalul românesc cu titlul „Noi români din Ungaria”, cu un conținut variat. Activitatea editorială a repurtat câteva succese, ca lucrarea profesorului Gheorghe Petrușan dedicată lui Iosif Vulcan, sau cartea Mariei Berényi privind istoria românilor din Ungaria. O valoare deosebită reprezintă carteaua lui T. Misarcă dedicată parohiilor ortodoxe române. Mai nou, activitatea cultural-științifică este stimulată material de un fond alocat naționalităților. Tot din acest fond se alimentează și pregătirea muzeului bisericesc din Giula.

O vizită la biblioteca de bază din Giula ne-a permis să aflăm că de acum dispune de 14.200 cărți românești și aprovisionează în acest domeniu 16 unități.

Incurajarea activității echipelor culturale a dat rezultate evidente. În mișcarea corală (adulți și școlari) se evidențiază formațiile de la Giula, Bătania, Aletea, Cenad-Unguresc și Micherechi, fiind ajutate de dirijorul Gheorghe Fluieraș din Arad. Citești din Bedeu și Apateu sunt prezenti totdeauna la manifestările culturale, ca și echipele de dans de la Bătania, Aletea, Giula, Apateu etc.

O schimbare benefică a intervenit în relațiile cu România, creându-se condiții mult mai largi. Spre exemplu la micronivel a apărut frăția între Aletea și Sebiș, Otlaca Pustă și Siria, fără să vorbim de afluxul reciproc al cetătenilor. La macronivel apar vizite ca a ministrului de externe român (1992, 1993). Români din Ungaria au trimis delegații lor la „Forumul Românilor și Originarilor din România” (1992).

Sperăm că cercetările în curs, într-un viitor nu prea îndepărtat, să ofere celor interesați o sinteză istorică veridică privind români din Ungaria.

INFLUENȚE ROMÂNEȘTI ÎN ALBANIA

PRINȚULUI WILHELM DE WIED, 7 MARTIE – 3 SEPTEMBRIE 1914

FLORIN ANGHEL

Primul conflict balcanic, din toamna anului 1912, a pus problemele albaneze într-o nouă poziție în atenția Marilor Puteri europene, alături de celelalte chestiuni ridicate de statele balcanice. În timpul evenimentelor decisive care au urmat, soarta viitoarei Albanii să hotărât și în România: cum sentimentul național albanez „a făcut să dispară orice diferență de clasă sau religie”¹ (după remarcă unei importante figuri a exilului în România) la sfârșitul lunii octombrie 1912 Ismail Kemal, unul din liderii incontestabili ai mișcării naționale, a plecat din Constantinopol spre București unde, la 5 noiembrie, a cerut și a obținut aprobarea uneia din cele mai importante comunități albaneze (cea din România) pentru convocarea unei Adunări Naționale². La rândul său, o altă importantă figură a emigrației albaneze, Mihail S. Xoxe, cel care începea o intensă propagandă în favoarea țării sale prin intermediul publicației „Shqiperi e re” („Albania Nouă”), editată la Constanța și având ca redactor în limba română pe Petru Vulcan, recunoștea cu simpatie că în România albanezii „au găsit refugiu”, au avut unde „să ne luminăm și să ne instruim în deplină libertate și să ne bucurăm de o ospitalitate atât de largă”³, au putut tipări cărți, ziară și reviste. Tot la Constanța, înainte și după primul război mondial, a funcționat tipografia „Albania”, susținută de importanta comunitate de aici, care a editat un număr impresionant de cărți, ziară, broșuri, materiale de propagandă.

Obținând și aprobarea cercurilor de la București, Ismail Kemal a deschis Adunarea Națională a albanezilor la 28 noiembrie 1912, la Vlora, în condițiile în care, neîncheindu-se războiul balcanic, trupele sârbe, muntenegre și grecești continuau înaintarea pe teritoriul albanez (sârbi ocupaseră deja Tirana și se pregăteau să intre în Elbasan și Durres, muntenegrenii asediatu Shkodra, iar grecii porniseră spre Vlora)⁴. Ismail Kemal a citit proclamația prin care Albania era declarată stat liber, suveran și independent, iar Adunarea Națională l-a înșărcinat cu formarea primului guvern albanez⁵.

Intrunite la Londra, din 17 decembrie 1912⁶, Marile Puteri au aprobat – la 29 iulie 1913 – proiectul de organizare a statului albanez. Prin acest tratat, Albania era proclamată stat autonom, suveran și ereditar sub garanția celor șase Mari Puteri europene, principalele urmând a fi desemnat (art. 1), legăturile de suzeranitate dintre sultan și teritoriile albaneze erau excluse (art. 2), statului albanez îi era garantată neutralitatea (art. 3), administrația civilă și finanțele urmău a fi încredințate Comisiei Internaționale de Control (formată din şapte delegați: șase ai Marilor Puteri și un delegat albanez) (art. 4), securitatea și ordinea publică urmău a fi asigurate de o jandarmerie condusă de ofițeri străini (art. 8 și 9) (Olanda), iar puterile Comisiei Internaționale de Control erau stabilite pe 10 ani (art. 5)⁷.

¹ Lumo Skendo (Midhat bey Frasher), *Albania. Zece ani de istorie albaneză*, Editura Ziarului Albanez „Albania Nouă”, Constanța, 1921, p. 3.

² Kristo Frasher, *Histoire d'Albanie*, Tirana, 1964, p. 178–179.

³ N. Lako, *Drepturile Albaniei*, Institutul de Arte Grafice „Albania”, Constanța, 1921, p. 5.

⁴ Kristo Frasher, *op. cit.*, p. 188.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Există două variante ale datei deschiderii Conferinței Ambasadorilor de la Londra: 17 iunie 1912 la Kristo Frasher, *op. cit.*, p. 191 și 17 decembrie 1912 la Amedeo Giannini, *L'Albania dall' indipendenza all'unione con l'Italia, 1913–1939*, Istituto per gli studi di politica internazionale, Milano, 1939, p. 14 și Arben Puto, *L'independance albanaise et la diplomatie des Grandes Puissances, 1912–1914*, Editions 8 Nentori, Tirana, 1982, p. 122.

⁷ Arben Puto, *op. cit.*, p. 268.

Problemele pe care le avea de întâmpinat viitorul stat erau copleșitoare. Pe plan extern se impunea recunoașterea independenței naționale în condițiile în care unele Mari Puteri, Franța în special, considerau că Albania a fost creată de Austro-Ungaria pentru a pune obstacol dorinței legitime a Serbiei de a avea un port la Marea Adriatică⁸, iar la Paris și Petersburg se credea că guvernul lui Ismail Kemal de la Vlora era „o acțiune austriacă”⁹; erau necesare, totodată, operațiuni de delimitare a frontierelor precum și oprirea înaintării armatelor balcanice pe teritoriul albanez, ca și evacuarea trupelor străine. În interior erau obligatorii o administrație, o armată națională și, mai ales, asigurarea mijloacelor financiare necesare funcționării instituțiilor statului. Se alătuau și problemele economico-sociale: Albani a era o țară agrară cu o agricultură rudimentară, incapabilă să hrănească întreaga populație și având și un sistem disproportional de proprietate (suprafetele arabile aparțineau câtorva familii: Vrioni, Toptani, Verlaci, Vlora)¹⁰. Călătorii străini povestesc că erau necunoscute la 1913—1914 plugurile de fier și că lipseau în totalitate sistemele de irigații și orice fel de mijloace moderne de transport¹¹. Industria mai avea încă un puternic caracter manufacturier și familial, existând doar mici ateliere textile la Tirana, Durrës și Kavaje, monopolizate de aromâni și musulmani¹². Nici porturile nu erau departe de nivelul feudal al economiei, în ciuda poziției lor exceptionale. Vlora (Vallona) avea „un singur debarcader, cù cătiva arbori care maschează ruinele unei importante fortărețe venetiene, un oraș fără frumusețe și sărm”, în care lipsea apa potabilă și în care bazarul „nu are puncte de atracție iar ceea ce oferă este de o calitate miserabilă”¹³. Poșta, chiar cea diplomatică, venea și pleca neregulat, iar telegramele soseau adesea incomplete¹⁴. Si, afară de toate acestea, aproape 90% din populație era analfabetă, iar instituțiile sanitare (spitale, clinici, sanatorii) lipseau cu desăvârsire¹⁵.

Tratatul de pace de la București din 1913 nu a reușit, cum de altfel era și firesc, să rezolve problemele balcanice în întregul lor, nu neapărat pentru că era o operă „foarte puțin fecundă, făcută răpede ca să dureze puțin, făcută în necunoștință aproape totală de cauză, operă improvizată la sfârșitul unui noroc, care nu deschide niciodată alt noroc” (cum îl caracterizează N. Iorga)¹⁶, ci mai ales pentru că interesele în Balcani erau interese vitale și specifice fiecărei Mari Puteri europene în parte.

În ceea ce privește influența celor două puteri adriatice (Austro-Ungaria și Italia) în Albania, România a adoptat, prin ministru său la Durazzo (Durrës), Mihail Burghelé, o poziție extrem de pragmatică: el considera, într-o discuție cu prințul Wilhelm de Wied, că „oricât de nedreaptă și neplăcută ar fi o influență străină”, Austro-Ungaria și Italia au și multe calități deoarece „au introdus în Albania oarecare cultură, puțină, că s-a putut”, „au îndepărtat pe sărbi și muntenegreni din Albania”, iar „prin intervenția Italiei mai cu seamă și cu Austro-Ungaria s-a hotărât, la Londra, de soarta Albaniei”. Bucureștiul conștientiza că Viena privește chestiunea albaneză „în legătură cu Serbia, în legătură cu însemnatatea ce acest stat a căpătat în peninsula balcanică pe urma noilor împărțiri teritoriale” și că cele două puteri adriatice aveau în vedere trei obiective strategice: „dreptul de patronat asupra albanezilor catolici, mare clausum italicum, întinderea Serbiei la mare”¹⁷.

O puternică agitație în toate capitalele Marilor Puteri a provocat stabilirea listei pretențenților la tronul Albaniei și, evident, alegerea celui care avea să domnească așa cum

⁸ Gabriel Louis Jaray, *Au jeune Royaume d'Albanie, Ce qu'il a été, ce qu'il est*, Librairie Hachette, Paris, 1914, p. 206.

⁹ Stefanaq Pollo, Arben Puto, *The History of Albania. From Its Origins to the Present Day*, Routledge and Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1981, p. 154.

¹⁰ Kristo Frasher, *op. cit.*, p. 189.

¹¹ Frederic Gibert, *Les pays d'Albanie et leur histoire*, Librairie P. Rosier, Paris, 1914, p. 145—146.

¹² *Ibidem*, p. 156.

¹³ Gabriel Louis Jaray, *op. cit.*, p. 9.

¹⁴ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71/1914 Durazzo, vol. 9, f. 265, raport al ministrului României la Durazzo către ministrul de externe, Em. Porumbaru, 25 martie/7 aprilie 1914.

¹⁵ Kristo Frasher, *op. cit.*, p. 189.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Ce înseamnă popoarele balcanice*, conferință ținută la Ateneul Român în 13 decembrie 1915, Tipografia și Legătoria „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1916, p. 5—6.

¹⁷ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914 Durazzo, vol. 9, f. 378—388, raport al ministrului României la Durazzo către ministrul de externe al României, Em. Porumbaru, 8/21 martie 1914.

s-a stabilit prin actul din 29 iulie 1913 al Conferinței de la Londra. Lista era foarte mare, candidații proveneau din țările cu pondere majoră în afacerile europene: Germania (ducele von Urach, prințul Karl von Hohenzollern, prințul Wilhelm de Wied, nepot de frate al Reginei Elisabeta a României), Franța (ducele de Montpensier), Marea Britanie (Arthur of Connaught), Suedia (ducele Wilhelm Soedermanland, ducele Karl Westgothland), Turcia (Burhan Eddin, Abdul Medgid, Ahmed Fuad al Egiptului), România (un membru al familiei principiere Ghica, de origine albaneză)¹⁸.

Campania românească în favoarea printului Wilhelm de Wied – rudă apropiată a Casei Regale române – a fost declanșată de Regina Elisabeta. Ismail Kemal povestește¹⁹ că propaganda a început odată cu apariția în ziarul vienez „Österreichische Rundschau” a unui articol semnat Carmen Sylva în care se cerea printului de Wied să acționeze precum eroul din „Cântecul Nibelungilor”, venind în întâmpinarea unei țări (Albania) care își căuta un suveran. În această deosebit de complicată acțiune, Regina se baza și pe ambițioasa prințesă Sofia de Wied, născută Schoeburg-Waldenburg²⁰. Influența suveranilor României, dar și avantajele oferite de prinț Austro-Ungariei și Italiei – era german și protestant și deci nu risca să se apropie de una din cele două puteri catolice – au hotărât alegerea Marilor Puteri din decembrie 1913²¹. De reținut că împăratul Wilhelm al II-lea al Germaniei și-a exprimat scepticismul în legătură cu alegerea făcută. Într-o discuție cu ambasadorul austro-ungar la Berlin, la 23 ianuarie 1914, Kaiserul arăta: „trebuie să spun deschis că nu-l consider pe prinț capabil să se achite de misiunea ce i-a fost încredințată”²². Si Wilhelm de Wied (născut la 26 mai 1876 la Potsdam și având gradul de căpitan la Statul Major General german²³) a ezitat la început datorită poziției lui Wilhelm al II-lea, dar a acceptat alegerea în urma insistențelor Reginei Elisabeta și prințesei Sofia²⁴ (născută la 21 mai 1885) care dorea pentru copiii ei, prințesa Maria Eleonora (născută în 1909) și prințul Karl Victor (născut în 1913)²⁵ un statut asemănător caselor domnițoare europene.

Hotărârea Marilor Puteri fiind luată, Comisia Internațională de Control a cerut și obținut demisia guvernului lui Ismail Kemal de la Vlora, la 22 ianuarie 1914 și a guvernului lui Essad Toptani de la Durres, la 12 februarie 1914 (guvern constituit în octombrie 1913). Totodată, Greciei i-a cerut să părăsească Sudul Albaniei ocupat în 1913. Ignorând toate ultimatumurile, Atena a format grupuri de partizani epiroți care au preluat puterea în această regiune; la 2 martie 1914, la Gjirokaster, se proclama „autonomia Epirului de Nord” și constituirea unui „guvern provizoriu” condus de Ghiorghios Zografas²⁶, fost ministru de externe al Greciei²⁷.

Disputele diplomatice italo-austro-ungare în ceea ce privește supremația în Albania au atins punctul culminant când s-a pus problema decanului corpului diplomatic acreditat pe lângă Wilhelm de Wied. Dintre statele care au recunoscut guvernul de la Durazzo (Durres) și pe prinț – Austro-Ungaria, Italia, Franța, Germania, Rusia, Marea Britanie, România, Grecia, Bulgaria, Serbia – trei își trimisaseră reprezentanții înainte de sosirea familiei principiere. Ministrul Italici, baronul Aliotti, a sosit înaintea colegului său austro-ungar, baronul von Lowenthal, ceea ce i-ar fi permis să remită primul scrisorile de acreditare. Cum Viena se opunea acestui lucru, a propus Romei un „acord amical” pentru a rezerva postul de decan al corpului diplomatic pentru ministrul României, alegere justificată după opinia diplomației austro-ungare de poziția de neutralitate și de legăturile de rudenie dintre Regele Carol I și suveranul Albaniei²⁸. Ministrul Mihail Burgheli a sosit la Durazzo la 25 februarie 1914 venind de la Viena prin Trieste²⁹.

Prințul Wilhelm de Wied se imbarca la 5 martie 1914 pe nava austro-ungară „Taurus” pentru a sosi la Durazzo în 7 martie 1914³⁰.

¹⁸ Arben Puto, *op. cit.*, p. 456.

¹⁹ *Ibidem*, p. 455.

²⁰ Frederic Gibert, *op. cit.*, p. 312.

²¹ Stefanaq Pollo, Arben Puto, *op. cit.*, p. 155; Arben Puto, *op. cit.*, p. 456.

²² Arben Puto, *op. cit.*, p. 456.

²³ Frederic Gibert, *op. cit.*, p. 312.

²⁴ Stefanaq Pollo, Arben Puto, *op. cit.*, p. 157.

²⁵ Frederic Gibert, *op. cit.*, p. 312.

²⁶ Kristo Frasher, *op. cit.*, p. 198.

²⁷ Stefanaq Pollo, Arben Puto, *op. cit.*, p. 158.

²⁸ Arben Puto, *op. cit.*, p. 476–477.

²⁹ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914 Durazzo, vol. 9, f. 243.

³⁰ Arben Puto, *op. cit.*, p. 464.

Imediat după sosirea lui și a Curții sale la Durazzo, ministrul român și-a prezentat scrisorile de acreditare în calitate de decan al corpului diplomatic (și evident de prim reprezentant al României în Albania) la 5/18 martie 1914. Prințul, decorat cu Marele Cordon „Steaua României” și cu Ordinul Carol I, l-a primit pe Mihail Burghеле în prezența primului ministru și ministrului de externe, Turkhan Pașa. Diplomatul român și-a arătat totala disponibilitate susținând cu tărie că „nu se va neglija nici un efort pentru stabilirea de legături din cele mai strânse și mai durabile între România și Albania”³¹. Burghèle lasă și o inedită descriere a micului și efemerului palat princiar, fostul conac al Mutesarifului de Durres, locul unde timp de șase luni cele mai puternice interese europene și-au disputat supremația. Clădirea fusese renovată de arhitectul austriac Ludwig Bernhard, trimis de Regele Carol I, cel care îl însoțise pe ministrul român în călătorie de la Viena la Durazzo; era „o clădire pătrată, nu perfect, cu o plăcută curte interioară; jos un parter, mai înainte fără ferești, ca îndeobște casele din Orient; apoi două rânduri, iar deasupra un cerdac; din toate părțile bine așezat spre soare, cu vederea asupra golfului Durazzo și asupra țărmului din fată, care de ce merge spre înăuntrul Albaniei se ridică pitoresc în trepte tot mai înalte, cu creste tot mai felurite, până la cei mai înalți munți, pe alcucirea încă albă de zăpadă. Înăuntru camere destul de mari, înalte, luminoase, comunicând interesant între ele după împărțeala fostului conac turcesc, frumos mobilate, nu încărcat, lumenate electric”³².

Constituirea guvernului albanez, la 25 martie/7 aprilie, a atras atenția nu numai a Mărilor Puteri ci și a statelor balcanice și îndeobști a României, direct interesată în stabilitatea albaneză. Legăturile cu nouul guvern au fost din cele mai strânse de vreme ce Turkhan Pașa (prim ministru și ministrul de externe) putea să i se confeseze lui Burghèle arătând acestuia din urmă că la formarea cabinetului „s-a avut în vedere împăcarea intereselor generale cu oarece interese particolare” și aşa s-ar explica și numărul relativ mare de miniștri (opt) când cinci ar fi fost de ajuns³³. Despre liderul guvernului, ministrul român scrie că era „un om onest”, că vârstă și experiență îi aduceau respectul celorlalți colegi dar că, plecat de mult timp din Albania, „nu mai cunoaște oamenii și starea lucrurilor”³⁴. E o descriere care contrastează flagrant cu cea făcută de un fost ministru în cabinetul lui Ismail Kemal la Vlora³⁵ (și nu lipsită, evident, de subiectivism): premierul apare ca fiind „amic intim al cercurilor guvernamentale rusești”, „neputincios de 80 de ani, căzut prin slăbiciunea bătrâneții în patima beției”. Despre cealaltă autoritate a guvernului, Essad Toptani, ministrul de război și de interne, Burghèle constată că, desigur este „curajos, întreprinzător și harnic”, „stie numai să vorbească, cultură nu are deloc, nici cea elementară”. El atrage însă atenția că autoritatea acestui lider se întinde asupra tuturor albanezilor musulmani și că, pe deasupra, acelaia care i-a oferit coroana lui Wilhelm de Wied îi lipsește simțul politic astfel încât „nu se poate ridica la nivelul trebitorul omului de stat”. Despre ceilalți miniștri, opinia este categorică: „sunt mult mai jos decât demnitatea ce ocupă”³⁶.

Despre greutatea diplomației românești în Albania ar fi concludente, credem, câteva exemple: trimis de prințul de Wied pentru a media conflictul dintre o Curte creștină și o majoritate musulmană opusă concepțiilor noi, europene, despre societate și stat, ministrul României a obținut promisiunea puternicului lider islamic Essad Toptani că nu-l va ataca pe prinț; totodată era invocată de partea albaneză dorința de a fi ajutată pe mai departe de către România și Regele Carol I³⁷. De asemenea, într-o discuție cu „agentul diplomatic al Serbiei” la Durazzo, Gavrilovici, Burghèle a atras atenția că era „nepotrivit” pentru Belgrad să nu întrețină o legătare și a cerut o intervenție urgentă pe lângă primul ministru sărb, Nikola Pasici, soldată favorabil³⁸. Intervenind tot într-o problemă balcanică, în fața refuzului tenace al guvernului grec de a rezolva problemele teritoriilor din Sudul Albaniei, dr. Buchberger (austro-ungar) și căpitanul Castoldi (italian), consilieri ai prințului de Wied și cele mai influente persoane la Curte, au cerut Bucureștiului „care prezidă acum în statele balcanice” să medieze în rezolvarea chestiunii pentru că „presiunile diplomatice ale cabinetelor europene,

³¹ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914 Durazzo, vol. 9, f. 247.

³² Ibidem, f. 248.

³³ Ibidem, f. 262.

³⁴ Ibidem, f. 263.

³⁵ Teodor Câmpianu, *Din Albania. Domnia Prințului de Wied*, Tipografia „România”, București, 1918, p. 12, opinia lui Midhat Frasherî.

³⁶ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914 Durazzo, vol. 9, f. 264–265.

³⁷ Ibidem, f. 263.

³⁸ Ibidem, f. 267–268.

prin faptul că au fost prea dese și interesate și-au pierdut tăria³⁹. Concomitent, șeful guvernului albanez solicita — la 12/25 martie 1914 — o intervenție a României la Atena pentru că, se spunea în cererea aproape disperată, deși Bucureștiul nu a făcut parte din puterile reunite la Londra „avem convingerea că un demers puternic la Atena din partea României și Regelui său va avea un puternic ecou”⁴⁰.

Cum problemele din Sud se agravau constant, ajungându-se și la masacre și distrugeri de case (printre victime se numărau și aromâni de frunte din zonă: arhimandritul Balamace din Corița/Korce, Sotir Balamace, Vasile Talabacu, Vasile Fațe⁴¹) iar între Essad Toptani și conducătorii jandarmeriei, ofițeri olandezi (aflați sub conducerea generalului de Weer și majorului Snellen von Vollenhoven) apăruseră serioase divergențe, dat fiind și interesul României pentru numeroasa comunitate aromână din zona aflată în litigiu, membrii Comisiei Internaționale de Control s-au întâlnit la 21 martie/6 aprilie cu ministru român pentru găsirea unei soluții. Doar Marea Britanie, Italia și Austro-Ungaria au sprijinit partea albaneză; miniștrii Italiei și Austro-Ungariei insistau pentru crearea unei miliții naționale albaneze și pentru fixarea unui număr sporit de jandarmi⁴². În fața refuzului majoritatii Marior Puteri de a rezolva favorabil disputa cu Grecia, la 27 martie/9 aprilie prințul de Wied îl cheamă la Curte pe Burghеле pentru a-i cere sfat și ajutor. Diplomatul român, arătând că „nu se pot înființa autonomii particulare în statul abia autonom” și că „o concesiune o dată acordată lasă deschisă o portiță în viitor față de pretenții din partea guvernului grecesc și a Patriarhatului de la Constantinopol”, îl sfătuiește pe prinț să refuse orice fel de concesii față de grecii răsculați din Sudul Albaniei⁴³.

Se pare că poziția lui Burghèle, net antigrecoască, se datora faptului că trupele grecilor din Epirul de Nord (Sudul Albaniei), după ce au proclamat autonomia ținutului Corița (Korce), la 20 martie 1914, au trecut la atacarea populației românești de aici, deși aceasta își păstrase permanent neutralitatea în disputele greco-albaneze⁴⁴. Informații precise despre numărul aromânilor din Albania la această dată nu există și nu se pot avansa decât cifre ce sunt destul de relative. Având în vedere, însă, numărul școlilor românești existente în Albania la momentul 1913/1914 putem, cu titlu de ipoteză, considera că numărul locuitorilor aromâni de pe teritoriile nouului stat albanez depășea cu siguranță o sută de mii. Școlile erau înființate în ultima parte a secolului al XIX-lea și funcționau, evident, în mijlocul unor importante comunități de limbă română. Astfel, școala de la Berat funcționa din 1890, cea de la Grabova din 1896, de la Nicea din 1894, Lâncă — 1905, Biștkuki — 1904, Pleasa — 1891, Corița — 1884, Lusnia-Cărbunara — 1912, Sipsca — 1905, Elbasan — 1899, Moscopole — 1891⁴⁵. Si la Durazzo funcționase o școală în limba română care fusese închisă pe la 1899—1900, deși în capitala principatului „toți ortodocșii sunt români și sunt numeroși”, aceeași situație fiind valabilă și pentru Tirana⁴⁶. La Corița, regiune disputată de greci și albanezi, majoritatea populației o formau aromâni (fărseroți și moscopoleni)⁴⁷. Populația de origine română reprezenta un procent foarte mare în cadrul populației total albaneze pentru că noul stat cuprindea între granițele sale 800.000⁴⁸ — 1.000.000 locuitori⁴⁹, iar aromâni formau un segment de populație care, credem, depășea sigur o sută de mii de persoane. De altfel, în sprijinul acestei afirmații vine o cerere făcută în timpul confruntărilor greco-albaneze din 1913—1914, prezentată de aromâni din Albania către oficialitățile de la București pentru crearea unui „canton

³⁹ Ibidem, f. 244, raport al ministrului României la Durazzo pentru ministrul de externe, Em. Porumbaru, 4/17 martie 1914.

⁴⁰ Ibidem, f. 251, raport al ministrului României la Durazzo către ministrul de externe, Em. Porumbaru, 13/26 martie 1914.

⁴¹ Ibidem, f. 270—274, raport al ministrului României la Durazzo către ministrul de externe, Em. Porumbaru, 8/21 aprilie 1914.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, f. 281—285, raport din 30 martie 1914 al lui Neculai Balamace, revizorul școlilor și bisericilor române din circumșcripția Corița adresat Legației României din Durazzo.

⁴⁵ Ibidem, f. 249.

⁴⁶ Ibidem, f. 278, raport al ministrului României la Durazzo către ministrul de externe, Em. Porumbaru, 19 aprilie/2 mai 1914.

⁴⁷ Ibidem, f. 270, raport al ministrului României la Durazzo pentru ministrul de externe, Em. Porumbaru, 8/21 aprilie 1914.

⁴⁸ Teodor Câmpianu, *op. cit.*, p. 5.

⁴⁹ Amedeo Giannini, *op. cit.*, p. 228.

autonom românesc în Pind, alipit la Regatul Albaniei, singurul mod de a perpetua existența acestui neam românesc⁵⁰.

Nu este de mirare că prințul Wilhelm de Wied a apelat la sprijin românesc pentru a salva Albania în fața atacurilor grecilor din Sud (chiar ministrul român informa că „Albania de Sud nu e răsculată ci este o acțiune a unor oameni susținuți de guvernul grec”)⁵¹; la 7/20 aprilie 1914 prințul cerea României să trimită ofițeri și militari în Albania pentru a forma o armată⁵².

După ce, la 10 aprilie 1914, Comisia Internațională de Control aproba Statutul Organic al Albaniei (în 216 articole), prințul Wilhelm de Wied (caracterizat de istoricii albanezi drept „o creație a politicii europene, un simbol al nesiguranței și vicisitudinilor politice din Europa”⁵³) a fost nevoie să semneze protocolul de pe insula Corfu, din 17 mai 1914⁵⁴ (înceiat între Comisia Internațională de Control, pe de o parte și guvernul Epirului de Nord, pe de altă parte) care legaliza autonomia Albaniei de Sud; nu a fost o rezolvare pentru că, în aceeași lună chiar, Curtea de la Durazzo era confruntată cu o problemă și mai gravă: fanatismul islamic și efectul său, răscoalele izbucnite în Shijak, în Albania Centrală, zonă foarte săracă, dominată de mentalități și legi feudale, unde populația era receptivă la ideologia „junilor turci”, cum că regimul prințului de Wied nu reprezenta decât un instrument de opresiune creat de Europa creștină împotriva albanezilor musulmani⁵⁵. Cum musulmanii erau sprijiniți în secret de Essad Toptani devenit prim ministru interinar după plecarea lui Turkhan Paşa în Italia⁵⁶, prințul a ordonat arestarea rebelului, la 6/19 mai 1914. În fața acestei măsuri ce ar fi declanșat tulburări și mai mari, ministrul român a insistat și a obținut ca liderul musulman să fie lăsat să plece cu nava austro-ungară „Szegedvar” aflată în portul Durazzo⁵⁷. Burgheli i-a cerut lui Essad, în schimb, să renunțe la planurile de împărțire a Albaniei (ministrul român era informat că statul urmă să se dividă în trei: Sudul, sub stăpânirea grecilor, Nordul catolic condus de Prenk Bib Doda și Centrul musulman condus de însuși Essad). Toptani a respins acuzațiile lui Burgheli susținând că nu este nimic adeverat („sunt eu aşa nebun să cred că Europa care a făcut Albania, care a trimis domn străin, mă va primi pe mine ca Domn și mă va aşeza pe tronul Albaniei?”). Cu titlu confidențial, nu a negat că știa de răscoala musulmanilor lui Arif Hikmet, dar i-a mărturisit diplomatului român că își dădea seama de efectele fanatismului islamic și că de aceea dorea asasinarea capilor rebeliunii⁵⁸.

Plecarea lui Essad Toptani în Italia nu a rezolvat situația. Într-o descriere sumbră, făcută din interiorul Curții de la Durazzo, se arăta că „guvernul nu funcționa, autoritățile nu funcționau” și că „atmosfera era grea, ministrul președinte absent, Essad Paşa neînlocuit, ceilalți miniștri nefuncționând, mișcarea lui Arif Hikmet neliniștită, în Albania de Sud foc și pârjol”⁵⁹.

După ce la sfârșitul lunii iunie – începutul lunii iulie 1914 răscoala musulmani au cucerit Elbasan și Berat („răscoala sunt puțin numeroși față de teritoriul ce ocupă dar au succes pentru că nicăieri guvernul nu le mai poate opune rezistență”)⁶⁰, și în condițiile în care încordarea dintre Viena și Belgrad amenință să se transforme într-un conflict european, Italia și Austro-Ungaria au început să facă serioase presiuni la București pentru a convinge România să trimită trupe în Albania pentru rezolvarea situației⁶¹ (aceasta era, de fapt, și dorința prințului Wilhelm de Wied comunicată expres lui Mihail Burgheli). Câteva zile mai târziu, la 27 iunie/10 iulie, prințul i-a convocat la palat pe miniștrii Italiei, Austro

⁵⁰ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914, Durazzo, vol. 9, f. 281–285.

⁵¹ Ibidem, f. 305, raport al ministrului României la Durazzo pentru ministrul de externe, Em. Porumbaru, 27 mai/9 iunie 1914.

⁵² Ibidem, f. 293–299, raport al ministrului României la Durazzo pentru ministrul de externe, Em. Porumbaru, 28 aprilie/11 mai 1914.

⁵³ Stefanaq Pollo, Arben Futo, op. cit., p. 159.

⁵⁴ Kristo Frasher, op. cit., p. 200–201.

⁵⁵ Stefanaq Pollo, Arben Futo, op. cit., p. 159–160.

⁵⁶ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914, Durazzo, vol. 9, f. 336.

⁵⁷ Ibidem, f. 335–352.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, f. 357–363.

⁶⁰ Ibidem, f. 397, raport al ministrului României la Durazzo pentru ministrul de externe, Em. Porumbaru, 23 iunie/6 iulie 1914.

⁶¹ Ibidem, f. 402–403, telegramă de la Legația României din Viena, semnată Mavrocordat, pentru ministrul României la Durazzo, 23 iunie/6 iulie 1914 (relatarea unei discuții între Turkhan Paşa și contele Berchtold).

Ungariei, Franței și Germaniei pentru a le cere sprijinul în sensul ajutorării Albaniei cu trupe, fie internaționale, fie românești⁶².

Primul corp de voluntari români, sub comanda căpitanului Grigore Cristescu, a sosit la Durazzo în 24 iunie 7 iulie; ei au fost imediat prezentați prințului de Wied și lui Akif-pașa, ministrul de interne și de război. La 8/21 iulie căpitanul Gr. Cristescu a sosit din România cu al doilea grup de voluntari români, puși și aceștia sub comanda maiorului olandez Kroon, comandantul orașului Durazzo⁶³; după unele evaluări⁶⁴ se pare că numărul militariilor români trimiși în Albania a depășit cifra de 300.

Despre această acțiune românească există destul de puține informații. Se știe că trupele române au stat la Durazzo două luni încheiate, până la 8 septembrie, adică după plecarea prințului de Wied din Albania⁶⁵. Soldați ofițerilor și a trupei s-a plătit de către guvernul albanez, dar de la începutul lunii august visteria statului s-a golit total. Cum nici Viena, nici Roma „nu mai aveau încredere în guvernul albanez care timp de cinci luni cheltuise 8.500.000 franci”, prințul a plătit trupele române din caseta sa privată. Banii neajungând, s-a început contractarea de datorii, îndeosebi la furnizorii de hrănă; guvernul de la Durazzo nedispunând de nici un fel de fonduri, ministrul României a fost silit să plătească personal datoriile, solda și repatrierea trupelor române. Nu au lipsit nici incidente neplăcute, deși pitorești: în primul rând cazare și igiena trupelor lăsa de dorit; datorită căldurii, lipsei apelor potabile și tăntarilor malarici o parte din soldați s-au îmbolnăvit, câteodată chiar 45 într-o singură zi. Pe de altă parte, unii soldați nu au avut o comportare demnă, poate și datorită lipsurilor de tot felul: s-au constatat fie furturi din soldă, fie chiar o spargere dată la Primăria din Durazzo de unde a fost luat policanul electric⁶⁶.

De ce ajunsese regimul prințului să se sprijine doar pe micul grup de militari români? În primul rând, după izbucnirea războiului sărbo-austro-ungar, Olanda își retrăsese toți ofițerii din jandarmeria albaneză, detașamentul de militari englezi de la Shkoder fusese și el rechemat, iar vasele de război din portul Durazzo părăsiseră rada, cu excepția cuirosatului italian „San Marco”⁶⁷.

În același timp, ministrul de externe austro-ungar i-a cerut ministrului său la Durazzo, von Lowenthal, să-l convingă pe prinț să intre în război alături de Viena împotriva Serbiei. Conte Berchtold adăuga că, dacă Wilhelm de Wied va susține cauza Vienei, Albania va beneficia de „ajutorul total” al Austro-Ungariei în reconcilierea cu rebelii și la rezolvarea aspirațiilor albaneze asupra regiunii Kosovo. Fie și numai pentru faptul că prințul nu avea nici armată, nici bani, nici prestigiul de șef al albanezilor necesar pentru o acțiune, chiar simbolică, împotriva Serbiei, Curtea de la Durazzo a refuzat cererea Vienei. Cum Italia incetase deja sprijinul, contele Berchtold îi scria lui von Lowenthal, la 28 august 1914, că în condițiile grele de război „noi nu mai avem nici un interes să-l menținem pe Print”⁶⁸. De teama unei reacții violente din partea Regelui Carol I al României, ministrul de externe austro-ungar l-a sfătuit pe reprezentantul său în Albania să evite să-l anunțe direct pe Wilhelm de Wied⁶⁹.

Prințul era conștient, în momentul august 1914, că singura salvare a țării sale poate veni doar din partea României. Convins că va fi sprijinit moral, material și militar, la sfârșitul lunii august el îi scria mătușii sale, Regina Elisabeta, pe un ton implorator: „Toți ne-au părăsit; singura nădejde ne este în Suveranii României și poporul frate de la Dunăre. Încă nu este timpul pierdut, dacă cu o mână de oameni devotați am rezistat trei luni, dar de ni se va trimite ajutorul promis, totul va triumfa în favoarea noastră. Nu se poate să ni se refuse acest sprijin!”⁷⁰.

Devenit factor hotărâtor într-o regiune explozivă, Bucureștiul nu putea acorda sprijinul cerut și necesar Albaniei, deși obiective strategice ar fi impus-o; s-au opus condițiile concrete: războiul mondial abia început și pregătirile necesare pentru apărare, presiuni internaționale, dorința guvernului liberal de a păstra o neutralitate necesară, starea sănătății Re-

⁶² Ibidem, f. 422, raport al ministrului României la Durazzo către ministrul de externe, Em. Porumbaru, 11/24 iulie 1914.

⁶³ Ibidem, f. 439–441, raport al ministrului României la Durazzo către ministrul de externe, Em. Porumbaru, 29 august/11 septembrie 1914.

⁶⁴ Teodor Câmpianu, op. cit., p. 24.

⁶⁵ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914 Durazzo, vol. 9, f. 441.

⁶⁶ Ibidem, f. 444–445.

⁶⁷ Ibidem, f. 425–426, raport al ministrului României la Durazzo către ministrul de externe, Em. Porumbaru, 20 iulie/2 august 1914.

⁶⁸ Arben Puto, op. cit., p. 500–502.

⁶⁹ Ibidem, p. 502–503.

⁷⁰ Teodor Câmpianu, op. cit., p. 32

gelui Carol I (care va înceta din viață la câteva săptămâni după plecarea lui Wilhelm de Wied). În istoria condițională a lui „dacă”, probabil că o armată românească în Albania ar mai fi permis regimului prințului o existență prelungită chiar la câțiva ani, dar el oricum s-ar fi prăbușit, pentru că soluția aleasă de Europa s-a dovedit neviabilă pentru un stat aflat într-o fază feudală de evoluție și sfâșiat de conflicte religioase.

Caracterul musulman, fanatic, al revoltei din Albania Centrală care a pus capăt domniei prințului, a fost deseori subliniat de liderul ei incontestabil, Essad Toptani; în septembrie 1914 el proclama către poporul albanez: „Să știi că această parte a țării, care este locuită de mahomedani, nu trebuie să fie călcată de nici unul nechemat”⁷¹, era subliniată nu numai lupta împotriva Europei, și implicit a prințului, ci și împotriva creștinilor care încercau să stăpânească peste musulmanii albanezi.

La 18/31 august 1914 răsculații au început bombardarea orașului Durazzo; în aceeași zi, prințul i-a adunat la Curte pe miniștrii Marilor Puteri spre a le cere sfatul. Toată lumea a fost de acord cu reprezentantul Germaniei, von Lucius Ballhausen, care nu mai credea în nici o minune: „decât Printul să plece silit mai bine să plece de la sine”⁷². Pentru a evita pierderi inutile, convins că România oricum nu mai putea salva, singură, Curtea prințului, ministruil Burgheli a pregătit plecarea trupelor de voluntari români. Militarii vor fi imbarcați la 26 august/8 septembrie pentru Constantinopol, unde au ajuns la 29 august/11 septembrie; de aici, prin Marea Neagră, se vor îndrepta spre Constanța⁷³.

La 1 septembrie, Vlora, singura zonă afară de Durazzo rămasă sub administrația Prințului, a fost cucerită de răsculații musulmani⁷⁴. În dimineața zilei de 21 august 3 septembrie 1914, dându-și seama că nimic din soluția oferită de Europa în primăvară nu mai poate fi salvat, Wilhelm și Sofia s-au imbarcat pe iahtul italian „Misurata” îndreptându-se spre Venetia⁷⁵, nu înainte de a lansa o patetică proclamație către albanezi; deși arăta că își părăsește țara „pentru câțiva timp”, după ce armatele răsculaților musulmani în frunte cu Essad Toptani au ocupat Durazzo, în mijlocul zilei de 23 august/5 septembrie⁷⁶, prințul nu se va mai întoarce niciodată în efemera lui patrie.

După o perioadă de peregrinări prin Europa, fosta familie princiară a Albaniei se va stabili în România, ca persoane particulare. Printesa Sofia de Wied și-a găsit sfârșitul în conacul său retras de la Fântânele, județul Bacău, la începutul lunii februarie 1936⁷⁷.

Nereușita regimului prințului de Wied nu a fost o nereușită personală sau una numai a Albaniei însăși; a fost un eșec al Marilor Puteri europene, incapabile să se înțeleagă asupra unei evoluții unitare. Au fost și puternicele conflicte de interesă nu numai ale Puterilor, dar chiar și ale micilor state balcanice vecine. A fost nu neapărat un conflict între creștinism și islamism, sau între o lume modernă și o societate medievală, ci o luptă între adversari care doreau mai mult o autonomie sau o suveranitate limitată sau orientată conform diverselor interese. Conflictul religios a reprezentat efectul incapacității de a demara un proces de modernizare, prielnic începutului unei vieți mai civilizate. Așezarea geografică, situația explozivă din peninsula balcanică, dorințele expansioniste nu au fost prielnice efererului regim de la Durazzo. Accentul care ar merita pus în analizarea evenimentelor celor sase luni este acela că „Albania „creată” în 1913/1914 a avut și o puternică și benefică influență românească.

⁷¹ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914 Durazzo, vol. 9, f. 454, raport al ministrului României la Durazzo pentru ministrul de externe, Em. Porumbaru, 23 septembrie/6 octombrie 1914.

⁷² Ibidem, f. 455–466, raport a ministrului României la Durazzo pentru ministrul de externe Em. Porumbaru, 18/31 octombrie 1914.

⁷³ Ibidem, f. 480, telegramă de la legația României din Brindisi pentru ministrul României la Durazzo.

⁷⁴ Kristo Frasher *op. cit.*, p. 205.

⁷⁵ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914 Durazzo, vol. 9, f. 445–446.

⁷⁶ Ibidem, f. 467.

⁷⁷ „România dela Mare”, Constanța, an III, nr. 115, 10 februarie 1936.

DIASPORA ÎN LUPTA ÎMPOTRIVA COMUNISMULUI: MĂRTURII PRIVIND SITUAȚIA FORȚELOR ARMATE ALE ROMÂNIEI ÎN ANII '50

GEORGETA PENELEA-FILITTI

Partea răzlețită a neamului nostru, plecată odată cu schimbarea regimului politic în anii 1947—1948, în cele patru zări, își are o istorie surprinzătoare de bogată, care abia acum începe să fie cunoscută în adeverările ei dimensiuni și valențe. Diaspora românească, grație sistemului de dezinformare comunist ca și proprii frânmântări — transformate adesea în convulsi — a dobândit reputația unui grup neomogen, dezbinat și mai ales ineficient prin raportare la realitățile din patrie în timpul regimului comunist.

Evaluarea calmă și obiectivă a realizărilor artistice, științifice, economice și de proeminență socială a unei bune părți din cei două milioane de români care s-au autoexilat demonstrează existența unui fond extrem de bogat ce nu-și poate găsi locul altundeva decât în patrimoniul cultural român.

Una din personalitățile foarte active ale exilului a fost, neîndoios, diplomatul Radu Scarlat Arion, însărcinat cu afaceri al țării la Atene până în 1947¹. Militantismul său s-a exprimat vehement în articole ce avertizau Occidentul despre pericolul comunist, ca un rău ce risca să se propage pe întreaga planetă. Majoritatea acestor articole, cu ton de Cassandru, au apărut în „Vocea libertății”, publicație lunară a refugiaților din România, scoasă la Atene între 1954 și 1968.

De data aceasta publicăm din arhiva diplomatului, traduse din limba franceză, două texte de o factură aparte. Cel dintâi este un raport de 72 de pagini asupra organizării armatelor din țările comuniste, cu referire specială la România. Raportul oferă informații de ordin militar culese de autor de la refugiați și mai ales de la un ofițer român — nenumit — care ulterior s-a stabilit în Australia. Ele sunt dublate de ample comentarii politice asupra efectelor comunismului, în primul rând în România, și apoi în țările vecine ori în îndepărtața Chină.

La un moment dat sobrietatea textului se frânge și polemistul pătimaș ia locul naratorului stăpânit. Anticomunist funciar, Radu Scarlat Arion consideră ademenitoarea dar înselătoarea doctrină ca opera exclusivă a evreilor. Argumentele folosite — un lung sir de nume răsunătoare și faptele lor — ieș din cadrul propus: *Răspuns privitor la situația militară a țărilor comuniste*. Iată de ce, cu acordul depozitarului acestui manuscris, domnul Constantin Arion, fiul diplomatului, am renumit la publicarea paginilor incriminate (p. 22—32).

Atragem atenția că la pagina 32 există o frază nedumeritoare: după ce repetă că nu e antisemit, că, dimpotrivă, a avut colegi de școală evrei, cu care a legat trainice prietenii, la instaurarea regimului comunist aceștia s-au grăbit să se înscrie în partidul comunist nevrând, din acel moment, să-l mai frecventeze. Ca să dea greutate mărturiei sale, încheie: „Numai că, după ce am trăit cinci ani sub comunism, mi-am dat seama de adevăr” Or, Radu Scarlat Arion n-a revenit în țară după 1944, prin urmare n-a avut ocazia să trăiască sub regim comunista. Cum fiul său ne-a dat asigurări că textul e autentic, nu vedem altă explicație, în acest caz, decât că pur și simplu e vorba de transcrierea unei mărturii a unui informator al său,

Raportul este precedat de un rezumat de zece pagini mss, unde sunt de reținut două avertismente: „Nicio statistică dată de comuniști cu privire la forțele lor armate nu trebuie luată în considerație, dat fiind că toate statistici sunt false, având drept scop să înșele și să deruteze pe occidentali”.

¹ Vezi despre el articolul lui Constantin Arion, *Radu Scarlat Arion, diplomat și dizident*, în „Revista istorică”, III, 1992, nr. 7—8, p. 834—836.

Apoi: „Planul de reorganizare a armatei române, șezonalat pe trei ani, e în mare parte terminat, dată fiind graba cu care comuniștii pregătesc războiul. Se pare că serviciile de informații ale puterilor occidentale sunt sistematic înselate de comuniști atunci când încearcă să afle stadiul de pregătire al armatelor comuniste. Se pare, de asemenei, că occidentalii nu cunosc faptul că serviciile de informații ale armatelor comuniste au un comportament special de „dezinformare”, comportament însărcinat cu contraspionajul și care s-a specializat în a face să ajungă la îndemâna birourilor de informații ale adversarilor date false asupra armatelor comuniste, documente greșite sau trucate, ca și hărți false.

Nu trebuie uitat că, în parte, germanii au pierdut bătălia Moscovei în 1941 din cauza hărților complet false pe care erau indicate drumuri și localități imaginare, hărți care au fost folosite de comandamentul german. Aceste hărți fuseseră trecute germanilor, înainte de începutul războiului, de către „Dezi”, serviciul de dezinformare al *Razvedoupr* sovietic, prin atașatul militar adjunct al ambasadei Germaniei la Moscova.

Serviciile comuniste de contraspionaj sunt foarte îndemnătice și se prea poate că înseși comandamentele occidentale să fie induse în eroare prin informații false asupra armatelor comuniste, informații pe care sovieticii și sateliții lor le-au făcut să ajungă chiar la membrii serviciilor occidentale de spionaj, pentru ca apoi să parvină Statelor Majore ale acestora ca informații adevărate”.

A doua piesă, *Răspuns la chestionarul* unui serviciu de informații occidental asupra situației militare a României în anii 1947–1952, ni se pare revelator atât din punctul de vedere al obiectivelor serviciilor occidentale de spionaj, cât și al posibilităților de informare, la nivelul datelor culese în afara hotarelor țării și – după cum se vede – captate pre-cumpănitor de la neprofesioniști ai genului.

Dacă pentru specialiștii în istoria contemporană a României paginile scrise de Radu Scarlat Arion nu vor constitui totdeauna revelații, din punctul de vedere al diasporei noastre și al felului cum era receptată realitatea românească în anii de început ai regimului comunist ele au valoare de document. Neîndoios, piese similare vor fi date la iveală în anii ce vin, ca o certificare a credinței noastre că diaspora română, departe de a fi un grup amorf și învrăjbit, a urmat cu atenție și răspundere marea dramă ce se desfășura pe scena patriei, căutând să-i dezvăluie resorturile malefice în fața opiniei publice internaționale.

I

RAPORT ASUPRA ORGANIZĂRII ACTUALE A FORȚELOR ARMATE ALE RPR

GENERALITĂȚI

Conducătorii puterilor occidentale se înșeală dacă subestimează forța militară a țărilor satelite Uniunii Sovietice, inclusiv a țărilor foste inamice, ca România.

În urma reorganizării forțelor armate române după model sovietic, guvernul comunist de la București ar putea mobiliza rapid, în caz de război, o armată cu efective egale, dacă nu chiar superioare, celor avute de armata regală română în timpul războiului împotriva Uniunii Sovietice.

Afirmarea mea nu trebuie să surprindă pe nimeni deoarece demonstrează, în cele ce urmează (întemeindu-mă pe fapte și statistici ce pot fi verificate), că convingerea unora, după care forțele armate ale RPR s-ar mărgini la cele prevăzute prin Tratatul de pace sau că RPR, într-un viitor război, s-ar prezenta, ca satelit al URSS, doar cu cei 130 000 de soldați lăsați prin Tratatul de la Paris, e complet eronată.

Conducătorii occidentali nu trebuie să-și imagineze că guvernele comuniști, care nu respectă nici un angajament prevăzut în tratate și convenții în domeniile politic, economic, cultural etc, vor respecta tocmai angajamentele pe care și le-au asumat în domeniul militar.

Actualmente, forțele armate ale României sunt împărțite în trei grupe: /2/ .

I. *Armata regulată* propriu zisă, cu efective permanente de 138 000 de oameni, putând atinge rapid, în caz de război, efectivele pe care le-a avut în cursul ultimului război, în urma unor măsuri de tip comunista pe care le voi menționa mai departe.

II. *Armata Ministerului de Interne*, cu efective de peste 200 000 de oameni, care nu e doar „poliție”, cum se crede, ci cuprinde în rândurile sale și poliția statului și care, în caz de război, va juca același rol pe care l-au avut în armata sovietică cele 23 de divizii și cele 13 brigăzi NKVD.

III. *Gărzile patriotică²*, recent create în RPR, ar putea depăși probabil, într-un viitor foarte apropiat, efectivele celorlalte două armate luate împreună, dat fiind că în această armată pot fi încadrați toți membrii partidului comunist, membrii organizațiilor tineretului comunist ca și membrii organizației de „pionieri” – care nu fac parte din celelalte două armate, fără a ține seama de sex și de vârstă. Gărzile patrioticice ale RPR sunt similare armatelor sovietice de partizani, care în timpul războiului din Răsărit au ajuns să acționeze în spatele frontului german, cu efective de peste 1 500 000 de oameni, bine echipate și sub conducerea unor generali cu mare experiență precum Kovpak.

Amănunte privitoare la fiecare armată:

I. Armata regulată.

1. Efective [3].

Efectivele armatei regulate a RPR n-ar depăși 138 000 de oameni, cifră fixată prin Tratatul de la Paris în care s-ar eurprinde forțele de uscat, de apă și aeriene. În ciuda acestui „democratizări” a armatei române, comandamentul sovietic știe că nu poate conta pe o armată care, cu câțiva ani în urmă, a luptat împotriva URSS. La fel se teme că guvernul comunist de la București să nu fie răsturnat printr-o lovitură militară, pe care o armată puternică ar putea-o realiza cu șanse de reușită.

Marile unități care intră în componența armatei actuale a RPR sunt:

12 divizii de infanterie;

3 divizii motomecanizate, concentrate într-un corp de blindate;

3 divizii aeriene și o divizie de parașutisti, toate patru grupate într-un corp aerian; o marină de război medioră.

Aceste forțe sunt împărțite în trei armate operative, corespunzând la patru regiuni militare.

Dintre aceste unități doar diviziile comuniste „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan” se bucură de oarecare încredere din partea sovieticilor. Aceste divizii au fost create în URSS cu dezertori și prizonieri de război, aderenți ai partidului comunist, spre a fi apoi trimise în România. Sosite la București, parte din soldații acestor divizii au dezertat din nou. Divizia „Tudor Vladimirescu” se astăzi acum la București, iar „Horia, Cloșca și Crișan” la /4/ Arad, în Transilvania.

2. Cadrele.

După semnarea armistițiului de la 23 august 1944, armata română a suferit o epurare drastică, majoritatea ofițerilor și subofițerilor activi și de rezervă fiind scoși din cadre. Aceștia au fost înlocuiți cu ofițeri și subofițeri provenind dintre soldații aparținând diviziilor comuniste „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”, sosite din URSS.

Comuniștii au mai păstrat câțiva ofițeri de carieră ca să împiedice dezorganizarea completă a armatei, având în vedere incapacitatea totală a ofițerilor și subofițerilor care proveneau din soldați. Vechii ofițeri și subofițeri care au fost menținuți au fost folosiți pentru instruirea noilor cadre ale armatei, recrutate printre aderenți regimului. Originea socială și criteriul principal de recrutare a viitorilor ofițeri și subofițeri ai armatei comuniste. Promovațiile de ofițeri și subofițeri români ieșite în cursul anilor 1946, 1947, 1948 și 1949 sunt în întregime formate din fii de muncitori ori de membri ai partidului comunist. Aceștia – toți – au o pregătire intelectuală foarte redusă și nu se bucură de încredere și respectul soldaților, care-i privesc ca pe instrumentele regimului și, mai mult, nu-s capabili să conducă și să dirijeze, fiind mai curând cunoscători ai /5/ doctrinei marxist-leniniste decât ai celei militare. Din această cauză guvernul de la București a fost silit să chemă în serviciul activ o parte a ofițerilor care fuseseră epurați, ofițeri care conduc actualmente instruirea armatei regulate a RPR. La fel, în primăvara anului 1949, au fost chemați la cercurile de recrutare toți foștii ofițeri și subofițeri activi și în rezervă ai armatei regale române, spre a fi repartizați la unități, unde vor trebui să se prezinte imediat în caz de mobilizare. Cu toate acestea, se poate aprecia că cert faptul că, nu vor fi trimiși pe front decarece nu se bucură de încredere regimului. Vor fi ținuți, după toate probabilitățile, în serviciile din spatele frontului și pentru instruirea noilor cadre și trupe.

Toți ofițerii vechii armate regale române care se găsesc actualmente în armata RPR sunt în permanentă supraveghiați de serviciul ECP (Educație, Cultură și Propagandă), serviciu care în realitate este organul principal, creat de partidul comunist, pentru urmărirea armatei.

² În text: „l'armée des partisans”.

Ofițerii aparținând promoțiilor anterioare anului 1944 nu pot avansa, în vreme ce ofițerii comuniști înaintează rapid.

/6/ Dacă regimul comunist din România va mai funcționa liniștit câțiva ani, el va reuși să formeze pentru armată un corp de ofițeri capabili, numai comuniști iar ofițerii vechii armate regale vor avea probabil aceeași soartă pe care au avut-o cei 12 000 de ofițeri sovietici uciși sau trimiși în Siberia în 1938 din ordinul lui Iegov, după asasinarea marelui general Tukacevski, Blücher, Iegorov, a amiralilor Orlov, Victorov, Muclevici și a unui mare număr de generali ca Fildco, Alksniss, Rodionov, Betin, Meghelinov etc.

Nimic nu e imposibil într-o țară subjugată de comuniști.

3. Organizarea.

Întreaga organizare a armatei actuale a RPR, ca de altfel a tuturor armatelor statelor dominate de sovietici, e identică cu cea a armatei roșii. Nu cred utilă descrierea acestei organizații din moment ce ea trebuie să fie cunoscută comandamentelor occidentale. Să cotăm că sovieticii au impus organizarea armatei roșii celorlalte armate ale țărilor aflate de cealaltă parte a Cortinei de Fier pentru că au intenția să le încadreze pe toate în armata sovietică, pentru mai multă siguranță. De altfel, o mare parte dintre ofițerii armatei RPR și ai armatelor altor state din Europa de Est sunt foști ofițeri ai armatei sovietice. Bodnarenko, actualul ministru de război al RPR, ca și mareșalul Rokossovsky, ministru de război al Poloniei, amândoi foști ofițeri ai armatei roșii, sunt doar exemplele cele mai bine cunoscute. /7/ Ofițerii sovietici se găsesc, de asemenei, în armata populară chineză, care a fost reorganizată în 1947 de o misiune militară rusă sub comanda marelui general Timoșenko. Ofițerii sovietici au transformat armata lui Maotsedun într-o armată modernă, formând cadrele pentru săptănoi armate regulate și zece armate de miliții populare. Timoșenko și cel care a elaborat planurile strategice pentru campania armatelor comuniste în China de Nord și în Manciuria, ca și pentru campaniile care s-au încheiat prin cucerirea Șanhailui și Cantonului de comuniști. În 1949, Timoșcenko certându-se cu generalul chinez Ciu-Teh, a fost rechemat la Moscova. Am convingerea că trupele comuniste care luptă în Indochina franceză sunt conduse tot de ofițeri sovietici.

Armata regulată română nu va putea fi folosită de sovietici în războiul împotriva occidentalilor decât dacă va fi bine încadrată în armata sovietică și pusă sub comandamentul ofițerilor sovietici care, de altminteri, au sosit în România sub numele de „consilieri militari” afectați fiecărei unități. Chiar și sovieticii nu se pot aștepta la un bun randament din partea soldaților români. E foarte greu să faci să lupte un soldat care abia așteaptă momentul să dezerteze din armata comunistă. În ciuda organizării specifice armatei roșii, care-l pune pe fiecare soldat și ofițer sub supravegherea membrilor POVR (Direcția politică) și a detașamentelor NKVD (acum MVD), dependente de POVR, conducătorii sovietici n-au putut impiedica milioane de oameni să se predea pe front nemților, cu toate că aceștia se purtau rău cu populația civilă și cu prizonierii și cu toate că majoritatea celor care se predau erau oameni tineri, născuți și /8/ trăiți sub regimul comunist – deci mai mult sau mai puțin victime ale propagandei oficiale. Cum își închipuie comuniștii că-i vor putea obliga pe români, unguri, cehi etc. să lupte, când regimurile comuniste au distrus fericirea acestor popoare? Oricât de bună ar fi instrucția sa, oricât de bun i-ar fi echipamentul și oricât de mari i-ar fi efectivele, o armată căreia îi lipsește moralul va fi o armată învinșă dacă adversarul stie să speculeze această carentă. Armatele comuniste au un moral artificial, creat prin propagandă și prin minciună și dacă totuși sunt de temut, aceasta se datorează faptului că până azi comandanțele armatelor anticomuniste n-au fost în stare să speculeze de loc această gravă slăbiciune a săi numitelor „armate eliberatoare”.

4. Armamentul.

Armata regulată română e echipată în proporție de 70% cu material sovietic; restul materialului e german și cehoslovac⁸.

Infanteria posedă arma ZB, de fabricație cehoslovacă. Se folosesc trei tipuri de pistol mitralieră: Beretta, italian, cu glonț scurt de 9 mm; pistolul mitralieră cu pat de metal demontabil, glonț scurt de 9 mm și încărcător cu 32 de focuri, utilizat de nemți în războiul trecut și pistolul mitralieră sovietic, cu glonț lung de 9 mm și încărcător circular având 72 de focuri.

Mitralierele armatei RPR sunt de tip ZB, cehoslovace, cu trepied ca puștile mitralieră și de tip sovietic „Maxim”, cu roți și țeavă răcitată cu apă. Infanteria mai are în dotare branduri ușoare de construcție sovietică, puști anticar sovietice cu țeava lungă de 2 m, tunuri anticar

⁸ În rezumat: „și italian”.

de tip „Bofors”, demodate, tunuri /9 anticar de 75 mm, demodate și ele și un număr restrâns de tunuri anticar nemțești 88 Pak 43 cu viteza inițială de 1250 m/sec. Aceste tunuri s-au dovedit foarte eficace în timpul războiului împotriva tancurilor grele sovietice de tip KV 2 și „Kutuzov” și mai ales „Iosif Stalin” de 60 de tone cu tun de 122 mm. În România nu există fabrici care să poată aproviziona cu muniții aceste tunuri, ceea ce, în caz de război, genera rează greutăți; tunurile vor putea anevoie să fie folosite.

Artleria e dotată cu material complet depășit, adică tunuri de 76,2 mm și tunuri de 122 mm, pe care le-a folosit armata roșie în timpul războiului. 80% din materialul de artlerie al armatei române, materialul de proveniență germană, ca și materialul de transmișuni și materialul special pentru operațiuni la munte a trebuit să fie cedat lui Tito, din ordinul Moscovei, care vedea pe atunci în el pe satelitul nr. 1.

Corpul de blindate e dotat cu tancuri sovietice T 34, tanuri nemțești T 4 cu tun de 75 mm, tancuri de tip „Skoda”, demodate deja din timpul războiului și din câteva piese nemțești de tip „Jago Panther” cu tun de 88 Pak 43. Corpul de blindate român posedă, de asemenei, câteva tunuri motorizate nemțești de tip „Ferdinand”. Regimentul 2 Care de luptă din Târgoviște are, deopotrivă, un exemplar de „Tigru Regal”, tanc german de 69 de tone cu tun de 128 mm, tanc care, în timpul războiului, a depășit tancul sovietic „Iosif Stalin” de 60 de tone. Corpul de blindate mai deține cca 10 000 de autocamioane, majoritatea de tip sovietic „Zis”, „Skoda” (sic!), „Tatra” (sic!) și „Praga” (sic!) ca și un număr destul de mare de automobile germane „Henschel”, „Mercedes”, „Benz”, /10/, „Oppel Blitz” și „Diesel”.

Motocicletele sunt în majoritate de tip nemțesc BMW și Zündapp, deja uzate.

Aviația militară a RPR se află în stare embrionară, sub pretextul „dificultăților care există de recrutare a personalului navigant”, pentru că sunt chiar aviatori sovietici care „aleg libertatea”.

Câteva școli de pilotaj cu motor funcționează la Timișoara, în Banat, la Câmpina, județul Prahova, /in/ Valahia, la Brașov și Cluj, în Transilvania. Nu sunt primiți decât copii de membri ai partidului comunist. Cursurile durează doi ani dar nici măcar piloții brevetăți de aceste școli nu se bucură de increderea totală a regimului deoarece, ca să-i impiedice să fugă din România, nu li se dă benzină decât pentru o jumătate de oră de zbor.

Aviația română nu posedă actualmente decât aproximativ 200 de aparate de bombardament și de vânătoare, toate cu elice, din care în jur de 80 sunt de construcție sovietică, restul germane de tip „Junkers 87”, „Messerschmidt” și IAR-uri de vânătoare românești. Divizia de parașutiști care face parte din corpul aerian posedă avioane de transport de tip „Dakota”, cu două motoare, de fabricație sovietică.

Pe teritoriul României se găsesc pretutindeni aeroporturi militare, ca în Ungaria. În România principalele aeroporturi militare folosite mai des de sovietici se află la Pipera — București, Buzău, Brașov, Cluj, Timișoara, Arad și Craiova.

Cât despre Ungaria, ea a devenit un adevărat portavion /11/ al Uniunii Sovietice. Forțele aeriene sovietice ocupă terenurile de aviație de la Szombathely, Györ, Kenyér, Papa, Varpolata, Văț, Tolnátsamar, Taszar, Szekesfehérvár, Veszprém, Tapolca, Miscolț, Debrecen și Bugac.

Principala stație de aprovizionare a aviației sovietice în Ungaria e stabilită la Budörs. Acolo se află depozitate piese de schimb și motoare. Sovieticii au luat în stăpânire toate depozitele importante de combustibil care sunt aprovizionate cu benzină și ulei,

În sudul Ungariei, lângă frontieră cu Iugoslavia, au fost construite depozite subterane de carburanți.

Forțele aeriene sovietice staționate actualmente în Ungaria depășesc cifra de 800 de avioane, distribuite în:

- 5 escadrile de recunoaștere
- 60 escadrile de vânătoare
- 30 escadrile de bombardament

În ultimul timp au sosit forțe noi. Escadrile de vânătoare și de recunoaștere sunt formate, fiecare, din câte 9 aparate și cele de bombardament din câte 6 aparate. Avioanele nu sunt de prima calitate. Echipamentul aeroporturilor e învechit și provine, în mare parte, din materialul de război capturat de la nemți. În aceeași stare se află și aeropoturile din România. În fiecare aeroport al aviației sovietice din Ungaria se găsesc între 8 și 15 autocisterne de benzină și 35—40 camioane cu muniții pentru avioane.

În România, fabrica de avioane IAR de la Brașov, transformată în 1945—1946 în fabrică de tractoare, a fost /12/ retransformată în 1949 în fabrică de avioane. La ora actuală ea produce un așa zis avion „civil”, puțin diferit de IAR-ul de vânătoare din timpul războiului,

avion care e folosit acum de armata Ministerului de Interne în lupta împotriva partizanilor anticomuniști. În caz de război, acest avion va fi probabil utilizat ca aparat de recunoaștere al armatei.

Serviciul DCA a fost complet reorganizat în cursul anului 1949.

Materialul de proveniență germană e învechit. Cuiburi de mitralieră antiaeriene au fost reinstalate pe clădirile finale din București și din alte orașe principale, mai ales în Vestul României.

Marina română de război e aproape inexistentă: câteva vedete rapide, submarinele „Delfinul” și „Rechinul”, câteva torpiloare și distrugătoare de mic tonaj și vasul-scoală „Mircea”.

Dunărea e sub controlul total al flotei sovietice. Marea Neagră a devenit un soi de „mare nostrum” sovietică. La Constanța staționează o flotilă puternică de vedete rapide blindate sovietice.

Canalul Dunăre – Marea Neagră, la a cărui construcție lucrează, într-un ritm accelerat, 50 000 de oameni, e în realitate o arteră vitală a flotei sovietice de pe Dunăre și Marea Neagră. Lacul Tașaul, situat la Nord de Constanța, e pe cale de a fi transformat într-o din cele mai puternice baze ale flotei sovietice din Marea Neagră. Sevastopol continuă să fie baza principală a flotei sovietice din Marea Neagră. Lacul Tașaul are o adâncime suficientă ca să poată adăposti vase de orice tonaj și legătura cu Marea e /13/ făcută prin canalul Tașaul – Capul Midia, construit în cadrul canalului Dunăre – Marea Neagră.

Fabricile de armament din România, care au lucrat în timpul războiului pentru armata regală română, lucrează acum pentru comuniști. Citez dintre aceste fabrici: Titan Nadlag, la Cugir și Călan, în Transilvania, care produc armament ușor și muniții. De curând, directorul comunist al fabricilor Titan Nadlag a fost arestat, fiind surprins pe cale a livra arme organizațiilor anticomuniști. E de observat că guvernul de la București nu se poate baza nici pe membrii de seamă ai partidului, singurii care primesc posturi însemnante.

Arsenale militare se găsesc aproape în toate orașele.

O măsură sovietică după care se poate deduce de cătă „încredere” se bucură armata regulată română din partea comuniștilor este aceea că aproape tot armamentul și munițiile unităților terestre e ținut încă în depozite păzite de soldați sovietici. De acolo armele sunt duse în camioane la poligoane cât timp se fac exerciții și teme de luptă pentru că, după, să fie din nou aduse în depozite. Această măsură, de neconceput pentru Occident, e foarte curentă în țările cu „democrație populară”.

Importante depozite militare de armament și carburanți, aparținând mai curând armatei sovietice, sunt instalate în Muntenia, Oltenia și Banat. Cel mai mare depozit de carburanți se găsește lângă localitatea Fieni, în nordul județului Dâmbovița – Valahia. Depozitul e complet insensibil la atacuri aeriene, fiind format din rezervoare construite de nemți, în munte, în timpul ultimului război.

/14/ Lângă localitatea Comișani, aflată la cca 60 km NV de București, se găsește unul dintre cele mai mari depozite de armament și muniții ale armatei române. În general toate vechile depozite ale armatelor română și germană din ultimul război au fost transformate în depozite ale armatei sovietice și a RPR.

5. Instrucția trupelor.

Instrucția armatei actuale a RPR se face în intregime potrivit regulamentelor sovietice. Soldații și ofițerii sunt supuși unei munci continuu. Concediile au fost cu totul suspendate. Manevre militare se fac continuu în cel mai mare secret. În cursul anului 1949 au avut loc în Sudul Basarabiei, în Delta Dunării și în bazinul Mării Negre manevre importante, la care au participat trupe combinate sovietice, române și bulgare. La aceste manevre terestre și aeronavale au asistat șefii Uniunii Sovietice și ai țărilor satelite ca și membri de seamă ai Kominformului.

Efectivele trupelor participante au fost de aproape 130 000 de oameni, grupați în patru divizii de infanterie motorizată, două regimenter de geniu, un corp aerian și o escadră navală.

Unitățile militare ale armatei regulate a RPR fac continuu teme de noapte și exerciții pe vreme rea.

O contribuție bună la instruirea rapidă a armatei e adusă de foaia „Graful armatei”, publicată special pentru armată, în care – afară de obișnuita propagandă comunistă – se dau, de asemenei, instrucțiuni militare, însotite de hărți și de schițe pentru toate armele. Jurnalul e distribuit zilnic gratuit fiecărui soldat și ofițer.

În cursul ultimilor ani toată armata română a fost familiarizată cu armamentul, tactica și strategia /15/ sovietică. Numai moralul lipsește, moral care, în loc să se îmbunătățească, scade tot mai mult, pe măsură ce jugul comunist devine mai greu și apasă asupra poporului.

6. Aprovizionarea și echipamentul.

Echiparea și aprovizionarea armatelor nu constituie o problemă pentru comuniști, de vreme ce toate bunurile poporului au trecut în proprietatea statului, stat care se confundă cu partidul comunist și care poate acorda pentru armată ce dorește din bugetul său.

Bugetele militare ale tuturor sateliștilor Uniunii Sovietice din Europa de Răsărit au reprezentat, în cursul anului 1949, între 38 și 45% din bugetul total al statului.

Cifra de 4,25% comunicată de guvernul comunist de la București ca reprezentând alocația din bugetul de stat pentru armată pe anul 1949 e falsă⁴, cum false sunt toate statisticile de orice fel publicate de guvernele comuniste. Comuniștii au ridicat minciuna la rangul de știință. Ei mint sistematic, mint într-o manieră calculată ca să fie crezută de naivii care nu-i cunosc. Nimeni să nu credă că Uniunea Sovietică, care consideră secret de stat până și buletinul meteorologic, va spune occidentalilor că cheltuieste pentru înarmarea sa⁵. Interesul comuniștilor de pretutindeni, e de a induce în eroare naivii și credulii, spunându-le că „țările socialeiste” nu cheltuiesc pentru pregătiri de război nici măcar 4% din bugetul loc, în vreme ce „imperialiștii instigatori ai războiului” dau jumătate din bugetul respectiv al țărilor lor pentru armată.

/16/ Uniforma armatei a fost transformată complet după venirea sovieticilor, fiind acum aproape identică cu cea a armatei roșii. Numai culoarea kaki închis și casca de ofițel au rămas pentru moment neschimbate. În decembrie 1949 a fost schimbată cu steaua sovietică chiar și insigna cu „RPR” pe care soldații români o purtau pe chipiu. În general armata e foarte bine ținută, pentru că se încearcă transformarea soldaților și a ofițerilor în apărători convinsi ai regimului comunist, oferindu-ls condiții bune de viață. Ca să fie captăți, soldații sunt duși la cinema, la teatru, la baluri și chiar la operă – cu toate că acolo nu înțeleg nimic. Serbările – care nu se mai termină – îi măgulesc pe soldații simpli, dar nu reușesc să-i corupă, mai ales pe țărani, care sunt dușmani invinsuți ai regimului comunist.

Se caută, de asemenei, a se obține simpatia soldaților pentru partidul și guvernul comunist și prin astă numita „democratizare” a armatei. În acest scop comuniștii mențin în permanență un conflict tacit între corpul ofițerilor și cel al soldaților, indemnându-i stat pentru că nu respectă în nici un fel gradul superiorilor. Formula de politeță „domnule” a fost înlocuită cu cea de „tovarășe” și un soldat poate foarte bine să se adreseze unui general spunându-i „tovarăș general”, lucru desigur destul de măglitor și atrăgător pentru masa incultă a trupei. De altminteri, ei însăși, ofițerii armatelor comuniste, nu merită să fie respectați, fiind toți indivizi de disprețuit.

⁴ În rezumat se precizează: „Trebuie sătut că în RPR cheltuielile pentru armată depășesc suma de 38% din bugetul *real* al statului. Spun bugetul *real* fiindcă bugetul fiecărui stat comunist, publicat în mod oficial de guvernul respectiv, nu e cel real, pentru că sumele uriașe puse la dispoziția guvernelor și partidelor comuniste sub numele de „fonduri secrete” nu sunt incluse. Aceste fonduri sunt cheltuite numai pentru înarmare, propagandă și subvenționarea mișcărilor comuniste din lumea întreagă”.

Și mai departe: „În România, la suma de 18,8 miliarde de lei, anunțați oficial ca fiind atribuți în 1949 Ministerului Apărării Naționale, trebuie adăugate 19 miliarde acordate Ministerului de Interne pentru întreținerea propriei sale armate numită, într-o formă greșită, „milizia populară”, ca și pentru întreținerea gărzilor patriotic create în cursul anului 1949. În acest fel totalul cheltuielilor făcute de guvernul comunist de la București pentru întreținerea forțelor armate se ridică la mai bine de 37 de miliarde de lei, ceea ce constituie aproape 40% din bugetul oficial al statului, adică același buget militar pe care România îl avea în anii 1939–1940.

Dacă ținem seama de fondurile secrete alocate de comuniști pentru armată și de faptul că în cursul anului 1950 bugetul statului român a fost mărit cu 25% față de cel din 1949, prin jefuirea sistematică, fără precedent, la care e supus poporul român, ajungem la concluzia că fondurile alocate armatei RPR (inclusiv Armatei Ministerului de Interne și gărzilor patriotic) pot depăși suma de 50 de miliarde de lei, adică aproximativ 250 de milioane dolari. Suma nu trebuie de fel să pară fantastică dacă se ține seama de pregătirile intense de război ale comuniștilor”.

⁵ În rezumat: „Numai un naiv ar putea crede, de exemplu, că Uniunea Sovietică n-a cheltuit pentru armată în cursul anului 1948 decât 6,68 din cele 428 miliarde de ruble pe care bugetul oficial al statului sovietic le-a prezentat ca fiind destinate în acest scop. Efortul principal al sovieticilor se îndreaptă în direcția pregătirilor de război și deci se poate deduce logic că principalele cheltuieli ale URSS se fac pentru război”.

Același lucru se întâmplă în toate armatele comuniste. Mulțumită acestei „democratizări” partidul și guvernul comunist micșorează în egală măsură pericolul unei lovitură de stat militare, dat fiind că soldații și ofițerii sunt mai curând dușmani, în loc să se înțeleagă. Între soldați și ofițeri nu există legături sufletești și dacă coeziunea armatelor comuniste este /17/ cu toate acestea destul de strânsă, aceasta se datorează supravegherii continua a armatei de membrii serviciului de educație politică, ajutați de comuniștii din unitățile militare și de detasamentele militare de tip NKVD.

7. Recrutarea și instruirea noilor contingente.

Potrivit Constituției RPR de tip sovietic, serviciul militar e obligatoriu pentru toți cetățenii de peste 21 de ani, inclusiv femei, ceea ce face să crească efectivul mobilizabil al României cu aproape 30% față de cel pe care l-ar fi putut mobiliza înainte de venirea comuniștilor.

Femeile sunt folosite de sovietici și pentru a lupta pe front, ceea ce s-ar putea întâmpla și cu femeile-soldat din armatele țărilor satelite ale URSS⁶.

Desi legea prevede incorporarea noilor recruti la 21 de ani, comuniștii nu-și respectă nici propriile legi, în așa fel că, după incorporarea contingentului 1948, a urmat incorporarea contingentului 1949 în primăvara anului 1949, pentru ca, în toamna 1949 să fie chemați sub arme, prin ordine individuale, tineri din contingentul 1950 și 1951 care abia recrutaseră în mai 1949. Situația recrutărilor și a incorporărilor noilor contingente e aceeași în toate țările dominate de comuniști. Sovieticii, cel puțin, au mobilizat, în timpul ultimului război, chiar și tineri de 15 – 16 ani. Chemările sub arme de acum, prematură, se justifică prin graba cu care comuniștii pregătesc cucerirea dominației mondiale.

Ca măsură de precauție, comuniștii au interzis incorporarea în armată a tinerilor ai căror părinți sunt suspecti din punct de vedere politic.

/18/ Toți copiii de burgezi, copiii de ofițeri „epurați” din armată, fiile de țărani bogăți, cărora le-au fost luate pământurile, nu sunt primiți în armată, aflându-se în schimb la muncă obligatorie pe diferite sănzieri.

Tot ca măsură de precauție, în cursul anului 1948, au făcut o lege după care se interzice tuturor soldaților și ofițerilor căsătoria fără aprobarea autorităților militare, care nu îngăduie nici unui militar să ia în căsătorie o fată sau o femeie apartinând unei familii prost văzute de comuniști, pentru ca militarul respectiv să nu devină solidar cu cei care au fost loviți de regim.

Durata serviciului militar a fost sporită cu șase luni, ceea ce imediat după război era de doi ani pentru infanterie, cavalerie, artillerie, geniu și tancuri și de trei ani pentru aviație și marină.

Contragă faptului că prin Tratatul de pace instrucția și menținerea unei armate mai mari de 138 000 de persoane a fost interzisă, contingentele 1945, 1946 și 1947 au fost instruite în totalitate. Tinerii apartinând acestor contingente s-au prezentat pentru instruire în patru serii pentru fiecare contingent, serviciul militar durând doar câteva luni, după care seria respectivă era eliberată, pentru ca o alta să fie convocată în locul ei. În felul acesta au fost instruși toți tinerii în stare să poarte arme, fără să se depășească efectivele fixate de Tratat.

Actualmente (în) România toate contingentele tinere, inclusiv 1950, (sunt) foarte bine instruite.

8. Serviciul ECP.

Ca toate armatele comuniste, armata RPR dispune de o Direcție politică, cunoscută sub numele de „Serviciul ECP” (Serviciul de Educație, Cultură și Propagandă).

/19/ Serviciul ECP al armatei române e o reproducere fidelă a Direcției politice a armatei roșii, cunoscută sub numele de POVR⁷. Rolul ECP e întâi de a comuniza armata, apoi a face propagandă în spiritul partidului și a supraveghea pe militari; în timp de război să facă propagandă pentru armatele vrăjmașe prin megafoane și afișe lansate din avion – și mai

⁶ În rezumat: „Pentru moment femeile n-au fost incadrate decât în armata Ministerului de Interne și în gărzile patrioticice”.

⁷ În rezumat: „Cer cu stăruință că acest capitol să fie studiat în textul raportului în întregime și cu cea mai mare atenție deoarece consider că informațiile pe care le dau acolo, informații ce pot fi controlate de origine, vor arăta occidentalilor realitatea pe care încă n-o cunosc, repet, nu cunosc încă ce înseamnă pericolul comunist și cine sunt cei care conduc, pe față sau din umbră, conspirația comunismului mondial. Consider că importanța acestui raport stă mai ales în acest capitol”.

ales și înainte de toate — de a sili propriile trupe să lupte. Comisarii politici, ajutați de detășamente NKVD afectate fiecărei unități de front, imping trupele la atac sau rămân în spatele lor în retragere, impușcându-i pe cei care fug sau încearcă să dezerteze. Direcția politică a armatelor comuniste, ajutată de unitățile de poliție comunistă încadrate în armată, mențin o stare permanentă de teroare, chiar și pe front. Comisarii unităților, „politrucii” sau educatorii politici, cum li se zice încă, sunt de un sadism infiorător. Înarmați cu pistoale mitralieră, ei sunt gata să te ucidă înainte de a fi lovit de dușman.

Cadrele serviciului ECP ale armatei române au fost pregătite într-o școală anume creată lângă localitatea Breaza, județul Prahova, Valahia. Ca de obicei, în această școală nu sunt primiți decât membrii de partid.

ECP e un adevărat flagel pentru soldați. Timp de două ore zilnic ei sunt obligați să asculte minciunile „tovărășului educator”, care cauță să le demonstreze că regimul comunist e forma „cea mai fericită” de guvernare a societății, că Dumnezeu nu există, că familia e o povară pentru individ, că nimic nu e imoral când lucrezi pentru victoria comunismului etc., etc. Se încearcă să i se insufle soldatului ura fără margini împotriva a tot ce nu e comunist, ura de clasă, ura împotriva Occidentului /20/, „decadent” și împotriva întregii civilizații creștine. Soldații, care adesea nu știu nici să scrie nici să citească, sunt abrutizați cu lecturi de marxism leninism și cu teorii materialiste pe care nici „tovărășii educator” nu le înțeleg.

Ofițerul sau subofițerul ECP e un membru de partid fără carte și fără studii militare. El primește grade pentru merite politice și deține în fapt puterea în unitățile militare unde se află totdeauna în calitate de „comandant adjunct”. Un membru ECP nu depinde de comandanțul unității în care e plasat ci direct de centrala serviciului ECP. La cererea sa militari de carieră pot fi destituși sau transferați la alte unități, cu grade inferioare celor deținute în unitatea respectivă. ECP are fișe personale pentru fiecare ofițer și subofițer. În caz de război, ECP, împreună cu acesta numita „miliție a partidului”, devine un fel de armată în armată, cu puteri nelimitate în ceea ce privește armata regulată. ECP și „miliția partidului” încadrată în armată vor juca în războiul viitor același rol pe care l-a jucat POVR și NKVD în ultimul război în armata roșie. Se știe că în 1945 armata roșie dispunea de 36 mari unități NKVD, printre care 23 de divizii și 13 brigăzi răsăpindite în toate unitățile și puse în subordinea Direcției politice a armatei roșii de sub comanda evreului Lazar Mekhliss și a Direcției MVD de sub comanda lui Lavrenti Berescu Beria, de asemenea evreu. Serviciu ECP al armatei române și tot sub comanda unui evreu care se numește Walter, dar care e cunoscut sub pseudonimul de colonelul Roman. Ca și în armata roșie, aproape toți comisarii și „politrucii” făcând parte din ECP sunt evrei.

Deși nu sunt antisemiti și n-am făcut niciodată parte din vreo organizație fascistă sau profascistă /21/, am ajuns la convingerea imuabilă că comunismul nu e altceva decât un paravan în spatele căruia se ascunde dorința de dominare mondială a evreimii mondiale. Când afirm acestea mă intemeiez pe fapte și statistici care nu pot fi contestate nici de către evrei. Cel mult voi fi acuzat de fascism, căci o metodă sigură a comuniștilor și a sprijinitorilor lor secrete, folosită pentru a-i elimina pe cei care încearcă să arate ce se ascunde în spatele comunismului, este de a-i compromite taxându-i de fasciști miserabili. După teoria conspiratorilor comuniști, toți cei care nu sunt comuniști sunt, pe loc, ...fasciști.

Cei care văd în comunism primejdia de dominare slavă sunt cu totul greșiti. Conspirația comunistă internațională e condusă doar de evrei. Comuniștii neevrei sunt simple marionete, simple instrumente. Panslavismul și naționalismul au fost din nou revigorate de bandiții de la Kremlin numai pentru a însela poporul rus și popoarele slave cărora li se cere să lupte pentru înăsturarea comunismului mondial. Rușii sunt la fel de străini de comunism ca și ungurii, românii sau cehoslovaci. Comuniștii evrei, ascunși pretutindeni sub pseudonime, comit crime în numele popoarelor subjugate, inclusiv cel rus, și acest popor nu poate fi făcut responsabil de toate aceste crimi.

Aproape întreaga armatură de stat a URSS, ca și cea a sateliștilor, se află în mâna evreilor care și schimbă numele ca să nu fie identificați. Cei ce neagă aceste afirmații nu-și dau seama de realitate sau sunt ei însăși victimele propagandei comuniste sau ale propagandei camuflate făcătă de o parte a presei occidentale controlată de evrei care încearcă să înșeale opinia publică înfițîșând comunismul drept sinonim cu imperialismul rusesc⁸.

⁸ În continuare autorul înșiră o serie de personalități din cele mai diverse sfere, de origine evreiască, și care au evoluat în societate sub nume de imprumut. Am omis această parte întrucât se depărtează vădit de subiectul ce și-a propus. Am omis, deopotrivă, paragraful privindu-i pe comuniștii evrei care au condus diferite scotoare ale culturii și aparatului represiv din România în anii la care se referă autorul.

/32/ Poate că n-ar fi trebuit să fac aici o paranteză aşa de mare asupra comunismului, dar sper că acest raport va ajunge în mâinile unor oameni influenți; ei vor putea explica situația conducerilor occidentali care în momentul de față se încăpătânează să arunce doar asupra rușilor vina pentru dezastrel provocat de comunism.

/33/ Pentru a reveni la serviciul ECP al RPR, e de observat că în armată a reușit pe terenul propagandei să corupă momentan pe soldați, transformându-i în adepti ai regimului, dar îndată ce acești soldați se întorc acasă, în familiile lor care suferă atât, ei devin din nou dușmani implacabili ai „democrației”. Cu atât mai mult cu cât armata română e formată în proporție de 80% din țărani pentru care comunismul vrea să zică colectivism agricol, atât de puțin plăcut și acceptat.

Nu se cunoaște încă eficacitatea serviciului ECP al armatei în caz de război. Se pare doar că comisari evrei ai armatei române nu vor putea face din ECP un instrument la fel de puternic cum sunt POVR și NKVD-ul sovietic deoarece, pe de o parte sunt prea puțini și pe de alta nu pot conta nici pe români membri ai partidului communist din „miliția partidului”. Comuniștii români, ca și cei unguri, bulgari etc. și-au dat seama că prin comunism își distrug propria țară și nu mai sunt atât de dispuși să-i ajute pe groparii evrei să-și atingă telul.

/34/ Comisari politici români, recrutați din diviziile „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”, ca să servească în ECP, au fost deja îndepărtați din posturi și schimbăți cu comisari sovietici, trimiși în RPR drept „consilieri militari”. Motivul evident este că sovieticii nu mai au încredere nici măcar în cele două divizii comuniste ale lor, trimise de ei în România cu atâtă ostentație.

Chiar dacă armata română va fi încadrată de trupe sovietice, rezultatul nu va fi prea eficace, dat fiind că soldații vor avea grija să tragă asupra așa zișilor lor „tovărăși”, mai curând decât asupra soldaților Occidentului.

Sovieticii n-au încredere nici în comandamentul armatei RPR. În toamna anului 1949 toți comandanții români au fost dublați de „consilieri” politici. Chiar și ministrul de război are un „consilier”. Și aceasta desă Emil Bodnăras (Bodnarenko) e ucrainean, fost ofițer al armatei sovietice. N-ar fi de mirare dacă Uniunea Sovietică, „cu inima largă”, va oferi ca „dar” RPR pe mareșalul Malinovski, așa cum l-a dat Poloniei pe mareșalul Rokossovski.

Se poate constata o situație similară în celelalte armate ale țărilor satelite ale URSS.

/35/ Armata bulgară are efective de 145 000 de oameni, grupată în șapte divizii de infanterie, patru brigăzi blindate și un corp aerian cu două divizii aeriene și o divizie de parașutisti. Unitățile armatei regulate bulgare sunt grupate în două armate operative. Echipamentul e de proveniență sovietică în proporție de 85%. În urma evenimentelor politice din Bulgaria, care s-au soldat cu moartea suspectă a triumviratului comunist Dimitrov – Kostov – Kolarov, moralul armatei, care în 1947 părea a fi bun, acum e la fel de scăzut ca cel al armatei române. Dar guvernul comunist bulgar se sprijină pe armata Ministerului de Interne, cunoscută sub numele de „miliție populară”, care e o copie perfectă a NKVD-ului sovietic. „Miliția populară” are efective de peste 100 000 de oameni.

Pentru instruirea armatei regulate bulgare sovieticii au trimis un corp de 10 000 de specialiști.

Ungaria are o armată regulată de 96 000 de oameni, o armată a Ministerului de Interne de aproape 110 000 de oameni și gărzii patriotice formate din trei sau patru divizii.

/36/ Armata regulată e formată din:

– trei divizii de cavalerie

– trei divizii de infanterie

– două brigăzi blindate și o divizie aeriană cuprinzând o brigadă de aviație și o brigadă de parașutisti.

Armata Ministerului de Interne, cunoscută sub numele de „miliție” e o copie a NKVD-ului sovietic.

Într-unul din capitolele următoare voi da amănunte despre „gărzile patriotice”.

Se dă o mare importanță flotei dunărene a Ungariei.

Armata albaneză se ridică la 30 000 de oameni. Forțele polițienești sunt foarte dezorganizate. Singurul element care-l menține la putere pe Enver Hodjëa e detașamentul sovietic cu un efectiv de 10 000 de oameni.

Toată organizarea, instrucția, recrutarea etc. în armatele ungăre și bulgară se fac după regulamentele sovietice.

În ceea ce privește armata poloneză, ea e formată din 25 de divizii și cea cehoslovacă din 8 divizii. Cele două armate se bucură de o încredere și mai redusă din partea sovieticiilor pentru că în Polonia și Cehoslovacia – unde comunismul n-a reușit a impune de la început „democratizarea” armatei – nici rolul său de dezagregare n-a putut fi atât de adânc ca în Ungaria, România sau Bulgaria.

/37/ Dată fiind situația în care se află armatele regulate ale sateliștilor, e foarte probabil că Uniunea Sovietică, în caz de război, va trebui să conteze doar pe propriile forțe care — fără exagerare — sunt formidabile din punct de vedere numeric și material.

În toamna anului 1945 armata sovietică poseda 1249 unități operative mari, dintre care:

- 519 divizii de infanterie terestră
- 18 divizii de infanterie aeropurtate
- 23 divizii NKVD
- 18 brigăzi NKVD
- 91 divizii de cavalerie
- 24 divizii de artilerie independente
- 12 divizii pentru lansări de „katiușe”
- 5 divizii de parașutisti
- 75 brigăzi de infanterie motorizată
- 35 brigăzi de pușcași marini
- 32 brigăzi de schiori
- 2 brigăzi de vânători de munte
- 3 brigăzi de infanterie aeropurtată
- 1 brigadă de parașutisti
- 258 care de asalt (fiecare brigadă având /38/ 250 de tancuri)
- 38 brigăzi motomecanizate
- 43 brigăzi artilerie independentă
- 23 brigăzi pionieri
- 32 brigăzi artilerie anticar

Aviația posedă aproximativ 13 000 de avioane de tipul cel mai modern. Fără îndoială că actualmente forțele armate sovietice sunt mult mai mari și mai bine echipate, datorită imenselor resurse de care dispune Uniunea Sovietică. Cu toate acestea armata roșie poate fi comparată cu un colos cu picioarele de lut. Contra propagandei năcutoare de fiecare zi și de fiecare ceas, moralul soldaților roșii e foarte scăzut, cu atât mai scăzut după ce acești soldați au văzut diferența uriașă între viața lor infernală din Rusia sovietică și viața europeanilor. În timpul ultimului război, teroarea declanșată pe front de POVR, secondat de cele 23 de divizii și 13 brigăzi NKVD răspândite în toate unitățile militare, n-a fost pentru conducătorii de la Kremlin îndestulătoare spre a ține în mâna armata roșie. Ca să-i mențină moralul, banda lui Stalin a trebuit să recurgă la vechiul naționalism rusesc și la minciuni și promisiuni nesfârșite.

/39/ Soldații sovietici nu pot fi înselați în asemenea grad. Ei știu că naționalismul rusesc a fost un simplu truc propagandistic; ei știu că făgăduielile pentru o viață mai bună, făcute în timpul războiului, au rămas simple făgăduielii; ei mai știu că există o lume în care se trăiește de o mie de ori mai bine decât în „paradisul lor roșu”. Ei doresc să ajungă în această lume mai bună, nu s-o distrugă! Totul depinde de felul în care Occidentul va ști să speculeze dezastrul moral al armatei URSS.

Pentru moment comuniștii reușesc să acioneze mai vîrtos prin minciunile lor asupra armatelor occidentale decât ar putea-o face Occidentul găsind mijloacele de a aduce la cunoștință trupelor sovietice numai adevărul în ceea ce privește țările libere.

După toate aparențele, comandanțele armatelor occidentale n-au înțeles încă faptul că propaganda în războiul modern a devenit o armă la fel de eficace ca tunurile, tancurile și avioanele. Conducătorii occidentali nu-și dau seama că din clipă când unitatea morală, deja artificială, a armatelor comuniste va fi distrusă /40/, acestea nu vor mai reprezenta o forță de temut, chiar dacă din punct de vedere al efectivelor și al materialului ele reprezintă un potențial uriaș? Nu e lucru mai ușor în lupta anticomunistă decât să distrugi moralul armatei sovietice prin propagandă și să sporești în timp de pace prăpastia care există între oamenii politici civili din URSS și corpul ofițerilor armatei roșii. Războiul din Est n-a fost câștigat de Stalin, care nu este și n-a fost niciodată un stratég, ci doar un escroc politic intelligent. Războiul din Est a fost câștigat de mareșali ca Jukov, Malinovski, Voronov etc., care în momentul de față sunt puși la index de Biroul Politic din Kremlin. De ce? Pentru că Stalin și banda sa de comuniști civili se tem de prestigiul militarilor care ar putea răsturna regimul sovietic, cum a încercat Tukacevsky în 1937.

Militarii sovietici de carieră, pentru că există și militari creați din ordinul partidului printre funcționari de bancă, precum mareșalul Bulganin sau printre politicieni ca Stalin, adevărății militari sovietici știu asta, că sunt rău văzuți /41/ și nu le place ideea că poliția civilă a lui Beria îi supraveghează și că Biroul Politic le controlează treburile Stalin se teme în permanență de o lovitură de stat militară.

În clipa când corpul de ofițeri ai armatei roșii va fi corrupt de propagandă și trupele sovietice vor fi supuse unei campanii de propagandă permanentă și bine condusă, Biroul Politic de la Moscova va avea să se teamă mai mult de propria armată decât de cea a dușmanilor.

În cadrul pregătirilor militare ale Occidentului trebuie create:

- un serviciu de propagandă care să combată propaganda comunistă în rândul propriilor armate.

- un post militar de radio îndeajuns de puternic ca să fie bine auzit în Răsăritul Europei și în URSS, post care va trebui să transmită zilnic în limbile rusă, polonă, cehă, maghiară, română și bulgară, pe mai multe lungimi de undă, programe special concepute pentru armatele comuniste și în special pentru corpul ofițeresc al acestor armate.

/42/ Spre deosebire de masa populației civile, ofițerii armatelor comuniste posedă aparate de radio recepție, acești ofițeri fiind în general bine plătiți, spre a fi credinciosi regimului și din această cauză având posibilitatea să facă „lux” prin cumpărarea unui radio.

Vorbind corpului ofițeresc comunist de la militar la militar, acesta va putea cu ușurință fi corupt și desprins de civili comuniști care dețin puterea în stat și cărora ofițerii le datează ascultare.

Un post de radio militar și câțiva specialiști în propaganda anticomunistă vor aduce puterilor occidentale, în viitorul război, mai multe servicii decât toate bombele atomice și cele cu hidrogen.

De altfel bombardamentele atomice asupra teritoriului URSS — de care se vorbește atât — nu vor avea efectele scontate de occidentali nici din punct de vedere material, nici din cel moral.

Din punct de vedere material efectele bombardamentelor strategice asupra URSS vor fi aproape nule din cauza spațiului uriaș pe care sunt răspândite industriile Uniunii Sovietice și grație /43/ faptului că comuniștii au avut grija să scoată din orașe industriile vitale, aşezându-le în regiuni necunoscute și greu reperabile de aviație, cu atât mai mult cu cât apărarea antiaeriană pe teritoriul sovietic este excesiv de eficace.

Serviciul DCA de la Moscova, organizat în săpte cercuri concentrice, pe o rază de 24 de km, e înzestrat cu cele mai bune instalații de radar, cu o eficacitate de 90%. Al cincilea cerc antiaerian — pornind din exterior — e aproape de nepătruns.

La ora actuală sovieticii au o rachetă teleguidată numită „Andriușa pământ”, care are o eficacitate distractivă de 99,5% împotriva avioanelor ultrarapide care zboară la peste 10 000 de m înălțime; și pentru avioanele supersonice de tip V 2 sovieticii au „super Andriușa” — racheta radioghidată, a cărei eficacitate depășește 50%. Deci, e foarte problematic dacă bombele occidentaliilor vor putea măcar ajunge deasupra obiectivelor cunoscute din URSS.

Nu trebuie uitat că și în cazul că s-ar putea executa /44/ un bombardament masiv asupra unor ținte bine cunoscute, eficiența lui nu va putea fi, în orice caz, prea mare.

Bombele anglo-americane au reușit să distrugă orașele germane în timpul ultimului război dar chiar statisticile publicate de Aliați după război arată că în ceea ce privă bombardamentele masive suferite de Germania, pierderile înregistrate de ea au fost relativ mici, adică:

Industria de război	12%
Industria grea (metalurgie, cărbune)	16%
Industria chimică	19%
Populația germană	0,6%

Procentajul acestor pierderi scade la cel puțin un sfert în cazul bombardamentelor asupra URSS și aceasta numai dacă ținem seama de imensitatea spațiului.

În ceea ce privește efectul moral pe care l-ar putea avea un bombardament atomic asupra Uniunii Sovietice, el ar fi contrar celui scontat de occidentali. A bombardă orașele sovietice aceasta înseamnă să ucizi o populație de sclavi, care așteaptă războiul ca să scape de comunism.

/45/ Rezultatul moral va fi exact acela la care a ajuns comportamentul nemților față de populația civilă din teritoriul ocupat în URSS. Dacă nemții s-ar fi purtat bine cu civili sovietici — care-i așteptau ca pe eliberatori — aceștia le-ar fi dat un ajutor total împotriva comunismului care e urât de marea masă a populației Uniunii Sovietice. Comportamentul brutal al nemților a revoltat populația civilă rusă care — înșelată în speranțele ei — s-a constituit în trupe de partizani pe căile de comunicații ale armatei germane și, mai târziu, a format o rezervă uriașă de carne de tun pentru armatele comuniste, numai ca să se răzbune pe cei care, în loc de libertate și viață, le-au adus teroarea și moartea.

Bombardarea și distrugerea orașelor sovietice înseamnă a oferi un „atout” comuniștilor care pot specula imediat în favoarea lor moartea civilor nevinovați, cerându-le soldaților armatei roșii să lupte pentru răzbunarea părinților lor care au fost /46/ omorâți.

. Popoarele subjugate doresc războiul ca să scape de comunism; ele doresc să se afle sub protecția armatelor occidentale, dar nu vor să moară sacrificeate. Dacă e vorba să fie ucise prin bombardamente masive, înainte de a fi eliberate, atunci preferă să se solidarizeze cu comuniștii ca să-și apere sclavia, cum a făcut-o, în ultimul război, poporul rus.

„Bombardamentele asupra Germaniei au desolidarizat poporul german și armata germană de Hitler. Bombardamentul asupra orașelor sovietice va solidariza popoarele și armata sovietică cu Stalin.

Singurul lucru pe care-l poate face aviația occidentală — cu rezultate pozitive — e de a distrugă comunicațiile URSS, împiedicând în acest fel deplasările de trupe și de materiale sovietice. Comunicațiile sovietice sunt rare față de suprafața URSS și distrugerea lor poate inobișnui complet deplasarea armatelor și arovizionarea comunistă.

/47/ În locul unei ultra puternice aviații de bombardament la mare distanță, puterile occidentale ar face mai bine să creeze armate puternice de uscat, capabile să reziste în Europa și în Asia la avalanșa sovietică căci altfel comuniștii nu vor avea nevoie nici de 50—60 de zile ca să silească armatele occidentale să se refugieze în Africa și America.

Uniunea Sovietică nu poate fi înfrântă prin aviație ci printr-o armată de uscat. Uniunea Sovietică va fi învinsă când teritoriul său va fi ocupat metru cu metru de trupele occidentale. Până atunci — o sută de ani de bombardamente nu vor distrugă spațiul comunist.

Trebuie să se înțeleagă că o armată și un regim revoluționar de tip comunist nu pot fi distruse printr-un război condus cu aceleasi metode ca războiul împotriva Germaniei sau Japoniei. E necesar ca armatele occidentale să disponă de servicii de propagandă pentru front, care prin /48/ afișe aruncate în linile dușmane și prin megafoane puternice, așezate în pozițiile cele mai apropiate de inamic — spre a fi mai bine auzite de trupele comuniște — să-i împingă pe soldați comuniști încontinuu la dezertare, să se predea, să-i împuște pe comisarii politici, să împuște pe membrii poliției comuniște de pe front (NKVD), să nu respecte ordinele, să tragă în aer etc. Pe front trebuie combătută propaganda făcută de comuniști în rândurile propriilor lor armate. Un megafon pus pe linia frontului face, în anumite împrejurări, mai mult decât numeroase mitraliere. Din moment ce în timp de pace există soldați și ofițeri sovietici care fug în Occident, fără a avea nici o garanție în față lor, afară de libertate, în mod cert, în vreme de război, oricine va fi fericit să părsească armata comunistă, unde e supravegheat și terorizat de NKVD și să treacă la occidentali, dacă e chemat și dacă i se promite o viață umană de prizonier — nu asenărătoare celei la care au fost supuși prizonierii sovietici în Germania.

/49/ În armata roșie megafoanele pentru front există de mult timp și numeroși soldați europeni s-au lăsat convinși să treacă linia frontului la sovietici — fără să poată să-și așteptă lagărele de muncă forțată.

Vor trebui aruncate afișe din avion în toate teritoriile controlate de comuniști, afișe prin care populația civilă va fi indemnitată să saboteze producția agricolă și industrială, să distrugă căile de comunicație, să nu asculte de comuniști, să provoace dezordini etc.

În serviciile de propagandă ale armatelor occidentale trebuie folositi oameni care cunosc comunismul din experiența proprie și nu din auzite și aceștia nu pot fi recruitați decât dintre foștii combatanți de pe frontul antisovietic, sau printre refugiații politici scăpați din URSS sau din țările satelite.

Fără un puternic serviciu de propagandă, armatele occidentale nu se pot considera a fi armate moderne /50/, soldații lor vor deveni victime ale propagandei comuniște făcută de propagandisti de front ai armatelor roșii, ca și prin partidele comuniște locale care, în loc să fie distruse, sunt și rămân libere să facă ce vor în Occident.

Servicii identice cu POVR sovietic și cu ECP din armata română sunt la fel, în plină activitate, în celealte armate comuniște din Estul Europei.

9. Serviciul de informații (Biroul II al armatei).

Serviciul de informații al armatei RPR, analog Biroului II al Statului Major francez sau lui *Intelligence Service*, a fost complet reorganizat după modelul lui *Razviedoupr* (Serviciul de informații al armatei roșii). Direcția acestui serviciu al armatei române e deținută de maiorul Stamatiade, român de origine greacă, ofițer de Stat Major, membru al partidului comunist și fost elev al școlii comuniște de război.

Deși e bine organizată /51/, activitatea Biroului II al armatei RPR e restrânsă mai curând la contra spionaj, din cauza lipsei personalului specializat și care să se poată bucura de încredere pentru serviciul de spionaj extern.

De fapt, serviciul de spionaj al armatei roșii e îndeajuns de vast și de bine organizat pentru a nu avea nevoie de informații culese de serviciile respective ale armatelor din Estul Europei.

În timpul ultimului război *Razvedoupr* avea trei rețele principale de spionaj: una în Elveția, alta în Italia, a treia în Japonia.

Rețeaua instalată în Elveția n-a fost descoperită de poliția federală decât la sfârșitul războiului. Avea un nume simbolic: *Capela roșie* (*Rote Kapelle*) și era condusă de un ungur numit Rado, care a reușit să obțină informații militare de importanță capitală pentru sovietici /52/ printre care: copia procesului verbal al conferinței generalilor germani din ziua de 29 aprilie 1941, conferință la care s-a hotărât organizarea exploatarii economice a Uniunii Sovietice după înfrângerea ei – desi războiul nu începuse încă.

A doua rețea de spionaj a *Razvedoupr*, condusă de un comunist polonez, colonel al armatei roșii, numit Uzdanski, a lucrat în Nordul Italiei și avea ca punct de întâlnire salonul unei contese, prietenă intimă a Clarettei Petacci, amanta lui Mussolini. Acest salon era, evident, frecventat de tot felul de demnitari fasciști de la care se puteau culege informații prețioase.

Rețeaua sovietică de spionaj din Japonia, cunoscută sub numele de „Rețeaua Sorge” și condusă de colonelul Makov, reușise /53/ să-și plaseze informatorii în anturajul direct al președintelui Consiliului de Miniștri, al ministrului de Război, al șefului Statului Major ca și în cel al Admiralității.

Rețeaua japoneză a reușit, prin intermediul unei gheieșe, să intercepteze o conversație între Matsouka și prințul Kanin, unchiul împăratului Japoniei, conversație datorită căreia sovieticii au aflat că germanii vor începe atacul împotriva URSS la 20 iunie 1941. Atacul s-a produs cu două zile întârzieră.

Paralel cu serviciile militare de informație, statele comuniste dispun de un puternic serviciu civil de informații. Ambasadele comuniste sunt în același timp centre puternice de spionaj. Membrii lor sunt spioni, începând de la portar și până la ambasador.

Spioni ai ambasadelor sovietice sunt plasați de INO, secția pentru străinătate a MVD (Serviciul sovietic al securității statului). Victor Gubicev, spion capturat în America, fusese un agent al INO.

Statele satelite ale sovieticilor au și ele servicii similare INO, aparținând Ministerului de Interne și Ministerului Afacerilor Externe.

Guvernul comunist român întreține spioni în toate ambasadele, legațiile și consulatele pe care le are în Occident. Cazul spionului evreu Solomon Wietzman, care lucra în Elveția pentru guvernul român, sub numele românesc de Solvan Vițianu, până a fost descoperit de poliția federală, e îndeajuns de concluzant. Un alt evreu, numit Harry Feiner, face spionaj pentru guvernul comunist de la București, în America, fără a fi cu nimic inopportunat de autoritățile americane. Se află acolo sub numele de Făinaru, atașat de presă al legației române la Washington.

În ceea ce privește serviciul militar de informații, atașații militari aparținând ambasadelor comuniste lucrează sub conducerea acestui /55/ serviciu. Atașații militari sunt spioni oficiali ai țărilor comuniste, tolerați din prostie de țările occidentale.

II. Armata Ministerului de Interni.

Ministerul de Interne al guvernului comunist de la București are la dispoziția să o armată cu efective mai mari de 200 000 de oameni, adică o dată și jumătate mai mult decât efectivele fixate prin Tratatul de pace pentru armata regulată. Ca să înceleze Occidentul, armata Ministerului de Interne a fost botezată de comuniști „poliție” sau „miliție”. De fapt, poliția propriu zisă, care e cuprinsă în această cifră, are numai 64 000 de oameni. Restul efectivelor se repartizează astfel:

83 000 oameni, miliția partidului comunist

34 000 oameni, jandarmerie *

28 000 oameni, grăniceri

Armata Ministerului de Interne e folosită /56/ în momentul de față împotriva mișcării anticomuniste din România, devenită în ultimul timp îndeajuns de puternică.

După informațiile pe care le-am primit de curând, această mișcare, organizată mai ales în Munții Carpați, grupează cam 80 000 de oameni, împărțiti în 11 grupe de rezistență, dintre care opt în Carpații Meridionali, în bălțile Dunării și ale Prutului, sub conducere generalului Corneliu Dragalina; două sub conducerea generalului Aldea, având sfera de acțiune, una în Munții Apuseni și alta în Munții Maramureșului; și ultima, comandată de generalii Sterea și Drăgan, se află în regiunea muntoasă a Bucovinei și Moldovei de Nord.

* În rezumat: „Jandarmerie comunistă de la sate”.

Comuniștii nu dău absolut nici o informație despre luptele dintre mișcarea anticomunistă și trupele guvernamentale, deoarece vor să creeze impresia că în țările subjugate de ei toată lumea /57/ e „mulțunită” și că nu există nici un fel de mișcare de rezistență. Doar procesele care au avut loc, repetat, în cursul anului 1949 și care s-au terminat, toate, cu condamnări la moarte, dovedesc că în RPR nu e „liniște”.

Cei 83 000 de oameni din „miliția partidului” sunt organizați în așa numitele „brigăzi mobile”, foarte bine echipate cu material și armament sovietic. „Brigăzi mobile” se găsesc la București, ca și în toate orașele mari ale României, de unde se pot deplasa rapid în oricare direcție, având la dispoziție mașini și motociclete.

Armata Ministerului de Interne posedă rețele telegrafice speciale, ca și numeroase posturi TFF de emisie-recepție.

În ultimul timp, guvernul comunist s-a văzut silit să mărcască efectivele cu încă patru noi regimenter de „brigăzi mobile”.

Burău Tescovici, ministru de Interne, cunoscut sub pseudonimul de Teohari Georgescu /58/, folosește toate aceste forțe spre a menține poporul român sub un regim de teroare greu de imaginat pentru Occident.

Toate instituțiile de stat, inclusiv școlile și bisericile, toate căile de comunicație (feroviare, rutiere, fluviale, aeriene), toate localurile publice și toate casele particulare sunt sub strictă supraveghere permanentă a armatei Ministerului de Interne. Pentru a avea un control complet al populației buletinele de identitate se schimbă des. Muncitorii au carnete speciale în care „miliția partidului” notifică periodic despre purtarea politică a posesorului. Poliția propriu zisă și mai ales „miliția partidului” apreciază vigilența muncitorilor și atașamentul lor față de regimul comunist.

Armata Ministerului de Interne al RPR e reproducerea perfectă a armatei Ministerului de Interne sovietic, cunoscută azi sub numele de MVD.

În ceea ce privește paza frontierelor, trebuie precizat că guvernul comunist de la București dispune de efective cu 40% superioare celor din 1938, cu toate că frontierele dinspre URSS și Bulgaria nu-s păzite decât foarte superficial.

/59/ Cei 28 000 de grăniceri sunt grupați în majoritate pe frontiera ungurească, deoarece controlul pe frontiera iugoslavă e deținut de armata sovietică din România.

Sarcina principală a corpului de grăniceri e de a impiedica fuga din România a persoanelor persecutate de comuniști. În acest scop o zonă de control, lată de nu mai puțin de 30 km, a fost creată pe frontieră. Orice persoană care locuiește în această zonă are un permis special, cu semnături secrete, cunoscute doar de grăniceri, aceasta pentru ca oricine s-ar găsi în aceste regiuni de frontieră, cu intenția de a părași clandestin România, să fie ușor identificat. În ciuda acestor efective mari, de curând au mai fost create trei regimenter de grăniceri, plasate pe frontieră de Est /sic!/ a României.

/60/ Efectivele armatei Ministerului de Interne au fost mărite în ultimul timp cu câteva batalioane de „miliție de munte”, formate din trupe comuniste special antrenate pentru luptă în munți împotriva partizanilor anticomuniști. S-au creat, de asemenea, așa numitele „unități de pază navală”, care trebuie să lupte contra partizanilor anticomuniști care-și au sfera de acțiune în lacurile și smârcurile Dunării și să păzească malul Mării Negre.

Armata Ministerului de Interne al RPR are actualmente, de asemenei, patrule de aviație, distribuite în fiecare prefectură. Avioanele sunt în majoritate de tip IAR.

În caz de război, o parte din cei 83 000 de oameni aparținând „miliției partidului” va fi încadrată în armata regulată pentru a juca în această armată rolul avut de NKVD /61/ în armata roșie. Pentru moment „miliția partidului” e în fază de organizare și e foarte probabil că în cele din urmă cea mai mare parte a membrilor partidului comunist vor fi încadrați în ea, o altă parte a membrilor partidului comunist vor trebui să formeze cadrele gărzilor patrioticice recent constituite în RPR.

„Miliția partidului” e cea care organizează distrugerile masive când se retrag armatele comuniște. De altfel bolsevicii pretind că „un bun comunist e în același timp un bun incendiator”. „Miliția partidului” organizează dinainte apărarea orașelor amenințate de trupele dușmane, mobilizând în acest scop întreaga populație civilă și în special pe muncitori.

Leningradul a fost în mare parte apărat de luptători civili recrutiți de „miliția partidului”, la ordinul lui Jdanov. În jur de 300 000 de muncitori și cetățeni ai orașului, prost înarmați dar supravegheati de NKVD /62/ au făcut față atacurilor germane alături de 100 000 de soldați și marinari. Miliția partidului comunist păzește comunicațiile armatei și înlesnește aprovisionarea frontului. Din aceste motive nu trebuie subestimată importanța ei. Ca să fie cât mai credincioasă cu putință, întreaga armată a Ministerului de Interne e plătită cu salarii enorme în comparație cu cele pe care le primesc muncitorii sau funcționari obișnuiți. Un așa

zis „milițian” cu gradul de soldat primește un salariu lunar de 12 000 lei, plus hrana și locuință, în vreme ce un lucrător obișnuit primește maximum 5 000 lei, fără nimic altceva, iar un inginer maximum 8 000 lei.

Desigur că atât de bine plătiți și în plus stimulați continuu de evrei, care formează 100% din cadrele armatei Ministerului de Interne, aşa zisii „milițieni” sunt în stare să-și ucidă proprii părinți. Apoi armata Ministerului de Interne e supusă unei propagande /63/ permanente care face din ea o organizație criminală, gata să execute orice ordin al guvernului.

Pentru faptul că partea cea mai importantă a acestei armate adică „miliția partidului” nu poartă uniformă, e mai primejdioasă, deoarece membrii ei, răspândiți pretutindeni, nu pot fi recunoscuți.

Armata Ministerului de Interne e mai însemnată decât armata regulată a RPR. De aceea occidentalii nu trebuie să-i ignore cumva existența.

III. Gărzile patriotice¹⁰.

Recent constituite în România și Ungaria, gărzile patriotice sunt copia celor sovietice care în timpul ultimului război au acționat în spatele frontului german în Răsărit distrugând comunicațiile și coloanele de aprovizionare.

Efectivele partizanilor sovietici care făceau „gherilă” în spatele frontului german au fost cam de 1 500 000 de oameni, răspândiți în păduri, mlaștini etc.

/64/ Buna organizare a armatei de partizani o face să fie foarte eficace. Bine înarmată, cu mitraliere ușoare, puști mitralieră și carabine automate, armata sovietică de partizani a fost dotată în ultimul timp și cu tunuri de 76 mm – afară de material de război de tot felul capturat de la germani. Avioane ușoare de tip U 2 asigurau în timpul războiului legătura între unitățile de partizani. Detașamente speciale punea mine, bombe cu efect întârziat și capcane pentru tancurile ușoare din baloturi de sărmă ghimpătă și grenade anticar. „Partizanii” sovietici au pricinuit mari greutăți și pierderi Wehrmachtului.

După statisticile biroului de operaționi al armatei roșii, statistici care, evident, trebuie privite cu oarecare rezervă, cam 20–25% din trenurile de aprovizionare ale armatei germane /65/ nu mai ajungeau la destinație începând din 1942 din cauza activității partizanilor. În 1943 proporția ar fi atins 30%.

Partizanii erau organizați chiar sub formă de infanterie, care însoțea corpurile de blindate ale mareșalului Rotmistrov și ale generalului Bogdanov. Valurile de blindate sovietice înaintau uneori prea repede pentru ca infanteria să le poată urma deaproape. Mareșalul Koniev a luat legătură cu generalul Bielov, care comanda trupele de partizani în spatele frontului german pe Nipru, și s-a hotărât ca tancurile să fie însoțite de partizani din fiecare regiune. Așa sovieticii și-au făcut rost de o infanterie locală, ceea ce a degajat unitățile lor motorizate și le-a înlesnit transporturile.

În timpul luptei de la Kaniev brigăzile 43, 76 și 22 de partizani au ajutat trupele de pe front să cucerească orașele Komarovka și Giurgeni, unde a fost distrus Statul Major al armatei a 8-ă germane.

În primăvara (anului) 1944, atunci când infanteria sovietică nu putea urma formațiunile /66/ de tancuri, din cauza noroiului, singura infanterie care a participat la lupte, odată cu tancurile, a fost cea a partizanilor. O parte din formațiunile de partizani a fost încadrată în armata regulată, în 1944, umplând uriașele goluri pe care războiul le făcuse în rândurile comuniștilor. „Trupele de soc” sovietice care au luat parte la trecerea Vistulei, a Oderului și în fine la asaltul Berlinului și al Breslau-lui au fost formate mai ales din partizani. Acestea se specializaseră mai cu seamă în manevrarea armelor antitanc și luptau chiar împotriva tancurilor grele germane de tip „Tigru”, „Panzer” și „Leopard”. Partizanii au fost adversarii cei mai teribili ai tancurilor ușoare germane, pe care le-au distrus în număr mare în spatele linilor germane.

Centrul de instruire pentru cadrele gărzilor patriotice ale RPR se află în Transilvania, la Făgăraș. Comandantul acestui centru e colonelul Ioan Almăjanu, dar în realitate comandanțul e deținut de ofițeri sovietici.

/67/ „Gărzile patriotice” ale RPR sunt formate, în proporție aproape egală, din bărbați și femei. Nu au uniforme. Membrii lor primesc o instrucție specială pentru a deveni buni luptători de gherilă. Un eșalon de 3 000 de comuniști făcând parte din gărzile patriotice au defilat la 23 august 1949 pe străzile Bucureștilor. În caz de război, gărzile patriotice vor fi formate din toți bărbații și femeile membri ai partidului comunist care nu vor fi încadrați la alte arme. Tineretul comunist, organizat în același fel ca organizația de „pionieri” creată în Româ-

¹⁰ În text: „L'armée des partisans”.

nia în 1949, va da, de asemenei, un mare număr de luptători de ambe sexe pentru gărzile patriotice. Datorită faptului că în această armată pot fi încadrate persoane de orice vârstă și de ambe sexe, capabile să poarte arme, efectivele gărzilor patriotice vor putea depăși efectivele celorlalte două armate luate împreună. Dar cum gărzile patriotice sunt destinate să lupte împotriva căilor de comunicații dușmane și foarte problematic dacă guvernul comunist va putea /68/ vreodată să le folosească. În momentul când ele vor rămâne, eventual, în teritoriul ocupat de forțele occidentale, gărzile patriotice se vor descompune de la sine, deoarece comuniștii români care le formează, inclusiv cadrele, nu-s comuniști fanatici, ci mai curând membri de partid de nevoie sau tineri atrași de minciunile propagandei sovietice. În momentul de față, gărzile patriotice din România sunt puse tot la dispoziția Ministerului de Interne care le folosește în lupta împotriva mișcărilor anticomuniste.

În interiorul acestei armate au fost create așa numitele „celule”, al căror rol este să se infiltreze în grupurile anticomuniste pentru a le divulga mai apoi. Spre a păstra secretul asupra acestor „celule”, toți luptătorii anticomuniști care au fost făcuți prizonieri sunt judecați cu ușile închise, presa neanunțând decât lista cu cei condamnați.

S-ar părea că aceste armate create în România și Ungaria ar putea fi folosite într-o eventuală acțiune împotriva lui Tito, cu toate că /69/, personal, sunt convins că toată cearta între Tito și Kominform este o simplă înșelătoare.

Trei divizii de „luptători partizani” unguri, adică diviziile „Tancsics”, „Rakosi” și „Zalța Mate” sunt concentrate pe frontieră ungaro-iugoslavă, adunate lângă divizia blindată „Petőfi”. Aceasta, ajutată de 11 divizii blindate sovietice, dintre care: două în Bulgaria, cinci în România și patru instalate la Pecs, Mohács, Baja și Szeghed în Ungaria, ar trebui să întreprindă un eventual atac contra lui Tito. S-ar părea că în același sens sunt organizate în „unități de asalt” rămășiștele grecilor rebeli refugiați în România și Ungaria.

Împotriva acestei forțe Tito poate opune o armată de cel puțin 650 000 de oameni, formând patru armate de trupe combatante. Fiecare dintre aceste armate e formată din șase divizii de infanterie și o divizie motomecanizată. Cadrele armatei iugoslave sunt tinere și bine organizate. Armata iugoslavă e mai bine echipată decât cea a vecinilor săi. Tot materialul de război luat de la nemți în timpul său „campaniei de eliberare a Balcanilor” a fost cedat lui Tito. În consecință, armata lui Tito e echipată în proporție de 65% cu material de război german. Trebuie adăugat că RPR a contribuit din plin la înarmarea Jugoslaviei; din ordinul Moscovei ea a trebuit să cedeze lui Tito 80% din materialul său de artilerie, din cel de transmisiuni și din materialul special pentru operațiuni în munte. Acest material a fost dat Jugoslaviei cu titlu de compensație pentru armamentul pe care aceasta l-a furnizat partizanilor lui Markos în Grecia.

Tito n-aure milioace aero-navale. Aviația lui e mediocru, în ceea ce privește numărul de aparate ca și calitatea lor. Avioanele sunt învechite, neputând fi folosite nici pentru operațiuni defensive. La fel flota militară jugoslavă fluvială e inferioară celei a adversarilor ei.

In schimb moralul trupelor e excelent și în plus Tito dispune, de asemenei, de o poliție bine organizată, capabilă să asigure spatele armatei împotriva eventualelor turburări provocate de partizanii Kominformului.

/71/. Comandanțele armatelor occidentale nu trebuie să facă abstracție de „armatele de partizani” formate azi în URSS, în RPR și în Republica Populară Ungară, armate care curând vor fi create și în alte state comuniste. Planurile complete pentru lupta împotriva partizanilor comuniști trebuie pregătite din timp, avându-se în vedere, în special, crearea rapidă a unei armate de contrapartizani, recrutați printre persoane din fiecare țară, după modelul armatei lui Vlasov, creată de nemți în URSS în timpul războiului.

Am ținut să adaug câteva observații personale, afară de amănuntele asupra organizării actuale a forțelor armate ale RPR, deoarece cred că, în planurile lor, comandanțele occidentale pierd din vedere unele realități de care nici germanii n-au ținut cont atunci când au declarat război URSS.

Sunt convins că războiul între URSS și lumea liberă e inevitabil. Comunismul va trebui să fie zdorbit definitiv sau el se va impune lumii întregi. Lumea liberă are de ales între un război /72/ declanșat cât mai repede posibil pentru distrugerea comunismului ori dispariția ei.

Deși nu sunt nici militar, nici om politic, nici o personalitate cunoscută, cred că va trebui să se țină cont de ce am spus în acest raport, deoarece, în afara datelor controlabile, el conține, deopotrivă, un studiu obiectiv asupra armatelor comuniste și asupra comunismului în general.

Sper, prin urmare, că raportul meu va încăpea pe mâna unor oameni care vor să-l aprecieze.

II

RĂSPUNS LA CHESTIONAR

Răspund în parte la chestionar bazându-mă pe amănuntele culese printre refugiați (amănuțe pe care eu însuși le privesc cu oarecare rezervă) și pe câteva date pe care le-am avut de la ofițerul român care a plecat în Australia.

1. Titularii posturilor de comandant aeronautic, șef de Stat Major, comandant adjunct politic.

Întregul Comandament al armatei RPR este în mâna așa zișilor „consilieri militari” sovietici, deoarece ofițerii români nu se bucură de increderea regimului nici când sunt membri ai partidului comunist. Chiar Emil Bodnăraș (Podnarenko), ministru de Război al RPR, care în realitate este ucrainean, a fost dublat în cursul anului 1949 de un „consilier” sovietic.

Titularii români ai posturilor militare importante sunt păstrați doar ca simple marionete și numele lor, afară de faptul că n-au nici o valoare, nu pot și niciodată cunoște în mod precis deoarece acești titulari sunt în continuu transferați de la o unitate la alta.

Comandantul politic al armatei române este un evreu Walter, cunoscut sub pseudonimul de Colonelul Roman.

2. Organizarea teritorială. Numărul regiunilor și delimitarea lor.

Actualmente România este împărțită în trei regiuni militare în care sunt plasate cele trei armate operative care formază armata regulată română. Nu sunt în măsură să dau delimitarea exactă a regiunilor dar după informațiile pe care le-am putut culege aceasta ar fi următoarea:

Regiunea a I-a, Valahia și Oltenia

Regiunea a II-a, Dobrogea, Moldova, Bucovina de Sud

Regiunea a III-a, Transilvania, Maramureș, Crișana și Banat.

Ca organizare teritorială regiunile și cercurile de recrutare au fost înlocuite cu așa zile „comisariate” de recrutare. Delimitarea regiunilor de recrutare a rămas, pentru moment, aceeași.

3. Titularii rîmdătoarelor posturi: comandantul diviziei aeriene, comandantul adjunct, șeful de Stat Major al diviziei aeriene.

Înțâi, nu există divizie aeriană ci un corp aerian format din trei divizii aeriene și o divizie de parașutiști.

În ceea ce privește titularii posturilor de comandă, răspunsul e același ca la chestiunea nr. 1.

4. Regimentele sunt formate din două sau trei escadrile și escadrilele au șapte sau 12 avioane?

Regimentele sunt formate din trei escadrile de căte nouă aparate fiecare.

5. Cele două brigăzi aeriene există în realitate? 1. Brigada București, grupând regimentele 1 și 4; 2. Brigada Turda, grupând regimentele 2 și 3?

Da. Dar mai sunt încă patru alte brigăzi aeriene la Timișoara, Oradea, Craiova și Iași care n-au fost încă dotate cu toate aparatele de care au nevoie.

6. Unde s-a ajuns cu reorganizarea aviației române eşalonată pe trei ani? Au fost efectiv create toate formațiile prevăzute în 1949?

Întreaga reorganizare a armatei române, eşalonată pe trei ani, a fost aproape terminată în urma accelerării ritmului pregătirilor de război ale tuturor țărilor comuniste. Toate unitățile a căror înființare a fost prevăzută pentru anul 1949 au fost create, dar le lipsește personalul navigant de incredere, dat fiind că aviatorii români fug din România îndată ce pot urca într-un avion cu o rază mai mare de acțiune și posedă benzina necesară. A fugit din România până și avionul Președintiei Consiliului de Miniștri de la București, pilotat de un căpitan de aviație român care a sosit acum câteva luni pe aerodromul din Constantinopol.

Avioanele livrate de sovietici armatei române sunt învechite și intr-un eventual război nu vor putea fi folosite decât ca avioane de legătură și de recunoaștere. Aeroporturile militare sunt în mare parte echipate cu material german demodat. În general toate aeroporturile militare folosite de aviația română și germană în timpul ultimului război sunt actualmente utilizate de aviația sovietică și de aviația militară română. Aeroportul principal al aviației sovietice în România se află la Buzău, fiind construit în 1944, în timpul ostilităților.

7. Primul regiment de Vânători a fost triplat; unde se află al treilea grup?

Întregul regiment de aviație de vânătoare se află la București. Pipera este aeroportul principal al aviației militare române. Aeroportul de la Târgșor, lângă Ploiești, e folosit de aviația sovietică, ca și toate aeroporturile din zona petrolieră. La Câmpina, județul Prahova, se află o școală de zbor cu și fără motor a aviației române.

8. Al doilea regiment de Care de asalt a fost mutat de la Brașov la Galați?

Nu. Regimentul se află la Târgoviște, județul Dâmbovița, în Muntenia. La Galați sunt unități blindate sovietice.

9. Informații referitoare la uniforme și insignele aviației române.

Nu sunt în măsură să dau amănunte precise. Menționez doar că uniforma armatei române a fost complet schimbăță și înlocuită cu uniforme, grade și insigne aproape identice celor sovietice. Numai culoarea uniformei e deosebită, rămânând tot kaki. În decembrie 1949 s-a schimbat până și insigna RPR de pe chipurile soldaților cu steana roșie sovietică..

10. Mai sunt în serviciu avioane vechi germane sau italienești de tip Savoia 79 B, Ju 88, Heinkel 111, Henschel 129, hidroavioane Savoia-Marchetti?

Nu. Există doar avioane de transport Junkers 87 cu trei motoare, avioane de legătură Fiseler Stork, cele două tipuri de fabricație germană, ca și avioane de vânătoare Messerschmidt germane.

11. Depozite de benzină și depozite de muniții. Cantitatea și calitatea materialului depozitat.

Depozitul principal de benzină al armatei române și al celei sovietice în România e lângă localitatea Fieni, în Nordul județului Dâmbovița, Muntenia. Depozitul este format din rezervoare uriașe săpate în munte, betonate în așa fel încât sunt la adăpost de orice atac aerian. A fost construit de nemți în timpul ultimului război.

Un mare depozit de muniții și armament ușor se află în pădurea de lângă localitatea Comișani, la cca 60 km NV de București. Armamentul și munițiile depozitate acolo în cantități considerabile sunt de fabricație germană. Depozitul însuși a fost construit, în mare parte, de germani.

În general toate fostele depozite ale armatei române și germane din timpul ultimului război sunt actualmente depozite ale armatei sovietice și ale armatei RPR. Poziția lor trebuie să fie cunoscută de vreme ce au fost întâia bombardamentele anglo-americane, între 5 aprilie și 23 august 1944. Depozite noi n-au fost construite. Depozite de bombe pentru aviația română de bombardament nu există. Aviația română de bombardament nu are încă aparate. Singurul depozit de bombe e cel al aviației sovietice de la Buzău.

12. Informații asupra bugetului militar al României.

Am dat aceste informații în rezumatul raportului asupra forțelor armate ale RPR¹.

13. Informații asupra bugetului aviației civile.

Întreaga aviație civilă a României e cuprinsă în societatea mixtă TARS (Transporturi aeriene româno sovietice). Bugetul aviației civile se confundă cu cel al societății TARS în serviciul căreia lucrează aproximativ 30 de avioane bimotor de pasageri de tip „Dakota” de licență sovietică, „cumpărate” de statul român, deși beneficiile societății le iau sovieticii. De fapt societatea e unul din „sovrom”-urile prin care e exploataată România.

¹ Vezi mai sus, nota 4.

14. Producția următoarelor uzine: Atelerele ASAM la de București, Galați, Craiova, Iași, Mediaș; Societatea Prerom de la București, Societatea Semat de la Oțopeni.

Nu pot să dau nici o informație precisă despre producția acestor uzine. Nu se pot obține de la refugiați cifre privind producția.

15. Valoarea intervenției sovietice în România.

Nu se poate vorbi doar de o „intervenție” sovietică în România din moment ce Republica Populară Română a fost aproape redusă la condiția unei simple republici sovietice. Sovieticii sunt complet stăpâni pe situația în România. Guvernul comunist de la București e format, în mare parte, din foști cetățeni ai Uniunii Sovietice, printre care citez pe: Ana Pauker, Emil Bodnăraș, Vasile Luca, Iosif Chișinăușchi, Chivu Stoica, etc. Armata română se află sub conducerea așa numiților „consilieri militari” sovietici. Întreaga armatură de stat ca și aproape toate posturile administrative importante sunt în mâna evreilor, foști cetățeni sovietici care au fost trimiți în România ca „refugiați”. 100% din principalele posturi ale Siguranței Statului, Serviciului Secret și miliției partidului sunt ocupate de foști cetățeni sovietici și evrei.

Întreaga economie a României a fost acaparată de URSS prin opt societăți „mixte” de exploatare de tip „sovrom”. Există astăzi: Sovrompetrol, Sovromcărbune, Sovromlemn, Sovromimetal, Sovromtransport, TRS, Sovromgaz, Sovromasigurări etc.

16. Există în România avioane de vânătare cu reacție?

Nu. Până acum nici un avion cu reacție n-a zburat deasupra României. Avioanele sovietice staționate pe aerodromul din Buzău sunt toate cu elice. Sovieticii sunt bolnavi de „spionaj” și se tem să-și aducă avioanele lor cu reacție în țările din Răsăritul Europei, unde serviciile de informații dușmane ar putea mai ușor să le fure modelele. Pregătirile de război sovietice se fac în interiorul URSS și de acolo va porni lovitura principală împotriva Occidentului.

Repet că informațiile de mai sus trebuie scrise private, în parte, cu o oarecare rezervă întrucât sursele din care provin nu sunt absolut sigure.

PARISUL ȘI ELITELE ROMÂNEȘTI

FORMAREA ELITEI ROMÂNEȘTI PESTE HOTARE ÎN CEL DE-AL DOILEA SFERT AL SECOLULUI AL XIX-LEA. PARISUL

DAN BERINDEI

În procesul de constituire a României moderne un rol important l-au avut tinerii români formați în centrele de cultură ale Europei centrale și apusene¹. Acești „copii amfibii” — care „au supt străinătatea”, în așa măsură încât, cum scria Alecu Russo: „capul ni-e este de neamț, de franțuz, dar inima ne-a rămas tot de moldovan”² — au adus o contribuție decisivă în „europeanizarea” Principatelor române și în procesul lor de aliniere la rânduilele și mentalitățile Occidentului. Căteva zeci de tineri, poate mai puțin de o sută, au fost adeverații răsturnători ai „Vechiului regim”, intervenind novator, cu îndrăzneală, într-un proces istoric decisiv. Acești „bonjuriști” au spart tiparele și zăgazurile, au nimicit prejudecăți, au deschis larg ferestrele pentru ca aerul proaspăt al innoirii să pătrundă în casele părinților lor și în țările lor, distrugând înveciitul și inerția. A avut loc atunci un proces de tranzitie zguduitor, iar contrastele dintre generația tinerilor și cele ale părinților și bunicilor au fost uriașe și n-au lipsit nici contradicții care semnalau sfârșitul unei lumi și nașterea uneia noi. „Viața părinților — scria tot Russo — a trecut lină ca un râu ce cură prin livezi și grădini și se pierde fără vuet în Siret. Pe căt erau ei departe și străini de voinicii ce dorm la Valea Albă, pe atâta ne-am născut și noi străini și departe de dânsii. Întâmplările lumii de primprejur mereu la granița țării; vălmășagul veacului ii găsea și-i lăsa liniștiți. Ei au deschis ochii într-un leagăn moale de obiceiuri orientale; noi am răsărit în larma ideilor nouă; ochii și gândul părinților se îndreptau la Răsărit, a noștri ochi stau ținuți spre Apus!”³.

În timpul perioadei fanariote, plecarea la studii peste hotare a tinerilor fi de boieri nu era îngăduită sau era extrem de rară. Abia în 1803 s-a înregistrat prezența la Paris a lui Gheorghe Bogdan, cel pe care Iorga îl considera „cel dintâi student moldovean la Paris”⁴; i-a urmat Ioan Balș⁵. Un deceniu și jumătate mai târziu, muntenii — ori mai bine zis oltenii — Gheorghe și Barbu Bibescu s-au găsit în capitala Franței pentru mai mulți ani⁶; amândoi aveau să domnească în Țara Românească, la cumpăna jumătății de veac. Tot în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea a stat la Paris Iordache Rosetti Roznovanu, prieten în Franță cu cărturari de seamă ai timpului⁷. Dar abia după sfârșitul perioadei fanariote, în ultimii ani ai primelor domnii pământene, numărul tinerilor români a început să crească, celor 19 tineri boieri înregistrați

¹ Mai vezi N. Isar, *România la studii în Franța în anii 1800–1834*, în „Analele Universității București. Istorie” XXVIII (1979), p. 41–59; Dan Berindei, *Studenții români peste hotare și procesul de constituire a României moderne*, în volumul *Cultura națională română modernă*, București, 1986, p. 38–55; Idem, *Tineri români la Paris înainte de 1848*, în volumul *România și Europa*, București, 1991, p. 70–78 etc.

² Alecu Russo, *Scrieri*, ediția P. V. Haneș, București, f.a., p. 17.

³ Ibidem, p. 50–51.

⁴ Vezi N. Iorga, *Vicisitudinile celui dintâi student moldovean la Paris: Gheorghe Bogdan*, în „Memoriile Secțiunii Iсторice a Academiei Române”, seria III, tomul XIV (1933), p. 365 și urm.

⁵ Constantin I. Karadja, *Un bibliophile moldave au début du dix-neuvième siècle: le grand écrivain Ioan Balș*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, XXVIII (1947), p. 106–130.

⁶ N. Isar, op. cit., p. 42–43; N. Iorga, *Contribuții la istoria învățământului în țară și în străinătate (1780–1830)*, în „Memoriile Secțiunii Literare a Academiei Române”, seria II, tomul XXIX (1906–1907), p. 19.

⁷ N. Isar, op. cit., p. 45–48.

de Pompiliu Eliade în 1829–1830⁸, adăugându-li-se și trei bursieri trimiși de statul muntean, printre ei astăzi mândru-se, prin energica sa vehemență, Eufrosin Poteca, care scrisoarea moralizatoare către mari boieri denumindu-se cu mândrie „slujitor al lui Dumnezeu și al Țării Românenști”; și tot bursier a fost și Petracche Pocnaru – fostul secretar al lui Vladimirescu – intelectual enciclopedic, inventatorul la Paris al unui „condei portăret, fără sfârșit”, stilograf pentru care a obținut și un brevet de invenție⁹. Ultimii ani ai celui de-al treilea deceniu au înregistrat deci formarea primului val al tinerilor români trimiși la studii, care se vor străngă în majoritate la Paris, deși unii dintre tineri vor ajunge și în Germania, la München în primul rând, în Italia ori în Elveția, la Geneva. Acest prim val s-a găsit sub impactul civilizației occidentale, a fost sensibil față de problemele social-politice ale epocii, dar nu s-a integrat decât parțial, prin unii din membri săi, mișcări de eliberare românești.

În deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, în Franța „regelui burghez” Ludovic Filip climatul s-a schimbat și mai ales în ceea ce a privit pe tineri îndeosebi, s-a radicalizat. De asemenea, procesul ce avea loc în Tara Românească și Moldova de modernizare controlată, dar totuși de modernizare, a avut și el o neîndoilenică influență asupra tinerilor care au venit „în cetatea luninilor”. Era vorba de o reacțiune firească împotriva păstrării Principatelor Române în „vechi tipare”, ca și împotriva dominației străine, în condițiile mai ales ale exercitării apăsatului protectorat al Rusiei, a regimului de control și de imixtii instaurat după pacea de la Adrianopol, în perioada Regulamentului organic. În cel de-al doilea val din acest al patrulea deceniu s-au integrat și cățiva „întârziati” ai primului val, printre ei numărându-se Vasile Alecsandri și Dimitrie Filipescu, după cum unii dintre ei vor apăra și celu de-al treilea val prepașoptist din deceniu al cincilea. Membrii celui de-al doilea și al treilea val au furnizat aproape cu toții cadrele viitorilor pașoptiști.

Asupra tinerilor români din al doilea val a acționat puternic inflența curentelor radicale și chiar socialistice, deși ei erau în ceea mai mare parte fiți de boieri. Desprinderea lor din matricea părintească a vechiului regim a fost însă totală, unii pentru întreaga lor viață, alții cel puțin în perioada de tinerețe. Nu întâmplător, Ion Ghica remarcă despre tinerii din al doilea val, printre care se numără și el, că erau „care mai mult, care mai puțin adepti ai sain-simonismului”¹⁰. „Saint-Simonismul – comentă cândva îndrăgit Gheorghe Zane – nu, putea să nu suscite interes și să nu câștige simpatii, fiind dat în primul rând concepția sa privind independența popoarelor, opozitia sa la orice formă de dominație străină, ostilitatea sa față de militarism, ca și noțiunea de egalitate a drepturilor tuturor popoarelor, mari sau mici”¹¹. Saint-Simonismul a influențat pe Ioan Eliade Rădulescu, pe Nicolae Bălcescu și pe Ion Ghica, dar mai ales pe Teodor Dianant, pe care Ghica îl caracterizează drept „unul din cei mai infocați și mai aprigi adepti ai școlii de la Ménilmontant” și despre care Enfantin, discipol de seamă al lui Saint-Simon, ar fi spus: „Diamant era un om prețios; nimeni n-a făcut atât prozeliti ca el; a predica și a converti era viața lui”¹².

Fourierismul a avut însă un impact mai puternic asupra tinerilor români, inclusiv a lui Diamant și a lui Ghica. Cel dintâi a fost atras de Victor Considérant de partea doctrinei lui Charles Fourier, părintele falansterelor. Ghica relatează mai târziu propria sa stare de spirit sub influența noii doctrine: „Dumineca – scria el referindu-se la sederea sa la Paris și la Diamant – venea regulat de mă lăua și mă ducea la conferințele lui Fourier. Era ceva încântător elocință ce bătrânlul reformator punea în explicarea cercurilor simpatice; avea atâtă putere și dulceță în vorbirea lui, încât era peste putință de a nu captiva auditoriul. Ieșeam de la acele conferințe uimit și esaltat, convingă pot zice. Îmi părea că mă văd primblându-mă în Câmpii Elicei, într-o trăsură trasă de doi mândri lei, deveniți antilei, mai blâzni decât mielușei, numai prin puterea armonică; delfinii și balenele, transformați în antidelfini și antibalene, mă purtau lin pe toate mările; vulturii deveniți antivulturii, mă suiau în slava cerului pe aripile lor. Era un farmec descrierea frumuseților, a plăcerilor și desfășărilor spiritului și ale înimii, în cetatea falanșeană”¹³.

⁸ Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, Paris, 1914, vol. II, p. 260–261.

⁹ Vezi George Potra, *Petrache Pocnaru, ctitor al învățământului în ţara noastră*, București, 1963.

¹⁰ Ion Ghica, *Opere*, București, 1956, vol. I, p. 238–239.

¹¹ Gh. Zane, *Le saint-simonisme et le fourierisme en Roumanie*, în „Economies et sociétés”, IV (1970), nr. 10, p. 540.

¹² Ion Ghica, *op. cit.*, vol. I, p. 239.

¹³ *Ibidem*, p. 240.

Reîntors în Principate, Diamant va determina pe Manolache Bălăceanu, cu care se și înrudea, să patroneze înființarea unui falanster la Scâieni¹⁴. Tot Diamant a publicat în „Curiul românesc” unele articole privind doctrina lui Fourier; de altfel, întemeietorul și conducătorul acestei foi – Eliade – avea să caracterizeze pe Fourier drept „tatăl socialismului”, pe care el îl studiase încă din 1832! În legături cu Fourier a fost și Nicolae Kretzulescu, văr al lui Diamant¹⁵. Fourierismul și-a exercitat influența chiar și după revoluția din 1848. În 1850, Ioan Eliade Rădulescu a scris poezia *Sancta Cetate* în care făcea o profesie de credință fourieristă: „Asta-i cetatea, ideală, nătă, / Aci justiția este dominatoare, / Aci frăția e realizată, / Aci virtutea e putere, valoare / S-orice nevoie este ușurată, / Unul pentru toți, toți pentru unul... / Eternă pace, viață socială, / Propriul sacru, revolvat coniunul”¹⁶.

Robert Owen, I amenaias și mai ales Proudhon, pe care Alexandru Golescu Albu îl considera „sublim” (în timp ce pentru Eliade era „un Moise”!), iar cu care C.A. Rosetti a întreținut legături personale, au influențat și ei pe acești tineri¹⁷. Nu întâmplător mai târziu, în timpul revoluției din 1848, în librăria lui C.A. Rosetti și a lui Enric Winterhalder se găseau scrieri ale lui Saint-Simon, Fourier, Ensantin, Louis Blanc etc.¹⁸.

Prinși într-o activitate multiformă, setoși de a se adapta și a învăța multe, nu toți acești tineri din cel de-al doilea și din cel de-al treilea val, și-au desăvârșit studiile. Un Nicolae Kretzulescu, care și-a luat doctoratul în Medicină ori un Dimitrie Filipescu, care a devenit și el doctor în Drept au reprezentat aproape niște excepții. Majoritatea tinerilor au dovedit interes față de variate direcții ale științei, fără a se consacra exclusiv uneia singure. Această pregătire era, de fapt, *ceea ce era nevoie*, în condițiile atunci existente, în procesul de constituire a statului modern. Oamenii de formăție multilaterală, mulți dintre ei vor fi săfiorii României! Cursuri de Drept, de Istorie, de Medicină (următoare și de Alexandru Ioan Cuza și de Vasile Alecsandri într-o vremel), integrarea în lumea studențească, urmărirea a tot ce era interesant și nou și mai ales a tot ceea ce putea fi de folos la revenirea în patrie s-au înscris în sfera de preocupare a acestor tineri, care în orice caz, deși cu preocupări diverse, nu și-au irosit timpul, cum o vor face mai apoi, începând cu ultimele decenii ale veacului, unii compatrioți ai lor, mai mult dedicați plăcerilor Parisului decât preocupării de propria lor pregătire ori de viitorul țării lor. Tinerii primulor, celui de-al doilea și celui de-al treilea val au dat în fapt dovada seriozității și îndeosebi a capacitatei de dăruire. Erau, cum remarcă odată Russo, „ostași ai propășirii”, veniți într-o lume de civilizație mai înaintată pentru a învăța și a fi de folos, la reintoarcere, patriei lor. „Ziuă – scria Nicolae Kretzulescu, unul dintre cei care și-au dus studiile într-o direcție până la capăt, descriind atmosfera dintr-o clădire din strada Saint-Hyacinthe, unde se strânsese un grup de tineri români – fiecare din noi mergem la studiile sale, iar după masă, scara, ne coboram în grădinița casei și o oră, două, până a nu se retrage fiecare în camera sa și a ne pune la studiile noastre, ne întreținem asupra nenorocitei situații a țărei, asupra viitorului la care aspiram, precum și asupra datoriei ce ne era nouă impusă odată ce ne vom întoarce în căminurile noastre. Totodată, politica generală a Europei nu ne preocupa mai puțin și găscam minute spre a citi gazetele și a ne ține în corentul evenimentelor”¹⁹.

Este remarcabil cum acești tineri au știut să-și „programeze” activitatea (neuitând evident și că erau tineri!), împărțindu-se între diferite cursuri și insuflarea lor în mediul social-politic în care se găseau, o integrare care nu era însă pasivă, doar de receptare, deoarece ei nu erau numai „ostași ai propășirii”, ci și veritabili „ostași ai viitoarei României”, propagatori ardenți ai unui vis ce avea să înceapă să fie întruchipat, prin contribuția lor esențială câteva decenii mai târziu. În primul rând, cei din al doilea val au învățat *a fi români*, ori – cum remarcă N. Iorga în 1909 – ei nu mai puteau „lucra decât impreună”²⁰, telurile lor fiind comune. Ion Ghica ne-a lăsat mărturia unuia din momentele de „sudură” moldo-valahă. „Într-o duminică relata Ghica lui Alecsandri – micile noastre cărduri – de tineri munteni și moldoveni (D.B.) – se întâlniră pe Quai Voltaire și noi și voi mergeam tot spre Champs Elysées. Mentorii noștri se opriră un minut la vorbă. Nu știu cum, nici în ce fel, dar ne-am pomenit deodată an-

¹⁴ Veri I. Cojocaru și Z. Ornea, *Falansterul de la Scâieni*, București, 1966.

¹⁵ Dan Berindei, *Revolutionari români de la 1848 și mișcarea democratică și socialistă din Europa*, în „Revista de Istorie”, 28 (1975), p. 1391–1392.

¹⁶ Ioan Heliade Rădulescu, *Opere*, ediție VI. Drimba, București, 1967, vol. I, p. 476; veri și D. Popovici, *Santa Cetate. Între utezie și poezie*, București, 1935.

¹⁷ Dan Berindei, *Revolutionari români ...*, p. 1392–1393.

¹⁸ Gh. Zane, *L'idéologie révolutionnaire dans les Principautés Roumaines et le socialisme prémarxiste à l'époque de 1848*, în „Revue des Sciences Sociales, Sciences Économiques, Sciences Juridiques”, Bucarest, VI (1962), nr. 2.

¹⁹ Nicolae Kretzulescu, *Amințiiri istorice*, București, 1895, p. 47.

²⁰ N. Iorga, *Unirea Principatelor (1859) povestită românilor*, București, 1909, p. 31.

tecați și braț la braț un muntean cu-n moldovean; vorbeau făccare linăbagiul provinciei noastre și ne înțelegeam parc-am și vorbit aceeași limbă. Ce revelație! Dîntr-acel moment nu am mai fost nici munteni, nici moldoveni. Eram toti români!"²¹.

Este neîndoelnic că mai înainte amintările curente socialiste și-au exercitat un impact în procesul de formare a tinerilor plecați dincolo de hotare timp de ani de zile, ceea ce pe ude se a justificat îngrijorările domnului Mihai Sturdza, care a evitat Parisul pentru fi și pentru Mihail Kogălniceanu, însoțitorul lor, așezându-i inițial în mai „liniștitul” Luneville, iar apoi mutându-l la Berlin! Dar este neîndoelnic că un impact și mai puternic l-au exercitat asupra lor mișcările naționale, lupta de eliberare a popoarelor asuprute și în consecință marile personalități ale lui Jules Michelet și Edgar Quinet, profesori la Collège de France, insuflătorii generoși ai avânturilor reprezentanților tineretului popoarelor pe care unii contemporani ai lor încercau să le aşeze în afara istoriei, ceea ce, evident, nu putea corespunde unor situații reale.

Jean Levallois, critic al epocii, nota următoarele despre cursul lui Michelet: „Dacă nu mă însel, cursul avea loc joi la ora 1. Trebuia făcută coadă de dimineață, căci sala nu putea primi mai mult decât 800 până la 900 de persoane”²². Iată și un fragment semnificativ dintr-un curs al lui Quinet: „În această reuniune consacrată geniului popoarelor străine, se găseseră oameni de rase diferite sau dușmane. Deșeori, am văzut aici, unii lângă alții, polonezi, ruși, italieni, germani, unguri, spanioli, români, portughezi, americani și chiar negri. Este un lucru dificil, într-o astfel de întâlnire, a nu răni naționalitatea cuiva. Am dorit acest lucru totdeauna, am depus toate eforturile, cred că am reușit. Dacă lucrurile stau astfel, fie că unitatea rapidă a oamenilor de rase diferite să fie pentru noi simbolul unirii, al alianței, al Renașterii, al prosperității viitoare a patriilor lor într-un spirit nou de dreptate și solidaritate”²³. Descrierea atmosferei cursurilor lui Quinet a făcut-o în agastrul Hermiona Asaki, fiica lui Gheorghe Asaki și cea de-a doua soție a magistrului. „... Maestrul apare — scria ea — ... O imensă aclamare ieșe din mijlocul acestei mulțimi care-l idolizează, setoasă de justiție și dreptate. Aceste nobile strigăte răsună pe bâncile amfiteatrului, în culoare, în curte, în stradă, căci sala este prea strâmtă pentru a conține multitudinea... Un current electric unește discipolii și maestrul... Cuvântul maestrului izbucnește în mijlocul unei legiuiri de tineri combatanți...”²⁴.

Între cei doi corifei de la Collège de France și români s-au stabilit legături strânse. Quinet avea să se căsătorească cu Hermiona Asaki. La 1 ianuarie 1847, el a fost vizitat de tinerii români aflați la Paris și în numele lor îi vorbite Dumitru Brătianu. Quinet le răspunse: „Voi nu aveți numai o patrie de apărăt — le spuse el — voi veți fi obligați de a vi-o constituî și poate cu prețul sângeului vostru”²⁵. Evocând mai târziu, în 1863, într-o scrisoare adresată lui Michelet, sprijinul pe care el și desigur și prietenul său Quinet îl dăduseră românilor atunci destărați, C.A. Rosetti avea să scrie: „Tineri, pe bâncile școlilor voastre libere, noi am primit de a-lă voi și cuvântul viații”²⁶. „Ne-ați dat, o spun, mai adăugase el, forță de a putea nuerge mai departe în mijlocul celor mai mari intuincimii fără a deznădăjdui și fără a ne rătăci”²⁷.

Mai existase pentru tinerii români un teren unde învățaseră și mai ales se întâlniseră cu francezii și găsiseră o formă de comuniune, acela al francmasoneriei. Marele Orient al Franței se găsea în acei ani, în nu puține rânduri, pe poziții de frondă față de regimul regelui Ludovic Filip și nu întâmplător în loja în care, la un moment dat, s-a strâns un grup important de români și unde cel dințai dintre ei, C.A. Rosetti fusese introdus de cel care fusese dascălul lor la București, J.A. Vaillant și unde apoi rând aveau să vină pictorul Rosenthal, frații Dumitru și Ion Brătianu, precum și alți români, în loja „Trandafirului liniștei desăvârșite”, aveau să se lege prietenii francezii care nu se vor mai șterge, cu radicalul Pilette, cu Paul Bataillard, constant apărător prin publicistică, o viață întreagă, a cauzei românilor²⁸.

Neîndoelnic, acești tineri și-au trăit și propria lor tinerețe și s-au integrat vieții pariziene, deși totodată au reprezentat aici, în capitala Franței, o insulă de românitate. Este izbitoare străduința lor de a păstra legătura cu țara, străduința de a fi de folos unei patrii care era departe și pe care o doreau înălțată. Ion Ghica evoca cândva că tinerii români, în preajma anului 1840, erau „veseli și voioși” și că numărul lor creștea neîncetat, „Ne întâlneam la Café Cor-

²¹ I. Ghica, *op. cit.*, vol. I, p. 197.

²² Jean Breazu, *Edgar Quinet et les Roumains*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France”, Paris, 1927, p. 294.

²³ *Ibidem*, p. 295.

²⁴ Mme Quinet, *Edgar Quinet avant l'Exil*, Paris, 1888, p. 344—345.

²⁵ Anul 1848 în Principatele Români, București, 1902, vol. I, p. 42—43.

²⁶ Dan Berindei, *Tineri români la Paris*..., p. 74.

²⁷ Vezi Dan Berindei, *Préludes de la révolution roumaine de 1848. Les sociétés secrètes*, în „Revue Roumaine d'Histoire” XVII (1978), nr. 3, p. 427—445.

neille, își amintea el, unde domnea glasul învățatului student Bermudez, sau la Café Procope, unde cuvântul era al unui alt student devenit ilustru, al lui Jules Simon; ne comunicam unii altora scrisorile ce primeam din Iași și din București, le comentam, le discutam și începusem a judeca pe domni și pe împărați. Epistolele lui Nicolae Bălcescu, lui Iancu Voinescu și lui Grigore Alexandrescu erau foarte apreciate, mai ales pentru nouățile ce ne dău despre cele ce se petreceaau cu ocaziunea revizuirii Regulamentului organic, în care baronul Rukman corea supriniarea autonomiei țării prin supunerea legilor noastre la sanctiunea curților suzerane și protectrice. Colonelul Câmpineanu luase în mână apărarea drepturilor României. Cuvintele acestui deputat au fost toxinil care a deșteptat pe români din letargia în care se aflau. Mulți tineri, ca și petreceaou o viață de trăndăvie și de disoluție și aș putea cita nume ilustre astăzi, au părăsit petrecerile și cărțile, au alegat sub baniera Câmpineanului, s-au pus serios pe studii și au adus mai în urmă țării servicii însemnate”²⁸.

În realitate, aceste câteva zeci de tineri, în afara activității lor pariziene multiforme, au stat în neconstență legătură cu patria lor, au slujit-o și mai ales n-au uitat-o. Relații strânse s-au stabilit între parte dintre ei și Hotelul Lambert, ei fiind de fapt intermediari între colonelul Ioan Câmpineanu și prințul Adam Czartoryski, conducătorul unuia din cele mai însemnate partide ale revolutionarilor emigrați polonezi. Tot ei au reușit să publice în presa franceză ori chiar în broșuri de sine stătătoare, militând pentru virtuala Românie, combătând protectoratul rus, slugărnicia unei părți a marii boierimi, ca și șovăielile celor doi domnitori. Gândurile lor mergeau neconitenit de parte, spre constituirea unei Românnii unitare, moderne și neatârnate. „În visurile nicidei înflorit se arată viitorul României”, spunea imediat după revoluția din 1848, într-o cuvântare pariziană Costache Negri²⁹.

Sub impactul unei alte lumi, mai ales în Parisul strălucitor, cu monumente și edificii care insumai în ele o glorioasă istorie, tinerii aceștia nu s-au „destărat” spiritual, ci, din potrivă, s-au simțit datori să contribuie fiecare la înălțarea țărilor lor, prin înăpătuirea unității lor și n.cdeințare, prin alinierea viitoare la țările înaintate ale vremii. Trăind ani de zile într-un climat de libertate, ei au consacrat o bună parte a timpului pentru a elabora, printre-o dezbatere lipsită de opreliști, programul de resurrecție națională. Pornind de la *modelul* cel-l aveau în față, au căutat căi de transpunere, ținând seama de imprejurările din patria lor, influența neîndoioinică de discuțiile social-politice la care asistau.

Au trecut și la acțiuni concrete, stabilind legături cu personalități franceze, dar și cu emigrații polonezi, care încă din 1836 au oferit paginile pericolului lor parizian „Le Polonais” unuia dintre tinerii români³⁰. Ei au fost și intermediarii colonelului Câmpineanu – cu care unii dintre ei se și înrudeau – secundându-l atât în întreținerea relațiilor sale cu Czartoryski, cât și în timpul călătoriei politice pe care colonelul patriot a întreprins-o în Franță și Anglia și manifestându-se printre cei mai devotați partizani ai săi³¹. Importantă a fost și constituirea în 1839, la Paris, a Societății pentru învățătura poporului român, care, sub aparențele unei societăți culturale, a fost în realitate o societate politică având un caracter național pan-românesc³².

Precedată de organizarea unui Cabinet de lectură – instalat inițial în saloul Montpensier al doamnei Marcot, 130 rue du Palais Royal și apoi la un domn Blosse, 7 Cour de Commerce – s-a constituit în decembrie 1845 Societatea Studenților Români în 3 Place de la Sorbonne, care a fost locul de reunire și studiu, în bibliotecă, al tinerilor români, dar mai ales sediul în care se desfășurau dezbateri ardente, societatea putând fi considerată o ramură pan-românească a „Frăției” valahe. Nu numai că muntenii și moldovenii și-au desăvârșit „sudura” națională românească, dar societatea s-a arătat preocupată și de legăturile cu transilvănenii, oferindu-se chiar să ajute un Tânăr ardelean să-și desăvârșească studiile la Paris cu sprijinul ei material. Patronajul Societății Studenților Români a fost acceptat de poetul Lamartine, alegerea acestuia, personalitate culturală marcantă, dar și opozant al regimului regelui Ludovic Filip, fiind și ea semnificativă³³.

²⁸ I. Ghica, *op. cit.*, vol. I, p. 210.

²⁹ C. Negri, *Versuri. Proză. Scrisori*, București, 1909, p. 1–3.

³⁰ Dan Berindei, „Relations roumano-polonaises pendant la quatrième décennie du XIXe. Précisions et contributions”, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes” XX (1982), nr. 1, p. 132 și urm.

³¹ Vezi Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834–1849*, București, 1967, p. 11 și urm.

³² *Ibidem*, p. 21 și urm.

³³ Vasile Maciu, *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845–1848. La Société des étudiants roumains*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, București, 1965, vol. III, p. 243–270; Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 78 și urm.

Revoluția plutea în aer, spiritele se însierbântau în capitala Franței și tinerii români se găseau sub impactul atmosferei politice încărcate și instabile. Începând din 1846, personalitățile cele mai de seamă ale generației tinere românești se găseau la Paris (chiar dacă unele și au să se reîntoarcă în patrie în răstînțul următor), de la Nicolae Bălcescu la Mihai Kogălniceanu, de la C. A. Rosetti la Ion Ghica. „Chestiunea noastră a înaintat foarte mult în Franța scria la 3 februarie 1847 Nicolae Bălcescu – Este de mirare a vedea cu ce îninimă s-a ocupat mai toate jurnalele de noi, în zilele trecute. Nu este zi aici să nu vedem căte ceva în jurnale despre noi”³⁴.

La 1 ianuarie 1847, Bălcescu a vorbit conaționalilor săi, strânși la Biblioteca Ronă³⁵, îndreptându-și cu îndrăzneală gândurile către toti români pe care îi aprecia a însumă 7 milioane. „Îi vedem în Banat – spunea el, evocând soarta provinciilor românești supuse nemijlocit domniașiei străine – suferind legea și influența slovacilor (evident era vorba de săi și de autoritatea eclesiastică ce li se conferise în imperiul Austriei asupra românilor – D.B.); ii vedem în Transilvania depozietați de moștenirea lor, robind ungurilor și sașilor, în primejdie de a perde cel din urmă avut ce le-au rămas; dreptul de a vorbi limba părinților lor; ii vedem în Bucovina, această țară care cuprinde templul de glorie al moldovenilor, Suceava, rechea capitală cu sfintele morminte ale lui Ștefan cel Mare și ale altor alți eroi, sala Moldăvici, ii vedem în mănd sub jugul despotic al Austriei; ii vedem în Basarabia supuși unei naționalități străine”. El nu uita să menționeze nici românitatea sud-dunăreană, pentru ca apoi să demostește fără să șovăie cărmuirile existente în principatele autonome: „Niște cărmuirile asupratoare, corupte, ipocrite, trăind prin ilegalități, fără altă regulă decât interesul lor, fără altă mărginime decât voința lor, indiferente asupra mijloacelor primindu-le pe toate numai să le dică la ținta lor; prefațând îngelătoria, vicleșugul, călcarea jurământului, tălbăria, chiar în arta de guvernare; disprețuind morala și onenirea; exploataând în sfârșit țara în fotosul lor și lăsându-se a fi exploatațe și dănsene în folosul străinilor, tirane către patria lor, roabe către dușmanii ei”.

Dar Bălcescu nu urmărea doar a face un bilanț întristător. Dimpotrivă, el a vrut prin cuvântarea sa să contribue la înșuflarea tinerilor săi conaționali. „Ce, tot care să fie pierdut? tot să fie mort?” – exclama el. „O nu, nu crez”, răspunde tot el și continua: „... voi luați drept moarte aceea ce este pregătirea unei transformații sociale ... toate ne vestesc începutul zămisirii unei societăți nouă”. „Români nu vor pieri! Români nu pot pieri!”, proclama Bălcescu, pentru a atrage apoi atenția asupra faptului că se trăia „într-o epocă de tranziție, între trecutul care pierde și viitorul care începe a luci”, evidențind că descurajarea putea fi iertată, „când este numai trecătoare”, fiind însă „fatală și vinovată, când ajunge stare normală”. Deci, el adresa un apel ardent pentru schimbarea societății, pentru regenerarea ei – „o reformare socială a românilor” și în același timp, evidenția „ținta” fundamentală a momentului ca fiind „unitatea națională a românilor” și pleda pentru „un trup politic, o nație românească, un stat de șapte milioane de români” (sublinierile noastre – D.B.). Românismul urma și „steagul”, „junimea române”, acestor tineri cărora le revnea, potrivit lui Bălcescu, „cinstea de a lău inițiativa acestei regenerări a nației”. Se ajunsese deci în fază în care acest tineret românesc „desțărat” provizoriu, trăind într-un mediu social-politic favorizant, atât prin libertățile ce ființau în regatul lui Ludovic Filip, cât și prin perspectivele ce părea a le oferi starea de frământare colectivă existentă în capitala Franței, anunțatoare a revoluției ce se apropia.

Spre sfârșitul anului 1847 a fost rândul lui Dumitru Brățianu să țină o cuvântare – cea dintâi din viața sa – în fața Societății Studenților Români³⁶. „Frumoasă e România noastră!”, a exclamat el, definind-o ca pe o „maică sfântă” și totodată proclamând „junimea” română astădată atunci în capitala Franței – cu un adevărat simț al previziunii! – drept „fondatorii renascerei României, părinții României”, afirmație care avea să fie confirmată în cursul deceniilor următoare prin constituirea statului național. Brățianu a vorbit înșuflit de lirismi, ceea ce corespunde avântului său și spiritului romantic al vremii. „... acum – a spus el – cunoaștem naștere noastră, acum scim că suntem români, acum scim că România e maica noastră, acum scim că maica noastră este sfântă, că numele ei e izbăvirea ...”. El să referă la frământările revoluționare incipiente constatațate pe continentul european spre sfârșitul anului 1847. „... astăzi – cuvânta el când din toate părțile lumii oamenii aleargă, se caută, se comunică, frătesc în numele libertății ... când națiile cele mai efemere, cele mai problematice, națiile care n-au avut încă rolă pe scena lumii sau pe cari le credeam îngropate de veacuri, es din toate colțurile la lumina soarelui și declară în gura mare naționalitășile lor,

³⁴ N. Bălcescu, *Opere*, ediția Gh. și Elena Zane, București, 1964, vol. IV, p. 75.

³⁵ Ibidem, vol. I, p. 171–178.

³⁶ Anul 1848 în Principatele Române, București, 1902, vol. I, p. 61–73.

drepturile lor neprescrise, neprescriptibile, eterne ...". În încheiere, și-a indemnătat conaționalii la acțiune: „să ne grăbim, să ne grăbim, frații mei, căci ceasul României a sunat, ziua incoronării a sosit”!

Atmosfera era efervescentă în Franța. Revoluția se aprobia. Când la 23 februarie 1848 Parisul s-a ridicat la luptă tinerii români au fost departe de a fi nepăsători. Cățiva, prudenți, cum a procedat Alecu Bogălniceanu, s-au ferit a se implica în evenimente și n-au ieșit pe stradă (dacă nu cumva n-au trimis în această privință doar asigurări liniștitore părinților!), dar alții s-au amestecat printre revoluționari, unii acționând chiar în primele rânduri, printre ultimii numărându-se Nicolae Bălcescu și Dumitru Brătianu⁸⁷. „Minunata Revoluție scria la 12-24 februarie 1848 Bălcescu lui Alecsandri – ce te căesc amarnic că n-ai văzut-o cu ochii, va schimba fața lunii. Regele a fugit. Republica e proclamată de toți”⁸⁸.

Impactul revoluției pariziene din februarie 1848 a fost decisiv în determinarea acțiunilor ulterioare ale tinerilor români. Ei au simțit că sosise momentul aplicării practice a tot ceea ce acumulaseră. În mod firesc, ei se vor număra, reîntorsi în patrie, în fruntea procesului revoluționar, impunându-i cursul. Au devenit membri și secretari ai Guvernului provizoriu, miniștri în cabinetul revoluționar, modelul francez reprezentând pentru ei o sursă fundamentală de inspirație. Din deșărtăți, lipsind până atunci vreme indelungată din țara lor, reîntorsi, au devenit conducători ai procesului de sfârșire a României moderne, pentru care revoluția din 1848 a reprezentat o etapă inițială decisivă.

„Diaspora” provizorie a tinerilor intelectuali români în Occidentul Europei, în cursul celui de-al doilea sfert al secolului al XIX-lea, a avut o însemnatate deosebită. „Cadrele” statului național român s-au constituit atunci, îndeosebi în „Cetatea luminilor”, iar infuzia de civilizație apuseană, dar mai ales formarea social-politică pe care și-au putut-o însuși, au avut un rol hotărâtor în destinul acestor élite moderne românești, dar, totodată, prin funcția istorică pe care au asumat-o, asupra complexului proces de devenire a noii României.

⁸⁷ Vezi Dan Berindei, *Studentii români și revoluția din februarie 1848*, în volumul *România și Europa*, București, 1991, vol. I, p. 84–89.

⁸⁸ N. Bălcescu, *Opere*, București, 1964, vol. IV, p. 86.

ACTE PRIVIND STUDENȚI ROMÂNI MEDICINIȘTI LA PARIS ÎN DECENIUL 1850—1860

MIHAI SORIN RĂDULESCU

Școala românească de medicină, atât ca instituție, cât și ca sector al vieții științifice din țara noastră, a purtat de la începuturile sale puternica marcă a influenței franceze, după cum o arată diferite lucrări consacrate acestui subiect¹. Procesul complex al modernizării societății românești din secolul trecut s-a desfășurat sub auspiciile acestei benefice interacțiuni în care cultura franceză a fost marele izvor de valori și modele, iar intelectualitatea românească s-a dovedit a fi un receptor creativ și dornic de progres.

Unul dintre autori care s-au ocupat de studierea influenței franceze asupra medicinii românești, dr. Sam. Herscovici-Herisano², consideră că începuturile ei se pot situa în veacul al XVIII-lea, datorându-se unor medici francezi trecuți prin spațiul nostru, dar și unor ele și români care luaseră cunoștință în mod indirect de medicina franceză prin intermediul școlilor italiene și vieneze pe care le frecventaseră. Contactul nemijlocit se va face în secolul următor, când tinerii studioși din principalele carpato-dunărene își vor căpăta cunoștințele la Facultățile de medicină din Franța. Cel care intrușipează în mod exemplar influența francăză în constituirea instituțiilor românești din acest domeniu, este doctorul Carol Davila, despre care voi încerca să aduc câteva precizări în cele ce urmează.

Sunt cunoscuți în istoriografia românească primii medici români care și-au făcut studiile la Paris: Ioan Serafim³, doctor în medicină în 1815, Nicolae Gussi ce și-a obținut doctoratul în 1824, Constantin Bubuki și Constantin Estiotul⁴, doctori în medicină în 1827, Dem. Paciurea⁵ și H. Formion în 1831, Ioan Mihailide în 1837, Louis Steege⁶ și Nicolae Kretzulescu⁷ în 1839, Anastasie Fătu în 1847, George Athanasovici în 1848, Petre Protici în 1851, Nicolae Turnescu în 1853⁸.

În lucrarea sa, dr. Herscovici-Herisano enumeră și pe următorii români absolvenți ai Facultății de Medicină din Paris, unii dintre ei fiind bursieri ai statului român: pentru anul 1864 — Esarcu, Zaharia Petrescu, Dimitrescu, Marcovici, Popescu, Porada, Aurelian, Trandafirescu și Ciurea; pentru anul 1865 — Codrescu, Iconomu, Măldărescu, Radu, Soutzo; pentru

¹ N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918; Prof. Sergent, *Les relations médicales franco-roumaines*, Paris, 1930; P. Stoicenco, *L'influence de l'école française sur les commencements et le développement de la médecine en Roumanie*, în „Nouvelle Revue Médicale”, București, 1930; Valeriu Bologa, *Începuturile medicinii științifice românești*, Cluj, 1930; idem, *Les influences occidentales dans la formation de la médecine scientifique roumaine*, în „Revue Médicale Roumaine”, 1932; J. L. Faure, *La Médecine franco-roumaine, in Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 253—257; Dr. Sam. Herscovici-Herisano, *De l'influence médicale française en Roumanie*, Paris, 1933; Jean Vitiano, *Le génie français et son influence sur la science médicale roumaine*, Paris, f.a.

² Dr. Sam. Herscovici-Herisano, *op. cit.*, p. 58—59.

³ H. Dj. Siruni, *Un medic bucureștean, Ioan Serafim*, în vol. *Din tradițiile medicinii și ale educației sanitare. Studii și note*, sub red. dr. G. Brătescu, București, 1978, p. 171—176.

⁴ George Potra, *Din București de ieri*, vol. II, București, 1990, p. 192—199.

⁵ Paul Cernovodeanu, *Date de interes medical din catagrafia orașului București din 1838*, în *Din tradițiile medicinii și ale educației sanitare. Studii și note*, p. 209 și nota 2 de la aceeași p.

⁶ Dumitru Vitcu, *Diplomații Unirii*, București, 1979, p. 211—229.

⁷ A. D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui. 1812—1900*, București, 1915.

⁸ Dr. Sam. Herscovici-Herisano, *op. cit.*, p. 25, 32, 34, 35, 37, 38.

anul 1866 — Sergiu, Iulleano (*sic*) și Obedeanu. Numărul de absolvenți crește în anii următori: 5 în 1867, 6 în 1868, 7 în 1869⁹.

În iarna 1991—1992 am întreprins o cercetare în arhiva Facultății de Medicină din Paris și am depistat urmărele prezentei unor studenți români mediciniști în deceniul 1850—1860, la cota 16 AJ 920. Actele în care sunt menționăți atestă înscríerea lor la studii și aduc căteva completări la valorosul *Reperitor* al lui Victor Gomoiu, oferind date noi asupra acestor tineri inteligenți români, insuficient conturați.

Mai întâi este vorba însă de trei acte privind pe Carol Davila, acte care, după verificările făcute, sunt necunoscute. Un certificat de examen pentru anul 1849—1850, emis la 20 august 1850 de către profesorii-examinatori ai Școlii Preparatorii de Medicină și Farmacie din Angers, consemnează următoarele: „Les professeurs soussignés attestent que Mr. Davila Charles, élève de la 3e année, a satisfait à l'examen portant sur les pathologies internes et externes, les cliniques, [indesc.] d'accouchement prescrit par l'article 3 du dit arrêté [din 26 sept. 1837]. Il peut, en conséquence, être admis à prendre de nouvelles inscriptions dans les écoles secondaires, et à les échanger contre des inscriptions de Faculté”.

Un alt act îl reprezintă un certificat de stagiu eliberat lui Carol Davila tot la Angers, la 21 aprilie 1851, în care se spune: „Nous, Administrateur des Hospices de la ville d'Angers (Maine et Loire), attestons que Mr. Davila Charles, né à Parme (département de ~), étudiant de seconde année de l'Ecole Préparatoire de Médecine de la ville d'Angers, a rempli avec assiduité, pendant le trimestre du 1er octobre 1848 au 1er octobre 1849, les fonctions auxquelles il a été pour le service des malades des hôpitaux”.

„Le présent Certificat délivré aux termes de l'article 2 de l'Ordonnance royale du 10 août 1842, pour servir et valoir ce que de droit”. În legătură cu acest act trebuie subliniată menționarea locului de naștere a lui Davila — Parma —, precum și participarea sa în perioada menționată la combaterea holerei¹⁰.

Cel de-al treilea act, emis la 24 aprilie 1851, tot de Școala Preparatorie de Medicină și Farmacie din Angers, este cel mai reprezentativ, deoarece menționează data și locul nașterii lui Carol Davila, precum și numărul și data înscríerilor sale la această școală. Iată conținutul acestui „Certificat d'inscription”: „Le Directeur de l'Ecole Préparatoire de Médecine et de Pharmacie d'Angers certifie que Mr. Davila Charles, né le 8 avril 1828 à Parme, Italie, départ. de ~, a pris sur les registres de l'Ecole, inscriptions comme il suit”. Figurează 15 înscríeri, spre deosebire de opinia răspândită în biografiile lui Carol Davila, conform căreia acesta ar fi avut 12 înscríeri la Angers (Sam. Herscovici-Herisano, Elena Perticari-Davila, dr. Gheorghe Brătescu). În acul francez sunt consemnate următoarele înscríeri, taxa fiind de 35 franci (total: 525 franci): nov. 1847, ian. 1848, apr. 1848, iulie 1848 nov. 1848, ian. 1849, apr. 1849, iulie 1849, oct. 1849, ian. 1850, apr. 1850, iulie 1850, oct. 1850, ian. 1851, apr. 1851. Interesul acestui document rezidă, aşadar, în consemnarea datei și locului de naștere ale lui Carol Davila, precum și în mențiunea a încă trei înscríeri la școala din Angers, față de cele cunoscute.

Tot în legătură cu Carol Davila, dar de data aceasta la Biblioteca Națională din Paris, în fondul masonic, am depistat trei documente în care este menționat. La unul din ele se referă istoricul Dan Berindei în articolul său *Date privind viața lui Carol Davila*¹¹ și în care autorul scrie despre conferirea, la 13 iunie 1874, a gradului de maestru lui Davila, în loja bucureșteană „Înțeleptii din Heliopolis”; două zile mai târziu el devinea venerabilul acestei loji. La aceste date ar vrea să adaug următoarele: la cota FM²859, dosarul 2, se află o adresă din 8 mai 1874 a lojii „Înțeleptii din Heliopolis” către dr. L. Stern, venerabil lojii „Egalitatea” din București, în care se vorbește despre propunerea spre inițiere a dr. Carol Davila, inspector general al serviciului sanitar al armatei române și se cer informații despre candidatul la inițiere; se întrebă, de asemenea, dacă acesta a fost propus pentru a intra în acea lojă. Adresa este semnată de venerabilul lojii „Înțeleptii din Heliopolis”, Anton Costiescu, și de secretarul său, G. H. Tacorian.

O altă adresă, din 19 iunie 1874, a aceleiași loji bucureștene către loja „Egalitatea” se referă la alegerea lui Carol Davila ca venerabil, în ședința din 15 iunie 1874, ca ur-

⁹ Ibidem, p. 55—56.

¹⁰ G. Brătescu, *Tinerețea lui Carol Davila*, București, 1979, p. 70—71. Certificatul de absolvire a școlii din Angers, în cartea Elenei Perticari-Davila, *Din viața și corespondența lui Carol Davila*, ed. a II-a, București, 1945, p. 492—493.

¹¹ Dan Berindei, *Date privind viața lui Carol Davila*, în *Din tradițiile medicinii și ale educației sanitare*, p. 335—336; idem, *Date privind corpul medical din România într-o arhivă franceză*, în *Momente din trecutul medicinii*, sub redacția dr. G. Brătescu, București, 1983, p. 409.

mare a demisiei lui Anton Costiescu (instalarea a avut loc la 18 iunie, în același an). Un alt act aflat în același fond, la cota FM²860, se referă la constituirea, în martie 1875, a unui comitet masonic pentru inundații, având ca președinte pe Carol Davila, secretar Romnceanu și casier, medicul A. Tavernier. Procesul verbal al ținutei loje „Egalitatea” din 6 martie 1875 consemnează împărțirea străzilor afectate de inundații în atribuțiile fiecărei loje bucureștene, precum și o chetă a acestora în același scop. Astfel s-au strâns 1000 lei din partea lojei „Întelețepțu din Heliopolis”, 1000 lei din partea lojei „Fraternitatea”, 500 lei de la loja „Egalitatea”, 300 lei din partea lojei „Armonia”. De asemenea, d-l dr. G. Brătescu menționează în carte sa dedicată tinereții lui Carol Davila, apartenența acestuia la francmasonerie, indicând anul 1874 ca moment al inițierii sale¹². După cum remarcă și d-l Dan Berindei, este surprinzătoare foarte rapidă ascensiunea masonică a lui Davila. Intrarea lui în acest ordin apare ca o recompensă a neobositei sale activități, cu ani după eforturile depuse pentru înființarea Școlii naționale românești de medicină. De altfel, în 1879, la înființarea Marelui Orient al României, Davila va deveni mare maestru adjunct al acestuia¹³.

Alte 13 piese atestă prezența la Paris a unor tineri români mediciniști, în deceniul 1850–1860: Agapie, Radu, Ilarion Russo, Vasile Grădeanu, Constantin Budișteanu, Mihail Trandafirescu, Iconomu, Ștefan Măcescu. Astfel, la 14 aprilie 1853 î se acorda Tânărului [Vasile] Agapie, moldovean, dispensă de dublu bacalaureat pentru înscrierea la Facultatea de Medicină din Paris. Se poate presupune că acesta și-a început aşadar studiile pariziene în 1853, dată ce completează mică biografie pe care o reconstituie Victor Gomoiu în *Repertriul său*, carte la care mă voi referi de mai multe ori în continuare. În această lucrare se menționează că în 1859 Agapie era bursier al statului român la Facultatea de Medicină din Paris și că va ajunge un medic însemnat în Moldova¹⁴.

O dispensă de același tip îi era acordată la 27 aprilie 1853 și Tânărului moldovean Radu care locuia r(u)e Denfer (*sic!*)¹⁵. Despre acest personaj – cu prenumele George – aflăm din lucrarea de referință a doctorului V. Gomoiu că a obținut în 1865 doctoratul în medi înă la Paris, cu teza *De l'encéphalocèle congenitale et de son traitement*. În actul de la Paris nu apare prenumele Tânărului moldovean, dar este puțin probabil să fi fost vorba de doi omonimi. Așadar, viitorul medio George Radu și-a desfășurat studiile pariziene pe o perioadă îndelungată – foarte probabil cu intreruperi – între 1853–1865. Anul începerii studiilor sale se poate adăuga, așadar, datelor din carte dr. V. Gomoiu. Revenit în țară, dr. Radu a devenit medicul ospicului de la mănăstirea Neamț și a participat, ca medic de batalion, la războiul de independență¹⁶.

La 13 iulie 1853, Tânărul „Hilarion Rousseau” primea același fel de dispensă ca și predecedenții: „Par décision en date du même jour (11 iulie 1853), M. le Ministre a accordé à M. Hilarion Rousseau, de Bucharest, qui désire étudier la médecine en France 1° la dispense du baccalauréat-ès-sciences, 2° la concession, à titre onéreux, de 10 inscriptions, à raison des études classiques et médicales qu'il a faites à Athènes [sic]. Ci-joint les justifications fournies par M. Rousseau qui demeure 59 r. de Seine”. Ca și în cazurile precedente, actul de față precisează momentul începerii studiilor pariziene ale personajului respectiv. Din carteau lui Victor Gomoiu aflăm că Ilarion Russo și-a luat diploma de la Paris în 1858, în același an revenind în țară. În 1862 a devenit medic-șef al Spitalului Militar din București, între 1865–1876 a funcționat la Spitalul Brâncovenesc, iar în 1867 se număra printre semnatarii adresiei de mulțumire pentru transformarea Școalei Naționale de Medicină în facultate¹⁷.

În aceiași an studiază la Facultatea de Medicină din Paris și „Basile Grediano” din Valahia, căruia î se acorda la 27 octombrie 1853 autorizația de a se înscrie la studii. La 31 octombrie el primea și o dispensă de genul celor de care a mai fost vorba, „à raison des études qu'il a faites en Valachie, sa patrie, sans être tenu de justifier du grade de bachelier-ès-lettres”. O altă dispensă î se acorda la 7 decembrie 1853: „Par décision du 4 décembre courant, S.E. [Ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor] a accordé à M. Basile Grediano, qui a déjà obtenu l'autorisation de se faire inscrire à la faculté de médecine de Paris, sans être tenu de justifier du grade de bachelier-ès-lettres, la dispense du baccalauréat-ès-sciences à rai on des études qu'il justifie avoir faites en Valachie”. „Basile Grediano” mai apare și în alte două acte depistate. Astfel, la 17 dec. 1856, mai multor studenți, între care și lui Grediano î se refuza o înscriere. Mai târziu, la 12 martie 1857, î se acorda dreptul de înscriere

¹² G. Brătescu, *op. cit.*, p. 10, nota 2.

¹³ *Constituția Marelui Orient al României*, București, 1879.

¹⁴ Dr. Victor Gomoiu și Maria Gomoiu, *Repertori de medici, farmaciști, veterinarî din ținuturile românești*, vol. I, 1938, p. 7, vol. I. Adaus, 1941, p. 8.

¹⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 350, vol. I Adaus, p. 130.

¹⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 369–370, vol. I Adaus, p. 133.

prin hotărârea ministrului. Dr. V. Gomoiu scrie despre Grădeanu că și-a susținut doctoratul în medicină la Paris, în 1858, cu teza *De l'asthme*, iar la 17 iunie 1859, revenit în țară, a fost numit inspector al spitalelor. S-a stins din viață de sfizie, la 23 ianuarie 1862¹⁷, fiind înmormântat la cimitirul Bellu (figura 7, locul 21). Căutându-i piatra de mormânt în urmă cu câteva săptămâni, nu am regăsit-o.

Două acte semnalează prezența la studii în Franța a lui Constantin Budisteanu din Tara Românească, ce nu figurează în *Repertoriul* dr. Gomoiu. Acesta înregistrează un Stefan Budisteanu, subchirurg în județul Arges la 1860 și ulterior, în 1864, în comuna Flămânda (Olt)¹⁸. Este vorba, însă, de un alt personaj al căruia destin rămâne a fi clarificat. El primea la 22 dec. 1855 un act de echivalare a studiilor sale preuniversitare: „Le certificat d'études délivré le 10 juillet 1855 à M. Boudisteano (Constantin), né à Bucharest le 23 9e 1836, par l'Ephorie des écoles de Valachie, est déclaré équivalent au diplôme français de bachelier-ès-lettres, et confère au dit M. Boudisteano le droit de s'inscrire près d'une faculté de médecine.” Tânărul Budisteanu primea și la 4 ian. 1856 o autorizație de înscriere la Facultatea de Medicină din Paris, recunoscându-i-se studiile făcute în țara de origine.

O altă aprobare de echivalare, datată 26 nov. 1856, dă informații asupra datei și locului lui de naștere a unui alt student medicinist român aflat la Paris, Mihail Trandafirescu (Michel Triantafiresco): „Le Testimonium délivré le 23 août 1856 à M. Triantafiresco (Michel), né le 11 février 1834, à Craiova, par l'Ephorie des Ecoles de Valachie, est déclaré équivalent au diplôme français de bachelier-ès-sciences et confère au dit M. Triantafiresco le droit de s'inscrire près d'une faculté de médecine”. Data și locul nașterii acestuia, precum și anul începerii studiilor sale pot fi completate în fișă pe care i-o consacră V. Gomoiu și din care rezultă că Mihail P. Trandafirescu a obținut doctoratul în medicină la Paris, în 1864, întorcându-se în țară în același an. În 1864 a devenit medic secundar la divizia medicală a Spitalului Colțea, iar în februarie 1865 era „redactor ajutor” la „Gazeta medicală”. Membru al societății medico-chirurgicale, în 1877 a fost numit medic primar la Spitalul Colentina. A început din viață la 19 martie 1907¹⁹.

La 18 noiembrie 1857, Tânărul Ionomu primea un atestat de echivalare a studiilor sale, în care se prevedea că „Le testimonium délivré le 28 août 1857, à Mr. Ionomu, Roumain, né à Bucharest le 27 juillet 1836 par l'Ephorie des écoles de Valachie, est déclaré équivalent au diplôme français de bachelier-ès-sciences et confère au dit Mr. Ionomu le droit de s'inscrire près d'une faculté de médecine”. Ca și în celealte cazuri, data și locul nașterii, precum și anul începutului studiilor pariziene nu figurează în nota biografică din *Repertoriul* lui Victor Gomoiu, în care despre Pandele Ionomu (în acul francez nu apare prenumele) se spune că și-a susținut doctoratul în medicină la Paris în 1865, cu teza *Des altérations des vescères dans l'intoxication palustre chronique*. Revenit în țară în mai 1865, el obținea libera practică, dar în octombrie același an se stingea din viață datorită unei afecțiuni de ficat²⁰.

În mod inexplicabil, lucrarea lui Victor Gomoiu omite pe medicul Ștefan Măcescu, la care se referă o adresă din fondul Facultății de Medicină din Paris, datată 19 dec. 1859. Ca urmare a hotărârii ministrului de resort din 15 dec. 1859, de a autoriza pe tinerii „Măcescu, Ristier et Petrovits, pourvus, par équivalence, du diplôme français de bachelier-ès-sciences, à prendre, au présent trimestre, leur première inscription pour le doctorat en médecine”. Date despre acest personaj care a trăit între 11 iulie 1836 – 17 nov. 1881 se găsesc în articolul Marianei Sefer, *Ștefan Măcescu și începuturile învățământului de microbiologie în România*²¹. Director al Muzeului de anatomie descriptivă și comparată al Facultății de Medicină din București, profesor de zoologie medicală la Facultatea de Medicină și la Școala de Farmacie între 1875–1881, Ștefan Măcescu este autorul primului manual român de microbiologie. Datele sale de naștere și de deces sunt inscrise și în cavoul familiei Tell, de la cimitirul Bellu (figura 17, locul 18), unde este înmormântat²². Soția sa fusese Paulina (5 iulie 1839 – 6 mai 1923), fiica generalului Christian Tell²³. Într-o primă căsătorie, ea fusese căsătorită cu lui Nițu

¹⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 177–178, vol. I Adaus, p. 70.

¹⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 54.

¹⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 437, vol. I Adaus, p. 153.

²⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 205.

²¹ Mariana Sefer, *Ștefan Măcescu și începuturile învățământului de microbiologie în România*, în vol. *Trecut și viitor în medicină. Studii și note*, sub red. dr. G. Brătescu, București, 1981, p. 403–406.

²² G. Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, 1972, p. 177.

²³ Anastasia Iordache, Constantin Vlăduț, *Christian Tell 1808–1884*, Craiova, 1976, p. 19.

Magheru (1823–1864), fiul căpitanului de panduri Ioan Magheru și nepotul de frate al generalului pașoptist Gheorghe Magheru²⁴. Semnalez în acest context și existența în secolul trecut a unor purtători ai numelui Măcescu care au avut ranguri de boierie. Astfel, Alecu Măcescu a fost făcut pitar, la 20 august 1850 și serdar, la 26 febr. 1856²⁵; Gheorghe Măcescu a avut rangurile de medelnicer, paharnic (la 30 august 1839) și clucer (la 26 febr. 1856)²⁶. Ioan Măcescu a fost numit praporic la 3 apr. 1838²⁷, iar Costandin Măcescu a primit rangul de pitar la 1 ian. 1841²⁸. La Biblioteca Academiei din București se găsește teza de doctorat în drept, susținută la Paris, în 1863, a unui Constantin-George Măcescu, teză tratând despre contrac-tul de căsătorie (cota II 79820).

Aceste modeste completări se referă la câteva personaje mai puțin cunoscute ale perioadei de pionierat a medicinii românești. Chiar dacă nu este vorba de figuri de primă mărime – cu excepția, firește, a lui Carol Davila – influența benefică a Occidentului s-a infăptuit prin acești intelectuali dornici să transpună pe pământul de băstină ceea ce învățaseră în îndepărata Franță. Este totodată un prilej de a conștientiza faptul că arhivele franceze păstrează încă multe documente și informații de interes pentru istoria culturii românești.

²⁴ Paul Cernovodeanu, Marian Stefan, *Pe urmele Magherilor*, București, 1983, arborele genealogic al familiei Magheru, planșa I.

²⁵ B.A.R., *Arhondologia nouă a Tării Românești de la 1837 la 1858*, ms. rom. 872, transcris de Alexandru V. Perietzianu-Buzău, f. 189v, 517.

²⁶ *Ibidem*, f. 107v.

²⁷ *Ibidem*, f. 297v.

²⁸ *Ibidem*, f. 302v.

PERSONALITĂȚI ALE EXILULUI ROMÂNESC

GEORGE CIORĂNESCU,

PROTAGONIST AL MIȘCĂRII PENTRU UNITATEA EUROPEI ÎN EXILUL ROMÂNESC

ȘTEFAN DELUREANU

Preanunțând apropierea de sfârșit a etapei exclusiviste a istoriei națiunilor și ivirea alteia europene și europeiste, Mazzini fondează la 15 aprilie 1834, la Berna, asociația „Tânără Europa” a cărei finalitate o identifica în organizarea federativă a democrației continentale.

La mai bine de un secol distanță, în inerția de rigoare de pe insula Ventotene unde se află internat, în plină beznă totalitară și tragedie a unui nou conflict mondial la două decenii după primul, un mănuchi viril de antifasciști, Ernesto Rossi, Eugenio Colomni, Altiero Spinelli, reflectând cu matură responsabilitate la problemele lumii postbelice și prefigurând un program, se decide să încredințeze riscurilor și incertitudinii difuzării clandestine, textul sacru al federalismului european: *Proiectul de manifest pentru o Europă liberă și unită cu celebra pasaj de referință obligatorie: „Limita despărțitoare dintre partide progresiste și partide reacționare cade de acum înainte nu de-a lungul liniei formale a unei mai largi sau mai restrânse democrații, a unui mai amplu sau mai îngust socialism de instituit, ci de-a lungul liniei substantive cu totul noi care separă pe cei ce concep ca scop esențial al luptei pe cel vechi, adică cucerirea puterii politice naționale – și care vor face, fie și involuntar, jocul forțelor reacționare lăsând să se solidifice lava incandescentă a patimilor populare în vechiul tipar și să reinvie vechile absurdități – de cei care vor vedea ca misiune centrală crearea unui solid stat internațional, care vor îndrepta către acest scop forțele populare și care, odată cucerită puterea națională, o vor utiliza în primul rând ca pe un instrument de realizare a unității internaționale”.*

Aspiranții la realizarea prin liberă decizie a popoarelor a unei federații de națiuni democratice dispuse să transfere o parte din suveranitatea lor unor instituții comune, astfel încât cetățenii țărilor componente să fie compensați în plan european pentru ceea ce vor fi cedat în cel național, acești federaliști se disting de precursorii lor prin proclamarea unității europene ca tel programatic primordial al bătăliei politice iminentă, a cărui împlinire să fie inițiată prin opera generației în scenă.

Germinat spontan în atâtea unghiuri disparate ale continentului descumpănat ca un complex de idei pentru acțiune coerentă, federalismul a fost exprimat un timp de cercuri restrânse ce ignora cel mai adesea existența celorlalte.

Ca și Europa mobilă a „poporului exilaților” și al altor sintagme mazziniene analoge căror Marx nu le-a crutat niciodată sarcasmele, pionierii mișcării federaliste europene s-au recrutat cu precădere din rândul peregrinilor, al proscrișilor, al persecuților și prizonierilor polițiilor politice, purtători de viitor desemnați curent în țările clasice de azil sub apelativul generic de *străini*.

Materializare a inițiativei militanților italieni, abia eliberati din închisorile mussoliniane, avea loc în primăvara și vara anului 1944, la câteva luni după ce se născuse în casa lui Mario Alberto Rollier, la Milano, *Mișarea Federalistă Europeană*, o serie de reuniuni la Geneva, care întrunind reprezentanți ai unor organizații ale Rezistenței europene și ai unor grupuri răzlețe de exilați, indica soluția federală ca unică alternativă salutară la perspectiva simțelor restaurări naționale, anulată și ea cel puțin în zona unde dominația sovietică instaurată temeinic înlocuise cu alte veninuri hegemonice și totalitare pe cele precedente, naziste. Întâlnirile geneveze definite ca „sesiune” sau „conferință federalistă internațională”, nedecimalată autorităților cantonale din considerație pentru regimul de neutralitate al Elveției și prezentată ca atare, în documentele timpului, ca a fi avut loc „undeva în Europa”, trasau ja-

loanele grandiosului proiect în serviciul realizării căruia avea să se pună, cu zel și eficacitate sporită, nu fără pathos romantic al viitorului, vasta mișcare federalistă dezvoltată în timp.

Pe solul elvetic ca și pe cel francez aveau să se intersecteze întâi și întâi cu aspirațiile și activitățile ei, prin contacte și prestații de diferite naturi, și formele de militanță românească din exil.

Ecloziunea proiectului de uniune europeană și-a avut pe lângă pionierii și purtătorii ei de standard, artizanii și pionii ei, de multe ori ignorați sau uitați, fiecare cu demersul, dăruirea și impulsurile sale din care și-au extras sevă inițiativele și finalizările instituțiilor reprezentative și ale guvernelor. Fără elanurile lor vitalizante, care au unit firele în curențe, curentele în mișcări de opinie, mișcările de opinie în confluențe, permitând ca Marele Plan să fie definit onomatic prin trinitatea consacrată de istorie — Schuman, Adenauer, De Gasperi — trecerea la împlinire n-ar fi fost netezită și accelerată.

Fundație a spiritului înălțat dintr-o realitate geografică delimitată variat, Europa e o entitate multiplă. Numai străbătându-i-se pluralitatea de istorii complexe, s-a ajuns din proces în proces la percepția foarte recentă a superentității ce transcend națiunile, Europa neputând să nu devină și cadrul concret al transpunerii vocației universaliste. Finalitate a unei pluralități de evoluții, Europa unită e o entitate în curs de edificare ca operă a contemporanilor și a posterității imediate.

Prime embrioane ale Speranței în anii de început ai scindării continentului, grupurile federaliste s-au dezvoltat rapid în veritabile mișcări pentru Statele Unite ale Europei, ca expresii ale unor orientări liberale, conservatoare, creștin-democrațe, socialiste. Inițiativele elitelor politice au fost întâmpinate în ansamblu cu simpatie de către destinatarii mesajului. În 1947 s-a constituit Comitetul internațional de coordonare a mișcărilor pentru unitate care a reunit într-un congres în zilele de 7–10 mai 1948 la Haga, 713 delegați ai diverselor organizații federaliste și europeiste, iar la 5 mai 1949 s-a semnat la Londra, la propunerea a zece țări, tratatul institutiv al Consiliului European. De atunci, dezbaterea asupra extinderii Europei unite continuă ca și modelarea ei constituțională și instituțională, viitorul nostru depinzând în mod determinant de aceste evoluții.

Miracolele anului 1989 au avut ca protagonist Europa, o Europă care nu va mai rămâne numai a celor Șasesprezece întrucât este pe cale să redevină Europă și acea emisferă în care a fost răsturnat comunismul pe alocuri doar în parte și în forme contradictorii peste care mai stăruie cel puțin penumbre: o Europă de restaurat în unitatea spiritului ei de perlă a universului, precum o contempla Valéry, Patrie a patriilor mai mici „de loc uitate, dimpotrivă mai frumos iubite” cum anticipa cu patetică profeție Benedetto Croce, la scurt timp după ce Aristide Briand tocmai prezintase Ligii Națiunilor, „Memorandumul asupra organizării unui regim de uniune federală europeană”.

Așa cum *idea de România* a creiat premisele intemeierii Statului național unitar român, concretizare a unei nobile intuiții culturale a precursorilor privilegiați de clarviziune, fără a o diminua ori sărăci în vreun fel, *idea de Europa* a lansat criteriile asocierei în plan continental. Nu poate fi vorba deci, cum insinuează echivoce refrene interesate, de a se pune în cauză existența Statului național așa cum a ieșit el din tradiții, vocații și temeiuri ce nu pot fi separate de istoria cea mai bună a comunității edificatoare, de a se alimenta tendințe secesioniste destinate în orice caz falimentului.

De la ilumiiniști și mai ales de la generația universalistă a contemporanilor lui Mazzini la Maastricht, cu străluminosul exemplu al jertfei *decembriștilor* anului mirabil 1989 care a însemnat și un vot pentru Europa, crezul europeist și federalist a avut un remarcabil curs printre români, întregit și finoblat în etapa împlinirii proiectului de spirit precum Grigore Gafencu, Ghîță Ionescu, George Ciorănescu, constanta militanță de inspirație creștină a ultimului, pluridecenală, profund angajantă și eficace, pentru ideea federalistă rămânând pentru cei mai mulți dintre noi ca și o *terra incognita*.

Componentă de bază a *Mișcării Europene* constituite în vederea orientării publice în spiritul idealului unificării continentale, *Uniunea Europeană a Creștin-Democraților* s-a angajat într-o relevantă acțiune, în perioada imediat postbelică îndeosebi prin intermediul formațiunilor politice-culturale denumite „Noile Echipe Internaționale”. O perioadă în care Biserica a căutat să se detașeze de impovărtătoarele rigidități ale raportului cu Statele-Națiune, încercând să promoveze principiile și cările unui internaționalism social-creștin ce nu se referă la aspectele tradiționale de transmitere de mesaj ale acțiunii ei specifice — teologia păcii, rolul de arbitraj al papalității în lumea catolică, misionarism — ci se prezintă ca efort organizat de aplicare a moralei creștine la sfera relațiilor dintre națiuni: justiție internațională, fraternitate între popoare.

În afara bibliografiei speciale, o masă documentară considerabilă de manuscrise, periodice și imprimate se află încă în arhive private neexplorate. Unele recent exhumate la Strasbourg, între care actele Secretariatului catolic pentru probleme europene conținând — între

altele — protocoalele reuniunilor secrete de la Geneva dintre 1948 și 1953, au fost puse recent la dispoziție publică de către Robert Bichet, deputat și fost ministru al Franței, secretar general al *Noilor Echipe Internaționale* cărora le-a aparținut ca protagonist non-catolic și non-protestant George Ciorănescu, participant și raportor la o suita de reuniuni ale democrației creștine în faza de importanță determinantă în construcția europeană în care s-au desfășurat: începutul procesului, campania mișcărilor federaliste cu punctul ei culminant, Congresul de la Haga (1948), avântul Europei comunitare cu planul Schuman și relansarea europeană cu tratatul de la Roma (1957).

Izvorât din meditația profundă asupra Bisericii ca dimensiune supranaturală, invizibilă, internaționalismul creștin a cunoscut după 1945 o reinnoire spectaculară, atât ca proiect europeist cât și ca rețea militantă de fervori individuale. La nobila sa operă de apostolat religios, politic și civil, a contribuit printre misionari care au adus coerent un aport de substanță și George Ciorănescu, reprezentant al României exilate în *Consiliul Federal al Mișcării Europene*. În legătură cu tot mai marcatul interes pentru evaluarea ponderii democrației creștine în edificarea Europei unite, numele său este al unui promotor de elevată inspirație și dăruire, a cărui operă își așteaptă cercetătorii avizați. La dispoziția lor stă, între altele, și o notabilă corespondență din arhiva sa privată, purtată cu personalități reprezentative în federalismul francez sau cu un rol de seamă în activitatea *Noilor Echipe Internaționale* precum Robert Bichet, exponent activ al *Mișcării Republicane Populare* (M.R.P.) sau René Courtin din *Consiliul Francez pentru Europa Unită*.

Mărturisitor creștin prin ecumenicitatea unei credințe a toleranței și prin rigoarea morală a unei conduite ce au modelat în el un paladin al persecuărilor, cavaler al ofrandei de sine pentru acel bine comun care e finalitatea programatică fundamentală a democrației creștine, vibrarea religioasă nu se traduce în el prin observare mașinalizată de rituri și un confesionalism integralist, ci prin participare în act la o sferă de idealitate supremă nu neapărat legată de o anume biserică istorică.

Pionier român al mișcării federaliste europene, dedicat cu luminată înțelegere și voință operantă formelor de participare ale democrației creștine la gestația Europei comunitare, în etape și momente semnifикante, aconfesionalitatea poziției și structura echilibrată a percepției politice i-au permis, împreună cu un pluralism de ample deschideri, să se poată angaja cu simț istoric de responsabilitate în miezul programului de restaurare a societății civile grav descumpănite de totalitarisme, să coopereze cu spirit emulativ la fundamentarea ideală și instituțională a *Uniunii Europene*, la generoase, valide valorizări în aria etico-politică a complexului de orientări creștin-democratice, de propus azi ca prim model de referință în palinogeneza unei lumi atât de traumatizate ca aceea românească. Adresarea la valorile creștine înseamnă, aici, înainte de orice, aderare nonconfesională la o etică politică și socială, căutare precumpăratoare de fervori spirituale, morale și civile, laice în măsură să restituie comunității tulburate conotările ei umane, naționale, europene la baza cărora cultura creștină rezidă ca un factor fundamental.

În plină eră a loviturilor de forță, a unor bulversări fără seamă în omenire, George Ciorănescu s-a făcut remarcat încă din 1947 când s-a aflat printre inițiatorii organizației politice-culturale federaliste creștin-democrate a *Noilor Echipe Internaționale*, ca președinte al secției sale române. Primul ei congres internațional s-a tinut în 1948 la Fiuggi, inițiativa primind binecuvântarea pontificală iar participarea sa fiind semnalată repetat în raportul concluziv prezentat de Paolo Emilio Taviani. Tema dezbatelor a constituit-o acolo conceptul politic al democrației creștine.

Tot în 1948 George Ciorănescu a participat la lucrările istoricului congres al Europei de la Haga care a adoptat rezoluții determinante pentru structurarea bazelor Uniunii.

Între principalele cinci mișcări federaliste coordonate de un comitet internațional, *Noile Echipe Internaționale* erau un detașament de prim plan. Pe lângă organismul coordonator activau comitetele naționale reprezentând diferitele țări. Se iniția astfel opera de asociere și unificare progresivă, de eficacitatea căreia depindea viitorul comun. Activitatea politică și diplomatică, cu ponderația și ritmurile proprii, era secondată și stimulată de reprezentanțele naționale între care s-a distins în exil în rândul N.E.I. — animată de idealurile europeiste — și cea românească grupată în jurul personalității dinamice, sensibilizatoare a lui George Ciorănescu. Semnificația prestațiilor acesteia este cu atât mai evidențială cu cât existența ei nu avea girul unei inițiative parlamentare, de neconceput de altfel sub regimul comunist instalat în țară. Expresie simbolică a unei autentice voinți populare ce nu se putea manifesta la București, reclamată de situația specială în care se aflau români și născuți dintr-o libertate interioară puternic simțită de cei îndreptățiti să le interpreteze aspirațiile europene nutrite de-a lungul atâtă generații de precursori, a fost tocmai crearea — în afara patriei interzise — a acestei Echipe.

La congresul Europei de la Haga se propusese convocarea unei Constituante care să intemeieze instituțiile permanente ale unei federații democratice. Compusă din parlamentari ai națiunilor decise să se întreasocieze, adunarea n-ar fi putut cuprinde, pentru motivul expus, și membri români. Exilații români, învinși aparenți ai consacrărilor de false victorii în țara robită, n-au dezertat, cultivând în modul specific ideile anticipatoare, identificând căile de a frecventa istoria de construit autonom și responsabil, contribuind la formarea unei conștiințe europene.

Necesitatea conjugării atitor forțe ce acționau independent pentru țeserea proiectului invizibil a fost înțeleasă. René Courtin, delegat general al *Consiliului francez pentru Europa unită* punea astfel în lumină, cu ocazia unei vizite oficiale la primul ministru al Franței, Robert Schuman, actualitatea urgentă a preconizării Adunării constituante care, luând atitudine în numele opiniei europene, ar fi reprezentat un solid element de susținere pentru toți cei ce se angajau spontan într-o misiune atât de generoasă. Este ceea ce a făcut și George Ciorănescu, în contacte frecvente atunci cu profesorul Courtin, cu Bichet și cu mai mulți parlamentari francofoni federaliști, rolul său în opera de modelare a spiritului european — prin propagarea în perimetrul politic și civil al finalității unificării federale a națiunilor democratice ale Europei — fiind una de substanță și de durată.

Ca raportor la congresul N.E.I. de la Hofgastein (iulie 1949) unde, făcându-se ecoul zecilor de apartenență ai Echipei naționale din străinătate dar și al „adevărătelor noastre echipe, ale mijloastră și mijloacelor de tineri” din țară a căror contribuție de sânge la lupta democratică și la apărarea ideii creștine era ilustrată unui Occident care în prea multe cazuri le ignora sacrificiile și setea de dreptate, a prezentat participanților tema protecției sociale a tineretului democrat-creștin, aducând un aport relevant la elaborarea Cartei sociale a acestuia. În prefața la broșura editată la Paris în 1950 și cuprinsând raportul tematic integral, Robert Bichet, secretarul general al N.E.I. se angaja la o largă difuzare a acestuia, merită să sensibilizeze opinia europeană „în fața dramei tineretului amenințat să-și piardă nu numai sănătatea, încrederea și speranța, dar și sușile”. Era, în fond, un citat din cuprinsul raportului lui Ciorănescu, rod al informației și reflectiilor sale, încheiate cu propunerea de soluții susceptibile de a aduce un remediul „rigorilor unei stări de lucruri ce compromite viitorul popoarelor libere”, de a salva Europa „din naufragiul care o amenință”.

Tema în cauză preocupa guvernele, știința, opinia. Vârsta viitorului era perclită în sănătatea ei fizică, în echilibrul spiritului. Democrațiile occidentale nu puteau rămâne insensibile destinui anulator rezervat tineretului din emisfera comună și raportorul le chema la asumarea enormei responsabilității ce le revenea în restituirea cumpenei grav tulburate a tineretului care, redobândită, i-ar fi permis să îndepărteze apoia formele alienante, false ale vieții sociale, reînsuflându-i viața autentică, vigoarea, întreg idealismul de care era goliț.

Enumerând conotate proprii susținutului Tânăr conștient încă de valoarea, forța și răspunderile sale istorice, George Ciorănescu le valoriza astfel în acea oră gravă: „Flămând și însetat de adevăr absolut, de iubire, de frumusețe și putere, el știe acum ce ideal să servească. Tineretul democrat-creștin știe că instituțiile trebuie transformate și însoțite pentru a servi, și nu pentru a aservi omul (...) Mereu în căutarea dreptății, combătând pentru drepturile omului și a cărei deplină dezvoltare fizică, intelectuală și morală o urmăresc, tinerii merită nu numai ocrotirea societății, dar și un rol mai activ și răspunderi mai mari în cea mai spectaculară dintre luptele pe care omenirea trebuie să o ducă împotriva tiraniei”.

Optica totalitară conform căreia nu există decât o singură mișcare de tineret, aceea a partidului unic care îl formează în spiritul devoționii totale față de sine, dezumanizând generațiile alterându-le facultățile forului interior și exercițiul acestora. În fața uniformizării ce săracă pînă la puștiire dispoziția către bine, doar o organizare pluralistă le putea dezvolta puterile de viață fizică, spirituală, intelectuală și morală o urmăresc, tinerii merită nu numai ocrotirea societății, dar și un rol mai activ și răspunderi mai mari în cea mai spectaculară dintre luptele pe care omenirea trebuie să o ducă împotriva tiraniei”.

Optica totalitară conform căreia nu există decât o singură mișcare de tineret, aceea a partidului unic care îl formează în spiritul devoționii totale față de sine, dezumanizând generațiile alterându-le facultățile forului interior și exercițiul acestora. În fața uniformizării ce săracă pînă la puștiire dispoziția către bine, doar o organizare pluralistă le putea dezvolta puterile de viață fizică, spirituală, intelectuală și morală o urmăresc, tinerii merită nu numai ocrotirea societății, dar și un rol mai activ și răspunderi mai mari în cea mai spectaculară dintre luptele pe care omenirea trebuie să o ducă împotriva tiraniei”.

În 1951, l-a partea la Luxembourg la o nouă rundă de dezbatere pe tema „Democrație și comunism”, în 1952 era delegat al comisiei N.E.I. pentru unitatea Europei la o reuniune la Haga. În același an e prezent la Londra, la o conferință despre „Europa de est și unitatea europeană”. Mareea sa prestație a anului o reprezintă însă aceea de la congresul al săselea al N.E.I. de la Fribourg, din 12–14 septembrie, când a fost ales în comisia de definire și redactare a orientărilor programatice ale democrației creștine. Substanța remarcabilului raport prezentat de el cu privire la „Creștinii din spatele cortinei de fier” a constituit-o un amplu studiu de riguroasă documentare în care, înfățișând aspecte ale degradării caracterului umanist, liberal-democrat de matrice occidentală al educației în țările Europei de est – mai ales prin abolirea formării religioase și ofensiva împotriva credinței – ale răsturnării ordinii morale, perverzirii culturii și dezumanizării omului, ale lichidării burgheziei, proletarizării și aservirii țărănimii și muncitorilor, ale opresiunii generale, cu exemplificarea formelor de rezistență împotriva comunismului a cărei istorie – încă nescrisă – rămâne un debit primordial, Ciorănescu dădea curs convingerii că dreptul elementar al fiecărei creațuri umane la suflare ei liber va triufla și că triumful spiritului va impune prioritar Europei eliberate, valorile orientative ale democrației creștine.

Învățământul fără preț tras din „suferințele fără nume a milioane de ființe, victime ale comunismului”, era acela că forța rezistenței pe care creștinismul o opunea materialismului stalinist era inepuizabilă. Occidentul era chemat în termeni peremptori să utilizeze la scară vastă informațiile și datele referitoare la persecutarea și formele de umilire a ființei umane în țările din est, intelectualii, îndeosebi, invitați să-și revadă atitudinile de „neutralism nepăsător și reprobabil”, tendința de angajare facilă în mișcări și partide extremiste de natură să-i piardă, să-i facă să abdice de la magisterul lor nobil, să cauționeze prin prestigiul lor social pe sterilizatorii de conștiințe, devenind copărătași la un asasinat moral.

Întâia indatorire a Occidentului față de frații săi oprimiți era aceea de a le mărturisi – în toate modurile posibile – unitatea și solidaritatea lumii libere, creștine. Nu le putea fi adus un omagiu postum mai expresiv atâtător martiri contemporani căzuți pentru credință de cât acela de a impune restabilirea libertății religioase în Europa de răsărit. Suprimarea tuturor culturilor naționale, rusificarea progresivă la care erau supuse limbile naționale, sovietizarea moravurilor și a modului de viață, erau denunțate ca „o crimă împotriva spiritului, un genocid moral” perpetrat pentru a steriliza sufletul popoarelor. Anticipându-și vocația formativă asumată ulterior cu elevată fervoare la postul de radio *Euroba Liberă*, George Ciorănescu solicita ca locurile lăsate goale de profesori și cărti, să fie umplute de emisiunile pe unde adresate acelei părți de Europă, care să includă, pe lângă informații politice, și programe de instruire și educare literară, artistică, etică, religioasă în măsură să contribuie la modelarea conștiinței naționale și morale a celor de peste cortină. Intelectualii occidentali de stânga erau solicitați să învețe din dureroasa experiență a acelora din est că o viață spirituală autentică e inimaginabilă în regim comunist, să le refuze partidelor comuniste sprijinul lor, și consențenti de misiune, să devină apărătorii libertăților, fie ele și relative, ale Occidentului, în raport cu totala lor absență în lumea sovietică și sovietizată. Se mai cerea ca măsurile de forță, denunțate în genere de opinie, să fie condamnate și prin rezoluții guvernamentale, parlamentare, sindicale și ale unor organizații internaționale precum Ecosoc, ca sindicalele democrat-creștine să păstreze legăturile cu muncitorii din răsărit prin intermediu emisiunilor radiofonice, mărturisindu-le simpatie, încurajându-i în rezistență anticomunistă, trecând tempestiv la formarea de militanți și de experți sindicali destinați acestor țări, astfel încât în momentul eliberării lor să le poată fi opuse cu succes cadrelor comuniste, viguroase elemente bine insituite în problemele moderne ale muncii.

În fața asupririi fără seamă a țărănimii, se apela la guverne cel puțin pentru o intervenție umanitară: „Națiunile civilizate nu pot rămâne insensibile față de exterminarea masivă și premeditată a unei categorii sociale numeroase și pașnice ca țărănamea, fără a zdruncina încrederea generală în convențiile internaționale și în principiile umanitare în general. Opinia publică trebuie mobilizată împotriva barbarelor deportări practicate în Europa ocupată, organismele internaționale de ajutor și asistență precum Crucea Roșie, trebuie să se intereseze de soarta deportaților destinați morții, fără judecată, prin simplă hotărâre administrativă. Această crimă contra umanității trebuie să ia sfârșit prin eliberarea sclavilor albi ai zilelor noastre”.

Un avertisment sever era adresat persoanelor cu funcții administrative, guvernanți și funcționari disponând de putere de decizie ori simpli execuțanți, în sensul că vor avea de răspuns pentru actele lor.

Occidentul avea datoria să refuze să recunoască drept definitivă cucerirea sovietică a unei jumătăți a Europei. Se propunea în final un plan european în viziune completă. Elibe-

rarea popoarelor de dîncoace de cortină era de asumat ca primă idee-forță a politicii lumii libere, urmând a fi reformulată repetat până la deplina realizare. Până atunci, încheierea oricărui acord cu guvernele satelite trebuia condiționată de acceptarea prealabilă a unor concesii umanitare, destinate a ameliora soarta popoarelor oprimate în ansamblu.

Păstrând via speranța că momentul eliberării Europei de est nu era departe, raportorul considera necesar ca, în acord și cu sprijinul partidelor democrat-creștine occidentale, să se redacteze programe de reconverteire și reconstrucție a țărilor ocupate, de redresare morală și social-economică a lor în cadrul Europei unite de mâine, inspirate deumanismul creștin.

Așultând raportul, comisia economică și socială a N.E.I. a sugerat comitetului executiv să propună congresului de la Fribourg organizarea unei zile de meditație și rugăciune, marcând în acest mod unitatea de spirit a democrației creștine europene, solidaritatea ei cu acele popoare în suferință, private de toate libertățile și drepturile fundamentale.

Reunită la Fribourg între 12 și 14 septembrie 1952, *Uniunea democraților creștini* adoptă astfel rezoluții de mare însemnatate. Luând act din raportul-sinteza al lui George Ciorănescu de situația tragică a o sută de milioane de ființe umane trăind în teritoriile cucerite de Uniunea Sovietică într-un regim de opresiune spirituală și morală „necunoscut până acum în istoria omenirii”, ea își reafirma solidaritatea cu frații persecuți, aducând un pios omagiu „eroilor și martirilor” Europei de est care – cu milioanele – indurau „sacrificii pentru credința creștină și idealul lor de libertate a persoanei umane”, și recomandând domocraților creștini din lumea liberă: să nu excludă dintre preocupările lor majore soarta popoarelor; să se impotrivească energetic oricarei tranzacții cu opresorul vizând condiția popoarelor, victime ale agresiunii comuniste; să se opună tuturor tentativelor de recunoaștere ca definitivă, legală și stabilă, a situației țărilor ocupate; să exclude din limbajul lor termenii de țări și popoare satelite, substituindu-i cu aceia de *guverne satelite*; să proclame principiul răspunderii morale și penale a tuturor celor ce se vor face vinovați de crime contra umanității, promovând acte menite să ducă la sancționarea juridică a autorilor lor; să organizeze campanii împotriva discriminării existente între cetățenii liberi din țările libere și oamenii liberi din țările oprimate de comunism; să reafirme că Europa nu-și va redobândi seninătatea și echilibrul politic câtă vreme popoarelor din Europa de est nu le va fi fost restituită libertatea; să întreprindă toate eforturile în acord și cu sprijinul democrației creștine occidentale pentru a elabora planuri comune de reconstrucție și redresare a țărilor ocupate, după eliberarea lor.

În fața incalcării în societățile comuniste a preceptului aflat la baza credinței creștine, de a servi societatea civilă dând Cezarului partea sa dar și lui Dumnezeu ceea ce i se cuvine, președintele N.E.I. – A. E. de Schryver apela la unitatea și solidaritatea tuturor creștinilor, elogiind raportul-studiu al lui George Ciorănescu care printr-o analiză clară, corectă, emoționantă ilumina tragicitatea mărturiei pe care creștinii de dîncoace de cortină o depuneau înaintea lumii intregi. Raportul îi ajuta pe ascultători ca și pe cei cărora le era adresat prin editare să percepă proporțiile și gravitatea unei tragedii asupra căreia noțiunile erau încă prea vagi, să reflecteze la ea și să o interiorizeze, să ducă mai departe lupta cu imaginea ei în ochi, să-și reinvigoreze propriile idealuri, să-i aibă mereu pe frații creștini prezenti în gândul, în acțiunile și în rugăciunile lor.

Alte angajări europeiste, federalist-creștine ale lui George Ciorănescu în același arc cronologic se referă la reuniiile de la Bruges și Tours, amândouă din 1954, la ultima fiind ales președinte al secției de politică culturală pentru unitatea Europei. După noi sesiuni de studiu în diverse capitale europene al căror obiect 1-a constituia aprofundarea condiției tineretului din țările de sub dominație comunistă și a problemelor concrete ale tinerilor exilați, *Consiliul Tineretului Liber din Europa centrală și de răsărit* a organizat în colaborare cu *Campania Europeană a Tineretului*, o zi de studii la Paris, la 16 aprilie 1955. Ca membru al biroului executiv al *Consiliului Tineretului Liber din Europa centrală și de răsărit*, el a prezentat raportul intitulat „Tineretul din Europa centrală și de răsărit sub opresiunea comunistă” – o analiză penetrantă a spiritului de sistem monolitic atotdominant, a voinței absolute de înregimentare și omogenizare a conștiințelor, manifestate de comunism care – speculând receptivitatea, insuficiența spiritului critic și absența scepticismului la vârstă juvenilă – perpetua un atentat continuu împotriva tineretului pentru a face din el instrument docil al Puterii. Întemeiat pe fapte reale cunoscute din izvoare din țările în cauză, raportorul revendica doar efortul de sinteză și sistematizare în reconstruirea succesiunii de avatarsuri ale ființei umane în regim de „democrație populară”, de la stadiul copilăriei la adolescentă și maturitate – de la izolare de mediul familial la organizațiile de pionieri, de tineret comunist, la politicarea intensivă, sovietizarea și militarizarea totală, o continuu depersonalizare în evoluția căreia datoria părinților era aceea de a-l disputa pe copil partidului unic, de a încerca să-l recupeze – un travaliu de întreprins azi, în mare parte, în sens invers – identificând în aiuritoarea mistificare permanentă, în disimularea adevărului, menită a răpi subiecților posibilitatea de

a institui comparații, în pervertirea intelectului, în atrofierea simțului moral și nivelarea conștiințelor, elemente ale celui mai criminal atentat la care ea a fost supusă vreodată. Conștient că unicul gaj al viitorului comunismului în acele țări îl reprezenta sovietizarea tineretului și că în lipsa adeziunii sale, sistemul stalinist construia pe nisip, el aprecia că bătălia pentru salvarea tineretului din Europa centrală și de est era încă departe de a fi fost pierdută câtă vreme libertatea spirituală a tinerilor nu abdica, că că vreme ei își păstrau sufletele.

În bătălia pentru salvarea lor ca bătălie pentru salvarea viitorului, ca și în alte bătălii ale democrației europene, George Ciorănescu a fost reîntâlnit ca participant și protagonist la reunii importante desfășurate la Tutzing (1955) unde tema a fost „Europa și Africa”, la Strasbourg (1958) unde a rostit la Adunarea națiunilor captive, comunicarea despre „Colonialismul sovietic”, la Lucerna și Paris (1961) unde s-au tratat prevalent problemele și progresele unității europene și raporturile Europei cu Lumea a Treia.

În 1977, la „Conferința pentru Europa” reunită la Versailles (22–23 octombrie) în perspectiva primelor alegeri prin sufragiu universal direct pentru parlamentul european – pentru a analiza în comisii evoluția instituțiilor comunitare, campania de informare publică preelectorală, politica socială și culturală, politica externă și de largire a Comunității – el a vorbit în cadrul ultimei despre „Relațiile dintre CEE și CAER și politica Comunității Europene față de țările din Europa de est”. A fost reînțintă propunerea sa ca la alegerile europene să poată vota și refugiații din această Europă ca și ideea eliberării cu prioritate de pașapoarte europene pentru ei.

George Ciorănescu considera ca pe un loc comun observația că viitoarele alegeri pentru parlamentul de la Strasbourg vor deschide o eră nouă în istoria continentului. Devenit for european, nelimitat la un rol consultativ, parlamentul trebuia, în vizionea sa, să-și demonstreze virtuțile construind curajos o Europă stabilă, pacifică, evitând birocratismele și supercentralizarea, eliberând-o din stagnare și rutină, respingând tratarea tehnicistă a aşteptărilor cetățenilor, imaginând soluții moderne, îndrăznețe pe măsură timpului trăit. Elementul definitiv al politicilor externe a Europei unite nu putea fi pentru el altul decât doctrina drepturilor omului, de codificat într-un tratat internațional cu forță obligatorie. Un interes aparte dobândea în mintea să anticipatoare raporturile Est-Vest: „De treizeci de ani, aceste țări evoluează izolat unele de celelalte. Estul e aparent comunist, Vestul rămâne aparent democratic, Estul trăiește într-o penuria planificată, Vestul într-o opulență dezordonată; dar acești frați inamici se căută, se atrag și se completează, cu toate deosebirile și cu toate reproșurile reciproce”. Raționamentul se rotunjea desăvârșit printr-o concluzie legitimă referitoare la statutul revendicat pentru exilați: „Cetățenii ai Europei avant la lettre și prin forța circumstanțelor istorice, refugiații politici beneficiază de o experiență europeană mult mai vastă decât a unui cetățean propriu ce nu și-a părăsit niciodată sătucul. Ar fi deci just și justificat ca ei să se bucure și de dreptul de a participa la alegerile de deputați pentru Parlamentul european. Prin acordarea acestor drepturi fundamentale ale omului european, refugiații care și-au pierdut patria nu-și vor pierde dintr-o singură lovitură și continental”.

O altă manifestare federalistă desfășurată la München sub același semn al alegerilor europene, reunea la 9 martie 1979 reprezentanți din exil ai țărilor din Europa centrală și de est. Se lansa un manifest european ce pleda pentru participarea exilaților la alegerile europene și la edificarea Europei comunitare. În numele românilor, George Ciorănescu rostea un *da* răspicat făuririi Europei unite, libere, democratice, după ce declarase: „Poporul din care mă trag s-a mărturisit permanent ca european, s-a simțit atras de cultura și stilul occidental de viață. O experiență dureroasă de secole a suferinței și subjugării l-a învățat să prețuiască drepturile ce-i sunt aizi refuzate și să respecte valorile și aspirațiile celorlalte popoare. Poporul meu posedă astfel în deplină cunoștință a stăriilor de fapt istorice și politice, maturitatea necesară pentru a colabora la crearea unei Europe unite”. Construirea Uniunii europene considerată ca deschizătoare de eră nouă, avea să se regăsească constant în centrul problematicii mișcării federaliste, în manifestările, actele și inițiativele căreia, în final ca secretar național, George Ciorănescu va fi prezent până la moarte.

Percepția sa europeist-federalistă imaginativă de soluții de eficace modernitate, anticipațioare, restauratoare ale dreptului violat inclusiv pentru neamul din care provineau, i-a permis să întrevadă încă din anii redactării primelor eseuri și studii reunite apoi în 1985 în sinteză *Bessarabia. Disputed Land between East and West*, perspectiva întoarcerii pământurilor strămoșești înstrăinate la răsărit, într-o Europă unificată, recuperate în ansamblul unei Români ajunse din nou la unitatea politică, după recrearea spațiului spiritual organic al unei unice culturi.

În secolul ce-i apărea istoricului lucid și avizat ca acela al demontării marilor imperii și al triumfului universal al ordinii democratice, disoluția așteptată a celui sovietic care

crea premisele rezolvării problemei Basarabiei, l-a făcut să prevadă că ea „poate deveni parte integrantă a continentalui european în momentul în care evoluția internă a Uniunii Sovietice și situația internațională vor favoriza înșăptuirea treptată a autodeterminării, independenței și, în cele din urmă, a unirii ei cu o Românie aparținând Federației Democratice Europene”.

În prezentul etern al istoriei noastre morale, ținuta europeanului George Ciorănescu emerge între acelea distinse de o rară, pură exemplaritate, demonstrată și în anii uriașei rătăciri în care într-o jumătate de lume ființa umană era degradată, stingându-se programatic în cel mai abject dintre abatoarele subistoriei. Ieșit din țara în care ideea unității europene a avut un statonic, impresionant curs, el a fost un nobil purtător de standard. În procesul de recuperare și redefinire a identității sale, România are de onorat în persoana sa un precursor al resurrecției ei și a Europei.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Georges Cioranescu, *La protection sociale de la jeunesse européenne*, Paris 1950
 Georges Cioranescu, *Les chrétiens derrière le Rideau de fer*, Paris 1954
 Georges Cioranescu, *Les jeunesse de l'Europe Centrale et Orientale sous l'oppression communiste*, Paris 1955
 Denis de Rougement, *Vingt-huit siècles d'Europe*, Paris 1961
 Jean Baptiste Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris 1965
 Federico Chabod, *Storia dell'idea d'Europa*, Bari 1967
 Giuseppe Tramarollo, *Europæi d'Italia*, Cremona 1979
Per l'unità europea (a cura di Giovanni Spadolini), Firenze 1984
 Luigi Einaudi-Ernesto Rossi, *Carteggio* (a cura di Giovanni Busino), Torino, 1988

În redactare, autorul a utilizat informații și date din arhiva privată a lui George Ciorănescu, pusă generos la dispoziție de doamna Galatea Ciorănescu căreia i se aduce și aici tributul de gratitudine, ca și profesorului Alexandru Ciorănescu pentru fecundele sale clasificări.

ION GHICA – ORGANIZATOR AL EMIGRAȚIEI ROMÂNE DIN IMPERIUL OTOMAN DUPĂ ÎNĂBUȘIREA REVOLUȚIEI DE LA 1848

ANASTASIE IORDACHE

Înăbușirea brutală a revoluției din Țara Românească, prin dubla intervenție armată străină, a avut consecințe dintre cele mai grave asupra întregului popor, supus unor vexătiuni pernante, determinate de întreținerea trupelor de ocupație. Prigoana, urmăririle, arestările, teroarea generalizată, ruperea legăturilor cu străinătatea, aspra cenzură, abuzurile de tot felul, silnicile și samalvoniciile constituiau practici curente în Principatele Române.

Dezamăgirile încercate față de manevrele disimulate ale diplomației otomane s-au atenuat, prin trecerea timpului, făcând loc unor reveniri formale la atitudini mai conciliante față de Poartă, căci, de fapt, era singura mare putere în drept să acorde ocrotire și sprijin intereselor românilor în situația gravă în care se aflau Principatele. Ion Ghica se situa printre adeptii unei constante și temeinice sprijiniri pe Puterea suzerană, altminteri neconcepând altă alternativă pentru abolirea protectoratului rusesc. Rămasă în continuare obiectiv de împlinit pe cale revoluționară, prin concertarea eforturilor tuturor popoarelor oprimate și dornice de eliberare națională, abolirea protectoratului Rusiei constituia, ca și în revoluția de la 1848, ideea politică fundamentală a luptei de emancipare națională, căci se opunea dezideratului de unitate politică, fără de care nu se putea concepe nici progres, nici independență națională.

Astfel că, neîntreținându-se alte mijloace eficiente pentru emancipare politică și socială, emigrații români se orientează tot spre revoluție, dar printre organizare mai temeinică și în solidarizare cu alte popoare oprimate, considerate condiții fără de care nu era posibilă o victorie. Spirit moderat în concepții și în acțiune, Ion Ghica nu concepe un alt mijloc mai bun decât revoluția, până la mijlocul anului 1850, când renunță la această idee, adoptând mijloace politice și diplomatice. Continuarea revoluției în Transilvania și Ungaria, consecințele antrenate de încheierea Convenției de la Balta-Liman din 1849 mai îngăduiau încă păstrarea unor speranțe într-o eventuală ridicare revoluționară a popoarelor. Înăbușirea revoluției maghiare și a oricărora tentative de acest fel, chiar și în Franță, nu va mai îngădui speranțe iluzorii, căci numai o înfrunte militară între Marile Puteri va fi în măsură să modifice echilibrul de putere pe continent, de natură a permite abolirea protectoratului rusesc și adoptarea unui nou statut internațional pentru Principatele Române.

Românii exilați din Paris actionau cu febrilitate oriunde considerau că pot găsi audiенță și înțelegere pentru cauza națională românească. Scriind lui Al. G. Golescu, la 6 ianuarie 1948, Ion Ghica mărturisea că-i produsese ră mare plăcere adresele trimise către Adunarea Națională a Franței și către lordul Palmerston. Îndemna să se includă tot mai mult în scrisorile lor „dorința de a rămâne uniți cu Poarta, căci aceasta face o bună impresie și către străini și către turci”. Să intreprindă tot ce le stă în putință în vederea susținerii cauzei românești. Ion Ghica se simțea izolat la Constantinopol, având nevoie de legături permanente cu toți exilații: „ar fi fost de mare importanță pentru mine aici să am relații regulate. Fără asemenea relații sunt cu totul de prisos aici și de nici un folos. O să ajung peste puțin a crede că nu am nici un cuvânt a-mi mâncă amarul vieții în Pera cu peroții. Atunci voi prefera a mă trage în vreun orășel al Italiei sau la Paris unde pot găsi o viață materială plăcută. Eu primesc a lucra din toate puterile și din toate mijloacele; dar voesc o organizație sistematică căci socotesc că fără organizație nu putem ajunge la nici un rezultat și mă voi hotărî a veni și eu la Paris”¹.

Exilații români din Paris nu resimțeau lipsa unei organizări, în sensul dorit de Ion Ghica, pentru că erau deja laolaltă, se intrunau, discutau, atât munteni cât și moldoveni

¹ Biblioteca Națională a României (B.N.R.), Msse, *Colecția Kogălniceanu*, P. LXI, dosar 3.

„Revista istorică”, tom V, nr. 5–6, p. 537–550, 1994

intreprindeau demersuri politice și diplomatice de comun acord sau pe cont propriu. Ion Ghica se afla cu adevărat izolat de prietenii săi de idei și sentimente, vroind cu tot dinadinsul să trăiască lângă ei. Împrejurările nu-i vor îngădui, însă, împlinirea nici uneia din dorințele de a părăsi Constantinopol, mereu ivindu-se câte ceva care să-l rețină. El scrisese lui N. Bălcescu să vină în capitala Imperiului otoman, unde are mare nevoie de el, demnitarii otomani având o considerație aparte. A trimis, chiar, pe I. I. Filipescu să-l caute și să se înțeleagă cu el și cu românii din Transilvania și de la Viena, în vederea unei organizări tezenușe. În generă, la Constantinopol demnitarii otomani se arătau bine dispuși față de români. La București s-au adunat boierii la generalul Alexandru Lüders, decizând proclamarea legii martiale: „oricine va vorbi de libertate va fi impușcat în 24 de ceasuri”².

Ion Ghica era foarte bucuros de a se fi regăsit prin intermediul corespondenței cu Nicolae Bălcescu, în acel timp aflat la Belgrad. Agreează părerea lui de a veni la Constantinopol, unde, deși nu puteau fi „cu totul în siguranță”, totuși nu credea că vor avea de suferit mai mult ca în alte părți. Așteptându-l, Ion Ghica i se adresa în scris, rugându-l să lase un agent la Belgrad, care să le dea informații de tot ce se petreceea, eventual cifrat. Mai considera necesară înființarea unei agenții în Transilvania. Trimisese pe I.I. Filipescu ca să se înțeleagă cu N. Golescu și N. Ghica-Comănești în scopul organizării unui guvern central al emigratiei române, menit a trata cu Poarta și celelalte Mari Puteri, în vederea Unirii Principatelor. Goleștii, Brătianu, Voinescu, Grădișteanu și alții se aflau în continuă mișcare de la Paris la Frankfurt, de acolo la Londra. Ion Ghica mărturisea că se temea de greșeli din partea lor, de natură a compromite pe români față de demnitarii otomani, precum și de mariile puteri binevoitoare. El trimisese și un memoriu către Adunarea Națională a Franței și unul către lordul Palmerston. Scrisorile lui Alexandru G. Golescu le găsea pline de idei bune, însă se temea ca nu cumva să fie atrăs de unii și să vină în contradicție cu ambasadorul Turciei la Londra, care este binevoitor față de Principate. Astfel, a apărut un articol într-un ziar englez, semnat de *Un român*, irreverențios la adresa regilor și împăraților, care ar putea indispune guvernul britanic³.

Ion Ghica își punea mari speranțe în sprijinul acordat de Poarta otomană Principatelor Române, deși, personal, nu avea o bună părere despre caracterul și practicile politice ale majoritatii demnitărilor. Era totuși singura pârghie prin care se putea acționa în greul mecanism politic instituit în relațiile internaționale, prin cedarea vremelnică în fața forțelor absolutismului. Astfel, la Constantinopol, agenții țarului puneau la cale fel și fel de intrigi, căutând să ajungă la o învoială cu Poarta în privința Principatelor Române: „boierii noștri simt fusul intrigii acesteia — scria Ion Ghica lui N. Bălcescu — ; dar nădăduiesc să nu izbutescă”. El găsea ca foarte bune sfaturile lui N. Bălcescu date în Transilvania. Orbirea conducerii revoluției maghiare, cauzată de „orgoliul național”, constituie „o nenorocire fatală tuturor naționalităților”. Dacă ar fi ajuns la o înțelegere cu români și croații, altfel ar fi fost situația pentru toți. Ion Ghica apreciază că a fost și orbire din partea conducerii maghiare și nedestoinicie din cauza românilor de nu să ajuns la o înțelegere. Oricum, români din Transilvania s-au văzut puși în dilema de a lupta fie contra principiilor liberale, fie contra naționalității lor. În acest sens, consideră că români „trebuie să ajute căderea Ungariei ca să-și scape existența politică”. El a mai sugerat lui N. Bălcescu ca emigranții români să lupte de partea cui vor, dar organizați în corp aparte, îndeosebi în Italia, căci se pare că „au repugnanță a să bate contra ungurilor”. Deci, o legiune românească în Italia „unde mi se pare resboiu neapărat”⁴.

Concilierea sau înțelegerea românilor cu conducerea revoluției maghiare constituie un deziderat nu numai pentru Ion Ghica, dar și pentru alți oameni politici români din Principate, dornici de a fortifica forțele care acționau împotriva absolutismului. A acorda însă prioritate principiilor democratice alături de un guvern maghiar care nu recunoștea identitatea națională a românilor transilvăneni fără să renunță la existența națională. O dure-roasă dilemă, asupra căreia Ion Ghica va reflecta, după trecerea anilor. El aprecia că, dintre cele trei națiuni existente, fiecare dorea Transilvania pentru sine însăși: maghiarii sub pretextul cuceririi, sașii sub cel al actelor regale care-i stabiliseră coloniști, iar români pentru că se considerau cei mai vecchi dintre locuitorii ei, fiind și de trei-patru ori mai numeroși decât toate celelalte naționalități la un loc: „Guvernul împăratesc, folosindu-se de ideea nenorocită a ungurilor, de a voi să maghiarizeze pe români, știuse să semene și să hrănească ura și

² Ibidem.

³ Biblioteca Academiei Române, (B.A.R.), Msse, Corespondență Ion Ghica către N. Bălcescu, Constantinopol, 10 ianuarie 1849, S/34 (1)/DCXII.

⁴ Ibidem.

geozia între români și unguri, ură care crescuse din zi în zi, mai ales de când părăsise limba latină, care unia fără rivalitate deosebitele naționalități; și acum lupta degenerase în război de exterminare⁵.

Ion Ghica aprecia că ideea de maghiarizare se dovedea deosebit de periculoasă, iar ideea de unire cu țara, aclamată la marea adunare de la Blaj, adică îndepărțarea de Ungaria, era totuși intempestivă. Ambele idei ațătau pe unii contra altora, fiind de folos numai absolutismului. Emigranții români trebău să convingă pe maghiari că ei, fiind în număr de 4 milioane, nu puteau asimila 20 milioane de alte naționalități: „Kossuth înțelegea bine aceasta și convenea, însă numai între patru ochi, dar oficial zicea lui Bălcescu, că, dacă renunță la ideea maghiarizării, n-ar mai fi el Kossuth”. În vorbe, recunoștea că ungurii și români erau popoare izolate în Europa centrală și răsăriteană, trebuind să se unească. O conciliere cu românii din partea ungarilor ar fi adus o contribuție de peste 200.000 de luptători contra absolutismului imperial, sprijinul Rusiei rămnând fără efect⁶.

Solidarizarea popoarelor care luptau pentru libertate și democrație împotriva absolutismului se impunea cu necesitate, dacă doreau să obțină victoria. Ioan Maiorescu scria lui Al. G. Golescu despre greșeala care a comis-o conducerea revoluției române de a-și pune mari speranțe în Franța republicană și a neglijat ponderea guvernului britanic în problema orientală, înseosebi în cea românească. Conducătorii revoluției considerau cu toții că influența cea mai mare asupra guvernului otoman o avea cel francez: „De la începutul revoluționii până astăzi, Franța n-a avut nici o politică, n-a fost sigură nici de sine acasă”. Influența la Constantinopol au avut și au Rusia și Anglia „pentru că numai ele au rămas până acum neclintite de cutremurul modern”. Curtea din Petersburg nu putea trata problema românească în interesul românilor. Singur guvernul englez o putea face dar n-a întreprins nimic⁷.

Ion Ghica nu se sprijinise totuși exclusiv pe politica guvernului Franței în acțiunile sale politice și diplomatice, utilizând adeseori relații bune cu ambasadorul și diplomații britanici la Constantinopol. Guvernul englez nu agrea mișcările revoluționare, din care motiv a rămas în expectativă până la înăbușirea lor. La 21 ianuarie 1849, Ion Ghica informa pe N. Bălcescu precum că Puterile occidentale se arătau dispuse să sprijine pe români, pentru a obține fie chiar și numai jumătate din ceea ce au sperat. Generalul Al. Duhamel a propus lui Fazad Efendi trimiterea de trupe rusești și turcești în Transilvania, dar guvernul otoman s-a opus. Țarul era însă decis să treacă munți în Transilvania, pentru a înăbuși revoluția. Al. Duhamel a cerut chiar confiscarea averilor emigrantilor români⁸.

Toți români se aflau în condiții deosebit de nefavorabile luptelor lor pentru libertate națională și socială. Cei din Transilvania, în plină revoluție, își puseseră mari speranțe în frații lor de pește Carpați. Transilvania fusese prevăzută ca loc de refugiu pentru revoluționarii din Principate, în caz de nereușită. Locotenienții domnești au uitat însă de deciziile luate în Comitetul revoluționar înainte de declanșarea revoluției și n-au trimis ajutorare armate în Transilvania după 13 septembrie 1848. Astfel, considera Ion Ghica, dacă generalul Gh. Magheru ar fi trecut cu 5000 de români în Transilvania spre a aduce pacea între români și unguri, ar fi dezangajat o armată de 40.000 de unguri „tinută la respect și paralizată în toate mișcările de un pună de români fără arme, comandați de Iancu și Axentie”. În acest caz, generalul Bem ar fi acceptat toate condițiile puse de români, pentru cooperare militară. Nici măcar armele strânse de Guvernul provizoriu din București nu au fost trimise mai înainte de 13 septembrie 1848 românilor din Transilvania, ci sășilor, de către caiacamul Constantin Cantacuzino, după înăbușirea revoluției, desii români ar fi avut absolută nevoie de ele, căci erau ataçați cu sălbăticie și jesuiți, apărându-se doar cu ciomäge. Fie chiar și numai în condiții rudimentare de tehnică de luptă, români erau foarte dârzi, atâcând periculos, respingând și înțintând o armată de 40.000 de oameni. Faptele lor de neasemnat eroism vor fi tratate cu răceală și indiferență de Curtea din Viena după înăbușirea revoluției maghiare. Încât la 1848 – 1849, români n-au dobândit nimic, în afară de înfruntarea lor dârză cu asupriorii de veacuri ai națiunii lor⁹.

La începutul anului 1849, veniseră la Constantinopol N. Bălcescu și Ion Bălăceanu. Împreună cu Ion Ghica, ei au preconizat alcătuirea unei legiuni române care să lupte alături

⁵ Ion Ghica, *Scrieri*, vol. IV, București, 1915, p. 29 – 30.

⁶ *Ibidem*, p. 30.

⁷ Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente, tomul VI, București, 1910, p. 87, Viena, 16 – 17 ianuarie 1849.

⁸ B.A.R., Msse, Corespondență, Ion Ghica către N. Bălcescu, Constantinopol, 21 ianuarie 1849, S 34 (2)/DCXII.

⁹ Ion Ghica, *Scrieri*, vol. IV, p. 30 – 32.

de maghiari contra absolutismului imperial și pentru eliberare națională. Întrucât ungurii și români se aflau în conflict, se impunea cu necesitate concilierea lor. N. Bălcescu și I. Bălăceanu se angajau să se ducă în Munții Apuseni spre a se înțelege cu Avram Iancu și Axente Sever. Conducerea revoluției române din Transilvania era sfătuită de cei trei, prin scrisori, să ajungă la o înțelegere cu guvernul maghiar, căci o victorie a revoluției ungare, fără sprijinul românilor, ar determina nerecunoașterea drepturilor naționale. Pe deasupra oricăror interese materiale existau ideile care se adresau cugetului și sentimentului. Revoluția constituia o idee sublimă. Se preconiza chiar înființarea unei legiuni italiene care, împreună cu cea românească, să lupte alături de unguri. La începutul anului 1849, armata revoluționară maghiară învinse peste tot armatele imperiale, încât împăratul Franz Joseph nu-a avut altă soluție de salvare decât apelul la ajutorul țarului Rusiei: „Transilvania — scria Ion Ghica — este o ceteate tare pentru Ungaria, dar pentru români este ceva mai mult, este o cehiune de naționalitate, o chestiune vitală. Situațiunea dificilă în care se aflau atunci ungurii și silia să lase la o parte trufia maghiară și erau nevoiți a primi condițiunile românilor, ca să-i poată avea alături cu dânsii în lupta pentru libertate”¹⁰.

Animăti de o arzătoare dorință a înfrângerii forțelor reacțiunii, cei trei oameni politici români regăsiți la Constantinopol luau dorința drept posibilitate, neintind că opoziția categorică, profund dăunătoare a conducerii revoluției maghiare la orice încercare de conciliere cu români, pe baza respectării drepturilor lor naționale, avea să constituie un obstacol de ne-trecut, riscând chiar înăbușirea revoluției. Contele L. Teleki dădea asigurări, la Paris, că soarta românilor din Transilvania va fi identică cu a croaților și sârbilor, precum și a altor naționalități din regatul maghiar¹¹, însă nimic clar nu se contura, în perspectivă, afară de vagi promisiuni verbale.

În imprejurările existente, se imaginau soluții plauzibile, dar rămase iluzorii, căci prejudecările prevăduau asupra rațiunii, neîngăduind unor popoare să se solidarizeze în lupta pentru libertate. Prejudecările prevăduau chiar în tendințele de solidarizare în cadrul aceluiasi națiuni și chiar în cadrul aceluiași guvern sau grupare politică. Emigrația română suferea din cauza unor prejudecăți, a unor resentimente, a unor divergențe de natură a compromite realizarea unei propagande eficiente pentru cauza națională. Din Constantinopol, Ion Ghica scria lui Al. G. Golescu, la Paris, că înaintul trecea, cu lunile, cu ani, fără a se realiza tot ce era necesar. Nu aveau nici măcar consolare de a fi făcut tot ceea ce se considera omenesc posibil. El se temea de divizări și zăzanie între exilați. Românii din Paris nu se înțelegeau între ei, însă natura imprejurărilor îi constrângea să acționeze unitar. Nu trebuia să-și facă însă prea mari iulzii, ci să ia realitățile aşa cum sunt. Astfel, Anglia și Franța nu vor să vorbească în favoarea românilor, invocând respectarea principiului integrității Imperiului otoman. Ca atare — aprecia Ion Ghica —, ajutorul nu putea veni decât din partea Turciei. De aici, necesitatea de a coopera cu demnitarii otomani, căci altfel nimeni nu va asculta pe români, nici nu le va acorda vreo atenție. Trebuia demonstrat guvernului otoman că românii constituie o forță, că dispun de mijloace de acțiune. Or, pentru aceasta erau necesare unirea eforturilor și a inteligențelor, exercitarea unei influențe în țară. În ochii Porții români nu se puteau menține decât printre-o organizare sistematică, adică printre-un șef care să țină sub voință sa pe toți românii din Moldova și Țara Românească. Deși un democrat convins, totuși Ion Ghica atunci când patria se află în pericol, propune dictatura în persoana generalului Gh. Magheru. Trebuia ținut seama că emigrații români nu păreau altceva în ochii cabinetelor europene decât conspiratori, dar de aceste cabinete aveau nevoie. Ca atare, se impunea discrepanța între exilați, indiscrețiile în condițiile existente fiind totușu cu trădarea¹².

Ion Ghica susținea, ca și alțiori în scrisorile sale, că rolul emigrantilor constă în a acționa pe lângă Poartă pentru a o determina să pună în vigoare așa-numitele capitulații și să acorde reforme în Principate. Era necesar de a o convinge că exilații români reprezentau adevăratele interese ale țării, că reprezentau opinia generală. Or, acestea nu devineau posibile decât printre-o înțelegere între ei, prin îndepărțarea tuturor pretextelor de discordie în vederea realizării unei acțiuni comune. N. Golescu nu venise încă la Constantinopol, unde toate decurgeau fără participarea românilor, fără a se ține nici cel mai mic cont de existența lor. Ion Ghica menținea că, dacă a fost ținut la curent cu diverse stiri, apoi aceasta o datoră relațiilor sale amicale cu unele persoane din Constantinopol, căci altminteri a făcut greșeala de a-și paraliza acțiunea în capitala Imperiului otoman, ținându-se pe planul doi,

¹⁰ Ibidem, p. 29.

¹¹ Ibidem.

¹² B.N.R., Msse, *Colecția Kogălniceanu*, P. LXI, dosar 3. Ion Ghica către Al.G. Golescu, Constantinopole, le 4 Février 1849.

vroind să demonstreze că sunt alții mai impozanți decât el, din dorința de a imprima mai multă vigoare emigației. A comis însă o greșală, în condițiile unor indolențe și indiferențe manifestate. Consideră că numai Al. G. Golescu își îndeplinea cu demnitate misiunea¹³.

În realitate, exilații români acționau peste tot și cu deosebită stăruință, însă cei mai mulți nu erau pe placul unor moderăți ca Ion Ghica și Al. G. Golescu, prea mult atașați ideii de căutare cu prioritate a unui sprijin la Poarta otomană. Îndeosebi Ion Ghica „în toate ocaziile invita la moderație, la abandonarea oricărui exces de limbaj și la repudierea extremismului”¹⁴. Dacă din punctul de vedere al perspectivelor imediate el scruta cu luciditate viitorul, în cele îndepărtate nu se mai situa la aceeași înălțime de vederi. Exilații români căutau și ei diverse soluții pentru a organiza, însă devenea dificil de conciliat părerile extreme. Astfel, Gh. Magheru informa pe Al. G. Golescu asupra unei alte incercări de organizare din partea emigației române din Constantinopol, care a alcătuit un proiect menit a organiza emigația moldoveană, având ca secretar pe Th. Rășcanu, și pe cea munțeană, având ca secretar pe Ion Ghica, până la alegerea șefilor. Gh. Magheru respingea categoric propunerea de constituire a două emigații, ca un act „împolitic și imprudent”. El nu era de acord nici cu alegerea unui singur șef al emigației¹⁵.

În posida calităților personale, care-l recomandaseră pe Ion Ghica să reprezinte „partidul național” român la Constantinopol, îndeplinind această misiune și după 13 septembrie 1848 în numele același partid, ideea alegerii sale ca șef al emigației nu era agreată de ceilalți, căci profesa concepții liberal-moderate, care-l izolau fie de o extremă, fie de o calitate, adică de majoritate. Radicalii, îndeosebi frații Brățianu și C. A. Rosetti, concepeau o politică mai flexibilă și mijloace virulente de acțiune, pentru a determina Poarta să iasă din letargie, comportându-se fără menajamente, căci o considerau vinovată și lașă față de români. Și Ion Ghica observa realitățile existente, dar propunea alte mijloace pentru propagandă și acțiune. Astfel, cu deplin temei, el mărturisea lui Al. G. Golescu că trăiau într-o epocă foarte interesantă, că asistau la cel mai mare deznodământ politic pe care l-au văzut vreodată. Reacționarea va întreprinde multe contra progresului, dar acesta va ieși victorios, căci nimic nu va împiedica omenirea să meargă înainte. Principiile tratatului Sfintei Alianțe din 1815 erau zdruncinate și nu mai puteau servi unei societăți moderne. Astfel că, principiul naționalităților va triufla și va servi ca bază viitoarei organizări. Un congres care va avea loc mai curând sau mai târziu nu va favoriza o națiune sau alta: „Noi am dat semnul de viață în timpul celor trei luni cât a durat revoluția noastră în anul din urmă care a fost de un foarte bun efect prin moderația sa și prin atitudinea sa calmă și demnă – scria Ion Ghica lui Al. G. Golescu –; dar noi n-am făcut încă atât pentru a ne culca pe lauri; avem încă nevoie de a nu lăsa să se uite și mai ales de a nu ne purta de o maneiră care să ducă la distrugerea bunului efect pe care l-am produs. Noi trebuie să multiplicăm eforturile, să acționăm asupra tuturor problemelor, să dăm peste tot senin de viață; să ne impunem Europei nu prin importanța noastră materială, căci ea este (...), dar prin importanța noastră politică”¹⁶.

Elogiind mariile merite din timpul revoluției, care a evitat oricare exces, Ion Ghica nu considera de ajuns ceea ce se întreprinsese, ci necesar de continuat eforturile în vederea organizării temeinice a unei noi ridicări la luptă, cu sorti de izbândă. Pentru aceasta – aprecia el – nu era nevoie de oameni de geniu, ci de oameni de bun simț, activi și energici, lipsiți de vanitate. Considera o mare greșală de a sta cineva departe de teatru desfășurării unor grave evenimente. Astfel că, toate eforturile trebuiau concentrate în vederea realizării unui scop comun. Ion Ghica îndeamnă pe Al. G. Golescu să acționeze în maniera de până atunci, adică moderată, pe care o găsește excelentă, aducând eminente servicii cauzei naționale românești. El se afla în serviciul patriei și, prin urmare, trebuia să facă abstracție de grupuri politice și de oameni, care nu știau decât să pozeze spre a fi admirări. Cât îl privea, Ion Ghica se angaja a contribui pe măsura slabelor sale mijloace, servindu-și patria. Oricum, la Constantinopol, trimișii celor trei locoteneni nu vor avea nici o trecere. Prezența lor însăși la Constantinopol ar întâmpina dificultăți. De altfel, în Transilvania n-a fost nici o alegere a foștilor locoteneni la conducerea emigației. Așadar, se impunea cu necesitate alegerea unui

¹³ Ibidem.

¹⁴ G. Zane, *Corespondența lui Ion Ghica către N. Bălcescu. Scrisori inedite din vremea primei pribegiei*, București, 1943, p. 6.

¹⁵ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boicii Golești*, vo. II, București, 1939, p. 229, Triest, 10 februarie 1849.

¹⁶ B.N.R., Msse, Col. Kogălniceanu, P. LXI, dosar 3. Ion Ghica către Al. G. Golescu, Constantinople, le 5 Mars (1849).

singur șef cu un consiliu de două persoane. Potrivit opiniei lui Ion Ghica, șeful trebuia să îndeplinească următoarele condiții: să reprezinte cele două Principate Române a căror soartă nu putea fi separată; să fie om de bun simț, bun patriot și devotat. Aceasta era, de altfel, concepția emigraților români din Constantinopol¹⁷.

Moderat în concepții, omul politic liberal Ion Ghica preconiza totuși mijloace radicale de organizare a emigrației, cu un singur șef, care să-și asume chiar atribuții dictatoriale, pentru a reuși în scopul propus. El dezagrează atitudinea foștilor locoteneniți, I. H. Rădulescu și Chr. Tell, pe Nicolae Golescu disociindu-l și proponându-l chiar unic șef, la un anumit moment dat. Într-adevăr, cei doi se impusese că șefi, printre alegere formală, la Sibiu, de către emigrații români aflați acolo, după 13 septembrie 1848, nu însă dintre cei mai prominenți. La Paris, s-au considerat ca atare, stârnind adversitate. Cu toate acestea, Locotenenza domnească fusese recunoscută de Suleiman Pașa și îndeplinise funcții de conducere o lună și jumătate. Se aprecia, în termenul acestui considerent, că va avea audiență pe lângă guvernele europene și la Poartă, încât, măcar temporar și de către exilații din Paris, ea a fost acceptată. Ion Ghica și emigrații din Bruxelles nu o acceptau însă, făcând repetate propuneri pentru alegerea unui șef la conducerea unei emigrații unite muntene și moldovene, căci foștii locoteneniți reprezentau doar emigrația muntenă.

În condițiile existente la începutul anului 1849, Ion Ghica nu credea în eventualitatea unui război rusu-turc. Țara Românească se afla complet ruinată, Poarta se va mulțumi cu restabilirea Regulamentului organic, Rusia va impune noi condiții, de natură să legitimeze ingerințele în problemele interne. Gruparea politică din emigrație, care se sprijinea pe Turcia, va fi zdrobită pentru totdeauna. Și turci și români au fost înselați în speranțele lor. J. A. Ubicini se afla la Constantinopol, dar șansele sale de a înființa un ziar se dovedeau nule. Rusia nu va evacua Prințipatele, căci nu avea o poziție mai bună de a acționa de îndată asupra tuturor popoarelor slave din Turcia și Austria¹⁸.

Evident, Ion Ghica încerca sentimente de decepție, dacă nu de descurajare, în momentul în care nu întrevedea perspective mai bune pentru țara sa, aflată la discreția forțelor arbitriului și absolutismului. În astfel de moment, referindu-se și la o scrisoare a lui Al. G. Golescu, Ion Ghica mărturiscea că niciodată n-a aspirat să fie nici un om de răspântie, nici unul care să cersească admirarea publică: „eu mă stimez — scria el lui Al. G. Golescu — pentru a fi un om devotat țării mele, dintotdeauna nimic n-am precuptit pentru a-i fi util; dacă n-am putut să-i aduc servicii, aceasta nu este desigur lipsa bunevoiințe. Dacă am reușit vreodată în căte ceva, n-am devenit vanitos. Am lucrat totdeauna fără ostentație, fără gânduri ascunse, fără nici o considerație personală pentru mine sau pentru prietenii mei atât de ambicioși, cum se spune. Îți mărturisesc cu scrupulozitate și cu mândrie, niciodată n-am găsit altă ambieție în inima mea decât aceea de a vedea patria mea liberă și fericită și aş putea reduce la tacere pe calomniatorii mei, dovedindu-le matematic că am mai multă abnegare și dezinteres decât ei”¹⁹.

Om de certă valoare intelectuală, Ion Ghica era bănit de acțiuni absconse, duse pe cont propriu, în interes personal, sub imboldul unor ambiții personale sau ale prietenilor săi. Neavând posibilitatea să-i controleze acțiunile la Constantinopol, adversarii politici, îndeosebi I. H. Rădulescu, răspândeau tot felul de presupuneri, menite a-i crea dificultăți sau a-l prezenta într-o postură defavorizantă în fața exilaților, pentru a-l discredită. De aceea, ținea atât de mult Ion Ghica să-l prevină pe Al. G. Golescu, aflat la Paris, asupra insinuărilor perfide la adresa sa, din partea unor oameni intriganți.

Tenace și perseverent, convins că tot ce întreprindea pentru cauza națională era de folos, Ion Ghica nu descuraja în fața dificultăților, necum în fața unor „insinuări perfide” din partea unor compatrioți, prea vanitoși pentru a reuși să depășească resentimentele personale în favoarea unui interes superior, de ordin general. Adresându-se lui Al. G. Golescu, el opina că românii aflați la Constantinopol să se ducă în Transilvania. Dezaproba însă categoric pe cei care susțineau ridicarea poporului în Țara Românească, considerând că, prin aceasta, ar determina Poarta la un război. Astfel, s-ar face jocul Rusiei, căci s-ar ajunge la o înțelegere între cele două Mari Puteri pentru a zdobi din nou pe români. Ion Ghica aprecia că, în acel moment, Poarta era foarte slabă, pentru a o angaja în acțiuni în favoarea românilor. Numai guvernele Angliei și Franței ar putea-o stimula, dar problema se afla în curs de aranjare, încât românii trebuiau să se ferească de a încurca lucrurile. Oricum, aprecia Ion Ghica, era necesar ca exilații să fie gata pentru a reintra în țară înarmați, spre a

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem. Ion Ghica către Al.G. Golescu, Constantinople, le 15 Mars 1849.

¹⁹ Ibidem, Constantinople, le 24 Mars (1849).

ridica poporul la luptă în momentul declarării războiului. Însă, dacă se vor ridica precum în anul trecut, Omer Paşa va trage cu tunul²⁰.

Adept al ridicării poporului pentru emancipare politică de sub regimul protectoratului, Ion Ghica nu întrevedea această posibilitate în maniera revoluției de la 1848, ci printr-o insurecție înarmată ocasionată de declanșarea unui război ruso-turc. Radicalii nu împărtășeau opiniile lui Ion Ghica, fiind în dezacord cu atitudinea sa. Astfel, C. A. Rosetti, la fel ca alții exilați români cu vederi radicale, considera că revoluția va reîneci în Franța, căci reacțiunea prea mult comprină libertatea, spre a nu se întâmpla o explozie. Scriindu-i despre aceasta lui Ion Ghica, el anticipa crearea cât de curând a unei republici în Germania. Ion Ghica îi reproșase lui C. A. Rosetti tacerea sa în privința lui, ceea ce-i dădea de bănuit că intriga și calomnia puseseră cumva stăpânire și pe el. C. A. Rosetti mărturisea că înțelege reprobă făcut, căci își dădea foarte bine seama de rolul nefast al acestora. El regretă doar că Ion Ghica n-a fost în București, în timpul revoluției, pentru a susține ideile bune și a le combate pe cele rele, luminând pe toți. Poate că, dacă s-ar fi întâmplat astfel, Ion Ghica ar fi avut „mai puțină credință în Turcia”, ceea ce l-ar fi determinat să fie alături de „fondatorii României celei noi și ai libertății ei”²¹. Totuși, nu considera timpul pierdut, încă, dacă va izbucni o revoluție în Franța, care „va veni curând”, Ion Ghica va trebui să plece din Constantinopol și să revină în țară, care duce lipsă de oameni capabili, de felul lui: „Vino dar și lasă diplomația d-a-colo, căci m-am săturat de înțelepciune și de diplomatie”²².

Conducătorii radicali ai revoluției muntene nu puteau ierta Portii otomane acțiunea săngheroasă de reprimare întreprinsă la 13 septembrie 1848. Ei doar fuseseră victime directe, arestați, imbarcați pe ghimii și deportați. Acțiunea Portii o considerau o trădare a intereselor românilor, o imensă greșală, deliberat comisă. Ion Ghica avusese însă prilejul să constate, la Constantinopol, că întreaga acțiune de reprimare a revoluției fusese pusă la cale prin presiuni repetitive și tot mai energice ale diplomației țăriste, în condițiile eschivării de la orice ajutor eficient necesar de acordat Portii de către guvernele Angliei și Franței. Or, tocmai aceste două guverne trebuiau convinse să sprijine Poarta otomană, și, prin aceasta, indirect pe români. Mijloacele oricărei acțiuni de acest fel nu puteau fi decât cele diplomatice. Incitat de afirmațiile lui C. A. Rosetti, care-i păreau idealiste, lipsite de realism, Ion Ghica îi făcea cunoscute opinioile sale. Preopinental său nu întârzia să scrie cu totul dezamăgit de cele împărtășite, căci nu avea nici o încredere în diplomație și activitatea lui Ion Ghica la Constantinopol: „Astăzi am primit epistola ta de la 24 aprilie – scria C. A. Rosetti. Coprinderea ei este foarte gravă, și de aceea trebuie să-ți vrobesc așa cum aș vorbi unui frate și unui cetățean virtuos”²³.

C. A. Rosetti considera că Ion Ghica face două mari greșeli, anume de a aprecia că prin diplomație s-ar putea obține evacuarea armată a Principatelor Române, apoi sub suzeranitatea și cu sprijinul Portii să se redobândească dreptul la autonomie proclamat la 11 iunie 1848. Or, sustinea C. A. Rosetti, pe această cale nu se va dobândi nimic, căci Imperiul otoman se așă în continuu „decadență”, iar Franța „în reacție”. Speranța sa constă în „triulful democrației”, în care scop emigrația română trebuie să acioneze sub conducerea unui comitet de trei: N. Bălcescu, Ion Ghica și moldoveanul Vasile Mălinescu sau unul din frații Brătianu. Acest comitet va trebui să trateze pe căi diplomatice cu Poarta „dar păstrând totdeauna dignitatea nației și să înșeale pe căt se va putea pe diplomații turci”²⁴. Comitetul va întreprinde demersuri pentru cumpărarea de arme, pentru propagandă în presa occidentală.

Dorințele lui C. A. Rosetti erau și ale lui Ion Ghica, dar mijloacele de ajungere la un scop comun difereau. Ion Ghica încă nu părăsise ideea ridicării la luptă a poporului pentru emancipare politică pe cale revoluționară, dar nu mai concepea această ridicare în maniera celei de la 11 iunie 1848, ci în deplină solidaritate națională și împreună cu popoarele vecine, care urmăreau același scop. C. A. Rosetti și prietenii săi de idei concepeau o nouă ediție a revoluției de la 1848, după declanșarea unei insurecții pariziene, pe care o considerau iminentă, de altfel ca și în Germania. Aceste estimări ale situației internaționale î se păreau cu totul utopice lui Ion Ghica, bun cunoscător al situației politice din capitala Imperiului otoman, unde se confruntau multiplele interese dintre Marile Puteri. Scriindu-l, la 11 mai

²⁰ Ibidem, Constantinople, le 28 Mars (1849).

²¹ C.A. Rosetti, *Gânditorul-Cmul*. Studiu, antologie și note de Radu Pantazi, București, 1969, p. 136. C.A. Rosetti către Ion Ghica, Passy, 20 aprilie 1849.

²² Ibidem, p. 137.

²³ Ibidem, p. 140.

²⁴ Ibidem.

1849, C. A. Rosetti regreta deosebirea de convingeri în mijloacele de urmat, bănuind că locul și oamenii l-au determinat să fie moderat și să nu mai credă într-un apropiat triumf al democrației. Dimpotrivă, C. A. Rosetti mărturisea că, mai mult ca oricând, credea într-o izbândă și în crearea unei Republii democratice și sociale în Franță: „Aceasta am crezut-o și aceasta o aştept acum din zi în zi, din ceas în ceas. Nebunie? Poate, dar o să mor curând cu această nebunie și această moarte va fi mai dulce decât aceea de care am perit, crezând în diplomație și ascultând pe cei înțelepți. Așadar, îți zic tăie: fii gata, și, la cel mai mic semn, pleacă spre țară și du-te acolo unde vor fi ceilalți români, frații tăi întru credință și patriotism. Eu crez, dragu meu, că suferințele cu cari te luptă de un an de zile te-au ostenit, căci în adevăr îți zic, nu mai ești *tu*. Erai *tare*, nimic nu te speria, nimic nu te descuraja, nimic nu te făcea să lași din mâna aceea ce apucasești. Necazurile, durerile când te loveau, te găseau tare ca marmora și, deși poate lăsau câte un semn în inimă ta, însă ca tot rămâneau puternici. Erai înțelept, însă erai și nebun, și poate că acel amestec de înțelegiune și nebunie m-a făcut să te stîm, să te iubesc și să nu închin înaintea superiorității tale; dar acum nu te mai cunosc”²⁵.

Nu Ion Ghica se schimbase, în rău față de cum îl cunoșcuse C. A. Rosetti, ci părările acestuia față de el. Ion Ghica a fost și a rămas, până la sfârșitul vieții, un om politic liberal moderat. Desigur, această constantă în concepții, în orice fel de împrejurări, poate dăuna, conducând la greșeli. De greșeli nu a fost ferit nici unul din conducătorii revoluției române de la 1848, căci, cu toții, se aflau în condiții exceptionale, viitorul nefiind previzibil, în prezența presiunilor tot mai intense ale reacțiunii interne și externe. Greșeli va fi comis și Ion Ghica, dacă nu în timpul revoluției, în exil, apoi mai târziu, în epoca unirii și a luptei pentru cucerirea independenței de stat. În momentul când scria lui Ion Ghica, însă, cel care greșea era C. A. Rosetti. O va recunoaște el însuși față de Ion Ghica numai după câțiva ani, căci nimic din ceea ce prevăzuse el nu se întâmplat. În loc de republică, Franța devine imperiu, în loc de mișcare revoluționară – opresiune și prigoană îndreptate contra exilaților români din Franța și a oamenilor politici francezi cu vederi progresiste, radicale.

Sesiând greșelile comise de compatrioții săi radicali, Ion Ghica nu este dominat de resentimente, înțelegându-le totuși pornirea entuziasă, generată de nețărurita dragoste de patria și poporul lor. De aceea, într-o scrisoare către Al. G. Golescu, îl indeamnă la o înțelegere cu radicalii liberali. Astfel, în privința lui Ion Voinescu II, C. A. Rosetti și frații Brătianu, Ion Ghica aprecia că „sunt oameni capabili și care-și iubesc țara tot atât de mult ca noi”. Ca atare, să se înțeleagă cu ei și să acționeze în același scop, fiind folositori cauzei naționale, căci existau mijloace. Legăturile cu radicalii se dovedeau, astfel, necesare, fără însă a merge prea departe²⁶.

Nedepășirea anumitor limite în colaborarea cu radicalii însemnă, în accepțiunea lui Ion Ghica, neantrenarea în acțiuni considerate utopice, irealizabile, și în propagandă care să irite Poarta otomană. În scrisoarea sa către Al. G. Golescu, el se pronunță categoric contra calomniilor și învinuirilor nefondate, iar în cazul că nu se va putea ajunge la o înțelegere pe planul general al emigratiei române, fiecare să acționeze în cercul său de relații personale. Astfel, el va fi mulțumit să colaboreze cu Ioan Maiorescu, căci aprecia că urmăreau aceeași scop, adică prăbușirea celor trei imperii și formarea de state naționale confederate pentru a contrabalansa tendințele celor puternici și a le garanta independența și naționalitatea. În acest scop, Ion Ghica opina că trebuie acționat sistematic, ținând seama că nimic popoare asuprute n-au nici mijloacele de a se înțelege între ele mai dinainte și nici forță necesară de a lupta contra urei și prejudecătilor, cu abilitate ațâțate între ele, pentru a le slăbi: „Dacă revoluția noastră n-a servit la altceva, ea a servit cel puțin a impiedica înțelegerea între Rusia și Turcia și o intervenție serioasă contra Ungariei. Fără acest *different* și fără teama pe care o avea Rusia de a vedea izbucnind un război între ea și Turcia, ea ar fi intervenit cu 100 de mii de oameni și poate chiar de acord cu această putere, de la începutul mișcării maghiare, care ar fi fost zdorbită. Astăzi, chiar dacă Rusia intervene și se va înțelege ea însăși în această privință cu Turcia, va găsi pe maghiari în plină desfășurare și atât de bine organizați pentru a putea respinge trupele moscovite”²⁷.

De data aceasta, Ion Ghica intra el însuși sub incidența unor concepții iluzorii, dove-dite utopice, irealizabile. Precum C. A. Rosetti aprecia, nerealist desigur, că va izbucni o

²⁵ Ibidem, p. 141–143.

²⁶ B.N.R., Msse, *Colecția Kogălniceanu*, P. LXI, dosar 3, Ion Ghica către Al.G. Golescu, Constantinople, la 15 Mai (1849).

²⁷ Ibidem.

revoluție în Franța și se va întemeia o Republie democratică și socială, noțiuni existente doar în imaginația sa înlăcrătată de idealuri, realizabile în alte timpuri și alte împrejurări istorice, la fel Ion Ghica, Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac și alții considerau posibilă o conciliere dintre români din Transilvania și conducerea revoluției maghiare, în vederea unei lupte comune contra absolutismului habsburgic. Entuziasmat de venirea la conducerea armatei revoluționare maghiare a generalilor polonezi, Ion Ghica întrevedea o posibilitate de ajungere la o înțelegere cu guvernul revoluționar, prin intermediul lor. Astfel, într-o scrisoare adresată generalilor polonezi comandanți ai armatelor maghiare își exprima convingerea că Principatele române nu vor avea cu adevărat o existență politică demnă de luat în considerație, fără ca România să reentre în drepturile sale istorice. Dușmanul comun al celor două popoare le determină să solidarizeze pentru împlinirea același aspirații naționale. De altfel, timp de 18 ani, români și-au făcut decât să întrețină cele mai cordiale relații cu emigrația polonă. Cu multă satisfacție au aflat apoi despre generalii polonezi, cărora li s-a încredințat conducerea armatei revoluționare maghiare, constituind o garanție pentru bunele relații între popoarele vecine. În ceea ce-i privește, români sperau ca generalii polonezi să contribuie la anihilarea urei între națiuni, atât de intens șiabil întreținută de Curtea din Viena, între români din Transilvania și Banat, pe de o parte, și maghiari, de altă parte. De aici, necesitatea ajungerii la un acord, la o înțelegere. Din partea lor — dădea asigurări Ion Ghica —, români promiteau că vor depune toate eforturile în vederea îndeplinirii unei astfel de nobile sarcini. Ca atare, rugă pe generalii polonezi ca, după ce vor lua cunoștință de instrucțiunile speciale date lui Nicolae Bălcescu, să-i acorde asistență necesară pentru îndeplinirea misiunii sale, ca agent al partidului național din Țara Românească²⁸.

Nicolae Bălcescu urma să plece din Constantinopol în Ungaria, pentru a întreprinde demersuri în scopul unei conciliere româno-maghiare. În același sens adresa Ion Ghica o scrisoare și către L. Kossuth. Astfel, precum în scrisoarea către generalul Josef Bem, el apela la Kossuth să acționeze pentru solidarizarea popoarelor maghiar și român în vederea atingerii unui scop comun, interesele lor fiind strâns legate, pericolul fiind același pentru ambele popoare. Pentru care motiv, partidul național din Țara Românească acredita pe lângă L. Kossuth, ca agent plenipotențiar, pe N. Bălcescu, pe care-l autoriza să ia, în numele acestui partid, toate angajamentele considerate necesare cauzei românești²⁹.

Concomitent cu aceste demersuri întreprinse pe lângă conducerea revoluției și armatei maghiare, în vederea facilitării îndeplinirii misiunii de conciliere dintre români și maghiari, Ion Ghica se dedica unei intense activități diplomatice la Constantinopol, menite a evidenția Porții și reprezentanților Marilor Puteri prietene necesitatea evacuării Principatelor Române de către trupele de ocupație, abolirii protectoratului țarist și reintărrii în drepturile depline de autonomie. Astfel, într-o notă-memoriu adresată Porții și misiunilor diplomatice ale Puterilor străine în luna mai 1849, Ion Ghica menționa că problema Principatelor Române se punea cu acuitate, în mod tranșant și fără echivoc. După 1829, deși a fost ridicată în decursul tratativelor dintre Poartă și guvernul din Petersburg, fie din neglijență Porții, fie din greșală s-a cedat necontenit presiunilor diplomaticei rusești. Astfel că, Principatele Române au ajuns întru totul la discreția Rusiei ca putere protectoare. Firmane după firmane au fost promulgatae sub presiunea acestei diplomații, menite a pedepsi sever pe români, atunci când, pe baza relațiilor speciale cu Poarta, se cereau respectate drepturile la autonomie sub suzeranitatea otomană. Cu satisfacție au salutat români tratatul din 1841, considerându-l un mijloc important pentru Poartă, în sensul de a se preocupa de viitorul Principatelor Române. Speranțele le-au fost însă îñșelate, căci solicitudinea Puterii suzerane a continuat să le lipsească, existența politică fiindu-le tot mai periclitată. Ocuparea armată a Principatelor, cu un an în urmă, a fost întârziată, ca apoi să se profite de slăbiciunea Puterilor occidentale, spre a se efectua în condițiile deja cunoscute³⁰.

Întemeiat pe drepturile din vechime ale Principatelor la autonomie statală, Ion Ghica menționa că români au adresat proteste Puterilor suzerană și protectoare contra ocupării armate, spre a face cunoscute Europei situația deplorabilă pe care le-a creat-o Regulamentul organic. Aranjamentul diplomatic între guvernul otoman și generalul rus Grabbe l-a determinat pe Ion Ghica să se adrezeze ministrului otoman de externe, semnalându-i căteva aspecte ale problemei Principatelor Române. Spre a evita perspectiva sumbră a amenințării ființei statale, Ion Ghica susținea că Principatele Române săceau parte din Imperiul otoman, fiind

²⁸ B.A.R., Msse, *Arhiva Ion Ghica*, mapa VI, p. 105, 1849. Lettre au général Bem. Vezi și N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, ed. G. Zane, București, 1964, p. 519. Copie.

²⁹ Ibidem, f. 107.

³⁰ Ibidem, f. 89.

conduse, din vechime, în virtutea drepturilor speciale acordate de sultani, în schimbul supunerii de bunăvoie, drepturi recunoscute de Curtea din Petersburg și incluse chiar în articolul V al Tratatului de la Adrianopol din 1829. În loc de respectarea acestor drepturi de către Puterea protectoră, de la sine înțeleasă prin mențiunea într-un tratat ruso-turc, români se vedea pedepsită atunci când își exprimau dezideratele naționale³¹.

Pe baza drepturilor cunoscute la autonomie, Ion Ghica recurgea la argumente de necontestat pentru afirmarea lor. Astfel, preciza că n-a fost de ajuns ocuparea armată a Principatelor Române de către trupele otomane, că au mai intrat și cele rusești, deși intrarea nu era efectiv necesară, căci situația se restabilise oricum prin înăbușirea revoluției. O invazie armată a Rusiei nu putea avea ca scop în nici un fel înfrângerea unei rezistențe, ci numai pedepsirea aspirației românilor de a se fi arătat fideli Puterii suzerane și de a le demonstra că nu pot obține nimic din partea ei fără acordul Curții protectorare. În cazul unei prelungiri, ocupația armată rusească se va dovedi dintre cele mai funeste. Carantinele de pe Dunăre se aflau în mâna acestei armate, ele nefiind altceva „decât un cordon politic servind a împiedica și a supraveghea relațiile între Principate și Turcia”. Or, drepturile românilor recunoscute de Poartă constau într-o administrație națională independentă cu un șef de stat aparținând țării și o legislație națională. A cerceta numirea unor domni, în dauna unor alegeri, și a suspenda Adunările obștești însemnă îndepărțarea locuitorilor Principatelor de atașamentul datorat Porții, căci se nesocoteau drepturile lor naționale recunoscute prin tratate³².

Suspectat de filoturcism de către majoritatea exilaților români, Ion Ghica susține, înainte de orice, cauza românească, prin sprijinirea pe Imperiul otoman, neîntrevăzând altă cale pentru emanciparea de sub protectoratul exclusiv al Rusiei. Din Constantinopol, unde acționa tenace și consecvent în sensul vederilor sale politice, el deplângea din toată inima dureroasa neîntelgere dintre emigranții munteni. El mărturisea lui Al. G. Golescu precum că nu a întreprins nimic pentru a provoca o astfel de neîntelgere, acționând totdeauna pentru a avea o unitate, pentru a fi împreună și a dispune de mijloace comune. A și declarat că nu va servi decât unui singur șef și nu unor oameni care n-au știut să tragă cel mai mic folos pentru patrie. Constată că Al. G. Golescu se separase și el de foștii locotenenti, cel puțin în teorie, fiind destituit și lăvrând individual, în cercul moderatilor, drept pe care îl are fiecare exilat. Desperă totuși de a-i vedea pe munteni în dezacord, pe motive egoiste, de ordin personal. Dorea o colaborare cu Ioan Maiorescu și cu Dim. Brătianu, însă nu le putea nici scrie, nici propune să lucreze în afara instrucțiunilor primite de la șefii lor, dacă existau cumva astfel de instrucțiuni. Ion Ghica opina că românii să se unească cu mișcările poloneze și maghiare. Îndeosebi Polonia, care nu se vădea interesată direct în preponderența asupra românilor, precum Ungaria, va servi drept garant între români și maghiari. După realizarea unei astfel de solidarizări cu polonii și maghiarii, consideră necesar să se acționeze în țară pentru a ridica poporul atunci când se va ivi prilejul, desigur prin izbucnirea unui război ruso-turc, când cele două popoare aliate l-ar putea ajuta. Ion Ghica aprecia că există în concepția oamenilor politici ai Europei ideea alcăturirii unui stat maghiaro-polon. Maghiarii nu vor mai mult, căci în acest stat vor găsi forță necesară spre a menține alte popoare sub dominația lor. Nu consideră însă realizabilă această idee, căci polonezii nu vor fi de acord, preferând înfăptuirea unui stat național aparte, independent³³.

Concomitent, Ion Ghica se adresează Comitetului emigrației române din Paris, cu observații și întrebări referitoare la organizare. Astfel, referindu-se la alegerea unui comitet din cinci membri cu un șef, el întreba dacă se înțelegea prin acest comitet un fel de guvern numit de șef, reprezentativ pentru toată emigrația, fie o Cameră sau o Adunare a deputaților, care să reprezinte voința întregii emigrații. Ion Ghica opina că acest lucru ar fi imposibil pentru o emigrație atât de dispersată, de la Bruxelles la Londra. Astfel că nu se putea impune șefului un comitet cu care „să trăiască oricum”, pentru că a fi pus în situația ca uneori să acționeze contra convingerilor sale „care ar fi un lucru de clacă, căci nu s-ar resemna pe o opinie bine simțită sau de către om de cuget, de a se trage și una și alta râu”³⁴. A lucra contra convingerilor sale nu va aduce folosul așteptat. Prin retragerea sa, în urmă alegerii altui șef, se vor pierde experiența și relațiile dobândite, știindu-se că toate acțiunile și contactele au loc în secret³⁵. În atare situație, Ion Ghica nu ezita să-și spună deschis părerea cu privire la planul de organizare elaborat și trimis emigranților de către români din Paris: „Machina dumneavoastră, dați-mi voie să v-o zic, mi se pare vicioasă, nu are elementele trebuieincioase unei organizații serioase; vă mărturisesc că nu înțeleg cum un om care se respectă și care se bizue ceva în capacitatea sa ar

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, f. 89–90.

³³ B.N.R., Msse, *Colecția Kogălniceanu*, P. LXI, dosar 3, Constantinople, le 4 iunie (1849).

³⁴ B.A.R., Msse, *Corespondență*, Ion Ghica către Comitetul emigrației din Paris, Constantinopol, 4 iunie 1849, S 33/DCXIV.

putea primi să se înhaine sau ca șef sau ca membru al Comitetului la un car care niciodată nu se va urni din loc³⁴.

Ion Ghica mai semnala și alte impidențe în realizarea planului de organizare a emigrăției elaborat de exilați din Paris, între care imposibilitatea de a găsi și concentra la un loc șase oameni capabili să îndeplinească astfel de funcții de oameni de stat și încă alți cinci-sase, ca agenți în diversele capitale sau orașe. Se mai punea și problema locului unde va rezida comitetul, căci dacă s-ar stabili Constantinopolul, apoi, Chr. Tell și I.H. Rădulescu nu puteau veni, deocamdată, acolo. Plecarea lui Al.G. Golescu la Constantinopol, în cazul alegerii sale în Comitet, ar însemnat o mare pierdere căci avea întinse relații la Paris. Nicolae Bălcescu, care se afla mai prețutindeni, nu putea veni nici el la locul de rezistență al Comitetului. În consecință, Ion Ghica, expunând opinile și observațiile sale, se pronunța pentru alegerea unui singur șef „care să poată vorbi și tracta în numele românilor”³⁵.

Prea mult antrenat în soluționarea organizării emigrăției, Ion Ghica nu reușea să-și lămurească imposibilitatea admiterii propunerii sale, căci devinea foarte dificil a se stabili indicarea unuia dintre exilați. Evident, el sconta în alegerea prietenilor săi N. Bălcescu și Al.G. Golescu sau a oricărui om politic cu vederi moderate, apropiate de ale sale, în ultimă instanță chiar Ion Ghica însuși, aflat deja la Constantinopol, semnatar al unor adrese, memorii sau scriitori în numele emigrăției române. Înceindeu-se Convenția de la Balta-Liman, la 19 aprilie / 1 mai 1849, prin care se consacrau înăbușirea revoluției și restabilirea vechiului regim regulamentar, a fost adresat un protest din partea *Comitetului democratic român*, semnat de radicalii C.A. Rosetti, I.C. Brătianu și Vasile Mălinescu. Ion Ghica se și adresezăză lui Al.G. Golescu, la Paris, mărturisind că stimează și iubește foarte mult pe acești confrăți, dar nu este de acord cu denumirea pe care și-a dat-o, adică de *Comitet democratic*. Dacă și-ar fi zis Comitet național, ar fi aderat și Ion Ghica: „numele democratic sperie chiar Franța și ei trebuie să stie că naționalitatea ne va conduce pe alți români la democrație”. De altminteri, nici nu există o organizație posibilă între exilați. I.H. Rădulescu își îndemna partizanii să evite orice legătură cu N. Bălcescu și Ion Ghica, afirmando că ultimul ar avea relații cu diplomația țaristă, că n-a aderat la revoluție decât pentru a profita și a-și face o poziție: „Spune-i din partea mea — scria Ion Ghica lui Al.G. Golescu — că în țara mea, cu regimul contra căruia m-am ridicat, eu puteam pretinde totul, nici o carieră nu-mi era închisă”. Deși ruinat, el trăiește la Constantinopol din puținul pe care-l are, fără a cere stipendii la Poartă și fără a căuta să-și facă prozeliti. Tot ce întreprinde este numai de unul singur, încât, atât el, cât și prietenii săi se vor prezenta cu fruntea sus în această lunie și nu dorează decât să se prezinte și I.H. Rădulescu asemenea³⁶.

Preopințat și adversarul politic al lui Ion Ghica avea într-adrevăr prozeliti și multă influență în rândul exilaților lipsiți de o puternică personalitate aflată mai ales la Brussa. Izolarea lui Ion Ghica se datora în bună parte acțiunilor denigratoare ale lui I.H. Rădulescu, om de cultură și de mare prestigiu între contemporani, dar deosebit de pătimăș contra unui om de erudiția și moralitatea lui Ion Ghica. Conștient de răul provocat prin răspândirea unor false presupuneri la adresa lui, Ion Ghica acționează cum poate, izolându-se și mai mult în capitala Imperiului otoman, fără a renunța însă nici măcar o clipă la demersurile sale diplomatice. În dezacord cu denumirea pe care și-o dădeau radicalii, în protestul adresat contra Convenției de la Balta-Liman, Ion Ghica întocmește al însuși un memoriu relativ la Principatele Române după semnarea convenției. De la început, el se pronunță contra unui Regulament organic rezultuit. Încă de mulți ani — preciza Ion Ghica — Principatele Române nu se bucură de securitate internă, atât de necesară dezvoltării lor materiale și morale. Agitații, inișcări și turburări se declanșează periodic în vederea schimbării instituțiilor inveciate, anacronice. Nimic însă nu reușește, perpetuând dorințe pentru alte noi și noi ridicări. Puterile suzerană și protectoare au fost determinate să constate cauzele răului. Astfel, în Convenția de la Akkerman cele două puteri semnatare au recunoscut că evenimentele din 1821 au fost generate de viciile administrației. În Convenția de la Balta-Liman aceleși două mari puteri au menționat că vor proceda la îmbunătățiri organice pe care le reclamă starea existentă, adică înălțarea abuzurilor. Constatarea răului nu înseamnă însă și înălțarea lui. Astfel că, sunt necesare remedii grabnice și eficiente³⁷.

Îndoctrinat cu principiile democratice ale înfăptuirii progresului, Ion Ghica nu putea fi de acord cu simulacrul de îmbunătățiri concepute prin modificarea Regulamentului organic, prevăzut în Convenția de la Balta-Liman. În fond, el considera Regulamentele organice, cu

³⁴ Ibidem.

³⁵ B.N.R., Msse, *Colecția Kogălniceanu*, P. LXI, dosar 3, Constantinople, le 24 juin (1849).

³⁶ B.A.R., Msse, *Arhiva Ion Ghica*, mapa VI, f. 127. *Mémoire relatif aux Principautés. 1849.* (După Convenția de la Balta-Liman).

care fuseseră dotate Principatele după Convenția de la Akkerinan și Tratatul de la Adrianopol „instituții pompoase în aparență și în formă, dar abuzive în fond, stabilite pe principiile cele mai false, pe bazele cele mai puțin solide”³⁸. Încât, după o amară experiență de 18 ani, în Convenția de la Balta-Liman se stipulează că experiența a dovedit necesitatea unor modificări ale Regulamentului organic din 1831. Fără îndoială că, prin aceste modificări, nu se vor distruge germenii răului. Pentru cine nu cunoaște adevărată stare de lucruri din Principate, un Regulament organic modificat poate părea o binefacere, precum cele similare din Occident. În realitate, nu este decât o copie foarte palidă a acestora. Spre a-i descoperi viciile este necesar a-i cerceta conținutul, bazele sale. În esență, Regulamentul organic nu face decât să neutralizeze acțiunea poporului român asupra lui însuși, reducându-l la pasivitate³⁹.

Stăruința lui Ion Ghica în a demonstra reprezentanților marilor puteri occidentale că, de fapt, în Principatele Române nu se urmărește altceva, prin stipulațiile Convenției de la Balta-Liman, decât o simulare de schimbări, se dovedea pe deplin intemeiată, căci un Regulament organic, fie și modificat, perpetua răul. Astfel, argumenta că prin modificările ce se propuneau prin articolul 3 al Convenției se tindea mai ales să se atâțe pofta de înăvuțire a boierilor și să se sporească nemulțumirile contribuabilor. Trecutul demonstrează că, pe această cale nu se va ajunge la rezultate pozitive. Mai bine de un secol, problemele interne ale Principatelor Române au fost abandonate unui mic număr de oameni, alcătuind boierimea, oligarhia aristocratică, sără vreo asemănare cu aristocrațiile occidentale, a căror origine este intemeiată pe patriotism și merite personale incontestabile. În vechime și români au avut o asemenea nobilime rezultată din luptele pentru apărarea țării și neamului lor, însă în prezent nu a mai rămas nici o trăsătură a fostei nobilimi. Mai mult chiar, odată cu virtuțile dispărut și ea, în favoarea alteia compusă din străini corupți sau coruptibili, cu care domnii fanarioți au umplut Principatele. De a eea, boierimea existentă nu trebuie confundată cu ceea ce se numea altă dată aristocrație⁴⁰.

În fond, Ion Ghica deplângea distrugerea vechii aristocrații românești, ridicată prin merite în mariile bătălii pentru apărarea țării, și crearea uneia de funcții, aservită total domnilor fanarioți și înstrăinată de neam. Plaga s-a accentuat în timpul Regulamentului organic, care întărește privilegiile boierimii, separând-o de interesele fundamentale ale națiunii, anume emanciparea politică și unitatea națională. Astfel, clasa conducătoare nu se impunea nici prin caracter, nici prin merit, constituind prin ea însăși un pericol real și permanent. Numai prin forță — preciza Ion Ghica — nu se poate însă perpetua o dominație, căci, la momentul oportun, orice popor caută să se debaraseze de ea. Dorința de reforme a cuprins inimile românilor, pe măsură ce țara era exploataată doar în folosul unei minorități. Străinii care vizitează capitala sunt frapați de luxul și de plăcerile clasei dominante în comparație cu starea deplorabilă a restului populației.

Stigmatizând racilele fundamentale ale unei aristocrații vicioase, ahtiată după privilegii, pentru a duce o viață luxoasă, în mijlocul unui popor redus la o stare de mizerie extremă, Ion Ghica încerca să convingă reprezentanții Marilor Puteri, cărora le adresase memoria că nu există caile mai eficiente pentru ieșirea din impasul istoric în care se aflau Principatele Române decât solicitarea unor reforme reale, nu simulate. Altminteri, prin modificări ale Regulamentului organic își vor pierde speranța că li se va ameliora soarta lor grea. Între altele, modificarea articolului 1 din Convenție este contrară acestei dorințe. Astfel, alegerea domnului este lăsată la dispoziția unor oameni compromiși și decăzuți în ochii opiniei publice. Intemeiați pe sprințul activ al armatei de ocupație, boierii continuă în abuzurile lor sără număr, crescând nemulțumirea, care nu așteaptă decât în moment potrivit pentru a se transforma în izbucnire de proporții, în scopul îndeplinirii unei reforme pe care de atâtă vreme și atâtă de intens și-o doresc români⁴¹.

Când scria despre eventualitatea unei noi ridicări la luptă a poporului român, Ion Ghica era convins de inevitabilitatea ei, în cazul neadmiterii unor reforme reale. Convingerea lui se întemeia pe solidarizarea românilor cu revoluția maghiară, în care și punea mari speranțe. El aprecia că intrarea generalului Bem în Țara Românească va provoca o ridicare generală, mai mare și mai gravă decât cea precedentă. Români ridicăți astfel — considera Ion Ghica — vor rămâne fideli puterii suzerane, căci vor avea de luptat contra protectoratului țarului, redutabilul său adversar. S-ar putea totuși ca Poarta să fie determinată a acționa contra fiilor săi vasali, care nu mai puteau suporta o situație grea și anormală sub ocupația armată țaristă.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, f. 128.

⁴¹ Ibidem.

Pentru a evita această dramatică eventualitate nu exista decât un mijloc, anume revizuirea instituțiilor sociale ale țării și acordarea drepturilor cerute⁴².

În speranța pusă în izbânda revoluției maghiare, Ion Ghica nu vedea o izbăvire a poporului român de sub dominația străină, ci numai un prilej pentru a îndepărta pentru totdeauna pericolul grav al protectoratului rusesc. Altminteri, el realiza similitudinile dintre dominația otomană și cea maghiară, găsindu-le identice în principiu. Astfel, precum în Turcia, în Ungaria se aflau multe naționalități unite la un loc numai prin forță și spirit de dominație națională. Nici o libertate pentru naționalități în cele două țări, care ar face posibilă dezintegrarea și auto-determinarea. De aceea, maghiarii au nevoie de a-și asigura neutralitatea Turciei, căci existența Ungariei, așa cum o înțeleg conducătorii săi, este strâns legată de existența și puterea Imperiului otoman. Poarta trebuia să fie foarte atentă la desfășurarea evenimentelor, intrucât o ridicare a românilor, oricât de mică, în afara cadrului special al relațiilor de suzeranitate-vasalitate va zdruncina considerabil autoritatea Imperiului otoman asupra Principatelor Române⁴³.

La fel ca Nicolae Bălcescu, Ion Ghica spera într-o conciliere româno-maghiară, pentru a face față unei invazii armate țariste în Transilvania, la insistențele Curtii din Viena, în dispărare de cauză. Într-o notă adresată Portii referitoare la evenimentele din Transilvania, el stăruie asupra importanței acestora pentru Principatele Române, cât și pentru provinciile otomane din sudul Dunării. În cazul unei victorii a revoluției maghiare, toate popoarele din Imperiul habsburgic se vor îndrepta contra țarismului. Problema înfrângerii revoluției maghiare devine astfel un obiectiv de prestigiu pentru politica țaristă în orientul european. Oricum, aprecia Ion Ghica, nu va putea deplasa mai mult de 100 000 de militari în Transilvania și aceasta doar în cazul că elimină diferențul existent între Rusia și Poartă, în condițiile creșterii considerabile a efectivelor armate ale generalului Bem. În împrejurările nou create, când ar putea recuieri teritoriile pierdute în 1812, precum și cele din Crimeea, Poarta rămâne neutră față de evenimentele din Ungaria. Lucrurile se vor schimba însă în cazul când un detașament maghiar ar intra pe teritoriul Țării Românești spre a urmări pe inamic. Se conta mult pe înțelepciunea conducerii revoluției maghiare de a nu crea nici o dificultate Portii otomane, însă o măsură de lăptuire se impune. Ca atare, Ion Ghica propune trimiterea unor agenți în Transilvania pe lângă generalul J. Bem pentru a acționa asupra românilor din acel principat și din Banat, în scopul ajungerii la o totală înțelegere între români și maghiari, spre a împiedica o eventuală încălcare a teritoriului Principatelor Române și a determina Poarta să nu acționeze de comun acord cu celelalte două imperii, căci ar însemna o mare nenorocire. Pentru a acționa în Transilvania de o manieră eficientă, români aveau nevoie de mijloace. În consecință, Ion Ghica solicită Portii de a li se pune la dispoziție de către guvernatorul Vidinului 10 000 de puști și 10 tunuri, vechind ca acțiunea românească să se desfășoare conform cu intențiile și scopurile urmărite de guvernul otoman⁴⁴.

Atât de multe speranțe își puse Ion Ghica într-o reconciliere româno-maghiară și, drept urmare, într-o victorie a revoluției maghiare, încât nici măcar știrea eșecului acesteia nu-l descuraja. Scriindu-i lui Al.G. Golescu, el îl informa despre cele rezultate din informațiile transmise de N. Bălcescu, anume compromiterea cauzei revoluției maghiare, „prin orbirea și ambiația oamenilor”. Considera însă că nu trebuia pierdută speranță, căci lupta se va prelungi până la declansarea unui război general, care să-i oblige pe conducătorii maghiari să acorde românilor tot ceea ce ei cer, în vederea garantării naționalității lor și unui viitor politic. Ion Ghica se angaja să acționeze asupra reprezentanților maghiari la Constantinopol, nu direct, ca până atunci, ci prin intermediu ambasadorului britanic și al lui Reşid Paşa, spre a-i determina să înțeleagă precum că succesul lor-depinde numai de înțelegerea cu români. Contele Andrásy însuși urma să fie convins că va trebui recunoscută naționalitatea română. În acel moment, Ion Ghica nu se îndoia că maghiarii vor accepta cererile formulate de N. Bălcescu, Avram Iancu fiind dispus să lupte contra unei invazii țariste. Ca atare, nu se simțea necesitatea trimiterii unui alt român în Transilvania, căci se așa acolo Nicolaè Bălcescu și dacă el nu va reuși, nimeni nu o va putea face mai bine. Așadar, Al. G. Golescu era îndemnat să manifeste încredere în acțiunile întreprinse de N. Bălcescu și Ion Ghica⁴⁵.

Contradicțiile existente între marile imperii vecine și nevoie de a ajunge la o înțelegere cu români erau, desigur, supraviețuite de Ion

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, f. 129—130.

⁴⁴ B.A.R., *Manuscrisul românesc 5040*, p. 1—2. Note adressées à Porte relativement à la guerre de Transylvanie 1849 par Ion Ghica.

⁴⁵ B.N.R., Msse, *Colecția Kogălniceanu*, P. LXXXV, dosar 13, Constantinople, le 25 Juillet 1849.

Ghica în presupunerile sale cu privire la un deznodământ favorabil popoarelor aflate în plină luptă pentru libertate națională și socială. Nu numai concepțiile sale, dar și acțiunile întreprinse se dovedeau iluzorii, căci prejudecările prevaleau încă asupra rațiunii în evaluarea pericolelor existente și viitoare din partea conducerii revoluției maghiare. Dar L. Kossuth, din motive de orgoliu național, a preferat mai degrabă o înfrângere militară, decât o înțelegere cu români, pentru colaborare contra unei invazii străine, căci nu voia în nici un fel să le recunoască dreptul la existență națională.

Prin acțiunile întreprinse de către Ion Ghica în favoarea unei conciliere româno-maghiare, Ion Heliade Rădulescu găsește un nou prilej pentru a formula alte acuzații contra sa. Astfel, depusese la ambasada otomană din Paris o notă prin care era învinuit de trădarea Portii otomane și de tendința de a ceda țara conducerii revoluției maghiare. Ion Ghica, intrat în posesia unor știri cu privire la acțiunea întreprinsă de I. H. Rădulescu împotriva sa, se adresa prietenului său Al. G. Golescu, argumentând că, orice bun român trebuia să determine Poarta contra Curții din Petersburg iar revoluția maghiară oferea un foarte bun prilej. Or, prin nota sa, I.H. Rădulescu nu urmărea decât a impinge Poarta să acționeze de partea celorlați două imperii⁴⁶.

Evident, I.H. Rădulescu, din prea mult subiectivism, era înclinață la comiterea unor exagerări, știind căt de mult puteau impresiona Poarta otomană, atât de firavă ca putere și tot mai dependentă de zvonurile care circulau. La rândul său, Ion Ghica exagera în evaluarea unei eventuale victorii a revoluției maghiare, căci nu concepea o sinucidere a ei, prin acțiunea nefastă a conducerii sale, în sensul respingerii oricărei conciliere cu români. La 4 septembrie 1849, după aflarea știrii înfrângerii revoluției maghiare, el își întință pe Al. G. Golescu precum că avea înima uzdrobită din această cauză. N. Bălcescu, sosit la Orșova, împreună cu contele polonez Wladislaw Zamoyski și cu legiuinea poloneză, a avut proasta inspirație de a se reîntoarce în Transilvania, când cel mai potrivit era a se duce în Serbia. Desigur, N. Bălcescu a vrut să-l urmeze pe Bem decis a continua să lupte în Transilvania. Alți prieteni se aflau în legiuinea română dinspre Bucovina. Oricum, scrisorile trimise din București lui Ion Ghica anunțau înfrângerea completă a revoluționarilor maghiari în Transilvania. Orșova se afla deja sub ocupație armată țaristă. Ion Ghica îi ajuta pe toți cei care trecuseră pe malul drept al Dunării⁴⁷.

O mare deceptie îl încerca pe Ion Ghica prin tragicul deznodământ al revoluției maghiare, în izbânda căreia își puse mari speranțe. Deceptionat, dar nu și descurajat, el continuă cu aceeași perseverență și convingere să acționeze în vederea unei noi ridicări la luptă a poporului român, de data aceasta prin înfăptuirea unei confederării a popoarelor din bazinul Dunării, dormice de a obține pe calea armelor libertatea națională și socială, din nou aflate sub interdicția absolutismului triumfător prin solidaritatea imperiilor care-l promovau și ocroteau. O nouă încercare din partea lui Ion Ghica, menită a contribui la solidarizarea în luptă a popoarelor în scopul unei noi ridicări revoluționare.

⁴⁶ Idem, P. LXI, dosar 3. Bojadziköy, 25 august 1849.

⁴⁷ Ibidem.

NICĂ B. LOCUSTEANU — UN REVOLUȚIONAR ÎN EXIL

PAUL BARBU

Nică B. Locusteanu (1821—1900) se înscrise în larga pleiadă de militanți revoluționari ai generației de la 1848, în a cărei conștiință aspirațiile și interesele vitale ale poporului au găsit un puternic ecou. În timpul revoluției, Locusteanu a fost unul dintre revoluționarii cei mai fermi din Țara Românească¹.

După înăbușirea revoluției de la 1848, conducătorii ei și mulți dintre participanții cei mai activi au fost nevoiți să ia drumul exilului. Un grup de 20 revoluționari, din care făceau parte Nică Locusteanu, Scarlat Filipescu, I. Negulici, Gr. Zossima, Nicolae și Grigore Ipătescu, Iorgu Văleanu, C. Serghiad, Gr. Serurie, Al. Zane, Iorgu Giurescu, Damian Duțulescu, P. Cernătescu, Al. Manu, Nițu Magheru, Radu și Al. Golescu, Simion Călugărul și alții, a fost exilaț la Brusa², oraș întărit al Turciei, situat în provincia Anatolia.

Până în anii exilului, Locusteanu a purtat numele de Rusu. În timpul exilului s-a numit Russo (Roussou), nume pe care l-a primit de la I. Heliade Rădulescu. Într-o scrisoare din 20 iunie 1849, acesta își se adresează: „Frate Russo, îți dau acest nume pentru cătă cartești. Ai învățat-o singur ca și Rousseau (...). Primește de la mine această schimbare și să fie de profetie, dacă nu ca să ajungi pe marele filosof în geniu, cel puțin în spiritul și sentimentul de egalitate, de omenire și de onoare”³. Numele de Locusteanu, pe care l-a folosit sporadic și în exil, și-l va lua când va reveni în țară. De altfel, și cei din neamul său, ascendenți sau urmași, au purtat aceste nume: unii de Rusu, alții de Locusteanu. Uneori, mai ales în actele oficiale, el apare cu ambele nume.

Cu o voință de neclintit și o dragoste nemăsurată de învățatură, Nică Locusteanu și-a completat studiile făcute la Școala centrală din Craiova, ajungând să acumuleze noțiunile predate în cursul secundar, după care un absolvent urma să-și aleagă o specialitate. „Profesorii” săi, fără plată — P. Cernătescu de limba franceză, Nițu Magheru de matematici și un italian emigrat de desen — i-au fost de cel mai mare folos. Ca să poată vorbi curent franceza, Locusteanu s-a înscris la pensionul unui francez stabilit la Brusa, în scurt timp reușind să traducă diferite lucrări scrise în limba franceză. Strădaniile sale au fost răsplătite, întrucât i-au permis să se specializeze ca inginer hotarnic, după cum dorise⁴, calitate care îi va fi apoi recunoscută în țară.

În pregătirea sa profesională și generală, de un ajutor real i-a fost și propria sa bibliotecă, alcătuită din piese valoroase, pe care însuși le-a definit ca „opere alese în științe și arte”, constituite din tratate de istorie universală, filozofie, ingerie topografică, dicționare, encyclopedii și lucrări literare, procurate prin intermediul lui Heliade Rădulescu de la editori, librari și anticari parizieni⁵. Totodată, Heliade îi trimitea și instrumentele necesare aplicării cunoștințelor teoretice în teren, Locusteanu făcând numeroase exerciții practice⁶.

¹ Vezi: Paul Barbu, *Nică B. Locusteanu — participant la revoluția de la 1848 din Țara Românească*, în „Revista Arhivelor”, Supliment, an. I, vol. XXXV, București, 1973, p. 108—116; Idem, *Aspecte ale vieții și activității lui Nică Locusteanu*, în *Omagiu Liceului „Nicolae Bălcescu” din Craiova cu prilejul celei de-a 150-a aniversări*, Craiova, 1977, p. 311—321; Idem, *Nică B. Locusteanu — apărător al intereselor tărănimii*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria istorie-filosofie-sociologie, VI, Craiova, 1981, p. 50—57.

² C.D. Aricescu, *Corespondență secretă și acte inedite ale capilor revoluționii române de la 1848*, broșura I, București, 1874, p. 76; I. Heliade-Rădulescu, *Scrisori din exil*, cu note de N.B. Locusteanu, București, 1981, p. 617.

³ N.B. Locusteanu, *După exil*, vol. I, Craiova, 1898, p. 421—422.

⁴ Idem, *Amintiri din trecut*, Craiova, 1896, p. 107—110.

⁵ I. Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, p. 128—130.

⁶ N.B. Locusteanu, *op. cit.*, p. 108—109.

Revenind la o preocupare mai veche, el a început să lucreze la elaborarea unui *Dictionar enciclopedic*. În vara anului 1851, când Heliade s-a stabilit în insula Chio, Locusteanu l-a vizitat în mai multe rânduri, cu care prilej au purtat îndelungate și instructive discuții privind lucrarea respectivă. Schimbul de opinii a continuat apoi prin corespondență. Astfel, la 20 aprilie 1852, răspunzându-i la o epistolă, Heliade aprecia cum se cuvine activitatea științifică a lui Locusteanu și îl incuraja scriindu-i prietenului său următoarele: „Mi-ai vorbit că ai fost la Chio despre întreprinderea ce ți-ai propus. Îmi scrii și acum și îmi pare bine când văd că serios vrei să intri într-un drum în care, cu adevărat, ai să vezi și să afli multe folositoare. Această lucrare, și însuși de nu vei avea mijloace a publica curând, este însă un studiu întins și universal. Și de nu vor avea români cartea, vor avea însă un bărbat format și matur în multe, căci în multe te vei perfecționa și în multe vei lua o idee și o curiositate, a le căuta aievea și mai pe larg și mai întreg. Îmi pare bine iară că nu urmezi adliteram materialele ce ai înainte”⁷.

Cunoștințele lui ingineriști au fost folosite pentru prima dată la construirea unei sosele ce pornea de la portul Gemlik de la Marea Marmara, străbatea munții și ajungea la Brusa. Al. Zane, C. Serghiad, C. Pădeanu, trei ingineri care construiseeră în țară drumuri și sosele, și Locusteanu au contractat lucrarea, sub conducerea unui inginer turc. „Astfel – mărturiseste însuși Locusteanu cu îndreptățită mândrie – români expatriați au lăsat urme indelibile pe pământul exilului. Ei au onorat Patria, pentru că lucrarea lor care va rămâne în secoli nu e a numelui lor de familie, ce de atunci au fost uitate de trecători, ci a numelui națiunei lor despre care istoria va vorbi”⁸.

Redeschiderea problemei orientale, care a generat războiul russo-turc din anii 1853–1856, a produs un reviriment în mișcarea revoluționară românească. Reanimarea spiritului revoluționar în țările române se încadra perfect în situația generală a epocii.

Majoritatea exilaților români sperau să obțină mult prin sprijinul diplomatic, însă cu totii ajunseseră la concluzia că sosise momentul unor acțiuni practice care să impună pe români în fața marilor puteri. Ca urmare, la începutul conflictului militar russo-turc, mulți dintre patrioții români exilați s-au îndreptat spre granița danubiană a Țării Românești, pentru a lua parte la război împotriva Rusiei țariste și a organiza insurectionarea Olteniei în vederea declanșării unei noi revoluții burghezo-democratice, cu aceleași obiective ca în 1848⁹. La începutul ostilităților, guvernul otoman, fiind în mare derută și incapabil să găsească singur cele mai corespunzătoare posibilități de a duce un război victorios contra Rusiei țariste, planul emigraților români de a participa la luptă a fost primit cu interes de unele oficialități otomane. Având convingerea fermă că era „de interesul și de datoria românilor să alege în tabăra militară de la Șumla” pentru „a forma un corp auxiliar de armată română”¹⁰, care să lupte alături de Poartă împotriva armatei țariste ce ocupase Principatele, pe când protectoratul Rusiei „oprea respirația țării”¹¹. Nică Locusteanu l-a însoțit pe Heliade Rădulescu în tabăra lui Omer Paşa, întrând ca inginer în corpul de geniu otoman, comandat de Grigore Mihail Sturdza. De la Șumla, el a fost trimis în Munții Balcani cu misiunea de a consolida fortificațiile vechi și a construi altele noi. Punându-și în aplicare cunoștințele ingineriști și-a îndeplinit misiunea cu abnegație și pricepere. Aici, Locusteanu primea de la Heliade Rădulescu scrisori privind situația frontului și evenimentele politice din sferele guvernamentale ale marilor puteri. În primăvara anului 1854, după ce lucrările din Balcani au fost încheiate, Heliade și beizadeaua Grigore Mihail Sturdza au mers să le inspecteze, cu care prilej i-au adus Tânărului și priceputului inginer binemeritate „laude”. De acolo, s-au întors împreună la Șumla, de unde Omer Paşa l-a trimis pe Locusteanu la Vidin, cu o misiune similară celei din Balcani. Dar cum armatele rusești se retrăgeau din Oltenia, lucrările de fortificații n-au mai fost necesare, iar Locusteanu a plecat la Ruscicu¹².

Până în cele din urmă, planurile exilaților români s-au năruit, datorită influenței mai multor factori: intervenția austriecilor, tendința marilor puteri, Anglia, Franța și Turcia, de

⁷ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 223–224.

⁸ N.B. Locusteanu, *op. cit.*, p. 110.

⁹ Vezi: V. Dumitrescu, *Un episod din timpul războiului din anii 1853–1854 sau revolta Scurtulescului*, Tr. Severin, 1883; Apostol Stan, Constantin Vlăduț, Gheorghe Magheru, Edit. științifică, București, 1969, p. 183–253; L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853–1856)*, Edit. Academiei, București, 1972, p. 125–154; Constantin Corbu, *Tărârimea din România în perioada 1848–1864*, Edit. științifică, București, 1973, p. 164–170.

¹⁰ N.B. Locusteanu, *După exil*, vol. I, p. 326.

¹¹ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 678.

¹² Vezi: N. B. Locusteanu, *Amintiri din trecut*, p. 65, 112; Arh. St. Craiova, Gheorghe Magheru, LXIII/12.

a-și apropiat cabinetul din Viena, precum și înțelegerea turco-austriacă care se pregătea și se va încheia la Boyadju Keuy (14 iunie 1854), la care, desigur, trebuie să adăugate și disensiunile și divergențele de opinii dintre exilați. Factorul decisiv l-a constituit însă opoziția Austriei, care avea multiple interese de ordin economic și politic în țările române. În primul rând, cabinetul vienez se temea de o nouă revoluție, ce ar fi putut contamina și Imperiul austriac. În al doilea rând, Austria vroia să înălțe influența Rusiei de la Dunăre, să ia locul trupelor țariste și să ocupe ea Principatele¹³.

Războiul Crimeii, consecință a contradicțiilor dintre marile puteri, a determinat constituirea în Europa a unui nou echilibru de forțe. Înfrângerea militară a Rusiei, izolareea Austriei, în condițiile slăbirii tot mai pronunțate a Imperiului otoman, intensificarea luptei națiunilor pentru o viață de sine stătătoare au creat condiții mai favorabile pe plan european luptei naționale a românilor. În noua situație, chestiunea Principatelor, a unirii acestora a devenit o problemă internațională de prim ordin. Poziția puterilor europene față de „chestiunea românească” a fost adeseori oscilantă. După cum se știe, puterile n-au adoptat față de dorințele poporului român o poziție constantă, atitudinea acestora variind în funcție de propriile lor interese, deși în același timp, datorită acțiunilor întreprinse de români, ele n-au putut ignora problemele ce se ridicau în Principate. Unele dintre puteri, Franța, Rusia, Prusia și Sardinia, în general, s-au arătat favorabile năzuințelor firești ale națiunii române. Anglia a trecut succesiiv de la o poziție la alta, pe când Austria și Turcia s-au situat pe constante poziții ostile¹⁴. În noile împrejurări, patriotii români și-au intensificat eforturile, insistând asupra căilor „diplomatice” pentru realizarea obiectivelor revoluționare ale poporului nostru, de data aceasta cu mai mult succes ca în trecut.

Pentru a susține cauza Unirii Moldovei și Țării Românești, ca o primă etapă în procesul de constituire a statului național unitar român independent, Heliade Rădulescu și Nică Locusteanu au editat, în anii 1856–1857, la Constantinopol, gazeta „Conservatorul”, în limibile română și franceză. Versiunea română se afla sub redacția lui Locusteanu, fiind destinată românilor din țară și din exil, iar cea franceză sub redacția lui Heliade, fiind destinată străinătății. „Conservatorul” apărea în plină luptă pentru Unirea Principatelor într-un singur stat modern și independent.

În șapte numere, apărute din noiembrie 1856 până în iunie 1857, care au format primul „period”, a fost publicat un întins studiu privind evoluția raporturilor dintre Principatele Române și Poartă, intitulat *Încercare asupra dreptului public al românilor sau România și Turcia*, semnat N. Russo¹⁵. N. Iorga consideră că lucrarea este „de fapt”, a lui Heliade Rădulescu însuși¹⁶, excluzând aportul lui Locusteanu. În realitate, după cum rezultă din analiza atență a corespondenței celor doi prieteni, studiul este opera lui Nică Locusteanu, elaborat sub tutela lui Heliade, având la bază – îndeosebi – lucrările „maestrului” de la care a imprumutat până și stilul. Înainte de publicare, lucrarea a fost temeinic analizată de Heliade. La 23 iunie 1856, Heliade îi scria lui Locusteanu că, în loc să-i trimîtă manuscrisul spre studiu, mai bine să meargă el la Constantinopol spre a-l analiza „în vreo zi, două” și pe dată să-l facă și să publică¹⁷. Locusteanu nu a mers însă, personal, la Constantinopol, ci a trimis manuscrisul prin poștă. La 26 august 1856, Heliade îi confirmă primirea și-i precizează că „tipograful ne tot ține cu vorba (...), îmi spune că nu i-a venit instrumentele”¹⁸. Studiul citat, însotit de mai multe anexe asupra clăcii în Principate, a fost mai întâi publicat în tipografia clandestină a unui italian emigrat, sub formă de broșură¹⁹, după care a fost apoi reeditat în „Conservatorul”. Demnă de reținut din lucrare este, între altele, demonstrația conform căreia la baza raporturilor cu Poarta au stat vechile „tractate” încheiate de domnitorii Moldovei și Țării Românești cu sultanii, ce garantau suveranitatea și autonomia Principatelor. Părăsirea cadrului „anticelor tractate” însemna, în concepția autorului, pierderea suveranității și autonomiei. „Tractatele noastre cu Turcia – sublinia Locusteanu – sunt fortărețele

¹³ L. Boicu, *op. cit.*, p. 45–117, 183; Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Academiei, București, 1960, p. 143–144.

¹⁴ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei, București, 1979.

¹⁵ „Conservatorul”, nr. 1, 1 noiembrie 1856, p. 1–144, nr. 3–4, p. 73–106, nr. 5, p. 107–137, nr. 7, p. 115–189.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea...*, vol. III, Vălenii de Munte, 1909, p. 87.

¹⁷ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 543.

¹⁸ *Ibidem*, p. 548–549.

¹⁹ N. B. Locusteanu, *Amintiri din trecut*, p. 111.

noastre inexpugnabile, în care cată a ne închide, și dintr-insele a difende libertatea individului și suveranitatea statului a fulgera dintr-insele nu cu bronzul, ci cu Dreptatea, pe tot ce ar voi a pune mâna sacrilege pe aceste pacte solemnne, a viola tărâmul capitulațiilor. Afară din tărâmul acestor capitulații, românii vor fi pierduți ca stat suveran”²⁰. Suveranitatea și autonomia sunt, de altfel, două puncte de căpetenie din programul său unionist.

Partizan al realizării Unirii Țării Românești și Moldovei într-un singur stat, ca emanație a voinței poporului român însuși, fără amestecul nici unei puteri din afară, Nică Locusteanu a luat atitudine împotriva elaborării de către guvernul otoman a firmanului pentru convocarea Adunărilor ad-hoc, considerând aceasta o violare a autonomiei Principatelor. Tot astfel califica și dezbaterea problemei Unirii de către puterile europene, „Uniunea cea adevărată — scria el în articolul *Convocarea Divanurilor ad-hoc* —, la care au aspirat toți românii n-a fost niciodată de criticat și nici nu avem a zice ceva contra ei. Însă s-ar cuveni a o prețui după adevărata ei valoare”²¹. Pe drept cuvânt, în acest articol, Locusteanu aprecia că autonomia poporului român constituie „viața lui ca nație (națiune — n.n.)”, iar Unirea Țării Românești cu Moldova într-un singur stat trebuia să fie „un rezultat al existenței și voinței lor spre a se uni”²².

Deși Unirea, în mod firesc, era un deziderat fundamental care trebuia realizat de poporul român însuși, în împrejurările externe ale vremii, rezolvarea ei nu era posibilă fără sprijinul unor puteri europene, mai ales că Poarta, puterea suzerană, ca și Anglia sau Austria, era ostilă acestui act politic. Până în cele din urmă, Locusteanu a trebuit să-și reconsideră atitudinea și să țină seama de realitate în programul său unionist. Dându-și seama, ca și ceilalți patrioți români, că nu sosise încă timpul pentru formarea statului național unitar român independent, el și-a concentrat forțele pentru realizarea, în prima etapă, a Unirii Principatelor. La câteva zile după încheierea Tratatului de pace de la Paris, Nică Locusteanu expedia, în ziua de 30 mai 1856, lui Francois August Saint Marc Girardin, publicist francez și profesor la Sorbona, cunosător al Principatelor și susținător al cauzei românești, o scrisoare spre a fi publicată în coloanele gazetei „Journal de Debats”, al cărui redactor era. În această scrisoare, care a fost tipărită și în „Conservatorul” autorul ei cerea puterilor semnatare ale tratatului să consimtă, dacă într-adevăr erau pătrunse „de sincere sentimente unioniste”, la Unirea Principatelor într-un „regat independent”, în care să intre Țara Românească și Moldova reîntregită prin retrocedarea teritoriilor aflate sub ocupație străină. „Vreți una ca aceasta? — se adresă Locusteanu marilor puteri. O puteți? Faceți-o! Să noi consimtăm cu toții”²³. Dacă puterile garante nu erau de acord cu constituirea statului național român independent, atunci românii trebuiau să fie lăsați „în vechile și adevăratele relații cu Poarta”²⁴. Cu toate acestea, într-o altă scrisoare, expediată la 31 august 1856, tot lui Girardin, Locusteanu atrăgea atenția că, de vreme ce tratatul de la Paris „n-a putut satisface dorințele generale” ale românilor, Principatele erau date oare „a respecta suzeranitatea Turciei, pe atât numai pe cătă aceasta va respecta autonomia noastră”²⁵.

Luptător ferm pentru Unirea Principatelor, Locusteanu a formulat un program unionist înaintat, asemănător cu celelalte programe lansate de patrioți, în țară sau în exil. Programul său stipula următoarele revendicări, pe care le considera, pe bună dreptate, realiste: respectarea „capitulațiilor” încheiate între Principate și Poartă și întreaga lor garanție; Unirea Moldovei cu Țara Românească „pe drumul drept și legal, adică din singura autonomie noastră”, prin singuri reprezentanți ai celor două țări surori; „domn pământean ales de ambele adunări generale” formate din reprezentanți ai celor două Principate; „Constituția” de la 1848 „dezvoltată de reprezentanții nației, legalizată de dânsii, iar nu octroiată de nici o putere”²⁶.

Fără a fi ostil exilatilor care revendicau la tronul țării un principe european, el nu împărtășea această idee, căci se încalcă astfel autonomia Principatelor. „Cu o constituție votată de Adunanță generală — afirmă Locusteanu — și cel mai umil dintre cetățeni de s-ar pune pe scaunul țărei va fi un suzeran și statul său liber, independent...”²⁷.

Desigur, poziția sa trebuie să fi fost influențată și de Heliade Rădulescu, care, după cum se știe, ar fi dorit el însuși să fi domn. Pentru susținerea ideilor sale, Locusteanu a lansat câteva, apeluri unioniste, în care reproducările și parafrazările din lucrările lui Heliade exceleză²⁸.

²⁰ „Conservatorul”, secția I, nr. 1, 1 noiembrie 1856, p. 81.

²¹ *Ibidem*, secția a II-a, nr. 1, 1 noiembrie 1856, p. 40.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 60–62.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 70.

²⁶ *Ibidem*, secția I, nr. 5–6, martie-aprilie 1857, p. 184–192.

²⁷ *Ibidem*, nr. 1, 1 noiembrie 1856, p. 81.

²⁸ N. Iorga, *Cugetători români de acum o sută de ani* (Academia Română memoriile secțiunii istorice. Seria III. Tomul XXI. Mem. 21), București, 1939, p. 13.

„Românățeanul exilat apare ca un adevarat iacobin când datează un apel din luna revoluționară Floreal”²⁹. În apelurile sale, „cu păreri ieșite din mândrie și durere”³⁰, chemea poporul să-și unească forțele din țară și din afară sau, după expresia celui mai mare istoric al neamului, cerea „unitate de păreri a nației”³¹, în lupta pentru realizarea unui deziderat secular. În apelul din 25 iulie 1857, chemea pe toți români să acționeze cu energie formând un singur front de luptă, căci izbânda era sigură, considerând că puterile europene, intrucât promiseseră la Congresul de pace de la Paria a lua în considerație deziderațile poporului român, nu mai puteau refuza dorința moldovenilor și muntenilor de a se uni. „Românilor! sună apelul, de la unirea voastră depinde succesul recunoașterii suveranității voastre ”căci o „cerere unanimă” făcută de Principate „de a li se respecta tractatele” ce le au cu Imperiul otoman,, n-ar putea fi refuzată de puterile europene, ce au promis formalmente a lua în considerație dorințele populațiilor române și de la recunoașterea acestor pacte depinde uniunea legală a ducatelor, uniune posibilă”³². În general, prin ideile promovate în coloanele gazetei „Conservatorul”, cei doi nedespărțiti prieteni, Heliade și Locusteanu, „recomandau tradiția țării și ordinea de lucruri ieșită din dezvoltarea proprie, neadmitând dinastia străină, ca încă un împrumut de peste hotar, și le-gau tronul de Adunările cu dreptul de a alege pe domn”³³.

Revendicând „Constituția” de la 1848 ca să stea la baza viitorului stat național, Nică Locusteanu urmărea, de fapt, realizarea în perspectivă a programului revoluției pașoptiste. Viitorul stat urma să devină, în realitate, un stat modern, cu o deplină autonomie, atât administrativă cât și legislativă, ceea ce ar fi constituit un pas spre independentă.

În răstimpul dintre vara anului 1856 și vara anului 1857, Nică Locusteanu s-a distins printr-o energetică activitate unionistă, susținută mai ales prin coloanele gazetei „Conservatorul”, al cărei redactor era, luptând, alături de ceilalți patrioți din exil, pentru realizarea unuia dintre cele mai importante deziderate ale poporului român. „Conservatorul” își înceta apariția în iulie 1857, „lăsând literaturii românești pagini care nu pot fi uitate”³⁴. Cu deplin temei, N. Iorga afirma că Locusteanu, care începuse să se formeze sub „aripile înăbușitoare” ale lui Heliade Rădulescu, „fiind un spirit inteligent”, a reușit să ajungă la „concepții proprii care-i dau dreptul să fie așezat între cugetătorii români (...) pe care avem datoria să-i înviem”³⁵.

În octombrie 1857, Nică Locusteanu a revenit în patrie, unde a îmbrățișat cariera de inginer hotarnic, dar nu a neglijat nici activitatea politică, fiind ales între anii 1866–1895, în majoritatea campaniilor electorale, deputat sau senator de Romanați. Sprijinitor sincer și apărător al intereselor poporului, Locusteanu a militat activ pentru instaurarea unei republici democratice burgheze în România, pentru a asigura progresul social-economic și politic al poporului român.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem, p. 14.

³¹ Ibidem.

³² „Conservatorul”, perioful II, 1857, p. XXVII – XXVIII.

³³ Ibidem.

³⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea...*, vol. III, p. 87.

³⁵ Idem, *Cugetători români de acum o sută de ani*, p. 15.

MEMORII, CORRESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

O SCRISOARE DIN EXIL A LUI DIMITRIE CANTEMIR (1716)

CONSTANTIN ȘERBAN

Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei de scurtă durată s-a impus în conștiința contemporanilor săi ca și a posterității drept o personalitate politică și științifică de nivel european. Posedând temeinice cunoștințe de filozofie și istorie, de literatură clasică greacă și latină, de geografie și cartografie a întrunit în ființă sa în același timp atât cultura răsăriteană cât și cea apuseană care i-a adus recunoașterea înalțului for academic din Berlin. Impresiile contemporanilor care l-au cunoscut personal în împrejurări cât se poate de diferite sunt unanime în privința spiritului său enciclopedist, a înalțelor sale calități și virtuți care-l făceau să fie printre cele mai alese spirite ale vremii. Așa de pildă solul polon Rafael Lescinski care l-a cunoscut în 1700 îl apreciază ca fiind „un bărbat erudit în limba latină și cu o educație aleasă”¹. Moreau de Brassey în 1711 va nota în memoriile sale puternica impresie lăsată de marele savant prin cuvintele „era un om politicos, afabil, cu conversație blândă, politicoasă, curgătoare vorbind latinește în chip ales, ceea ce era foarte plăcut pentru cei care vorbesc această limbă și care aveau bucuria de a se întreține cu acest principie”².

Cum era și de așteptat, opera lui Dimitrie Cantemir, din care s-a păstrat numai o parte, a fost pe măsura inaltei sale pregătiri științifice și literare care reprezenta valoroase contribuții în domeniul istoriei naționale și universale ca și în domeniile: etnografie, geografie, filozofie, literatură, cartografie și chiar artă muzicală. Dar dacă o bună parte din această operă științifică și literară a cunoscut lumina tiparului începând încă din timpul vieții lui, dar mai ales după dispariția sa, o parte din această operă care a rămas sub forma corespondenței întreținută timp de aproape trei decenii cu personalități din cele mai variate domenii de activitate, cu oameni-de știință și oameni politici, cu diplomați, ambasadori ai marilor puteri europene avându-și reședință la Constantinopol și Petersburg, cu monarhi și principi, cu cărturari, filozofi, artiști redactate în limbile greacă și latină, precum și în limbile română, rusă, turcă, franceză nu a fost tipărită integral. De altfel, în urmă cu aproape două decenii am întocmit un repertoriu al acestei corespondențe, ca un prim început de contribuție³, ținând seama că o bună parte din corespondența sa s-a pierdut fie în evenimentele tragice din vara anului 1711, fie în naufragiul în care a fost implicat pe Marea Caspică în 1722 cu prilejul participării sale la campania armatei ruse contra Persiei.

În privința exilului lui Dimitrie Cantemir în Rusia și a corespondenței pe care a ținut-o în ultimii 12 ani ai vieții, contribuțiile lui St. Ciobanu, P. Cernovodeanu, A. Lazea și M. Caratașu sunt remarcabile⁴. Ele sunt o dovedă a importanței acestei corespondențe dar mai ales dovedesc că cercetările în această direcție nu numai că sunt abia la început, dar că ele pot continua cu succes pe măsură ce investigațiile în arhive și biblioteci vor continua fără întrerupere.

În urmă cu aproape doi ani reluând cercetările privind corespondența lui Dimitrie Cantemir, mi-a atras atenția o afirmație a regretatului istoric P. P. Panaiteșcu din monografia con-

¹ P. P. Panaiteșcu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 115, se mai adăuga și „ca și cum ar fi fost educat în Polonia”.

² Moreau de Brassey, *Mémoires politiques*, Amsterdam, 1716, p. 47, vol. I.

³ Constantin Șerban, *Contribuții la repertoriul corespondenței lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii”, 1973 5, p. 1055–1065.

⁴ P. Cernovodeanu, A. Lazea, M. Caratașu, *Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii”, 1973 5, p. 1020–1030; vezi și St. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1925.

sacrată vieții și operei marelui savant și monarh moldovean⁵ și anume că în timpul războiului austro-turc din 1716–1718 Dimitrie Cantemir, pe atunci în exil în Rusia, a manifestat un deosebit interes pentru consecințele eventuale ale acestui război menite să aducă în actualitate problema reluării luptei poporului român împotriva dominației otomane cu sprijinul efectiv al unei mari puteri europene, aceasta fiind de fapt tot Rusia, în gândirea politică a fostului domn moldovean persistând ideea că Rusia putea să ridice din nou armele contra otomanilor. Își ca o dovadă a acestui interes se relata faptul că Dimitrie Cantemir s-ar fi adresat „unui prieten anonim din Germania” căruia i-a scris la 6 octombrie o scrisoare⁶. Ce cuprindea această scrisoare? Mai întâi știrea că aflându-se la Kiev s-a ocupat de „treburile” sale dar a „cercat și pe prietenii săi” timp de câteva zile „din acest oraș”. Apoi comunica acestui prieten stiri „politice din Turcia, Ungaria, Veneția și asupra războiului austro-turc care începuse. În special – continua autorul – din știrile despre atitudinea ostilă a tătarilor și turcilor față de Rusia, se vede bine dorința lui ca Rusia să ia parte la războiul cu turci”⁷. Despre această scrisoare autorul avea cunoștință din cartea lui H. Weber, *Das veranderte Russland*, I, (Frankfurt pe Main, 1721, p. 217–219), o carte destul de rară. O traducere în limba franceză a acestei cărți există din 1725 cu titlul „*Memoires pour servir à l'histoire de l'Empire russe sous le règne de Pierre le Grand... depuis l'année 1700 jusqu'en 1720 par un ministre étranger résident en cette Cour*” (La Haye, 1725). Dar pentru că relatarea prea rezumativă făcută de istoricul P. P. Panaiteșcu relativ la această scrisoare nu era suficientă, am căutat să consult direct sursa sa de informare, pe care am aflat-o în limba franceză numai în Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu. Cartea ca atare este o foarte bogată sursă de informații privind Rusia pe timpul lui Petru cel Mare. Nă voi face o analiză a ei, dar voi menționa pe anii o seamă de știri ca de ex. 1741: tulburări în Curlandia; situația orașului Ruga; casele din Petersburg; ceremoniile de Paști; minele din Rusia; ambasada chineză la Tobolsk; caracterul țărului și al rușilor; 1715: sărbătoarea anului nou; dizgrația contelui Piper și arestarea lui; despre cazacii rebeli bătuți și aduși în fața țărului; sosirea prințului Cantacuzino la Petersburg; situația în Estonia; despre minele de aur; 1716: plecarea țărului în Germania; despre noul drum de la Petersburg la Moscova; o descriere a Moscovei cu palate imperiale; despre conflictul rușilor cu calmuci; despre prizonierii suedezi; înființarea Academiei de marină; despre biblioteca țărului; 1717: distanța de la Moscova la Petersburg (3 zile de mers, 1 000 mile); lansarea unui vas la apă; starea flotei ruse; despre regulamentul cel nou al vămilor; 1718: tulburările din Persia; moartea mareșalului Seremetev; aniversarea zilei de naștere a țărului; călătoria țărului în Finlanda; 1719: numărul prizonierilor suedezi (15753); despre noul canal; despre moneta din Rusia; despre calmuci; anexarea Estoniei; 1720: despre orașul Arhangelsk; despre mongoli; despre campania în Persia; despre planul orașului Petersburg. Printre știri sunt însă unele relativ direct la Dimitrie Cantemir. Astfel este mai întâi știrea cu privire la modul cum autorul l-a cunoscut personal pe fostul domn al Moldovei în ziua de 14 martie la Petersburg; în timpul serbărilor date de Petru cel Mare în cîinstea victoriei obținute de prințul Golițin contra suedezelor în Finlanda. Iată cum relatează diplomatul Weber evenimentul: „Cantemir domnul Moldovei venise de la Moscova. Este un savant și care-ți face plăcere să întreți cu el o conversație. Și pentru că în ultimul război cu Turcia (este vorba de cel din 1711), a trecut de partea Rusiei și a fost obligat să se salveze părăsindu-și țara, țarul l-a despăgubit dându-i bunuri în Ucraina care-i aduc un venit de peste 20 000 ruble pe an”⁸. În altă parte a cărții lui Weber se relatează despre relațiile întreținute în Rusia cu soția și cu fiul lui Ștefan Cantacuzino, fostul domn al Țării Românești (1714–1716) mazil și ucis de otomani. „Fiul domnului muntean care a fost strangulat la Constantinopol a scăpat din Turcia cu mama sa, a ajuns la Moscova și s-a pus în slujba de ofițer în regimentul Perobrajenski. El a fost mult sprijinit la caz de nevoie de unchiul său Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei”⁹. Mai departe, H. Weber dă și alte date mai puțin cunoscute despre Dimitrie Cantemir de ex. că acesta poseda moșii largă Moscova și în Ucraina, că țarul are o mare considerație față de el pentru că l-a urmat în campania contra turcilor, că Dimitrie Cantemir care a trăit mult timp la curtea otomană cunoștea perfect politica externă otomană, că Dimitrie Cantemir era o persoană abilă, că știe mai multe limbi, că era membru al Societății regale de științe din Berlin, că a scris o istorie a Turciei în limba greacă și în limba latină (este vorba de istoria Imperiului otoman).

⁵ P. P. Panaiteșcu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, București, 1958, 268 p.

⁶ Idem, *op. cit.*, p. 131.

⁷ *Ibidem*.

⁸ * * * *Memoires pour servir à l'histoire de l'Empire russe sous le règne de Pierre le Grand...*, La Haye, 1725, I, p. 8.

⁹ Idem, I, p. 323.

care cuprinde numeroase maxime secrete de stat ale curții otomane, că el ar fi dedicat această operă împăratului Leopold al Austriei ca o dovedă a atașamentului său față de acest monarh, că această istorie n-a fost încă publicată dar că el a tradus-o în limba rusă (limba moscovită) și a fost tipărită din ordinul țarului¹⁰.

În fine H. Weber menționează și scrisoarea din 16 octombrie 1716 cu cuvintele: „unul din prietenii mei a primit la Petersburg o scrisoare în limba latină (din partea prințului Cantemir, domnul Moldovei care de pe moșiile sale din Ucraina...)”¹¹. Iată textul în limba franceză: „Un de mes ami reçut à Petersburg une lettre latine du prince Cantemir Hospodar de Moldavie qui de ses terres du Ukraine, où il etait alors...” și acum textul german „Ein guter Freund in Petersburg bekam damals einen lateinischen Brief, von den zu der Zeit auf seinen Gütern in der Ukraine sich aufzuhaltenden obengedachten Moldauischen Hospodar Cantemir der folgendes Inhalts war”¹². Așadar este vorba de o scrisoare pe care Dimitrie Cantemir a trimis-o unui prieten din Petersburg și nu din Germania cum afirma istoricul P. P. Panaiteșcu. Ce mai scrie H. Weber despre conținutul acestei scrisori? În ediția franceză se dă un rezumat al conținutului, pe când în ediția germană se reproduce integral textul în limba latină al scrisorii. În rezumatul francez se mai spune că: Dimitrie Cantemir văzuse cavaleria rusă aflată sub comanda generalului Ronne împărțită în trei corpuși, cavalerie care a intrat în Polonia, dar căreia polonezii i-ar fi refuzat aprovisionarea cu alimente și furaje, ceea ce ei (adică polonezii) n-ar fi îndrăznit să facă, dacă ei n-ar fi fost sprijiniți de turci, apoi că hanul tătarilor se afla de cătăva vremuri la Hotin cu trupele sale și dădea impresia că vrea să-i susțină pe polonezi contra rușilor, dar că după înfrângerea turcilor în Ungaria se lăsase impresia că turcii și-au schimbat planurile și că de aceea nu ar mai fi fost dispusi să înfrunte pe dușmani, că în același timp un mare număr de tătari din Crimeea ar fi dat năvală în pământurile țarului spre Oskol, râu care se varsă în Don, aproape de izvoarele acestui fluviu, și că mai mulți prizonieri ar fi adus cu ei 1 500 cai, care erau la păscut mai jos de Bachmut, că se plânsese de această insultă guvernatorului de la frontieră, care răspunse că ceea ce făcuse fără poruncă hanului de către hoți dar că nu putuse să găsească nici hoți și nici lucrurile furate...”¹³. Acest rezumat comparat cu cel redat de istoricul P. P. Panaiteșcu este mult mai complet dar și mai diferit.

În privința textului latin al scrisorii care reîntră în circuitul științific acum el debutează cu formula: „Domine amice” și se încheie cu formula: „Tuus Alter tu Demetrius Cantemyr”. Din parcurgerea ei constatăm că ea cuprinde în general aceleași știri aflate în rezumatul din limba franceză, dar că îci și colo mai există și alte știri, ca de exemplu faptul că Dimitrie Cantemir s-a aflat la 28 septembrie (1716) în Ucraina de unde expedia scrisoarea, că o epidemie de ciumă făcuse victime în rândul populației din Moscova, că autoritățile rusești întrețineau legături cu cele austriace, că forțele otomane se ridicau la 80.000 de oameni, că vizirul Ali pașa murise la Belgrad (este vorba de Daman Ali pașa decedat în realitate la Petervaradin la 31 august 1716 și îngropat la Belgrad)¹⁴, că în locul lui a fost numit ca mare vizir Hasan pașa, până atunci guvernator la Babilon (în realitate noul mare vizir a fost Khalil pașa de origine albaneză, și fusese până atunci guvernator la Belgrad și nu la Babilon)¹⁵, că în războiul turcilor cu austrieci s-au înregistrat mai multe bătălii, că 10.000 de tătari au năvălit în Moldova, că flota venețiană a scufundat mai multe trireme turcești lângă insula Corcira, că 10.000 de ieniceri ar fi debarcat pe acea insulă, etc.¹⁶.

Dar cine este acest Weber care a reținut integral această scrisoare a lui Dimitrie Cantemir din 6 octombrie 1716? Pe numele său adevărat este Friederich Christian Weber, un rezident diplomatic la curtea lui Petru cel Mare din Moscova, care reprezenta Marea Britanie, dar și pentru ducatul Brunswick și al orașului Lüneburg, care s-a aflat timp de șase ani în Rusia (1714–1720)¹⁷; istoricul P. P. Panaiteșcu afirma că era saxon fără să dea sursa știrii¹⁸. Cartea lui F. Chr. Weber a avut un mare succes în lumea științifică a vremii deoarece după

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Idem, op. cit., I, p. 257.

¹² * * * Das veränderte Russland, I, Frankfurt am Main, 1721, p. 217.

¹³ * * * Mémoires pour servir à l'histoire de l'Empire russe..., op. cit., I, p. 256–257.

¹⁴ M. Guboglu, Sultani și mari dregători otomani, în „Hrisovul”, VII, 1947, p. 77.

¹⁵ J. de Hammer, Histoire de l'Empire ottoman, vol. 3, Paris, 1844, p. 367.

¹⁶ * * * Das veränderte Russland..., op. cit., I, p. 217–219, vezi și Anexa.

¹⁷ Grosses vollständiges Universal Lexicon, aller Wissenschaften und Kunste..., Leipzig, Ralle, 1747, p. 894–895.

¹⁸ P. P. Panaiteșcu, Dimitrie Cantemir, viața și opera, București, 1958, p. 170.

ediția germană din 1721 a urmat o alta imbuñătățită din 1738, 1739 și 1740 recenzată în vol. 8 al Bibliotecii germane, tradusă apoi în limba franceză în 1725 și recenzată în 1726 în „Journal des savants”, în „Leipzige Gelehrten Zeit” în 1726, în „Sammlung des deutsclen Pavillons der Musen”, vol. 7, etc.¹⁹.

Desigur că este necesar să știm și cine era acest prieten al lui Dimitrie Cantemir din Petersburg căruia fi era adresată scrisoarea din 6 octombrie 1716. Pe baza cercetărilor efectuate până acum credem că este vorba de A. V. Hâkarov, secretar al cabinetului lui Petru cel Mare din aceeași generație cu fostul domn al Moldovei (născut în 1675 și decedat în 1750), și căruia acesta fi adresase și mai înainte scrisori în perioada 1715–1716 și după aceea până în 1723, anul morții lui Dimitrie Cantemir²⁰. De fapt din 1716 se mai cunosc încă două scrisori adresate de Dimitrie Cantemir acestuia, una din 19 iunie 1716 cu informații privind administrarea moșilor sale din regiunea Kiev și alta din 19 octombrie 1716 cu știri despre scuturile moșilor sale din regiunea Kiev²¹.

A N E X A

satul Solomina, 6 octombrie 1716

Dimitrie Cantemir către un anonim cu știri despre operațiile militare din Polonia ale armatei ruse, despre desfășurarea războiului austro-turco-venetian, despre implicarea tătarilor în relațiile dintre polonezi și ruși, despre prezența tătarilor în Moldova, despre schimbarea de mari viziri pe câmpul de luptă de la Dunăre de lângă Belgrad.

Domine Amice:

p. 217

Cum jani a longo tempora voto obstrictus fuisse, Sacras Sanctorum Kiowiae defunctorum invisere reliquins, & quos vivos fata negarant post obitum venerari, tandem elapsu mense iter illuc suscepi, solutisque, quae Dei erant, domesticis negotiis componendi. & amicorum abiturientium consuetudini aliquot dies concessi, Ex hac peregrinatione reduci in Regionem Ukraine 27 Septembrie quatuor sinul redduntur epistolae Petropolia Te exaratae, scrius quidem cum Moscovia(a) forsan alicubi transegissent pestis praeseruaticem quadragesimam, exoptato tamen, eo quod pluribus de rebus, quad hucusque ignoraveram, scire tamen desideraveram, instruerer. Eu tibi vicissim, quae in Kiowassi peregrinatione milii rescire datum fuit, Turcarum cladem Chotziniensis Bassae legatus, ad investigandum consilium, quo Russiacae copiae arma in Polonię vertant, ad Gallyzinum Kiowiae Rectorem missus

p. 218

non solum suo confirmat testimonio, sed & majorem fuisse, quam Germanorum Relationes sonabant, fassus est, addens, calamitatis praecipuam causam fuisse Sipahiorum & reliquarum equestrium turmarum timiditatem, ab harum praecipiti stragis coepisse initium, desiderata ex Othmanu exercitu octoginta millia, Vesirium, Ali Bassam e vulnere percostas accepto tertio die Belgradu mortuum, ac in hujus locum Hassan Bassam Babyloniae praefectum, destinatum eumque in de Sultaneo mandato accersitum fuisse. Accepturum hunc oblatum dignitatem persuadere mihi vix possum, quod in regia plane autoritate in iis partibus viyat, necukla alia recareat quam nomine quin & bis olim ad Vesiratum vocatus tam speciosum periculum adire noluerit, indignum se tam amplio munere pradicans. Quicquid sit, cum instaurare hoc anno Turcae prostratum exercitum nequeant, multis haec Victoria fructus latura pluriusque aliarum instrumentum Caesari futura videtur, dummodo non Occidente in Oriente Luna inverso naturae ordine, Solaut Solis Vicarius in Occidente oriatur infestisque effluxibus rem

¹⁹ Grosses vollständiges Universal Lexicon, op. cit., p. 894–895.

²⁰ Constantin Șerban, op. cit., p. 1036, 1062–1064.

²¹ St. Ciobanu, op. cit., p. 98.

christianam turbet. Tartarorum 10 000 in faucibus montium Moldaviae, cum Transylvaniam depraedari statuissent, a Caesareis oppressa ad unum omnes interierunt. Veneti prope Corcyam plures Turcicæ Triremes mari submersisse, & decem milia Jenizeriorum quos Turcae jam in Insulam detulerant, ad deditio[n]em coegisse feruntur.

Suae Czareae Majestatis questres copiae sub imperio Roenii, me praesente in tres globulos dispertiti Polonię intrarunt. His pabumi & alimenta Polonos negare, transiens per pagos nostros Kiowiensis veredarius retulit, quod non susuri viderentur, nisi parata sibi scirent Turcarum auxilia. Tartarorum certe Chanus cum nonnullis suorum millibus jam ab aliquo tempore Chotzini moratus est; Polonisque contra Russos suppetias ferre voluit: At post Hungaricarum cladem.

g. 219

mutasse sentintiam Othmanides. nectemere plures inimicos sibi conciliataros, prudentiores credunt. Intrerea tamen alia Crimensium Turcarum manus circa flumen Oskol * Russiacas terras depraedata est, & praeter aliquot captives sesqui mille equos secure sub Bachmut pascentes abduxit. Conquesti quidem sunt ea de re vicinarum praefecti responsumque a Tataris retulerunt, nullo Chani Mandato sed a furibus id scelus commissum fuisse, at neque latrones exquirere potuerunt nec ablata. Pluviae continuae & nives sat profundae, quae nostros agros vexant, autumnalibus segetibus exitium totique provinciae sterilitatem minitantur nisi Deus interveniat. Vale. E, secessu meo Solomineo.

6 Octobr. 1716

Tūus Alter Tu,
Demetrius Cantemyr **

* Dieser Fluss wirff sich in den Don Fluss unweit von dessen Ursprunge.

** (Weber) *Das veränderte Russland... in einem biss 1720 gehenden Jour* — (3 vol.), Frankfurt (am Main), 1721, p. 217—219.

UN MEMORIU INEDIT AL PRINTULUI CONSTANTIN MORUZI DIN 1848 ADRESAT ȚARULUI NICOLAE I

ION VARTA

Propunem atenției cititorului un memoriu inedit adresat de prințul Constantin Moruzi împăratului rus Nicolae I, datat aprilie 1848.

Importanța acestui document rezidă în faptul că a ieșit de sub pana unuia din principalii artizani ai evenimentelor revoluționare ce s-au produs la Iași la sfârșitul lunii martie 1848, evenimente care au constituit începutul revoluției de la 1848 în Principatele Române.

Pentru început se impun a fi menționate câteva considerații ce țin de biografia acestei personalități destul de complexe și colorite în istoria modernă a Principatelor Române.

Nemaiputând suporta vexățiunile domnitorului M. Sturdza, în 1845 C. Moruzi, conform afirmațiilor sale, obține cetățenia rusă și se domiciliază în Basarabia. În scurt timp după aceea revine din nou în Moldova în scopul aranjării afacerilor sale; aici se căsătorește și astfel se vede în imposibilitatea de a stări asupra revenirii sale în Basarabia¹.

Nu mult timp după sosirea în Moldova, C. Moruzi se evidențiază, în mod deosebit, în timpul mișcării de la 24 ianuarie 1846 de la Iași, provocată de un conflict între militari și cățiva tineri din oraș. Se presupune că această mișcare ar fi avut proporții mari; mărturie servește faptul că domnitorul Mihail Sturdza, părăsind palatul său și refugiindu-se în casa consulului rus, a promis, sub presiunea celor adunați în stradă, să satisfacă unele din revendicările lor².

Prințul Const. Moruzi a cerut boierilor participanți la aceste tulburări să semneze un protest împotriva lui M. Sturdza, care-l declara demis din funcțiile sale; în același timp el promitea să organizeze forțele necesare pentru a pune stăpânire pe capitală. Boierii au refuzat să accepte o asemenea măsură, considerând că acest apel la o răsturnare „revoluționară” ar fi avut drept consecință ocuparea militară rusă a țării. Nemulțumit, C. Moruzi a condamnat cu asprime molociunea și apatia boierilor³.

Este recunoscut faptul că la etapa inițială a revoluției de la 1848 din Principatele Române C. Moruzi s-a manifestat ca unul din principalii săi lideri⁴. Aparținând aripei radicale a boierimii liberale el, alături de alții 14 (sau 15) lideri revoluționari, a participat nemijlocit la elaborarea Petiției proclamațiuni care cuprindea un amplu program de revendicări format din 35 puncte. Această petiție, după ce a fost semnată de sute de persoane, a fost înmânată domnitorului de către o deputație din care făceau parte Vasile Ghica, C. Rolla, Constantin Moruzi și alții⁵.

Cele două întrevederi ale acestei deputații cu domnitorul n-au avut rezultatul scontat de petiționari. M. Sturdza acceptă semnarea petiției cu excepția a trei puncte (desființarea Adunării, suprimarea cenzurii și înființarea gărzii naționale).

Liderii mișcării intenționau că, în eventualitatea în care domnitorul refuza sanctio-narea Petiției, să organizeze o manifestație de amploare similară cu cea care avuse loc la Paris în luna februarie 1848. Era astfel admisă eventualitatea unei „lovitură armate” în cazul

¹ Arhiv vnesnei politiki Rossiiskoi imperii (Arhiva de politică externă a Imperiului rus) Fond SPb GA I-9, inv. 8, 1830, dosar 13, f. 313.

² Gh. Platon, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Chișinău, 1993, p. 164.

³ C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională. 1834–1849*, București, 1967, p. 66.

⁴ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 42; Gh. Platon, *cit.*, p. 316–332.

⁵ *Istoria României*, IV, p. 45.

esuării mijloacelor legale și a împotrivirii lui M. Sturdza⁶. Deci, se recurgea la scenariul propus de C. Moruzi încă la începutul anului 1846. Unul dintre cei care pledau consecvent în favoarea unei asemenea măsuri era Tânărul prinț.

Măsurile hotărâte de reprimare întreprinse de domnitor în noaptea de 29 martie au stârnit derută în sănul revoluționarilor moldoveni. Mulți dintre participanții la aceste evenimente s-au văzut nevoiți să părăsească Iași. O bună parte din protagoniștii începutului revoluției românești au fost arestați de autorități și încarceratați în închisoare.

C. Moruzi împreună cu alți câțiva canarazi ai săi s-a refugiat în ținuturile de munte pentru a mobiliza pe țărani plăieși în scopul organizării unei forțe care ar fi răsturnat pe cale armată domnitorul. Abia acum se conștientiza necesitatea unui apel la masele țărănești în scopul contracarării acțiunilor reprimatoare ale autorităților⁷. Dar, spre regret, nu se mișa pe adeziunea conștientă a țărănimii în baza unui program radical de transformări sociale ci pe măsuri pur administrative de mobilizare a țărănilor.

Au fost întreprinse mai multe tentative de înarmare a țărănilor într-un șir de sate din județele Neamț și Suceava. Au fost recruteați și înarmați peste o mie de plăieși din aceste județe. Rolul de frunte în efectuarea acestor măsuri apartinea prințului C. Moruzi. Dar totuși, țărani, în mare parte, au rămas indiferenți față de evenimentele revoluționare ce se desfășurau în Moldova, considerând această nișcare o continuare a conflictului între domnitor și boierii.

În ziua de 4 aprilie C. Moruzi este capturat la Barboși, la postelnicul I. Cuza de către un detașament înarmat, trimis pe urmele lui de însuși domnitorul. Detaliile arestării sale sunt expuse la sfârșitul memoriului care urmează ceva mai jos.

Din mărturiile lui C. Moruzi rezultă că după ce s-a convins de imposibilitatea de a mobiliza țărani în scopul răsturnării lui M. Sturdza s-a decis să adune oameni înarmați și să meargă la Galați pentru a pune în libertate liderii revoluționari, arestați în noaptea de 29 martie la Iași⁸.

Peste câteva zile, după ce i s-a făcut interrogatoriul și după ce a refuzat să semneze actul prin care se declara că această nișcare a fost provocată de marele logofăt Constantin Sturdza ce urmărea scopul de a deveni Principe¹⁰, C. Moruzi, în conformitate cu dorința lui M. Sturdza, a fost extrădat guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei Fiodorov¹¹. Acesta a ordonat ca prințul Moruzi să fie înțemnițat în închisoarea din Odesa. Aici, în așteptarea sentinței el a și scris acest memorior. Nu-i exclus că informația care a fost comunicată guvernului rus prin intermediul acestui document, de rând cu multe alte informații, a contribuit la destituirea în 1849 a lui M. Sturdza.

În încheiere rămâne să mai menționăm că în februarie 1849 împăratul rus a sancționat decizia judecătoriei militare din Odesa care l-a găsit vinovat pe C. Moruzi în participarea la tulburările din Iași „ce urmăreau scopul schimbării cărmuirii existente în Moldova”. Aceasta este surghiunit în gubernia Ecaterinoslav unde a fost supus unei supravegheri stricte.

Pentru a evita indelungatul exil C. Moruzi decide să se adreseze guvernatorului Caucazului cu rugămintea de a fi eliberat din supușenia rusă pentru a se instala cu traiul în Moldova „unde se află moșia sa și a rudejor sale care a fost adusă la o totală dezorganizare”¹².

Guvernatorul Caucazului, luând în considerație antecedentele revoluționare ale prințului rebel, considera îndezirabilă eliberarea lui din supușenia rusă. În același timp admitea posibilitatea acordării acestuia a unei permisiuni pentru a pleca în Moldova în scopul „aranjării moșiei sale”.

Soluționarea definitivă a acestei chestiuni a durat aproape un an. În cele din urmă, împăratul Nicolae I, după ce noul Domnitor al Moldovei Gr. Ghica s-a pronunțat în favoarea intrării în țară a lui C. Moruzi, a acceptat să-i ofere acestuia posibilitatea de a pleca, pentru o anumită perioadă, în Moldova¹³.

⁶ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 323.

⁷ Apostol Stan, *Revoluția română de la 1848*, București, 1992, p. 47.

⁸ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 330; APEIR, Fond SPb GA I-9, inv. 8, 1830, dosar 13, f. 313 – 314.

⁹ Ibidem, f. 332.

¹⁰ Ibidem, f. 314.

¹¹ Ibidem, f. 327.

¹² Ibidem, f. 365 – 366.

¹³ Ibidem, f. 329 – 330.

Depuis les troubles de la Bukovine, et surtout les massacres de Tarnovo; les propriétaires moldaves, étaient en proie à de graves inquiétudes, sur le sort qui tôt ou tard pouvait les atteindre; provenant de la proximité de la Bukovine, dont les paysans: parents, et plus ou moins en relation, avec ceux de la Moldavie, auraient pu donner l'éveil à ceux-ci. Les propriétaires, n'ayant à espérer, aucun appui du Gouvernement; se virent dans la nécessité de penser aux moyens qui leur restaient; de prevenir par eux mêmes, des événements, aussi funestes à leur fortune qu'à leur existence. C'est depuis cette époque, que dans tous les cercles de boyards propriétaires, il n'étaient question, que, de réformes absolument nécessaires pour améliorer l'état de la classe des paysans. Malheureusement un obstacle insurmontable, à tout projet d'amélioration s'élevait dans la personne du Prince qui, cause directe, de tous les malheurs du pays, était encore, la pierre d'achoppement de tout projet ayant pour but, le bien du pays, et le soulagement des classes souffrantes de la société.

S'imposer la tâche de dévoiler les détails, des quatorze années du Prince Stourdza; serait vouloir écrire un roman, aussi absurde qu'incroyable, pour celui qui n'aurait pas habité le pays; et de ses propres yeux vu se succéder, les infamies, les exactions, voir même les crimes dont son règne n'est qu'un long tissu. Si on se figure un homme doué de toutes les facultés intellectuelles, éclairé par une instruction et éducation fanariote; pour les malheurs de tout un pays, pourvu des sentiments les plus pervers, et d'une rapacité féroce; on a à peu près une idée de l'individu. Que l'on laisse gouverner à cet homme un pays, non préparé, à des institutions telles, que celles accordées par le règlement organique, et l'on pourra avoir, une idée approximative du mal qu'il a pu faire. Tour à tour, parjure à sa patrie, dont il a juré d'observer le règlement, vilipendant et profanant sa religion, calomnitant sa propre femme, pour des intérêts d'argent, encourageant le brigandage de son fils et enviant l'immensité de ses bénéfices. En un mot: érigéant le mal en principe, en le récompensant, et poursuivant à outrance l'homme qui aurait osé manifester une pensée honête. Voilà à peu près, le Prince Michel Stourdza, car je l'avoue franchement, toute plume serait insuffisante pour donner une idée exacte, du mal qui le caractérise.

Quant à la politique employée par lui dès son avènement, pour pouvoir sans ombrage, mettre à exécution son plan de conduite; en voici le résumé;

Aussitôt, son installation; il distribua, d'après ses prerogatives, les grands emplois civils et militaires, de manière à mécontenter toutes les familles, en sémant la discorde et l'envie, entre la première et la seconde classe de boyards. Les moyens dont il s'est servi pour atteindre ce but, si on pouvait les énumérer seraient dignes d'être connus dans l'histoire politique.

Son second pas fut, de s'assurer de la seule voie légale, que, d'après les règlements aurait pu l'entraver. Cette voie était l'assemblée. Que fit-il pour s'en rendre maître et être complètement libre d'agir à sa guise? Il jeta son dévolu pour les postes de députés, sur tous les gens qui ayant des intérêts de procès, étaient ou assez faibles pour ne pas lui résister, ou déjà assez corrompus pour sacrifier l'intérêt du pays, au leur propre. Un fait malheureusement trop notoire est que cette classe de gens, n'est nullement rare, dans aucun pays du monde. Voilà maintenant comment il est parvenu à les faire élire: Aux gens qui par leur parenté avaient le plus d'électeurs, il a accordé les places d'ispravniks, juges sous ispravniks, et tout les emplois sans distinction; à la condition expresse d'accorder leurs vôtes, aux députés qu'il leur designera. Les rangs; qui d'après le règlement devaient servir de récompense aux honnêtes employés; on été distribués, à des gens qui voulait sortir de la classe des contribuables; en leur faisant payer en argent une partie de la boyerie/estimée de 60 à 500 ducats/; et leur imposant pour le restant du prix, de servir aux élections par le vote qu'ils donneraient, toutes les fois que le Gouvernement l'exigerait. C'est en procédant de la sorte; qu'il a obtenu la majorité dans l'assemblée et fait accepter et récompenser les infamies qu'il commet chaque jour.

Sur enfin des suffrages de l'assemblée; il ne lui restait plus à craindre que la haute classe des boyards; qui auraient pu trouver les moyens de donner l'éveil à la Cour souveraine et Protectrice. Il prit donc à tâche de les avilir, et les affaiblir; en employant ses satellites à semer la discorde parmi les grandes familles, et en tachant autant que possible de les discréditer aux yeux le leurs compatriotes aussitôt qu'ils abordaient un emploi quelconque. Non content de ces germes de désunion, il s'est servi encore des trente cinq mille procès qu'il a trouvés dans le pays; pour parvenir à ce but, ainsi que pour réaliser huit cent mille ducats. Car une chose incontestable, c'est, qu'on ne pourrait citer en Moldavie dix procès terminés, sans que le Prince en ait individuellement profité, soit en argent, soit pour les élections soit pour l'accomplissement d'une machination quelconque.

Pour se consoler de la perte que lui a occasionné le manque de procès terminés, après lui avoir rapporté, la somme susmentionnée; aujourd'hui il se fait remercier par son assemblée, pour avoir fini une tache aussi difficile pour la tranquillité du public.

Non content encore de ces gains, aussi considérables; qu'elliques et spoliateurs, par lesquels il est parvenu à faire dans un laps de temps aussi court, et dans un pays d'un million d'âmes la fortune colossale qu'il possède aujourd'hui; (c'est à-dire 80,000 ducats de revenu des terres qu'il s'est appropriées et deux millions 80,000 ducats placés dans différentes Banques d'Europe / il s'occupa de ruiner totalement les boyards, par les procès, les ventes des rangs et des places, par des procès qu'il entamait lui-même, à ceux qui avaient le malheur d'être ses voisins, pour leur enlever leurs terres et s'en emparer; en se servant, pour cela de plastographies faites de ses propres mains; et autres moyens semblables.

Il use de son pouvoir pour abuser d'un pauvre vieillard insensé, connu pour avoir déjà perdu toutes facultés intellectuelles: et se faire donner un héritage de 200,000. ducats: chose expressément défendue par les lois du pays. Tandis que les véritables héritiers de cette fortune se trouvent aujourd'hui sur le pavé et dans la misère. La mort immédiate et inattendue du testateur laisse encore jusqu'aujourd'hui peser sur lui le doute du crime. La classe des boyards n'est pas la seule lesée et spoliée; mais encore celle des pauvres négociants dont les fortunes servent de pâture aux gens, qui ayant payé leurs places de juges et autres emplois; de droit, tachent de se rattraper sur tous ceux qui se présentent, avec quelque affaire emanant de leur autorité. Il en est de même du pauvre que le prince est parvenu à ruiner complètement ainsi qu'il suit. Ne trouvant pas ce malheureux assez grisé par ses charges envers le propriétaire; ainsi que par les six jours de corvée pour le Gouvernement; qu'on parvint à prolonger jusqu'à vingtquatre. Corvées qui loin de servir à leur destination servent partie à satisfaire la rapacité des employés subalternes; partie à la construction des bâtisses royales que le prince fait exécuter sur ses terres.

Il est parvenu par dessus cela à se faire donner par l'assemblée les réserves du pays. Pour augmenter ces réserves et rendre son gain plus considérable, il a nommés des Commissions pour les conscriptions, ayant pour but d'augmenter le nombre des contribuables, en chargeant de vingt à trente noms supposés chaque village, sans vouloir même rayer de la liste les noms des morts. Il s'en suit donc: qu'avec le reste des charges / c.a.d. cosaque, soldat et corvée / le Prince est parvenu à faire payer à l'infortuné paysan, le triple de sa contribution légale selon le règlement: aulieu d'un ducat il en paye trois: A toutes ces charges vient encore se joindre le travail légal de la propriété, qu'il peut à peine effectuer dans cinquante jours. Si on considère la démorisation de la classe du petit propriétaire employé aux élections, et encouragé au mal par un Gouvernement inique suivant un système corrupteur on concevra aisément qu'à force de réactions et d'injustices on soit parvenu à réduire des districts entiers, à la plus triste misère. Des villages florissants, qui du temps de l'occupation possédaient cinq cents chariots de transport; en possèdent apeine cinquante aujourd'hui.

La misère est telle, que grand nombre de paysans se trouvent bien heureux si pendant l'hiver ils peuvent couvrir leurs malheureux enfants d'un peu de paille pour les préserver d'une mort certaine. L'année passée il y eut sur différents points des exemples de paysans chargés de blés et mais qu'ils devaient transporter à Galatz pour le Compte des négociants. Aulieu de conduire des produits à leur destination les portèrent dans leurs villages, et après les avoir partagés entre eux ont repondu; qu'ils preferaient mourir par la punition que leur infligerait le Gouvernement qu'à voir périr leurs enfants de faim. Le prince voyant l'exaspération arrivée à ce point par son incurie. Car uniquement occupé d'encaisser de l'argent; il avait complètement négligé de prendre les mesures preventives, que tout Gouvernement prend quand le pays est menacé de la famine. Craignant la responsabilité de cette négligence, il délivre un office qui ordonne au propriétaire de nourrir le paysan. Il en est résulté, que le propriétaire n'étant pas prévenu par un ordre préalable, et ayant déjà vendu leur maïs aux négociants de Galatz se sont vu forcés d'acheter à des prix fous le maïs nécessaire. Le paysan, de son côté ayant eu vent d'un ordre semblable forçait le propriétaire à lui livrer la marchandise déjà vendue. Sans que le Gouvernement prit les moindres mesures pour alléger les reclamations des négociants acheteurs qui ont demandé, et obtenu des indemnisations montées au double de la valeur donnée. On ne peut vraiment concevoir cet état de choses qu'en les voyant par soi-même; et encore faudrait d'être conduits par un homme capable de les démontrer, car le P^e. Stourdza serait en état de prouver le contraire si on lui laissait seulement quinze jours de temps.

Pour ne pas laisser une seule branche de la société; inexploitée; il a ourdi la fameuse intrigue par laquelle il est parvenu à chasser le Metropolitan Benjamin; homme vénéré par ces compatriotes; pleuré même par les Juifs. Pendant deux ans les révenus de la métropole ont passé entre ses mains; et se voyant dans l'impossibilité de différer plus long temps la nomination d'un successeur du Metropolitan destitué; il a vendu la chaire Archi-Episcopale à l'Évêque de Romano, moyennant 24,000 ducats. Argent qui a été emprunté par ce dernier

à différents boyards & négociants aveu qu'il ne se fait pas faute de faire à tous ceux qui lui en parlent. Ainsi l'Evêché de Romano, de même que les autres degrés de la hiérarchie ecclésiastique, restés vacants, furent vendus au plus offrant; de sorte que d'un seul coup. Il a retiré 70,000 ducats: Il s'en suit que les révérends Pères forcés de payer leurs créanciers; sont obligés de délivrer des cartes de divorce, et des permissions de mariage; contraires aux canons de l'église, à tous ceux qui en démandent. moyennant paiement.

Les biens des couvents, étant cependant une richesse, que le Prince ne pouvait exploiter pour lui-même; il en a chargé son digne fils Gregoire, qui à tous les sentimens de son père, joint encore l'audace et l'activité de la jeunesse. Aussi est-il parvenu sans employer un sou de capital à réaliser / de son propre aveu / la somme de 200,000 ducats, dans une administration de deux ans par les moyens les plus incroyables, c.a.d. en prenant de force, terres, semences, paysans, chariots, et employant pour intendants de ses vastes entreprises les ispravniks, sous-ispravniks. et cosaques des districts. C'est en apprenant cet immonde succès de son fils que le Prince dans un moment de colère s'est écrié: «Cette misérable principauté ne me donne qu'un million 500,000» piastres tandis que mon fils a pu dans deux ans gagner 7 millions de ses fermes. Restait encore aux pauvres négociants une seule branche d'industrie; c'était l'exportation des bois de construction dans les montagnes des couvents. Plus de quatre cents petits négociants avaient leurs capitaux placés dans ce commerce. Le Prince Greゴgoire survint les en chasse et s'en fit un monopole pour lui. Ces pauvres gens, expulsés, ruinés, poursuivis, ne peuvent que gémir, sans oser porter plainte au père intéressé lui même dans l'entreprise.

Vu le manque des procès, vu la baisse des boyaries / vendues à 20 ducats par les valets de chambre et autres employés du Prince dont c'est l'unique paiement / on s'était flatté un instant de parvenir à effectuer des élections légales, et par conséquent de pouvoir par là améliorer l'état misérable dans lequel nous avait précipité la rapacité du Prince jointe à epistothie et les sauterelles qui dévastaient le pays. Malheureusement cette unique planche de salut venait de nous échapper dans les dernières élections.

Car ne gardant plus aucun ménagement; là où jusqu'ici il avait employé la ruse et la corruption; il employa la violence et l'arbitraire pour en venir à ses fins. Ainsi dans aucune accusation sans procès; simplement par un office il gégradé de leurs droits civils les boyards qui lui sont suspects. Après avoir mis à la disposition des ispravniks autant de décrets qu'il leur en faudrait; pour qu'au moyen de revendeurs érigés en boyards ils puissent contrebalancer le nombre des votants de l'opposition et avoir la majorité. Il leur donne encore plein pouvoir d'user de tous les moyens qui leur sembleront bons pour faire passer les candidats désignés par lui. Aussi ceux là ne manquèrent pas de réquerir toutes les forces dont ils puvaient disposer. comme: faire entourer les salles des élections par la milice, les cosaques, les pompiers; et tenir attelées les voitures de poste destinées à exiler sur le champ ceux qui feraient mine de vouloir voter contre le Gouvernement. Aussi vit-on des boyards; passer six mois dans les casernes et les monastères, exposés aux traitements les plus cruels pour avoir soutenu leurs candidats. D'autres qui pour avoir publiquement rendu l'argent par lequel on voulait les corrompre; ont été déclarés ennemis du Gouvernement, et six mois après; leur fortune disparaissait dans des procès, intentés et gagnés par ordre du Prince, à ses satellites. Malgré toutes ces mesures violentes, un seul homme de bien parvint à se faire élire dans son district pour qu'il ne s'élevât pas dans l'assemblée une seule voix qui put protester contre le Prince il résolu de l'en expulser. Quand à l'ouverture de l'assemblée il se présente pour entrer avec les autres députés; il est indigneusement chassé par les soldats qui, lui présentant la bayonnette disent: qu'ils ont ordre de lui refuser l'entrée de la chambre. Il présente un *ordre*, aussitôt déchiré sans avoir été lu. Heureusement il eut l'inspiration de déposer aux Consultat Impérial une copie de ce *ordre* qui pourra donner les détails nécessaires sur cette affaire. Voilà donc encore le chemin des plaintes légales demandées par la Cour protectrice afin d'alléger notre malheureux sort fermé pour cinq ans sans aucun espoir de s'adresser à la Cour souveraine voyant toujours nos plaintes rejetées par l'influence de son beau père le P^{te} Vogoridis.

C'est sur ces tristes entrefaites que nous parvinrent les nouvelles de Vienne et des nouveaux troubles de paysans en Bukovine. Le commerce cessant aussitôt, une crise financière des plus terribles est venue agiter encore toutes les classes de la société indistinctement. Soudain la nouvelle se repand en ville que les vagabonds, grecs, turcs, serviens, albanais armés par le Prince sous prétexte de faire une garde à sa personne; se réunissent dans les différents cabarets de la ville en tenant des discours des plus alarmants pour la tranquillité publique. Le bruit court que le Prince se prépare à faire un nouveau tour d'infamie contre les boyards; et une panique affreuse saisit tous les habitants. au point que tout le monde

tachait d'envoyer sa fortune à l'étranger; témoin l'argent envoyé en Russie et la masse d'effets envoyés à Skouleny. Les boyards tremblant de rester en ville ne pouvaient se décider à aller sur leurs terres où des émissaires du Prince repandaient les bruits les plus infâmes voulant allumer un brandon de discorde entre les propriétaires et les paysans faisant croire à ces derniers que les boyards insistaient pour obtenir l'augmentation des corvées et que le Prince s'y refusait. Car connaissant toutes les haines qu'il avait assumées sur sa personne; il craignait que les propriétaires à bout de toute patience, soutenus par leurs paysans, nonmoins lésés qu'eux mêmes; n'en vinrent à se porter contre lui à quelque acte de désespoir.

C'est dans ce conflit de circonstances si déplorable, que voyant l'imminence du danger, plusieurs personnes bien pensantes; au nombre de trente-huit se réunirent un soir, pour délibérer sur les moyens qui restaient pour conjurer le péril commun. On convint donc dans cette réunion de rassembler le lendemain soir tous les boyards propriétaires se trouvant en ville afin de discuter sur une décision quelconque. Voyant que le sentiment du danger était assez fort pour ramener à l'union, la société des boyards ayant quelques jours encore complètement divisée par ses intrigues. Le Prince commença à appréhender que l'instant était peut-être de rendre compte de sa conduite passée, et que pour conséquent il risquait non seulement son poste de Hospodar; mais encore une partie de sa fortune territoriale, contre laquelle s'élèvent tant de reclamations. Pour sortir de cette impasse; il conçut un plan digne en tout point de son passé. Ce fut de tacher autant que possible, de donner à ces réunions une tournure révolutionnaire; et sous ce prétexte, employer tous les moyens terribles dont il s'est servi; persuadé de se sauver, en se faisant approuver par les deux Cours pour avoir reprimé ce qu'il saura it présenter comme un mouvement révolutionnaire. Il sut donc introduire dans cette réunion de propriétaires paisibles vingt cinq personnes soudoyées par lui, qui élevant la voix tentèrent de proclamer des principes antiréglementaires, qui n'étaient nullement dans le but de cette société. Aussi les Boyards comprenant le tour que le Prince voulait leur jouer, les chassèrent ignomnieusement de leur assemblée et continuèrent à discuter sur les moyens de conjurer les nouveaux malheurs qui se préparaient. Après mure réflexion on convint de nommer un comité de dix boyards et cinq négociants jouissant tous de la confiance publiques et de l'estime de leurs compatriotes en les chargeant de la rédaction d'une série de demandes d'amélioration, lesquelles conjointement avec des suppliques adressées aux deux Cours et apuyées par les signatures de tous les boyards et négociants; devaient, rappelant le passé, prouver que toutes ces demandes étaient faites dans le but de contrecarrer le système ruineux pour le pays introduit par le Prince. Les Boyards les plus marquants du pays; ainsi que le Metropolitain induits en erreur par le Prince, croyant à cette société la même tendance; que celle qui lui attribuait le prince aux yeux du Consulat Impérial; après avoir lu les papier rédigé le trouvèrent aussi conforme aux besoins du pays que contraire aux intérêts du Prince, et s'empressèrent de le signer avec joie. De même que les boyards occupant les hauts emplois du pays. s'empressèrent, en donnant leur démission de signer aussi.

Cependant d'un commun accord les vieux boyards et les gens les plus réflechis du comité trouverent deux de ces demandes inutiles et inapplicables au pays.

C'était la garde nationale et la liberté de la presse. Mais il fut impossible de les rejeter car plusieurs affidés secrets du prince qui n'étaient pas encore connus comme tels, s'étant glissés dans cette société usèrent de leur influence sur plusieurs membres plus faibles du comité, pour soutenir et relever ces questions. Afin d'éviter la division toujours dangereuse dans ces sortes de circonstances, on ne cru pas devoir plus long. temps d'opposer à l'insertion de ces deux articles considérés comme nuls et sans conséquence, devant tomber d'eux mêmes en temps et lieu.

La garde nationale demandée sous le prétexte de servir de garantie contre les mauvaises intentions des paysans; est impraticable dans un pays dénué du seul élément nécessaire à la formation d'un corps semblable; le tiers état n'étant représenté que par les juifs et les négociants étrangers car les négociants moldave ont tous acheté des rangs et ne pourraient être considérés que comme boyards. Quant à la demande de liberté de la presse il serait même inutile d'en parler pour en démontrer l'absurdité: Car si c'est pour les questions politiques il ne peut y en avoir dans une province dépendante, pays purement agricole et commerçant; si c'est pour les nouvelles de l'étranger il y a liberté entière, car on ne connaît pas un seul journal qui soit prohibé en moldavie. Mais dans la position désespérée où se trouvait le prince il lui suffit de se saisir de ces deux demandes pour former un nouveau plan qui réussit complètement. Il commença par demander, qu'on lui présentât aussi une Copie des désirs manifestés; promettant de mettre à exécution tout ce qui relevait de son autorité.

Il faut l'avouer on se laissa prendre à cette dernière tentative, connaissant par l'expérience du passé la difficulté de parvenir à se faire écouter des Cours Souveraines et Protectrices, surtout dans un moment où les cabinets sont occupés de questions aussi graves. On devinera aisement que ce n'étaient qu'un moyen de gagner du temps et réunir les forces nécessaires à l'exécution du coup prémedité. Il lui fallait à toute force réunir la société; qui depuis la tentative qu'il avait faite d'introduire dans son sein des gens mal intentionnés; avait résolu de ne plus se rassembler, de crainte de compromettre la cause. Pour y réussir il fit donc promettre par son ministre une réponse décisive pour le lendemain cinq heures, ne doutant pas que toutes les personnes intéressées dans la question, ne pourraient manquer de se réunir dans la maison désignée par le ministre afin de connaitre un moment plutôt la réponse tant désirée. Au bout de deux heures d'attente on apprend que le Prince accordait trente deux de ces demandes, en refusant les trois dernières savoir: la garde nationale, liberté de la presse et dissolution de l'assemblée. La dessus toutes les personnes réunies tombèrent d'accord pour céder au Prince tous les trente quatre articles; en faveur du seul article concernant l'assemblée; unique moyen de parvenir au but désiré en suivant la voie légale. Pour toute réponse on annonce que le Prince envoie la milice commandée par ses deux fils précédée d'un canon à manche allumée, et escorté de bandits armés; contre la maison où l'on s'était réuni. En apprenant cette nouvelle, la société fut tellement saisie, ne sachant qu'elle penser d'une mesure aussi inattendue, qu'elle crut acquérir la conviction que les bruits repandus lors du recrutement de vagabonds, se confirmaient, et qu'il ne restait plus à chacun qu'à défendre ses jours. Les plus saisis s'écrierent qu'il fallait rester ensemble pour pouvoir se défendre mutuellement mais en jettant un coup d'œil sur l'assemblée on aperçut qu'elles n'étaient pas composés que d'unesoixante boyards dont aucun n'était armé, à l'exception des huit jeunes gens destinés à la garde du papier, qui étaient munis de leurs fusils de chasse. Reconnaissant l'impossibilité de se défendre, on résolut de se disperser, afin de pouvoir le lendemain; se réunir à la métropole et sous l'égide du métropolitain, travailler à l'exécution du premier projet. Il ne restait plus dans la maison que huit jeunes gens qui sur la foi de l'inviolabilité des domiciles des boyards, restaient tranquillement à causer entre eux, sans nullement songer à aucun projet de défense. Bientôt la maison est cernée, et après une fusillade terrible dérigée contre eux pendant environ: dix minutes; ils voient des soldats et des albanais armés, qui, conduits par les fils du Prince, se précipitent dans la chambre où ils se tenaient se saisisse d'eux, et à près les avoir garrottés de cordes, de la manière la plus cruelle les conduisirent à coups de crosses à la caserne. De là immédiatement, après les avoir dépouillés de leurs vêtements, et couverts de manteaux de soldats on les jette pèle mêle, toujours garrottés dans des charettes de postes chargées de soldats; on les expédie pour la caserne de Galatz à une distance de dix sept postes; sans que les soldats qui les escortaient voulaissent permettre aux passants appitoyés de donner à ces infirmes un peu d'eau pour étancher la soif dévorante provoquée par les blessures qu'ils avaient reçues. Décrire une à une les scènes atroces, qui ont eu lieu pendant toute la nuit suivante, serait chose impossible. Je me bornerai simplement à dire que des détachements de soldats / qu'on avait préalablement enivrés pour leur donner du courage et leur ôter la conscience de ce qu'ils feraient / toujours accompagnée des albanais du Prince; pénètrent dans les maisons des habitants les plus paisibles; sous prétexte d'y chercher les signataires du papier; et ne connaissant plus de frein; se livrent à tous les excès. Ne respectant ni les chambres à coucher des femmes; ni le sommeil des enfants, ils mettent tout au pillage, et s'emparent de tout ce qui leur tombe sous la main. Les pages du Prince suivent la piste des soldats entrent à leur suite dans les maisons, et s'emparent de tout ce que ceux-ci ont négligé de prendre; disant qu'il fallait profiter de l'occasion. Bref les signataires appartenant à la noblesse, sont enlevés de leurs lits où ils étaient tranquillement endormis, sans leur laisser le temps de se vêtir; et après leur avoir fait subir les mêmes traitements qu'aux précédents on les expédie également à Galatz. Quant à ceux d'un rang inférieur, on les conduit simplement à la caserne; où sans autre forme de procès; on leur administre de cinquante à deux cents coups de bâton; selon la haute décision du Hettman. Les vieux boyards sont immédiatement exilés sur leurs terres, de manière à ne pas pouvoir communiquer entre eux, lui laissant le champ libre pour en cas d'examen pouvoir par des fausses accusations préparer une défense digne de lui. Craignant le désespoir des boyards restés dans les districts, prêts à tout braver pour délivrer leurs frères et leurs amis. Il publie et envoie dans tous les villages une note du Consulat Impérial de Russie; faisant connaître le désir de Sa Majesté Impériale de voir régner la tranquillité dans les deux Principautés.

Par cette manœuvre, habile il fait croire à n'en plus douter que sa conduite a été dictée par le Consulat. Aussi la terreur devient générale et peu de jours après l'on voit paraître dans le journal moldave le désaveu formel du Métropolitain. Il suppose que cet exem-

ple aura été suivi par bien des gens faibles auxquels on ne saurait en vouloir; considérant la position terrible dans laquelle ils se trouvent. Voilà donc son plan complètement réussi; délivré de la noblesse disséminée poursuivie exilée; en proie à l'épovante et au désespoir. Le voilé d'accusé devenu accusateur à même de soutenir sans entraves ses accusations auprès des deux Cours; sachant que pas un de ceux qu'il redoutait; ne pourrait se présenter pour répondre à l'accusation.

Quand même la personne chargée d'un examen demanderait absolument à interroger les boyards absents, il saurait bien les faire représenter par des gens complètement à sa dévotion qui seraient prêts à accuser leurs plus proches parents pour sauver leur vie et leurs fortunes. S'il se trouvait encore quelques boyards capables d'élever la voix et de se plaindre comment le feraient-ils? Voyant l'indifférence de la cour Souveraine et le fort soutien que le Prince a dans la personne du Prince Vogoridis.

Quant à la Cout protectrice; il est parvenu; en faisant croire aux Moldaves que la conduite lui était en tout point imposée par le Cabinet Impérial; à changer les sentiments de reconnaissance pour les institutions et les bienfaits reçus; en un simple sentiment de terreur. Il n'y a pas jusqu'aux marques de bienveillance; accordées par la Majesté à lui et à son fils; qu'il n'ait employées come preuves, pour les confirmer dans cette idée. Voilà une bien faible esquisse de l'état actuel du pays: Dieu seul peut prévoir les malheurs qui l'attendent dans l'avenir. Car peut on espérer que des gens placés dans la position désespérée de ceux qui ont pu s'échapper à l'étranger; ayant à venger le sang et l'outrage de leurs familles déshonorées; ne mettent tout en œuvre pour obtenir un vengeance éclatante et exemplaire? Peut-on espérer que les petits boyards qui pour le moment ont perdu la voix sous l'impression des coups récents; ne se réveillent enfin, et ne remuent ciel et terre pour en obtenir satisfaction. Peut-on croire enfin que Dieu lui même ne prendra pas en considération les larmes et les supplications de tout-une nation en dueil; et ne pourvoira pas à l'anéantissement de l'iniquité.

L'auteur du présent mémoire le Prince Constantin Demetrius Mourousi, âgé de trenté ans, propriétaire en Moldavie et Bassarabie. En 1845 ne pouvant plus supporter les vexations que les Prince lui faisaient subir; il se décida à passer en Bessarabie où il demanda et obtint la sujetion russe. De retour en Moldavie afin de tâcher d'arranger ses affaires; il y épousa une Moldave; et se vit dans l'impossibilité de persévérer dans son premier projet; vu d'impérieuses raisons de fortune et de famille. Par conséquent il pria dernièrement l'honnable consulat de Jassy de vouloir bien en faveur de ces intérêts le délier de sa sujetion.

Voilà ma position sociale; Après avoir selon le devoir de tout honnête homme; taché, dans ce résumé du règne du Prince Michel Stourdza d'en faire connaître les diverses circonstances sous leur véritable jour; me trouvant hors du pays dans l'impossibilité de répondre aux accusations qui seraient portées contre moi; je veux ici raconter succinctement les faits qui me sont personnels, et ont amené mon extradition de la Moldavie. Non pour me disculper; car je suis resigné à subir ma peine si Sa Majesté décide que je l'ai méritée; mais uniquement pour ne pas succomber sous de fausses accusations.

Me croyant par ma requête au Consulat, délié de la sujetion Russe, je me cru comme propriétaire Moldave, en devoir de coopérer aussi par ma signature aux demandes d'amélioration du pays. Etant honoré de la confiance de mes compatriotes je fus aussi malgré mes prières nommé membre du comité. Par un heureux hasard je ne me trouvais pas dans la maison où avait eu lieu la réunion lors de l'arrivée de la milice; Ayant appris les indignes traitements subis par mon frère et mes autres parents qui s'y trouvaient. Voyant qu'il s'agissait simplement de la violation de tous droits humains, et qu'on en voulait à mes jours; je partis de Jassy avec la resolution arrêtés d'employer tous les moyens les plus désespérés pour sauver la vie de ceux que l'honneur me faisait une loi de secourir au péril même de mes jours. Je me dirigeais vers des amis qui m'avaient promis de m'assister craignant de subir le même sort que nous, mais trompé dans mon attente, je me vis forcé de me diriger vers Galatz avec le frète d'un de ceux qui s'y trouvaient arrêtés; décidés à tenter l'impossible pour sauver nos frères, ou périr les armes à la main ne voulait pas laisser mourir ignominieusement. Après cinq jours de fatigues et de misères et poursuivis par des gens auxquels le prince avait promis 1.000 ducats pour ma tête nous arrivons harrassés épuisés à la terre du père de mon compagnon. Vers le jour nous nous voyons entourés de cosaques; mon ami attendri par les pleurs de son vieux père et de sa pauvre mère se rend à la merci de ces envoyés du Gouvernement. Resté seul de sort par la porte du jardin resolu à mourir ou a me sauver en prenant mon cheval. Aussitôt je me vois entouré par quatre cosaques, qui avaient leurs pistolets braqués sur moi; je leur demande l'exhibition de l'ordre d'arrestation pour moi, et sur la réponse qu'ils n'en avaient pas je leur défends de m'approcher. Sans m'écouter ils avancent et je vois le moment d'être pris. Voulant tirer sur le premier le

fusil rate, un coup de pistolet part et je sens le sang inonder ma figure. Ayant perdu la vue par un coup de sabre reçu à la tête je m'empare d'un pistolet, voulant tirer sur celui qui m'avait saisi par derrière, je le manque et un coup de crosse de pistolet donné à la tempe et sur l'œil gauche, me fait tomber par terre. Tous les quatre cosaques se ruent sur moi me garottent et continuent pendant dix minutes de m'assommer de coups de sabres après quoi me saissant par les cheveux ils me traînent ainsi à cinquante pas où se trouvaient une charrette de paysan dans laquelle ils me jettent et me conduisent à Housch. De là l'ispravnick m'expédie à Jassy où je suis enfermé à la caserne. Les mauvais traitements avaient été tels que le médecin ne pouvait me reconnaître; et croyait rêver en voyant un homme qu'il avait tant connu changé à ce point au bout de quelques jours. Vers le soir on vint me proposer de la part du Prince de signer pour échapper à la Sibérie un acte par lequel je déclarerai tout ce mouvement provoqué par le Grand Logothète Constantin Stourdza dans le but de devenir prince. Ayant répondu que j'acceptais la Sibérie plutôt que de me dégrader au point de calomnier; vers les deux heures de la nuit, on me transporta entouré d'une soixantaine de soldats à Skouleni; où un brave vieillard me donne les premiers soins, et d'où je fus expédié à Odessa pour être remis entre les mains du Gouverneur Général. Voilà la pure et exacte vérité, si j'ai failli, à Dieu et à Sa Majesté d'en juger, je subirai mon sort avec resignation, étant sur que si même l'exaspération m'a fait prendre une fausse route, je n'ai agi que dans des sentiments purs et honnêtes. Si la franchise, et l'exactitude que j'ai développées dans des fait qui peut être m'accusent, pouvait servir de garantie pour l'authenticité des faits que J'ai exposés plus haut. Je ne pourrais que bénir Dieu quelque soit mon sort; j'ai pu être l'instrument désigné par Sa haute puissance pour dévoiler la vérité.

Avant d'en finir je dois encore une fois attester que rien de ce que j'ai avancé dans ce mémoire n'est de nature à ne pas être confirmé par tout moldave qu'on interrogerait en le garantissant contre la vengeance du Prince. Dieu veuille prêter la persuasion de la vérité à mes paroles; je laisse à Sa Majesté l'Empereur d'en faire justice et prendre en pitié un peuple souffrant.

UN GENERAL AMERICAN VIRTUAL COMANDANT AL TRUPELOR ROMÂNE LA 1866 — PIERRE GUSTAVE TOUTANT BEAUREGARD (C.S.A.)

ADRIAN-SILVAN IONESCU

În perioada plină de nesiguranță care a urmat abdicării domnitorului Alexandru Ioan I și înscăunării principelui Carol I de Hohenzollern, o invazie a trupelor turcești în Principalele Unite părea o iminență. Diplomații români acreditați în capitalele europene făceau tot posibilul ca opțiunea țării pentru noul domnitor să fie recunoscută de puterile garante. Dar, era necesar să fie prevenită și intervenția militară străină, și, în acest sens, se făceau tonări pentru găsirea unui general de altă naționalitate, dispus să vină la noi în țară spre a reorganiza armata și a pregăti rezistența.

O parcurgere atentă a unor documente aflate în arhiva Dimitrie A. Sturdza de la Biblioteca Academiei Române aduce informații inedite în această privință.

O ciornă, nedatătă, a unor telegramme ce urmău să fie cifrate și expediate agenților români de la Viena și Paris — Dimitrie Ghica și, respectiv, Ion Bălăceanu — prezintă, în mod elovent, anxietatea ce stăpânea în țară, dând indicații privind antamarea tratativelor de invitare a unui general capabil. Textul este scris în franceză, așa cum va fi la toate mesajele pe care le vom prezenta mai jos, în traducere, cu punctuația aferentă, care lipsea din originale:

,,Pr[ințului] D. Ghica

Chischer Hoff,] Vienna

Suntem fericiți [să] stim că Împăratul [Franz Josef] v-a primit. Prințul [Carol I] nu a putut pleca la Iași[.] plecarea nesigură. Mușulmanii ne invadăză. Mâine începem să [ne] armăm în mod sănătă pentru apărare. Situația noastră [este] foarte critică din cauza războiului european. Franța ne-a sprijinit mereu moral, energetic. Așteptăm nerăbdători nouățile dumneavoastră. Adresați-vă prietenelui Prințului [Carol I] pentru angajarea unui general francezabil care va accepta să vină aici imediat și în secret. Pentru condiții aveți mâna liberă. (subl.n.)

Lui [Ion] Bălăceanu

Bd. Malesherbe (sic) 8[.] Paris

[Avem] rapoarte [că] frontierele [sunt] amenințate. [. Suntem forțați [să ne] apărăm[.] Chiar mâine să cunoascute motivele și insistă pentru pentru a abate jurtuna dacă este posibil[.] Ion Ghica ajunge mâine dimineață [la] Constantinopol[.]¹

Cele două depeșe, redactate la Ministerul de Externe din București, sunt scrise pe aceeași pagină, așa că nu reiese prea clar cui i se adresează paragraful din mijloc — acela prin care este făcută sugestia solicitării serviciilor unui general francez. Totuși, pare mai probabil să-i fie destinat, mai degrabă, lui Ion Bălăceanu decât lui Dimitrie Ghica, cu atât mai mult cu cât cel dintâi se va și angaja mai departe în dificila acțiune de a găsi un asemenea soldat ofelit și priceput. Telegrama sa cifrată, expediată din Paris pe 15 iunie 1866 la ora 11,35 dimineață și ajunsă la București a doua zi la ora 9 seara, dă toate detaliile privind eforturile sale în acest sens:

¹ Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrisse, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, mapa XXIV, varia 1, fila 777.

,,Min[isterul] Af[acerilor] Străine Bu[re]u[re]ști]

Perspectiva sigură de război împiedică pe bunii generali francezi [să] accepte oferta[.] Vă propun mal degrabă să luăm [un] general [din] America de Sud. (sic)[.] El sunt actualmente maestril în arta războiului[.] Autorizați-mă [să] tratez cu Beauregard care este la Samos[.] (subl.n.) Aici nimeni nu crede în intervenție [turcească]. Napoleon III a spus-o alătări prieteniei Prințului [Carol I]. Moustier² n-a scris un singur cuvânt lui Dr. de L'Huys³ (sic) despre ceea ce i-a spus... Avril⁴ face Prințului [Carol I] mari elogii în depeșele sale. Franța și Anglia intervin puternic pe lângă Poartă pentru a obține recunoașterea lui Carol[.] Trimiteți prin telegraf bani pentru călătorie în Samos[.] (subl.n.) Fondul destinat presei [s-a] epuizat[.] Ea ['presa] costă două mii cinci sute franci 'pe lună[.] La întâi iulie trebuie trimise nouăși și corespondență pentru presă[.] [Petre P.] Carp a ajuns[.]

[Ion Bălăceanu]⁵

Alegerea făcută de Ion Bălăceanu era cum nu se poate mai potrivită: Pierre Gustave Toutant Beauregard (1818–1893) era unul dintre cei mai capabili militari ai Confederatiei Sudiste. Diplomatul român confundase însă Sudul american ce provocase secesiunea de Statele Unite cu America de Sud, aşa cum s-a văzut mai sus. Dar, oricare ar fi fost eroarea lui Bălăceanu, Beauregard era un tactician și strateg de excepție al cărui nume se acoperise de glorie în timpul Războiului Civil încheiat cu un an în urmă.

Beauregard se trăgea dintr-o familie aristocrată de creoli din Louisiana. Primise o educație aleasă într-un pension particular din New York după care absolvisе strălucit Academia Militară de la West Point, în 1838, al doilea dintr-o clasă de patruzeci și cinci de cadeți. Acolo primise proecla „Micul Napoleon” pentru admirația nețârmurită pentru împăratul francez. Ca sublocotenent de geniu va fi repartizat în Louisiana naatală. Se distinge în timpul războiului cu Mexicul din 1846–1847 când, un timp, este ofițer de stat major pe lângă generalul Winfield Scott, comandantul trupelor expediționare americane. El va fi autorul planurilor fortificațiilor de la Tampico. Participă la asediu de la Vera Cruz și Mexico City și este rănit în lupta de la Chapultepec, terminând campania cu brevetul de maior. În intervalul 1853–1861 activează din nou în garnizoanele Louisianei. În luna ianuarie 1861 este numit director al Academiei Militare, poziție importantă din care demisionează numai după cinci zile, renunțând și la gradul de căpitan ce-l deținea în armata federală, pentru a deveni primul general de brigadă în Armata Statelor Confederate. Este trimis la Charleston cu misiunea de a bombarda Fortul Sumter – bastion nordist la gura golfului celui mai important port al Carolinelor de Sud. Acest asediu avea să provoace reacția armatelor federale și izbucnirea ostilităților fratreice. În aceeași perioadă, Beauregard face schiță pentru drapelul de luptă al trupelor Confederatiei. În iunie 1861 este mutat în Virginia, la comanda trupelor din fața Washingtonului care vor deveni, sub buna sa organizare, Armata Sudistă de pe Potomac. Cu ea va participa la prima bătălie de la Bull Run (numită și Manassas Junction în istoriografia confederată). Trupele sale sunt întărite de Armata de pe Shenandoah comandată de generalul Joseph E. Johnston, care, mai vîrstnic fiind, îi devine superior. De aici iau naștere diverse divergențe Beauregard intrând ulterior în conflict deschis cu președintele Jefferson Davis, ce va avea repercusiuni asupra avansării sale firești pentru capacitatele deosebite ce le poseda.

În primăvara lui 1862, în timpul luptei de la Shiloh, Beauregard preia comanda după răniarea mortală a generalului Albert Sidney Johnston care conducea operațiunile; este însă respins de trupele nordiste ale generalilor Ulysses Simpson Grant și Don Carlos Buell. Masiva concentrare de forțe federale conduse de generalul Henry W. Halleck îl obligă pe Beauregard să evacueze orașul Corinth, după o luptă îndărjită. Din august 1862 este transferat la comanda Departamentului Carolina de Sud, Georgia și Florida pentru a reorganiza sistemul defensiv al coastelor, funcție pe care o va deține până în aprilie 1864 când este mutat în nord, la comanda Departamentului Carolina de Nord și Virginia de Sud. Cu aceste trupe îl înfrâng pe generalul nordist Benjamin Butler la Drewry's Bluff și respinge atacu-

² Léonel-Desle-Marie-François René, marchiz de Moustier (1817–1869); ambasadorul Franței la Constantinopol.

³ Edouard Drouyn de Lhuys (1805–1881) ministru de externe al Franței.

⁴ Baronul d'Avril, consulul general al Franței în Principatele Unite.

⁵ Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscris, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, op. cit., fila 622.

rile asupra Petersburgului între 15–18 iunie 1864. În octombrie același an este mutat la comanda Diviziei de Vest unde nu mai are confruntari efective cu armatele federale. În ultimele luni de război este din nou subordonatul generalului Joseph E. Johnston, la fel ca la începutul conflagrației, dar acum în Armata de pe Tennessee⁶.

După capitulare se retrage la New Orleans. Neputând suporta ideea înfrângerii și privațiunile vieții civile din epoca Reconstrucției, mulți dintre foștii săi camarazi își oferiseră serviciile în alte țări. Și despre el se zvonise că ar intenționa să părăsească Louisiana pentru a deveni general într-o armată străină, fie în Franța, la invitația împăratului Napoleon III, fie în Mexic la cea a împăratului Maximilian I, fie în Statul Papal, la Roma. Toate acestea erau pure speculații pentru că, în realitate, în 1865 el incercase să își asigure o poziție înaltă în armata Braziliei, dar oferă ce o primise fusese inferioară așteptărilor sale și o refuzase⁷. Va deveni președintele companiei feroviare New Orleans, Jackson & Mississippi și, în întresul acestoria, va face o lungă călătorie în Europa în 1866.

Aceasta este perioada în care Ion Bălăceanu ia cunoștință de prezența pe continent a generalului confederat și propune guvernului României să intre în tratative cu el. La telegramă trimisă de diplomatul acreditat în capitala Franței, de la Ministerul de Externe î se răspunde cu o altă prin care este sfătuit să nu întreprindă, deocamdată, nimic:

„lui [Ion] Bălăceanu 5/17 iunie [1866] Paris

Prințul [Carol I] crede [că este] prea târziu pentru [a] începe tratative [la] Samos cu Beauregard [...] (subl.n.) *Știri din Constantinopol* continuă [să] indice invazia[...] Sultanul fiind supărat[...] Lyons⁸ [a] sfătuie Poarta dar fără a exercita presiuni. Armata noastră [a] luat linie defensivă pe Arges[...] avangarda [este la] Giurgiu și Oltenița[...] singura parte [a țării] care va fi apărată serios după dezafectarea grănicerilor[...] Războiul odată izbucnit numai Napoleon III poate salva România de mari nenoroci.”⁹

Cu toate aceste indicații ale ministerului, Ion Bălăceanu își continuă diligențele, să cum rezultă dintr-o altă telegramă cifrată, trimisă pe 19 iunie la 9,55 seara și ajunsă la București pe 21 iunie la ora 1 dimineață:

„Vineri a plecat de aici [o] notă care trebuie să simuleze că ignoră complet dar care va face impresie profundă asupra Porții[...] Avertizați [pe] Ion Ghica că momentul este bun pentru a face pacificarea [...] Sultanul [este] mult mai calm[...] Continuați fără organizarea forțelor militare[...] Furtuna se va întinde curând peste Europa[...] Demersurile pentru a avea [un] general continuu.”¹⁰ (subl.n.)

Următoarea sa telegramă — expediată din Paris pe 21 iunie, la ora 8,45 dimineață și ajunsă la București pe 22, la 5 dimineață — cu toate golurile existente din cauza unei defectuoase decodificări a textului, dă mult mai multe informații despre generalul sudist asupra căruia se opriseră opțiunile diplomatului român:

„[Nici un] general francez nu vrea să vină la noi decât trimis în misiune oficială [ceea ce este un] lucru imposibil[...] Napoleon [III] consimte, cel mult să închidă ochii și să-i lase să plece[...] Exasperat de a nu face nimic în acest sens și înainte de a primi [instrucțiunile]¹¹ dum-

⁶ Mark Mayo Boatner III — *The Civil War Dictionary*, David McKay Company, Inc., New York 1959; Jon L. Wakelyn — *Biographical Dictionary of the Confederacy*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, England 1977; Stewart Sifakis — *Who Was Who in the Civil War*, Facts on File Publications, New York, Oxford 1988.

⁷ T. Harry Williams — *P.G.T. Beauregard, Napoleon in Gray*, Louisiana State University Press, Baton Rouge 1954, p. 262.

⁸ Richard-Bickerton-Pemell, Lord Lyons (1817–1887), ambasadorul Marii Britanii la Constantinopol.

⁹ Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscris, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, op. cit., fila 625.

¹⁰ *Ibidem*, fila 631.

¹¹ Cuvânt nedescifrat în telegramă și introdus de noi în context.

neavoastră am intrat în [tratative¹²] cu Beauregard pe care l-am găsit dispus [să discute propunerea¹³].] Poimâine va veni expres la Paris pentru a-mi face cunoște condițiile sale[.] Dacă acceptă aceasta ar fi [un] noroc nesperat pentru noi[.] Beauregard [este] considerat ca unul dintre cei mai mari generali care au existat [vreodată][.] El este de descendență franceză[.] [Să] îndrăznim [să facem] sacrificiile pentru a-l avea[.] (...¹⁴)¹⁵ (subl.n.)

Pentru această întâlnire, generalul Beauregard își pregătește câteva note cuprinzând „Condițiile pentru acceptarea poziției de General-in-Chef al forțelor Principatelor Danubiene” Documentul — despre a cărui existență nu se mai știe nimic astăzi — apare menționat într-un catalog de licitație — el însuși o raritate, păstrat numai în trei biblioteci din Statele Unite¹⁶ — care a avut loc pe 4 aprilie 1916 la Philadelphia¹⁷. Catalogat la numărul 1094 documentul este sumar descris: „Acesta este ciorna autografa a Gen. Beauregard pentru condițiile în care ar accepta comanda forțelor Principatelor Danubiene. În care insistă să i se permită a introduce ofițeri din fosta Confederație a Statelor Americane în serviciul militar al Principatelor. O listă a numărului și gradului acestor ofițeri însoțește documentul.”¹⁸ Acest important document era compus din 3 pagini în 4° și 2 pagini în 8° și era datat „Paris, 18 iulie 1866”. Acestei date nu-i putem găsi vreo explicație chiar dacă am socotii diferența dintre stilul vechi și stilul nou și chiar dacă am luat în considerație orice aproximativitate a datei exacte a întâlnirii dintre diplomatul român și generalul sudist, ce s-ar fi putut desfășura între 23 și 25 iunie.

Întrevaderea dintre cei doi are loc dar, din păcate, discuțiile nu duc la un rezultat pozitiv, aşa cum Bălăceanu se grăbește să își anunțe guvernul prin chiar prima propoziție a telegramei pe care o trimite pe 25 iunie, la ora 8,40 sera și care este primită în dimineața următoare, la ora 11,25:

„Negocierea cu Beanregard a eșuat[.] (subl.n.) Depeșa A.S.S. [Prințul Carol I] [a fost] plasată sub ochii lui Napoleon III[.] Am adăugat un cuvânt despre urgență [de a găsi] un general[.] Sper să am soluția[.] Dacă ministrul [Afacerilor Externe] n-a răspuns până marți la telegramele mele despre împrumutul [pentru] puști[.] fonduri secrete[.] expoziția universală [din anul 1867, n.n.] și cererea de bani[.] va primi miercuri demisia mea irevocabilă[.] Sunt obosit de aceste procedee.

[Ion] Bălăceanu”¹⁹

Dezamăgit de marile lipsuri cu care era confruntat la Paris, de tergiversarea experdierii banilor necesari întreținerii informațiilor de presă, de eşecul tratativelor cu generalul

¹² Cuvânt nedescifrat în telegramă și introdus de noi în context.

¹³ Pasaj nedescifrat în telegramă și introdus de noi în context.

¹⁴ Pasaj nedescifrat în telegramă și imposibil de reconstituire.

¹⁵ Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscris, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, op. cit., fila 635.

¹⁶ Una dintre bibliotecile deținătoare este cea a Institutului de Istorie Militară al Armatei Statelor Unite de la Carlisle, Pennsylvania, de unde am obținut fotocopii ale acestui catalog de licitație. Aceasta nu ar fi fost posibil fără dezinteresul ajutor colegial al domnului dr. Glee E. Wilson, coordonatorul Studiilor Româneni al Departamentului de Istorie de la Kent State University, Kent, Ohio și al domnului dr. James W. Geary, profesor de biblioteconomie și coordonator al bibliotecii aceleiași universități, pentru care le aduc, și pe această cale tributul meu de gratitudine.

¹⁷ Stan. V. Henkels, *Auction Commission Merchant — A South-side History of the War Shown in the Letters of, an to General P.G.T. Beauregard of the Confederate States Army, Embracing Letters of Confederate Generals, War Governors of the Southern States, Aides-de-Camp to Various Generals, and Union Generals. Original Manuscript Reports of Battles, including that of Bull Run, Manassas, and Shiloh, Special Orders and Proclamations, War Maps and Plans, Original Military Telegrams, &c. Many of them of the most vital historical importance. To be sold Tuesday Afternoon and Evening, April 4th, 1916, at 2,30 and 8 o'clock, catalog No. 1148, part II, 1304 Walnut St., Philadelphia.*

¹⁸ *Ibidem*, p. 38.

¹⁹ Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscris, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, op. cit., fila 647.

confederat, de neclaritatea instrucțiunilor pe care le primea — de cele mai multe ori contradictorii — care duseseră la tensionarea relațiilor dintre Ion Bălăceanu și ministru de externe Petre Mavrogheni, agentul nostru din capitala Franței amenința să-și părăsească postul. Continuă însă să funcționeze cu aceeași eficiență și pe aceleași traiecte ca înainte, convins, probabil, de telegrama trimisă, precipitat, din București, spre a-l persuada să rămână²⁰ dar, mai ales, de un mesaj princiar care, însă, nu s-a păstrat în arhiva studiată de noi dar a căruia existență reiese dintr-o ciornă de telegramă pe care Bălăceanu o adresează direct domnitorului pe 3 iulie 1866. Din ea se vede că animoziitatea față de superiorul său persistă, chiar dacă activitatea este dusă la fel ca înainte, având ca prioritate găsirea unui comandanț pentru armata română:

„Spusele A.V. sunt ordine la care trebuie să mă supun, dar maniera unui ministru [de a] trata afacerile cele mai serioase, face poziția mea aici cel puțin inutilă și intolerabilă. Contele Bismarck mi-a notificat imposibilitatea de a dispune de un general Prusian[;] există mijlocul de a avea [un] general francez[.] Nu îndrăznesc să avansez nimic (subl.n.), temându-mă că voi păti la fel ca și cu puștile, prima depeșă spunând [+] expediază-le repede[+] și a doua spunând că [+] nu avem nevoie[+]”.

[Ion] Bălăceanu²¹

Între timp relațiile cu Imperiul Otoman se amelioraseră, pericolul invaziei dispăruse iar evoluția războiului austro-prusian distrăsesese atenția puterilor garante de la Principatele Unite și noul lor domnitor, provenind dintr-o familie princiară europeană, așa că necesitatea unui general străin în fruntea trupelor românești nu a mai fost de actualitate. Totuși, într-o ultimă telegramă cifrată referitoare la acest subiect, Bălăceanu explică rezerva guvernului francez — până atunci atât de prietenos și totdeauna doritor să ne ajute — printr-un tratament necorespunzător față de misiunea militară trimisă în țară încă din vremea domniei lui Alexandru Ioan I:

*„Paris 16
7 [18]66
Buc[urești] 18*

8,20 s[eara]

1,45 dim[ineața]

Min[istern] Af[acerilor] Ext[erne] Buc[urești]

Cheie nouă [de cifru, n.n.] pentru A.S.S. [Prințul Carol I][.] Voi susține [pe] consulul Franței în privința misiunii franceze[.] Rațiuni politice cer să o menajăm mult fiind informat recent că guvernul francez a luat hotărârea să respingă toate cererile noastre de admisire la școlile statului [francez][.] Am cerut explicații lui Dr[ouyn] de Lhuys care mi-a declarat că în fața persecuțiilor al căror obiect a fost misiunea franceză și datorită relevi voințe pe care o arătam în toate cazurile când este în joc un interes francezesc, Împăratul a dat acest ordin ca formă justificată de represalii, nevoind ca școlile franceze să servească la instruirea inamicilor Franței[.] Dr[ouyn] de Lhuys a adăugat că manierele guvernului României față de misiunea militară [franceză] a fost singura cauză a refuzului lui Napol[eon] III de a ne da un general[.] (subl.n.) Trebuie neapărat să ne împăcăm [cu] misiunea [militară] sau să ne aşteptăm a vedea școlile franceze închise pentru totdeauna tineretului nostru[.] Raporturi defavorabile administrației noastre vin nu numai de la misiunea [militară franceză] ci din toate părțile deodată[.] Armata prusiană [este] la o zi [depărtare] de Viena[.] Se crede că Austria este incapabilă să mai reziste mult timp[.] Va accepta [pacea][.] Debandadă teribilă [urmează două grupe de cifre nedecodificate, n.n.] Italia [a fost] nevoie [să fie] abandonată [de] Franz Joseph[.]

[Ion] Bălăceanu²²

²⁰ Ibidem, fila 650: „Lui [Ion] Bălăceanu

26 iunie [1866]

Telegrama dumneavoxă din 25 [iunie 1866 a fost] primită astăzi dimineață [la] ora 6. Vă rog să scuzați întârzierea. Pentru împrejur [am] telegrafiat că Prințul [Carol I] crede [că] condițiile sunt prea dure, puști avem destule, fondurile secrete vor fi trimise mâine telegrafic. Vom lăua parte la Expoziția Universală și voi reglementa totul în ceea ce privește aceasta”.

²¹ Ibidem, fila 656.

²² Ibidem, fila 677.

Acstei reticențe a celui de-al doilea imperiu francez de a ne pune la dispoziție un general cu experiență și bun organizator se datorează tratativele duse de Ion Bălăceanu cu unul dintr-renumiți comandanți ai Confederației Statelor Americane, Pierre Gustave Toutant Beauregard, eşuate însă nu din cauza parcimoniei guvernului român – care, de altfel, se pare că s-a întrecut în generozitate²³ – ci a patriotismului generalului sudist care a considerat că locul său este, în continuare, în Sud. Beauregard s-a întors în ținutul natal unde a deținut până în 1870 poziția de președinte al acelei companii de căi ferate și a fost directorul loteriei din Louisiana, reușind să refacă astfel veniturile familiei, serios afectate de războiul pierdut. În 1888 a fost șeful lucrărilor publice din New Orleans. În același timp și-a continuat cercetările și strângerea de material documentar pentru redactarea unor lucrări de istoric și tactică militară legate de Războiul Civil la care participase cu atâtă distincție, la volumul „Maxime despre arta războiului”, publicat în 1863, adăugându-l pe cel intitulat „Un comentariu asupra campaniei și bătăliei dă la Manassas”²⁴.

Capacitățile sale militare i-au mai adus și alte oferte din partea unor țări străine de a le deveni comandant al trupelor. În 1869 și 1870 este solicitat în acest sens de keđivul Egiptului. Propunerea este tentantă dar, ulterior, keđivul și-o retrage, se pare că la sfatul consului general american George H. Butler, nepot al generalului Benjamin Butler pe care îl urează și înfrânsese atât de spectaculos la Drewry's Bluff. Această dezonoare pe obrazul unei rude nu putea fi uitată cu ușurință, la fel ca și asprele critici aduse de generalul sudist celui nordist pentru metodele dure folosite în administrarea orașului New Orleans în timpul ocupației. Viața fiind foarte grea și nesigură pentru foști comandanți ai trupelor confederate, Beauregard încearcă, prin intermediul unor prieteni și foști subordonati, să obțină un brevet de general, din nou, în armata Braziliei în 1868, apoi, în cea a Franței în 1870 (chiar în timpul războiului franco-prusian) și în cea a Argentinei în 1874. Dar toate s-au soldat cu eșecuri. În 1875 era dispus să accepte și o ofertă din partea Japoniei numai spre a putea părăsi Louisiana atât de afectată de perioada Reconstrucției²⁵. Dar, anul următor Beauregard renunță la orice încercare de a-și pune sabia la dispoziția unui guvern străin deoarece situația sa materială se amelioase simțitor iar condițiile politice prevedea venirea unor vremuri mai bune pentru Sud, fapt ce facea inutilă expatrierea.

Dacă Beauregard ar fi venit în Principatele Unite armata română ar fi avut deosebită șansă de a fi organizată, echipată și instruită după preceptele admirabilului general american, ce avea deja experiența Războiului Civil, care introducease cele mai moderne arme și metode de luptă ce ar putut fi adoptate și de noi, plasându-se astfel printre importante forțe militare ale continentului european.

²³ T. Harry Williams – *op. cit.*, p. 263. Făcându-se referire la presa vremii, autorul afirmă că „oferta includea o uriașă sumă de bani ghiață și titlul de print” – ultima assertiune pare prea puțin probabilă atâtă timp cât deja exista un principie domnitor iar rangurile boierești fuseseră desființate încă din vremea lui Alexandru Ioan I.

²⁴ Jon L. Wakelyn – *op. cit.*; Stewart Sifakis – *op. cit.*

²⁵ T. Harry Williams – *op. cit.*, p. 264–266.

CÂTEVA PRECIZĂRI

pe marginea articolului *UN MANUSCRIS INEDIT ȘI O CONTROVERSĂ ISTORICĂ* de SERGIU SELIAN, apărut în „Revista istorică”, serie nouă, tom IV, nr. 5–6, Mai-Junie 1993, p. 561–571

În numărul dublu 5–6 pe anul 1993 al publicației Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei Române, „Revista istorică”, la rubrica *Cronici și cronicari* se publică materialul sub titlul *Un manuscris inedit și o controversă istorică* semnat de Sergiu Selian (p. 561–571). Manuscrisul „inedit” în discuție este în fapt un studiu istoric de factură polemică datorat cărturarului transilvănean Alexandru Sterca-Șuluțiu (1794–1867) privind *Adevărata cauză a trecerii armenilor din Moldova în Transilvania*.

Prima chestiune ce se ridică în legătură cu manuscrisul lui Alexandru Sterca-Șuluțiu elaborat în anul 1860 (după luna aprilie acel an) vizează republicarea lui acum la menționata rubrică *Cronici și cronicari*, după materialul datorat lui Ovidiu Pecican privind *Hronicul Bulgăresc* (p. 551–559). Dacă în cazul acestuia din urmă încadrarea în rubrică este corespunzătoare, textul manuscrisului din 1860 nu poate fi considerat cronică și nici autorul lui, Alexandru Sterca-Șuluțiu, drept cronicar. Lucrarea intitulată *Adevărata cauză a trecerii armenilor din Moldova în Transilvania* se prezintă ca un veritabil studiu istoric pentru acel timp, de natură polemică, aparținând istoriografiei romântice postrevoluționare românești din Transilvania. Cele 13 note infrapaginale cuprinzând trimitere sau citate din istorici străini și români, o serie de precizări privind unele aspecte ale subiectului tratat de autor, necesare discuției polemice angajate atunci, textul însuși datorat cărturarului de la mijlocul secolului trecut, califică elaboratul în discuție drept un studiu istoric. Autorul, Alexandru Sterca-Șuluțiu a intrat în *Encyclopædia istoriografiei românești* (București, 1978, p. 303) ca un autor de operă istorică. „Lucrările sale de istoria bisericii românești li se adaugă o cercetare asupra istoriei armenilor din țările române și mai ales acea istorie a răscoalei lui Horea și a românilor din Munții Apuseni, cea dintâi din istoriografia română” încheie articolul din *Encyclopædia* respectivă.

Patru ani mai târziu apără în volumul omagial David Prodan (*Stat. Societate. Națiune. Interpretări istorice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982) studiul intitulat *Preocupările istorice ale lui Alexandru Sterca-Șuluțiu (1794–1867)* (p. 327–342), în care, după o prezentare relativ sumară a biografiei cărturarului, omului politic și prelatului greco-catolic era reliefată activitatea sa istorică. În context, se făceau referiri și asupra studiului polemic *Adevărata cauză a trecerii armenilor din Moldova în Transilvania* ce forma manuscrisul rom. 324 din Fondul Blaj al Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj (12 pagini, orig. rom., cu grafie latină, manuscris autograf, semnat „Ardeleanul”). Cu acel prilej se aprecia: „Lucrările din domeniul istoriei elaborate de Alexandru Sterca-Șuluțiu îl plasează pe autor între istoricii români transilvăneni ai secolului al XIX-lea” (*Stat. Societate. Națiune. Interpretări istorice*, p. 342).

Despre activitatea politică și autorului manuscrisului în discuție avem studiul mai amplu al cercetătorului Dumitru Suciuc (*Alexandru Sterca-Șuluțiu și mișcarea națională românească*) publicat în cinci părți în „Anuarul Institutului de istorie „A.D. Xenopol” din Iași”: (I) XXVII 2, 1988, p. 75–90; (II) XXVI 1, 1989, p. 285–301; (III) XXVII, 1990, p. 51–72; (IV) XXVIII, 1991, p. 123–142; (V) XXIX, 1992, p. 135–157. Evident, ultimele părți ale acestui studiu s-au publicat și au apărut după încheierea materialului *Un manuscris inedit și o controversă istorică*, dar primele se găseau la îndemâna autorului.

Evident, chestiunea încadrării materialului *Un manuscris inedit și o controversă istorică* la rubrica *Cronici și cronicari* a „Revistei istorice” se pune în măsura în care autorul acestui material a caracterizat elaboratul lui Alexandru Sterca-Șuluțiu. Iar trimeri la contribuțiile științifice și semnalările anterioare privind manuscrisul blăjean ce constituie subiectul materialului din numerele 5–6/1992 ale „Revistei istorice” considerăm să rămas exclusiv la aprecierea autorului materialului în discuție, care poate găsi de cuvință, la contactul cu cursa originală, să se dispenseze de istoricul cercetăru acestia.

„Revista istorică”, tom V, nr. 5–6, p. 579–583, 1994

Este și acesta un punct de vedere, care poate fi el însuși discutat în cercul specialiștilor.

Dincolo de aceasta, se impun câteva precizări în legătură cu materialul publicat de domnul Sergiu Selian, pentru exactitatea informației. Astfel, despre „lucrarea principală” a lui Alexandru Sterca-Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc* (nu român) din *Munții Apuseni ai Ardealului* se afirmă: „aflată în manuscris”; ea fusese editată însă cu un deceniu în urma în colecția *Izvoarele râscoalei lui Horea*. Seria B. Izvoare narrative. Vol. II. 1786–1860 (Editura Academiei, București, 1983, p. 330 (447)). În fața textului istoriei lui Al. Sterca-Șuluțiu erau oferite informații asupra vieții și activității lui, asupra operei istorice, fiind menționat și studiul despre trecerea armenilor din Moldova în Transilvania. Acolo erau menționate deopotrivă editările unor fragmente din *Istoria Horii ... de la Rubin Patițiu* începând (1912), până la Pompiliu Teodor (1972), care l-a fixat pe Alexandru Sterca-Șuluțiu ca memorialist, regretând necuprinderea până atunci a lui Sterca-Șuluțiu ca istoric (Pompiliu Teodor, *Aram Iancu în memorialistică*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 85–100).

Întrucât în materialul asupra căruia ne-am oprit acum autorul are în vedere și obiectivul de „a-l familiariza pe cititorul nea/iziat cu subiectul atacat de Sterca-Șuluțiu în manuscrisul de față”, reținând apoi atenția cu o scurtă privire istorică asupra originii comunității armeni din România, aducem la cunoștința aceluia cititor că lucrarea *Adevărată cauză a trecerii armenilor din Moldova în Transilvania* datorat lui Alexandru Sterca-Șuluțiu nu este „inedită”, cum se specifică și în titlul articoului din „Revista istorică”. Editarea ei s-a realizat acum un deceniu (*O lucrare istorică inedită a lui Alexandru Sterca-Șuluțiu*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, 1982, 25, p. 287–294), fapt semnalat, în consecință, prin *Bibliografia istorică a României*, VI, 1979–1984 (Editura Academiei, București, 1985, p. 43, poziția 755).

Dupa cum se știe, știința istorică este printre puținele de la noi care posedă acest instrument științific indispensabil, *bibliografia curentă*, elaborat din 1945 încoace și publicat în câte un volum odată la cinci ani, în funcție de periodicitatea congreselor internaționale de științe istorice. Consultarea acestui instrument de lucru constituie operația absolut necesară de informare la începutul investigației asupra oricărui subiect istoric. În acest fel poate fi redus timpul alocat de cercetător informării lui științifice și restrânsă neinformarea; pot fi evitate mai ales situații ca cea de față.

Notele editorului din 1993 sunt în general binevenite, utile „cititorului neavizat”. Ele stau în legătură cu istoria armenilor din România mai ales, cu istoria lor mai îndepărtată, se referă la religia lor. În privința unora dintre note se impun de asemenea câteva precizări.

Astfel, nota 1 a editorului (p. 567), în privința istoricului armean transilvănean Lukácsi Kristóf (n. 30 martie 1804, Beclan – m. 24 octombrie 1876, Gherla – nu 1870 cum e dat anul morții acum în 1993, probabil greșelă de tipar), era utilă menționarea lucrărilor sale referitoare tocmai la subiectul în discuție: *Historia Armenorum Transylvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam et fontibus authenticis et documentis antea ineditis*, Viena, 1859, 149 p.; *Ádalékk az erdélyi örmények történetéhez*, Cluj, 1867, 82 p. și *Dictionarul armean-maghiar-latini*, lăsat în manuscris. (Vezi Szongott Kristóf, în „Armenia”. Magyar örmény havi szemle, VII, Gherla, 1893, 11, p. 325–380; XIV, Gherla, 1900, 11, p. 344–349; 12, 364–377; reproducări de același Szongott K. în lucrarea sa *Szamosújár szab. kir. város monográphiája* 1700–1900, I, Gherla, 1901, p. 393–411).

Nota 2 (p. 567) a editorului de acum explică ea în privința denumirii de *Szamosujvár*: „2. Szamosujvár – numele dat de maghiari localității Armenopolis, întemeiată de episcopul armean Oxendius Vărărescu în 1700, lângă satul Gherla, de la care mai târziu a împrumutat numele de astăzi”.

Din contextul acestei explicații ar rezulta că „mai târziu” de anul 1700 localitatea „Szamosujvár” (sau „Armenopolis”?) ar fi luat, de la satul Gherla, din apropiere, numele de astăzi. Oricum, situația de la Gherla „de astăzi”, evoluția denumirii și a localității însăși, solicită câteva precizări.

Așezarea de pe Someșul Mic este menționată, în documentația păstrată, mai întâi în 1291, într-un act regal din 6 ianuarie acel an, sub forma *Gerlahida* (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. 1199–1345*, I, 1, București, 1887, p. 505; *D.I.R.C. Transilvania, Peacul XIII. Vol. II (1251–1300)*, București, 1952, p. 355). Aici există un loc de vamă, de care erau scuțiți de către regele Ungariei, Andrei al III-lea, oaspeții din Ocna Dejului. Toponimul este însă unul compus: *Gerla + hid-a*, adică *Gherla-Pod* sau *Podul Gherla*, după funcția pe care o avea așezarea situată în următorul cot al Someșului Mic în aval de cel în care românii ridicaseră un castru. În zonă, tot pe Someșul Mic, se mai cunosc toponime de acest fel *Apahida* (de la *apát hid-a*, adică *Podul Abatului* sau *Podul Abașiei* (1263 *Apathida*; 1290

Apathyda), unde mănăstirea de la Cluj-Mănăstur percepea vamă la trecerea pe podul de peste Someșul Mic, 15 km în aval de orașul Cluj; asezarea de aici a luat denumirea rezultată din această realitate istorică. Sau *Bonțida*, de la *Bonc + híd-a* (*Podul Bonțului*), asezare situată între Apahida și Gherla și la 15 km de Bonț, sat situat în dreapta Someșului Mic, ca și Bonțul, acesta din urmă însă nu pe malul râului. Datorită distanței dintre Bonț și podul acestuia, pe malul Someșului Mic a luat naștere o altă asezare, Bonțida, (1263 *terra Bonchydæ*; 1307 *Bonchyda*), separată de Bonț (1318 *Bonchnyres*).

În secolul al XIV-lea asezarea în discuție este menționată simplu *Gerlak* (1410, 1458. Vesi Kádár József, Tagány Károly, Réthy László, *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, VI, Idcj, 1903, p. 138 – 139). Toponimul Gherla (*Gerla* în latină și ungurească) e de origine slavă, însemnând trecătoare, vad, unde s-a putut, ulterior intemeierii așezării, în vecinătatea castrului roman, construi un pod, care el însuși, prin funcția de comunicație, a contribuit la dezvoltarea așezării și unde regalitatea instituie o vamă. Mențiunea documentară din 1410 stă în legătură cu trecerea satului Gherla în stăpânirea voievodului Transilvaniei. Satul Gherla făcea parte din domeniul cetății Unguraș, împreună cu care s-a aflat și sub stăpânirea domnului Moldovei, Petru Rareș. (Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527 – 1546)*, București, 1978, p. 34 – 36, 55 – 56, 105 – 106).

După 1538, la inițiativa lui Gheorghe Martinuzzi, începe construcția unei cetăți, situată în imediata apropiere a satului Gherla, în partea de est, singura degajată de cotul Someșului. Rolul noii fortificații de pe Someșul Mic crește și sub aspect socio-economic, după demolarea cetății Unguraș aici mutându-se centrul domeniului: acesta era inventariat la 28 octombrie 1553 ca domeniu al cetății Noua Cetate („*inventariis castri Wywar vocati in comitatu Zolnokinteriori existenti*”), Gherla fiind prima posesiune „(*Prima possessio Gerla*) inventariată, cu precizarea că iobagii de aici presta servicii la cetatea Noua Cetate (*ad castrum Wyuar*), iar Ungurașul, fostul centru al domeniului, e doar poseso, a cincea în inventar (*Wwintia possessio Warallya*) (Vezi Makkai László, *Szolnokdoboka megye magyarságának priszulása a XVII. század elején*, în „Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1942”, Cluj, 1943, p. 235 – 236; D. Prodan, *Iobagia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, București, 1968, p. 136 – 140).

Noua cetate de pe Someș, edificată în mai multe etape, de la mijlocul sec. XVI până în sec. XVIII aducea, astfel, totodată, o nouă denumire, înregistrată documentar sub formele: mai întâi de *Novum castrum Balvanyos vocalum* (1540), *Wy Balvanyos* (1542), deci Noua Cetate Unguraș, și chiar de *Arcis Balvanyos* (1548), acum fără precizarea de „cea nouă” (Kádár J., Tagányi K., Réthy L., *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, VI, p. 202); apoi mai simplu, „*Cetatea Nouă*”: *Wyiwar* (1552), *Wyuar*, *W'yar* (1553), *Uivar* (1575), *Ujvár* (1584), *Arx Nova* (1594); apoi *Szamosujvar* (1599); din nou *Novum Castellum* (1621) și, în sfârșit, *Gerla alias Szamosujvár* (1632), stabilindu-se astfel legătura între cetate și satul lângă care aceasta a fost ridicată. În timp, vechea așezare Gherla va primi și denumirea de cartier al noii localități ce îngloba și cetatea, anume *Candia: e castris sub Candia positilis* (1669) (Kádár J., Tagányi K. Réthy L., *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, VI, p. 140). *Podul Gherlei* era pus în umbra de evoluția ulterioară a așezării, de fortificația renascentistă, Gerlahida rămânând simplu *Gerla – Gherla*, așezarea fiind cel mai adesea menționată de acum cu noua denumire ungurească – *Szamosujvár* (Despre cetate rezi mai pe larg Augustin Taloș, *Cetatea Gherlei*, Gherla, 1933; Gh. Sebestyén și V. Sebestyén, *Arhitectura Renășterii în Transilvania*, București, 1963, p. 38).

A treia fază din evoluția acestei așezări someșene este legată de venirea armenilor, care în 1672 au trecut din Moldova în Transilvania – problematica lucrării lui Alexandru Sterca-Șulușin. Ajuși mai întâi în părțile estice ale Transilvaniei (zonele Bistriței, Gheorghenilor, Frumoasei), grupuri dintre ei se vor întinde apoi spre Gherla, acestora acordându-li-se în anii 1684 și 1699 privilegii pentru exercitarea unor meserii (tăbăcaritul, cojocăritul, cizmăritul) și practicarea comerțului. Aceste privilegii vor fi întărite apoi de împărații habsburgi din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Importantă deosebită are privilegiul obținut de armenii din Gherla pe la 1700 prin episcopul lor, catolic, Oxendius Verzerescu (Vărzărescu), născut în Botoșani și care a stat 14 ani la Colegiul *De Propaganda Fide* din Roma, cu dreptul de a ridica un nou oraș aici: *jus extruenda Armenopolis... in Transylvania... ad arcem Szamosujvár* (vezi Franciscus Fasching, *Nova Dacia, Claudiopolis*, 1743, p. 28; Lukács Kristóf, *Historia Armenorum Transsylvaniae*, Viena, 1859, p. 18; Szongott Kristóf, *Szamosujvár szab. kir. város monographiája* 1700 – 1900, I, Gherla, 1901, p. 267; III, Gherla, 1901, p. 19).

Drept urmare, în 1700 erau puse pietrele fundamentale ale clădirilor mai importante din viitorul oraș, la care ceremonie au participat și invitați din Bistrița, Frumoasa, Gheor-

ghenii, Geoagiu do Surs, Petelea Batos, Vetel, unde erau așezate grupuri dintre armenii trecuți în 1672 din Moldova în Transilvania (*Szongott Kr., Samosujvár s. ab. kir. város monográphiája 1700-1900*, III, p. 20-21).

Important era apoi privilegiul obținut prin misionarul Minas de Braun de la împăratul Austriei Carol al VI-lea în 1726, *Diploma în 11 puncte*, coloniștii armeni primind acum dreptul și a stăpâni pământul cetății Gherlei din imprejurimi, dreptul de târg local, săptamânal (joia) și de târg anual de țară (3 zile), de a alege un magistrat, orașul fiind scos de sub jurisdicția nobiliară. Denumirea nouului oraș este dată în textul menționatei diplome în cele trei limbi oficiale atunci: *Armenopolis, Armenierstadt, Örményváros* (art. I). (Kádár J., Tagányi K., Réthy L., *Szolnok-Dobokavármegye monográphiája*, VI, p. 142-143).

Astfel, Orașul armenilor — *Armenopolis* — se extinde pe terenurile din sud-vestul cetății Gherlei, pe același mal drept al Someșului Mic, în sus, în piața centrală fiind edificată între anii 1748-1798 Biserica armeano-catolică Sf. Treime (B. Nagy Margit, *Renes. insz és borakk Erdélyben. Művész etiörténeti tanulmányok*, București, 1970, p. 211-226, unde se reproduc un plan din 1750 al orașului, cu satul și cetate). În cartierul Candia, veciul sat Gherla, români vor edifica în 1769 biserică lor greco-catolică (Kádár J., Togányi K., Réthy L., *Szolnok-Dobokavármegye monográphiája*, VI, p. 187), înlocuind, desigur, biserică românească mai veche. Planul orașului Gherla executat în 1750 de Konrad Hammer (păstrat la Viena în Kriegsarchiv, reproduc de Nicolae Sabău, *Gherla. Aspecte istorico-artistice ale dezvoltării orașului*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă”, 1984, 1, p. 19, unde se prezintă pe scurt evoluția localității Gherla în cele trei faze: sat, cetate, oraș) indică tocmai această extensiune: satul Gherla (*Gerla și Gerlahida*), cetatea Gherlei (*Samosujvár, Gerla alias Samosujvár*) și orașul Gherla, întemeiat în baza privilegiului obținut le coloniștii armeni de la Curtea din Viena (*Armenopolis, Armenierstadt, Örményváros*), cu utilizarea și a denumirilor mai vechi, *Gyerla și Szamosujvári*.

Denumirea oficială în 1854: *Szamos Ujvár, Armenierstadt, Gerla* (*Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat Transilvaniei, cursul anului 1854*, p. 89). Astăzi se utilizează denumirea românească, oficială, de *Gherla*, ceea ce mai veche denumire a așezării rurale de pe Someșul Mic, precum și cea maghiară de *Samosujvár*, legată de noua cetate de pe Someș construită începând cu mijlocul secolului al XVI-lea.

În consecință, denumirea de *Samosujvár* are trei acceptiuni, nu doar una, așa cum încercă să se acrede prin nota ediției din 1993 a lucrării lui Alexandru Sterca-Șuluțiu, anume: 1) noua cetate de pe Someș din secolul al XVI-lea; 2) localitatea înglobând satul mai vechi Gherla și cetatea nouă; 3) localitatea înglobând satul Gherla, noua cetate și orașul ridicat de armeni după 1700, cu extensiunea urbană ulterioară.

După cum și denumirea de *Gherla* are deopotrivă trei acceptiuni: 1) veciul sat din secolul al XIII-lea; 2) satul vechi cu noua cetate ridicată începând cu mijlocul al XVI-lea; 3) localitatea înglobând satul vechi, noua cetate și orașul armean ridicat după 1700 cu extensiunea urbană ulterioară.

Doar denumirea de *Armenopolis* (cu formele în germană și maghiară) s-a referit exclusiv la așezarea ridicată după anul 1700 în baza privilegiului imperial dat coloniștilor armeni, denumire abandonată ulterior în favoarea celorlalte două: *Gherla* și *Samosujvár*.

În privința celorlalte note ale editorului din 1993: notele 5 și 6 sunt inutile, deoarece Alexandru Sterca-Șuluțiu reține respectivile cuvinte ungurești (*máglyára* — și nu *náglyara*, cum dă editorul —; *halomra láték*) din textul articolului unguresc pe care îl discută polemic, în paragraful pe care îl citează în traducere românească, în paranteze, spre mai bună exemplificare; traducerea românească din notele editorului din 1993 dublează, astfel, traducerea lui Alexandru Sterca-Șuluțiu. Dublează chiar prin comiterea greșelii: *máglyára* nu înseamnă *rug*, ci *pe rug* (la Sterca-Șuluțiu *pe grămadă de lemne*).

Nota „18. Deschilinire — lămurire” surprinde, sensul curent fiind cel de „deschidere”. Este și sensul finalului notei 10 a lui Sterca-Șuluțiu: „(10) de aci vine puțina asimilare a ritualului și a disciplinei armenilor cu a bisericii latine, iar nu de pe timpurile S. Silvestru Papa I, și a S. Gregorie Iluminatorul Apostolul Armeanilor, pe când în disciplină și rit, între Biserica Occidentală și Orientală sau mai nici o deschilinire, sau prea neinsemnată era” (deci: *deschidere, nu lămurire*).

Am lăsat la urmă unele probleme de transcriere a textului.

„Re-editorul” din 1993 precizează că „a actualizat formele lexicale din epocă după normele de astăzi, păstrând, însă, nealterate limba și stilul autorului” (p. 562). Principiul enunțat este firesc, fiind vorba de un text de la mijlocul secolului trecut, care nu prezintă deci importanță lingvistic-istorică, mai ales în perioada de tranziție de la grafia chirilică la cea latină în scrișul românesc, cu oscilațiile între diferite norme și principii, cu tendințele latinizante ce se întâlnesc atunci la Blaj, unde Alexandru Sterca-Șuluțiu era mitropolit greco-catolic.

Surprinde însă neurmarea până la capăt a principiului enunțat. Astfel, în titlul manuscrisului șuluțian este păstrată forma „causă”, care în general se editează *cauză*. S.a.

Iată însă câteva greșeli de transcriere a textului din 1860 la editarea din 1993, cele presupuse a fi greșeli tipografice neavându-le, evident, în vedere:

- cuvintele „Biserica Orientală” și „Biserica Occidentală”, „Biserica Latină” s.a. trebuiau date cu litere inițiale majuscule, ca în manuscrisul original;
 - la p. 563, rândul 36 de sus, în loc de *versus*, originalul are cuvântul *vertos* (= *vâr-*
tos) ;
 - la p. 564, rândul 30 de sus, în loc de *contra*, în original găsim *cătră*, schimbând complet sensul ideii din text;
 - la p. 564, rândul 40 de sus: în ms. original este *nu le-au cauzat-o*, la reeditare: *nu*
le-au causat;
 - p. 564, rândul 18 de jos, în loc de *și-ai tras-o* s-a editat *și-ai scos-o*;
 - la p. 565, rândul 29 de sus, cuvântul *stemp̄era* (stâmpăra) din original, este înlocuit la editare prin *tempera*; evident, ca și în cazul de mai înainte, sensul frazei nu se schimbă prin aceasta, dar editorul trebuie să păstreze textul din manuscris în cuvintele lui;
 - p. 566, rândul 5 de sus, *le-au adus cu sine* se editează prin *le-au adus cu bine*;
 - p. 566, rândul 6 de sus, *și e iubită* (sieși iubită) devine acum la editare *și e iubilă*; în continuare, fraza este ruptă de editor, și fiind editat prin *Si*.
 - la p. 566 sunt înlăturate semnele exclamării (!), cratimele (-) din original; în rândul 11 de jos titlul unei lucrări, *Annotatiuni* fiind interpretat de editor *adnotări*.
- S.a.m.d., §.a.m.d.

Nicolae Edroiu

ÎN LEGĂTURĂ CU RECENZIA DIN „BULLETIN MONUMENTAL” DESPRE *IMMORTALITÉ ET DÉCOMPOSITION DANS L'ART DU MOYEN ÂGE*

PAVEL CHIHAIA

În „Bulletin Monumental” — Paris, tomul 150 — IV (1992), p. 435—437. Christian Heck are amabilitatea de a prezenta carteoa noastră *Immortalité et décomposition dans l'art du Moyen Âge* (Madrid, 1988). După o serie de considerante pozitive — pentru care ne exprimăm întreaga gratitudine — domnia sa adaugă unele rezerve la care încercăm să răspundem aninați de intenția de a contribui la elucidarea unor probleme complexe din epoca atât de interesantă a trecerii dintre Evul Mediu și Renaștere.

Ia mărturisirea noastră că „de-a lungul lucrării noastre am folosit concluziile lui Georges Duby — formulate îndeosebi în *Fondements d'un nouvel humanisme* — care pune în lumină începiturile vocației laice a cavalerilor”, C. Heck consideră că am insistat excesiv asupra concluziilor din această carte „în detrimentul altor lucrări care ar fi fost mai folositoare preocupațiilor sale de istorie a artei”, deși am arătat încă din prefață (și sperăm că textul nostru ilustreză acest lucru), că „nu ne-am propus să expunem în mod sistematic, de a trece în revistă frescele, miniaturile, poemele și sculpturile unde este vorba de trupuri în coruptie, ci de a pune în lumină originile, evoluția și semnificația risipirii trupești în general, și a monumentelor funerare în transis în special” (p. 7), cu alte cuvinte, parcurgându-le, nu am avut intenția să analizăm aceste opere, ci să încercăm o sinteză, să surprindem unele trăsături dintr-o etapă a evoluției mentalităților din Vestul Europei. Evident, depășind „preocupările mele de istoric al artei”.

În continuare, C. Heck ne face reproșul că integrăm operele de artă prezentate „într-o schemă explicativă generală [este într-adevăr vorba de sinteza pe care am urmărit-o dincolo de „preocupările noastre de istoric al artei”]. Pavel Chihaia își propune să arate că aceste imagini sunt rezultatul unei atitudini autoritare a Bisericii față de cavaleri, categorie socială denunțată ca „vinovată”, pentru a-și fi îndreptat prea mult atenția către amorul curtenitor, muzica profană, și diferitele alte plăceri ale vieții laice”.

În primul rând afirmația sa, ea însăși, suferă de o generalizare excesivă, deoarece nu este vorba de atitudinea Bisericii catolice în general: pe scara timpului, încercăm să arătăm, inițial, poziția ordinelor cerșetoare, predicând săracia, contrastând frapant cu modul spectaculos de viață al cavalerilor din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Am relevat poziția severă a franciscanilor față de cavaleri prezențând, în primul rând, tema în literatură și pictură a „Întâlnirii dintre cei trei vii și trei morți” (p. 71—126). Am evocat apoi fresca infățișând pe Sfântul Anton de Padua și cea mai timpurie, a lui Giotto (1325) din Bazilica de Jos din Assisi, reprezentând pe Sfântul Francisc atingând un schelet care poartă pe craniu o coroană gata să cadă. Inscriptiția acestei fresce: „Amintește-ți de judecata mea” (p. 96), precum și judecata din scrierea trimisă consulilor, judecătorilor și magistraților din orașul Podesta: ... „când va sosi ziua morții sale, i se va răpi ceea ce credea că are, și cu cât a fost maiabil și puternic pe lumea aceasta, cu atât va fi mai nuncit în iad” (p. 97), arată punctul de vedere al minorităților.

Severul avertisment dominican, ilustrat atât de frumoasa frescă din Campanile Santo din Pisa, din alte fresce contemporane, precum și de cărturarii dominicani Domenico Cavalcanti, fra Bartolomeo da San Concordio și Jacopo Passavanti, vădesc o atitudine și mai rigidă față de cavaleri, deoarece acum nu mai este vorba de milă și ingăduință, ilustrate prin scenele Crucificării și Coborării în mormânt, ci prin scena implacabilă a Judecății din urmă, care apare atât în literatură cât și în pictură (p. 101). Ulterior, când clasa cavalerilor nu mai joacă un rol important, constatăm la monumentalul cardinalului Jean de la Grange o corupție nepăcătoasă (lăsind animalele simbolice ale Infernului). Sperăm deci că, în carteoa noastră, am pus în evidență atitudinea ordinelor față de cavaleri, categorie socială denunțată drept „vinovată”.

În legătură cu mormântul cavalerului François de la Sarra, însăși sat în risipire, ros de viermi și de broaște, C. Heck nu este de acord cu afirmația noastră că, dorindu-și acest monument, cavalerul „a dorit să-și sublinieze vinovăția” (p. 266) și evocă texte din secolul al XIV-lea unde nu este vorba de două categorii de oameni „păcătoși și fericiți” (prin virtute), deoarece „orice om este păcătos” dar exprimă totodată „expresia senină a conștiinței aspectului trecător, efemer, al vieții terestre”.

În primul rând, afirmația noastră este prezentată trunchiat: dacă ar fi fost citată în întregime, ea ar fi exprimat chiar punctul de vedere al recenzentului. Iată întregul pasaj: „Cu siguranță că animat de umilință creștină cavalerul de la Sarra a renunțat la individualitatea sa omenească, primind să ofere ca exemplu pentru a arăta mizerabilă condiție a trupului său după moarte ... el nu a putut concepe că corpul său se va prezenta în felul acesta în eternitate, adică după Judecata din urmă ... Evocând trecerea biologică el a subliniat doar [cuvânt omis din citatul lui C. Heck] vinovăția sa și contrastul cu perenitatea (pe care o speră) a unei existențe paradisiace”. Afirmăm mai departe: „sculptura în transis era privită prin prizma activității fiecăruiu ... și pentru cei care se conformează poruncilor Bisericii, moartea nu însemna decât zorile vieții adevarăte” (p. 267).

Un alt citat, desprins din paragraful care îi intregește înțelesul, poate da naștere la alte interpretări decât cele urmărite de noi. C. Heck se înscrie împotriva afirmației noastre că „repräsentările funerare în transis apar în Elveția și în Franță ca mărturii ale unei adevărate ofensive împotriva cavalerilor”. Dar, în continuare, noi adăugăm: „De fapt, pe măsură ce aceste monumente devin mai numeroase, ele [repräsentările funerare în transis] seamănă mai degrabă cu o evocare a dispariției reale a clasei cavalerilor, în declin progresiv către sfârșitul secolului al XIV-lea”. În cazul de față, argumentul este deci social, legat de o realitate care depășește momentul sculpturii de la Sarraz.

O obiecție importantă în recenziea lui C. Heck se referă la sculptura „Prințul lumii”, al cărui spate apare acoperit de șerpi și de broaște, inspirat și ilustrând, după noi, atitudinea severă a ordinelor și a Bisericii față de tendințele de emancipare ale cavalerilor – consonând într-un fel cu tendințele prerenaștentiste din epocă. Recenzentul găsește că „Ademenitorul” [în versiunea noastră „Prințul lumii”] nu este sfârșecat de aceste dihanii, ci acționează „în conivență cu ele”. Și mai departe: „... nu este nimic în portalurile menționate, care să permită să se vadă în aceste sculpturi un avertisment specific adresat clasei cavalerilor”. Prin urmare, după C. Heck, șerpii și broaștele se vădesc aliați, în conivență, atașați trupului „Prințului lumii”, și nu infestându-l cu morbul decăderii morale.

Primul nostru argument că șerpii și broaștele nu sunt aliați ai „Prințului lumii”, ci îi otrăvesc ființa, pornește de la alegoria literară „Der Werlte lön”, de Konrad von Würzburg, unde este vorba de cavalerul care și-a neglijat îndatoririle creștinești, preferând slujbei de vecernie lectura unui roman de dragoste și căruia îi apare o frumoasă doamnă, al cărui spate este plin de vermină, povestire care a determinat apariția sculptată a „Prințului lumii”. „Prințul lumii” reprezintă o contaminare a celor două personaje, cavalerul căzut în păcat căpătând atât strălucirea vizibilă a frumoasei doamne, cât și, ascunse în spate, dihanile infernale. Este o interpretare dată de o serie de învățăți, invocați ca autorități chiar de C. Heck, după cum vom arăta mai departe.

Ori în alegoria lui Konrad von Würzburg este vorba de simbolurile păcatului împlinire în carne și nu „de conivență” cu personajele pe care le desigurează:

V. 217

Sus kértes in den rucke dar:
der was in allen enden gar
bestecket und behangen
mit würmen und mit slangen.
mit kroten und mit nättern; ..

În traducere:

I-a arătat spatele
Care, în toate locurile,
Era împuns și atârnau
Viermi și șerpi.
Broaște și năpârci;

Apariția „Doamnei lumii” este accidentală deoarece presupune că anterior, cavalerul Wirent von Grafenberg își îndeplinea îndatoririle religioase; oricum, după această viziune el își coase o cruce pe veșmânt și pleacă să lupte pentru eliberarea Ierusalimului. Deoarece „Prin-

țuț lumii" reprezintă o unificare a celor două personaje, cum am afirmat mai sus, presupunem că și în cazul lui, vermina înfățișară pe spate nu se află în raport „de conivență”, ci, dimpotrivă, de lacomă agresivitate.

Teza lui Victor Beyer (*La cathédrale de Strasbourg*, Strasbourg, 1973) și Wolfgang Stamm-ler (*Frau Welt eine Mittelalterliche Allegorie*, Freiburg-im-B., 1959) că „Prințul lumii” a inspirat povestirea „Der Werlte lön” și nu invers, nu poate avea credit deoarece sculptura cea mai timpurie, din Strasburg, a fost lucrată între 1280 și 1285, iar alegoria a fost scrisă cu cel puțin două decenii înainte, în 1260.

De asemenea, în reprezentarea „Prințului lumii” din portalul catedralei din Basel, remarcăm că nu numai șerpii și broaștele stăruie pe spinarea sa dar și capul diavolului care îi aruncă o flacără infernală de-a lungul spinării, ceea ce arată clar intervenția demonică ca și a animalelor necurate care îi acoperă partea nevăzută a trupului. În nici un caz acest demon nu poate fi bănuit că acționează „de conivență” cu elegantul personaj. Teoriile unor cercetători că „Prințul lumii” este însuși diavolul nu pot rezista, de asemenei, acestei reprezentări, deoarece diavolul nu se poate improsa cu o jerbă de flăcări pe el însuși.

Constatăm că la sculptura „Prințul lumii” de la Nürnberg, șerpii și broaștele nu se află, în chip evident, lipite de personaj, ci infundate în carne sa, cum sunt descrise și în poema „der Werlte lön”. O carne vie, devorată de acești mesageri ai diavolului, un alt argument că animalele nu sunt „de conivență”.

O prezență asemănătoare a păcatului lumesc, dar nu definitioriu ca la „Prințul lumii”, se află și la reprezentarea sculptată a cadavrului lui François de la Sarraz. Erwin Panowsky (*Tomb sculpture*, New York, 1964, p. 64) observă cu finete că, în afară de viermii care îi strâpung trupul, patru broaște, sculptate pe fața cavalerului, îl substituie trăsăturile, îl mistifică, ca și în fragmentările eterogene ale lui Giuseppe Archimboldo. Mascare care nu a fost întâmplătoare deoarece, în limbajul epocii, artistul a vrut să sublinieze chipul păcătos ce aparține lumii, în vreme ce adevărata lui ființă, care nu mai poate fi văzută, se află în cernuri.

Remarcăm, în sfârșit, că șerpii și broaștele înfățișate pe spatele „Prințului lumii” sau pe trupul lui François de la Sarra, nu pot fi socotite „de conivență” cu aceștia, ci, dimpotrivă, pornite de ale contură păcatele pământești, deoarece, pe sculptura cadavrului cardinalului Jean de la Grange, descărnat, în risipire, exceptat de la viață păcătoasă, animalele impure nu există. Nu înțelegem de ce C. Heck nu acceptă excepția, în epocă, a unui „adevărat credincios a cărui moarte nu reprezintă decât încă o treaptă către Judecata din Urmă” (p. 267) cum afirmăm noi (referindu-ne la cardinalul Jean de la Grange și la monumentul său de pildă), și consideră că, orice om era considerat și „păcătos”.

De altfel, nu numai prezența șerpilor și broaștelor îl apropie pe „Prințul lumii” de imaginea funerară a lui François de la Sarra, ci și unele simboluri ale orgoliului lor pământesc: la primul, cununa, mănușile, florile curtenitoare; la cel de al doilea, cele două căști de tournois, cu armoirile caselor de Sarra și Ormond (în vreme ce cei doi fiți sunt înfățișați cu căști simple, de luptă) ca simboluri inutile – de ce nu și ridicolă? – alăturate trupului gol, devorat de vermină.

Toate aceste realități și intenții nu justifică interpretarea noastră că ordinele la început, apoi Biserica însăși și-a arătat o accentuată severitate față de cavaleri de-a lungul secolelor al XIII-lea și al XIV-lea?

De altfel această atitudine a ordinelor și Bisericii am ilustrat-o în cartea noastră și în alte capitole decât cele dedicate „Prințului lumii” și „Doamnei lumii” sau „Monumentului cavalerului François de la Sarra”, ca de pildă în cele despre fresca din Campo Santo din Pisa sau „Doamna Venus și cuplurile galante”, acestea din urmă nemenționate în recenzie de către C. Heck.

Nu numai „Prințul lumii” ilustrează un avertisment al Bisericii destinat cavalerilor. În fresca din Campo Santo din Pisa ei sunt înfățișați, de asemenea, cu preocupări evident laice – muzică, vânătoare, amor profan – în contrast cu reculegerea călugărilor, cu viața lor, închinată rugăciunii și meditației. Însăși inscripția din filacterul care însoteste fresca se adresează în felul următor cavalerilor:

Vana glorie [și] orgoliul sunt moarte.
Veți vedea cât de frumos vă va fi destinul
Dacă veți observa legea dumnezeiască.

Există de asemenea chipurile „Doamnei Venus” – simbol al amorului profan – precum și înfățișarea numeroaselor cupluri galante, private. În mod clar, cum am arătat în lucrarea noastră, cu aceeași severitate de Biserică, ca și „Prințul lumii” sau „Doamna lumii”.

În legătură cu afirmația noastră – în realitate un truism – că „Renașterea care avea un cult pentru formele omenești și le reprezenta în dimensiunea lor perenă nu poate concepe degradarea fizică a omului, chiar după moarte”, afirmație întemeiată pe aspectul monumentelor funerare ale lui Can Grande della Scala, Bernardo Visconti din Milan, ale lui Ludovic al XII-lea și Anei de Bretania din bazilica Saint Denis din Paris (p. 271), C. Heck obiectează că „Renașterea este privită prea neîndemnătate ca un tot omogen și opus acestor opere [care prezintă corupția] ... Autorul pare a fi uitat cu totul, printre altele, întreaga artă a Renașterii din nordul Alpilor. Iconografia trupurilor în corupție nu se oprește la mijlocul secolului al XIV-lea, și, de la celebrei „Amanți defuncți” din muzeul *Oeuvre Notre Dame* din Strasburg, la picturile lui Baldung Grien, lipsesc o mulțime de opere care se vădesc indispensabile dacă se urmăresc să se zugrăvească o astfel de sinteză”.

În primul rând, nu ne-am propus ca în lucrarea noastră, care se intitulează *Immortalité et décomposition dans l'art du Moyen Âge*, să prezentăm iconografia corporilor în decompoziție dincolo de perioada Evului Mediu, deci dincolo de începutul secolului al XV-lea. Am făcut doar o excepție care însă privea teza noastră, pentru a menționa, foarte pe scurt, că și în timpul Contrareformei, după Consiliul din Trenta, Biserica va folosi aceleași imagini pentru a arăta credincioșilor risipirea trupului trecător în opoziție cu valorile veșnice, care sunt recompensa unei vieți pioase.

Pe de altă parte, în legătură cu operele de artă înfățișând decompoziția în epoca definită ca acoperind Renașterea Germană (și nu însușite în conceptul însuși), trebuie să observăm că definiția generală a Renașterii, unanim evocată când este vorba de această perioadă, nu a pornit niciodată de la o realitate artistică din nordul Alpilor ci din sudul ei, mai precis din Italia. Astfel Eugenio Garin, una din autoritățile cele mai recunoscute când este vorba de Renaștere, propunând pe Leonardo da Vinci drept exponentul tipic al ei, arată că de la acesta s-au păstrat „famoasele caiete de anatomie în care el observă structura trupelor a omului” (*La Renaissance, histoire d'une révolution culturelle*, Laterza, 1964, p. 206).

Este adevărat că în Renașterea germană au existat infiltrări de Ev mediu tardiv, opere aparținând unei mentalități anterioare, dar ele sunt considerate ca atare, adică prelungiri ale Evului Mediu în plină Renaștere, fără a fi însușite în acest din urmă curent. Astfel Jean Wirth, despre o căruia lucrare (*La jeune fille et la mort. Recherches sur les thèmes macabres dans l'art germanique de la Renaissance*, Geneva, 1979) C. Heck are o excelentă opinie, scrie despre specificitatea acestui macabru din timpul Renașterii germane că el „solicita o luare de cunoștință a precedentelor medievale”. De altfel, prima parte a cărții lui Jean Wirth despre tema macabru în arta germană a Renașterii se intitulează „Moștenirea macabruului medieval”, iar în concluzia acestei lucrări, Jean Wirth se alătură celor care consideră că „Italia a cunoscut o evoluție artistică care s-a opus tradiției medievale și care constituie pentru noi esențial Renașterii. La sfârșitul „goticului internațional” se introduce perspectiva măsurată și se dezvoltă o imagine anticizantă a trupului omenește”, ceea ce am arătat și noi mai sus. Îi Jean Wirth continuă: „Situatia țărilor germanice este alta, deoarece ele perseverează în timpul Quattrocent-ului [secolului al XV-lea] într-un gotic internațional ... macabru medieval nu a avut timpul să se demodeze” (p. 169). Prin urmare, Jean Wirth leagă macabruul apărut în timpul Renașterii în Germania de goticul internațional anterior, cum este firesc, și nu de Renaștere. Reproșul lui C. Heck că prezentând macabru, am uitat „în întregime, printre altele, întreaga artă a Renașterii de la nordul Alpilor”, nu ne pare prin urmare justificat.

În finalul amplei și sugestive sale recenziei, C. Heck ridică obiecția că deși carte: noastră a fost tipărită în 1988, bibliografia nu a fost adusă la zi, din 1973 când ea a fost redactată, și ne sugerează consultarea unor lucrări pe care le consideră importante.

În primul rând, ne este recomandat *Lexikon der christlichen Ikonographie*, pe care, l-am consultat totuși (lucrarea fiind apărută în 1972) dar fără profit pentru tema noastră și deci nu am considerat oportun să îl inserăm în lista bibliografică. Astfel, în volumul IV („Allgemeine Ikonographie”), G. Gsodam, în paragraful închinat „Prințului lumii” și „Doamnei lumii” (p. 496–497), rezumă foarte succint puncte de vedere pe care le considerăm corecte, iar în paragraful despre iconografia șarpei, se menționează doar că „din simbolistica păcatului inițial.... rezultă frecventă apariție a șarpei în contextul imaginilor denunțând vanitățea” (p. 79).

În legătură cu sculpturile din portalul catedralei din Freiburg-im-Briesgau, C. Heck ne indică monografiile lui Fr. Kobler, Wolf Hart și „mai cu seamă aportul capital al lui Gustav Münzel”. Trebuie însă să mărturisim că lucrarea lui Fr. Kobler (*Der Jungfrauenzyklus der Freiburger Münstervorhalle*, Bamberg, 1970), nu aduce nimic nou decât o identificare greșită a personajului pe care îl numim „Prințul lumii” cu Satan, eroare pe care am denunțat-o mai sus. Wolf Hart (*Die Skulpturen von Freiburger Münsters*, Rombach, 1975) prezintă un album cu frumoase fotografii dar cu text banal, neutilizabil.

În privința lucrării lui Gustav Münzel (*Der Skulpturzyklus in der Vorhalle der Freiburger Munters*, Freiburg-im-Briesgau, 1959) acesta fi citează pe Wilhelm Wackernagel, apoi pe Karl Schäfer, ca susținători ai denumirii de „Prințul lumii” pentru personajul a cărui geneză trebuie căutată în alegoria „Der Werlte lön” — după cum am acceptat și noi — precum și pe W. Altwegg, care susține că personajul a fost conturat de credințele și literatura orală populară, admitând că doar în cazul sculpturii din Strasburg (autorul poemei „Der Werlte lön”, Konrad von Würzburg trăind în acest oraș) ea a fost inspirată de această poemă.

Gustav Münzel arată că credințele și literatura orală populară au fost apropiate de poema lui Walter von der Vogelweide sau de cea a lui Konrad von Würzburg, dar „deoarece în poeme există imagini exacte, de mare forță figurativă, acestea au un deosebit efect asupra artei plastice”. Karl Schäfer a scris, de altfel, și el, că „Prințul lumii” este o traducere masculină a „Doamnei lumii”, ceea ce coincide, și în această privință, cu afirmațiile noastre.

În legătură cu catedrala din Strasburg și reprezentările „negative” din portal care fac pandant lui Iisus și fecioarelor înțelepte, C. Heck menționează marile monografii ale lui Hans Reinhardt (*La cathédrale de Strasbourg*, Paris, 1972) și Victor Beyer (*La cathédrale de Strasbourg*, Strasbourg, 1973) lucrări cu foarte frumoase reproduceri fotografice, dar care se limitează, în foarte scurte paragrafe, la descrierii și considerente banale despre sculpturile menționate în cartea noastră.

Un reproș foarte sever ni se face în legătură cu omisiunea din lista bibliografică a cărții lui Wolfgang Stammller, pe care C. Heck o consideră foarte importantă, dar ea nu aduce elemente noi în problema pe care ne-am propus să o soluționăm. După cum indică și titlul *Frau Welt eine Mittelalterliche Allegorie*, W. Stammller face un istoric al temei „Doamnei lumii”, prezentare care începe cu dialogurile lui Plato și ceea ce anticii considerau parte necurată a existenței, și se încheie cu secolul al XIV-lea. Lucrarea nu este lipsită de interes, dar eteroclită și nesistemantică, oricum ieșind din cadrul temei pe care ne-am propus să o tratăm.

De fapt, mai toate indicațiile bibliografice propuse de C. Heck, pentru care ii aducem cuvenitele mulțumiri, ne-ar amplifica formal lista de lucrări consultate, fără un aport de conținut.

În schimb, o lucrare cu adevărat importantă, care nu ne-a fost cunoscută (semnalată de prof. Robert Scagno, căruia îi mulțumim și pe această cale), este a lui Luciano Bellosi, (*Buffalmacco e il Trionfo della Morte*, Torino, 1974). După opinia lui L. Bellosi, celebra frescă aparține lui Buffalmacco, care a lucrat-o în 1336 și nu în 1365 (p. 190), cum susține Liliane Guerry (*Le thème de „Triomphe de la mort” dans la peinture italienne*, Paris, 1950), postdatare pe care am preluat-o și noi. Datarea corectă a lui L. Bellosi permite să se afirme că atât miniatura din *Psaltirea reginei Bonne* din Luxembourg (1332 – 1346), cât și miniatura de la Biblioteca Magliabechiana din Florența (de la începutul secolului al XIV-lea), nu preced fresca „Triumfului morții” din Pisa, ci, dimpotrivă, cum este mai firesc, au fost influențate de aceasta. De asemenea, fresca lui Orcagna din biserică Santa Croce din Florența, ca „Alegoria păcatului și învierii” de la Pinacoteca din Sienna, nu sunt anterioare frescei din Pisa, cum a afirmat Liliane Guerry, ci invers, deci pentru toate aceste opere, fresca din Pisa a fost modelul. Desigur însă că în contextul capitolului nostru despre fresca „Triumful morții” din Pisa, postdatarea nu este foarte importantă, obiectivul nostru fiind să arătăm cum și-a propus artistul să pună în lumină atât viața adesea lipsită de pietate a cavalerilor cât și cea pilduitoare a călugărilor.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SIMPOZION INTERNAȚIONAL: „HASIDISMUL (PIETISMUL) ÎN ROMÂNIA”, Cluj-Napoca, 11—13 octombrie 1993

În zilele de 11—13 octombrie 1993, a avut loc la Cluj-Napoca cel de al treilea simpozion internațional organizat de Institutul de iudaistică și istorie evreiască. Institutul funcționează în cadrul facultății de istorie și filosofie a Universității „Babeș-Bolyai”.

De această dată organizatorii au propus ca temă a simpozionului o problemă aproape necercetată în istoriografia din România, anume problema hasidismului, o variantă specifică a mișcării pietiste. Fiind o problemă de o largă deschidere est-europeană, simpozionul a atras și colaborarea unui număr sporit de cercetători din Statele Unite ale Americii și din Israel.

O parte a comunicărilor a evocat geneza și esența hasidismului, apărut în secolul al XVIII-lea, pe teritoriul actual al Ucrainei. Mai târziu, hasidismul s-a făcut simțit în Țările Române, Ungaria, Polonia și Rusia. Deși în esență mișcarea s-a răspândit printre israeliți, influența ei s-a resimțit și în rândurile creștinilor localnici, ca de pildă printre români și ucrainienii din Maramureș.

Originea și răspândirea hasidismului au fost evocate de profesorul Elchanan Rainer (Tel-Aviv) în comunicarea cu titlul *O biografie sacră: Bal Shem Tou—între legendă și istorie*. Aceeași problematică s-a evidențiat din comunicarea profesorului Emmanuel Etkes (Ierusalim) vorbind despre *Convertirea rabinului Meshullam Feibush Heller la hasidism*. Profesorul Israel Bartal (Ierusalim), a abordat tema *De la un cerc restrâns spre o mișcare de masă: nașterea hasidismului*.

Moshe Carmilly (New-York) a căutat să definească locul hasidismului în cultura contemporană, prezentând comunicarea *Attitudinea liderilor hasidici față de studiile laice*. Michael K. Silber (Ierusalim) a pătruns în esența hasidismului expunând comunicarea *Virtuoitate religioasă și ultraortodoxie. Viața unui hasid (non-hasidic) — rabinul Hillel Lichtenstein*. Harry Culer (București) a evocat tema *Semnificații mitice ale hasidismului*, scoțând în evidență o serie de aspecte ale problemei sesizate pe teritoriul românesc.

Legăturile concrete ale hasidismului cu comunitățile de pe teritoriul românesc au constituit obiectul mai multor expunerii. David Assaf (New-York) a prezentat date cu privire la *Nașterea hasidismului în România — Rabinul Israel de Ruzhin din Sadagură*. Allan L. Nadler (New York) a vorbit despre *Pietism și politică: conflictul între hasidism și sionism în România*. În timp ce comunicările amintite au vizat în mare măsură zonele extracarpatiche ale României, alte două comunicări au vizat zonele intracarpatiche. Eugen Glück (Arad) a prezentat *Date cu privire la centrul hasidic din Oradea*. Vasile Grunea (Cluj) a vorbit *Despre hasidismul în Maramureș*.

Simpozionul desfășurat la un înalt nivel științific a fost urmat de vernisajul expoziției de cărți și manuscrise ebraice și de referință evreiască din colecțiile Bibliotecii Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române.

Eugen Glück

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ PRIVIND IZVOARELE ISTORIEI BANATULUI ȘI ÎNFIINȚAREA CERCULUI DE STUDII ISTORICE Stuttgart, 23—24 octombrie 1993

În zilele de 23—24 octombrie 1993 s-a desfășurat la Stuttgart (R. F. Germania), în organizarea Asociației șvabilor bănățeni (*Landsmanschaft der Banater Schwaben*) sesiunea științifică având tema „Izvoarele istorice și realizări ale istoriografiei în cazul Banatului” (*His-*

„Revista istorică”, tom V, nr. 5—6, p. 591—605, 1994

torische Quellen und geschichtswissenschaftliche Erkenntnis am Beispiel Banat). Cu acest prilej au fost supuse dezbaterei următoarele comunicări:

Prof. dr. Mathias Bernath (München), *Etnicitate și naționalitate la întretăierea factelor endogeni și exogeni. Cazul României*; Josef Wolf (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen), *Între regio și ethnos. Cu privire la problematica sintezei istorice în istoriografia Banatului*; Dr. Marta Fata (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen), *Emigrarea din Würtemberg în Banat în lumina izvoarelor de arhivă și a bibliografiei de specialitate*; Dr. Costin Feneșan (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București), *Izvoare narrative privind istoria Banatului în secolul al XVIII-lea: „Descrierile ţării”.* O incercare și tipologie; Heinrich Lay (Haina/Kloster), *Istoria socială și economică a Banatului în secolul al XIX-lea. Situația izvoarelor, stadiul și perspectivele cercetării*; Monica Vlaicu (Arhivele Statului Sibiu), *Izvoare privind asociațiile și viața politică a germanilor din România de la 1918 la 1945 păstrate în Arhivele Statului Sibiu*.

Din discuțiile purtate pe marginea comunicărilor prezentate a reieșit necesitatea realizării și publicării – inclusiv printr-o colaborare științifică româno-germană – a unor volume de izvoare privind istoria Banatului în secolele XVIII–XX, în care să fie reunite documente păstrate în arhivele din România, Germania, Austria, Ungaria și Iugoslavia. De asemenea, s-a evidențiat faptul că prin organizarea periodică a unor reuniuni științifice comune, cercetarea istorică nu ar avea decât de câștigat.

Cu ocazia sesiunii științifice de la Stuttgart s-a desfășurat și o masă rotundă cu tema „Identitate etnică – imagine istorică – conștiință istorică” (*Ethnische Identität – Geschichtsbild – Geschichtsbewusstsein*). În dezbatere au fost aduse atât componentele definitorii ale identității etnice a șvabilor bănățeni, respectiv caracteristicile identificării lor specifice drept comunitate etnică, precum și problema de actualitate a conservării identității etnice sau a integrării în societatea germană. Cu acest prilej s-a insistat asupra formării imaginii istorice a șvabilor bănățeni în propria lor viziune, precum și în cea a confratilor istorici de altă etnie. S-a evidențiat existența unei conștiințe istorice a șvabilor bănățeni, născută în urma experienței istorice, drept element care poate fi hotărâtor pentru relația păstrare identității – integrare. S-a ajuns la concluzia că activitățile culturale și științifice, în care promovării cercetării istorice îi revine un rol însemnat, pot constitui factori hotărâtori pentru păstrarea identității etnice a șvabilor bănățeni și a legăturilor lor cu vecnea patrie, România.

Tot cu ocazia reuniunii științifice de la Stuttgart a avut loc și adunarea de constituire a Uniunii culturale a germanilor din Banat (*Kulturverband der Banater Deutschen*) cu sediul la München. Printre obiectivele pe care și le propune, Uniunea urmărește cultivarea relațiilor cultural-științifice ale germanilor originari din Banat și părțile Adrăului cu celelalte etnii din vecnea patrie, stabilind printre mijloacele de realizare a dezideratelor sale atât realizarea unor proiecte de cercetare științifică cât și a unor sesiuni științifice comune sau publicarea unor lucrări în colaborare. Ca președinte al Uniunii a fost ales cunoșcutul istoric literar dr. Walter Engel (Gerhart-Hauptmann-Haus Düsseldorf), autor al unei consistente istorii a literaturii germane din Banat în anii 1839–1944.

Ca o societate științifică făcând parte din Uniunea culturală s-a constituit cu acest prilej „Cercul de studii istorice” (*Arbeitskreis für Geschichte*), al cărui președinte a fost ales istoricul Josef Wolf (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde). Ca membri ai conducerii Cercului de studii istorice au fost aleși dr. Alexander Krischan (Viena), dr. Costin Feneșan (București), Heinrich Lay (Haina/Kloster), Luzian Geier (Bukowina-Institut Augsburg) și Richard Jäger (Stuttgart). Ca un prim proiect de lucru, Cercul de studii istorice și-a propus elaborarea și publicarea unei bibliografii istorice a Banatului de la 1945 până în zilele noastre (bibliografia istorică a Banatului de la 1514 la 1944 elaborată de dr. Alexandru Krischan, se află în stadiul de finalizare). Se cuvinte amintit faptul că în cadrul programelor de cercetare aflate în derulare la Institutul din Tübingen al șvabilor dunăreni (director adjunct dr. Horst Fassel, cunoscut istoric literar originar din Banat) sunt în curs de realizare diferite proiecte care nu pot fi decât benefice pentru activitatea nouului Cerc de studii istorice: o istorie a teatrului german din Banat în secolele XVIII–XX, o cercetare monografică a emigrărilor din Würtemberg spre Banat în secolele XVIII–XIX, un repertoriu istorico-statistic al localităților bănățene cu populație germană. În acest fel, sunt create premise dintre cele mai favorabile pentru investigarea istoriei Banatului, din păcate destul de vitregită până acum de interesul profesioniștilor și lăsată cel mai adesea în seama diletanților.

Costin Feneșan

SESIUNEA INAUGURALĂ A CENTRULUI DE ISTORIE A IMAGINARULUI AL FACULTĂȚII DE ISTORIE DIN BUCUREȘTI 12 noiembrie 1993

Înființarea Centrului de Istoria Imaginarului în cadrul Facultății de Istorie din București reprezintă un moment important pentru instituționalizarea cercetărilor într-un domeniu a cărui actualitate și însemnatate este descoperită în ultimul timp de un număr crescând de istorici, și nu numai.

Sedinea inaugurală a avut loc vineri, 12 noiembrie 1993, printr-o sesiune științifică cu tema *Mitologii istorice*. Cuvântul de deschidere a fost rostit de decanul Facultății de Istorie din București, profesor Zoe Petre, iar misiunea prezentării obiectivelor și intențiilor ce au stat la baza constituirii acestui centru de studii a revenit profesorului Lucian Boia, directorul centrului.

În continuare a urmat sesiunea de comunicări menită să ilustreze printr-o primă activitate orientarea și direcțiile în care se va desfășura activitatea centrului. Comunicările prezentate s-au circumscriș ariei creației, funcționării și utilizării miturilor și imaginariului istoric. Prin comunicarea *Elemente de mitologie românească (sec. XIX–XX)* Lucian Boia a realizat o prezentare sistematică a liniilor generale ale imaginariului istoric românesc, îrdeoseli a felului cum diversele elemente ale acestuia au contribuit la definirea identității românești. Au urmat apoi 4 analize concrete de mituri istorice: Zoe Petre, *Mitul lui Zalmoxis*, studentul Dragoș Florentin Necula, *Burebista – contemporanul nostru*, Antal Lukács, *Attila în legende și în tradiția istorică* și Mirela-Luminița Murgescu, *Trecutul între cunoaștere și cultul eroilor patriei. Figura lui Mihai Viteazul în școala primară (1830–1918)*. În încheiere, Mihai Coman a analizat în comunicarea *Ceremonializarea manifestărilor din Piața Universității* modul în care presa a contribuit la construirea și difuzarea unei anumite imagini despre acest moment.

În condițiile în care astăzi asistăm la o exaltare a mitologilor istorice, iar diletantismul în acest domeniu își face tot mai des simțită prezența prin lucrări de vulgarizare și colportare a informațiilor istorice, considerăm că astfel de sesiuni de comunicări sunt imperios necesare pentru a clarifica, chiar și în cercul restrâns al breslei, problemele legate de înțelegerea imaginariului colectiv.

Mirela-Luminița Murgescu

SESIUNEA OMAGIALĂ: „75 DE ANI DE LA UNIREA BUCOVINEI CU ROMÂNIA”, Suceava, 26–28 noiembrie 1993

În zilele de 26–28 noiembrie 1993 s-au desfășurat la Suceava lucrările sesiunii omagiale cu tema „75 de ani de la Unirea Bucovinei cu România” organizată de un Comitet de inițiativă alcătuit din personalități marcante, aparținând Prefecturii județului Suceava, Consiliului județean Suceava, Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Primăriei municipiului Suceava, Filialei Arhivelor statului Suceava și Muzeului Național al Bucovinei din Suceava. Deschiderea festivă a acestor lucrări cu caracter științific desfășurate în prezența unui numeros public format din cadre didactice din învățământul universitar și preuniversitar, cercetători științifici, muzeografi, arhiști și elevi din municipiul Suceava și alte localități din județul Suceava au debutat la Casa de cultură a municipiului Suceava în dimineața zilei de 26 noiembrie 1993. Cu acest prilej au fost rostite mai întâi cuvinte de salut de către dnii Ioan Băncescu, prefectul județului Suceava, Victor Opaschi, Consilier la Președinția Republicii, Constantin Sofroni, Președintele Consiliului Județean Suceava, I.P.S. Pimen Suceveanu, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Gheorghe Toma, Primarul municipiului Suceava, Ioan Solcan senator din județul Iași, general maior Mircea Mureșan din partea Ministerului Apărării Naționale; de asemenea a mai fost transmis un cuvânt de salut și din partea I.P.S. Daniil, Mitropolit al Moldovei. A urmat apoi expunerea următoarelor comunicări în sedință plenară: Acad. Radu Grigorovici, Vicepreședinte al Academiei Române, *Politica austriacă și consecințele ei neasteptate*; Acad. Vladimir Trebinci, *Generația Unirii Bucovinei cu România – evocare*; Dr. Reinhold Bartha, *Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen, Augsburg, Agriculorii germani în*

Bucovina până în anul Unirii; prof. dr. Ioan Agrigoroaei, Directorul Arhivelor Statului Iași, Bucovina în contextul României întregite; Gavril Irimescu, Directorul Arhivelor Statului Suceava, Viața politică bucovineană în preajma constituiri statului național român unitar. În comunicările prezentate autorii lor au sosi în evidență principalele etape ale dezvoltării economice, sociale, politice și culturale a societății românești din Bucovina pe timpul stăpânirii austriace de aproape un secol și jumătate (1775–1918) și au relevat condițiile istorice ale luptei populației autohtone românești pentru emanciparea politică și culturală, care au grăbit unirea Bucovinei cu România la 28 noiembrie 1918. În cursul aceleiași dimineați a fost dezvelit Obeliscul închinat Unirii Bucovinei cu România ridicat în piața 22 decembrie și a fost vernisată expoziția documentară „Bucovina pământ românesc” organizată în sălile Muzeului Național al Bucovinei prezentată de dl. prof. Pavel Blaj, directorul muzeului. Cu acest prilej a fost lansată o medalie jubiliară din argint și din bronz menită să immortalizeze sărbătorirea înmplinirii celor 75 de ani de la Unirea Bucovinei cu România.

În după amiază aceleiași zile și în ziua următoare lucrările sesiunii omagiale s-au desfășurat în cadrul a cinci secții după cum urmează: secția de istorie veche și arheologie, secția de istorie și arheologie a evului mediu; secția de istoria culturii; secția de istoria Bucovinei; secția de etnografie și artă populară. Astfel la *Secția de istorie veche și arheologie* au fost prezentate comunicările: Dumitru Bogheanu, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, *Unele considerații privind preistoria Bucovinei*; Dragomir Popovici, Muzeul Național de istorie a României București, *Probleme privitoare la utilizarea și amenajarea spațiului la comunitățile culturii Cucuteni*; I. Mareș, Paraschiva Victoria Bătăriuc, Muzeul Național Suceava, *Piese de cult eneolitic din colecția Muzeului Național al Bucovinei Suceava*; Dr. N. Ursulescu, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Dragomir Popovici, Muzeul Național de istorie a României București, *Fortificația hallstattiană timpuriu de la Preutești – Dealul Cetatea*; Dr. Mircea Ignat, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, *Au existat „Dacii mari”?* (Oracula Sibyllina, XII, 180); Alex. Rădulescu, Muzeul Banatului Timișoara, *Din nou despre o aşezare prefeudală de la Udești (sec. VI–VII) jud. Suceava*; La secția de istorie și arheologie a evului mediu au fost prezentate comunicările: Mugur Andronic, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, *Sondajul arheologic în aşezarea medievală de la Todirești (Suceava)*; Dr. Sergiu Haimovici, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, *Studiul arheologic al materialului din orașul medieval Siret*; Ioan Scricariuc, Arhivele Statului Suceava, *Considerații asupra istoriei unor denumiri: Tara de Sus și Bucovina*; Vlad Ghimpu, Muzeul Național de istorie a Moldovei, Chișinău, *Mândstirea Căpriana și rolul ei în spiritualitatea românească*; Dr. Claudiu Paradais, Muzeul Moldovei, Iași, *Adcăvarul despre monumentele medievale de la Putna*; Ioan Cernat, Inspectoratul școlar Județean Suceava, *A fost bătălia de la Vaslui câștigată cu oameni luați de la plug?*; Paraschiva Victoria Bătăriuc, Muzeul Național al Bucovinei Suceava, *Descooperiri inedite de ceramică monumentală la Suceava*; Marina Illeana Sabados, Institutul de istoria artei București, *Analogioanele pictate de la Humor și Voroneț*; Venera Rădulescu, Muzeul Național de istorie a României, București, *Lucrările lui Anastasie Crimca din colecția M.N.I.R.*; Olimpia Mitric, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, *Copii de manuscrise românești identificați în colecții sucevene*; Gh. Ciubotarenco, Institutul de istorie veche și arheologie Chișinău, *Cetatea Soroca*. La secția de istoria culturii au fost prezentate comunicările: Dr. Aurel Socolan, Muzeul Județean, Baia Mare, *Cărți vechi românești călătoare din Moldova în Maramureș*; Nicolae Cârlan, Muzeul Național al Bucovinei Suceava, *Cultură românească și adevăr istoric în Bucovina (1775–1830)*; Dr. Constantin Șerban, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, *Medalion istoric: Profesorul de istorie Samuil Isopescu (1842–1914)*; Sevastița Irimescu, Suceava, *Relațiile societăților culturale din Bucovina cu celealte provincii românești (1862–1918)*; Dr. Mihai Iacobescu, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, *Un jurnal inedit „Cursul vieții mele” de Constantin Morariu*; Dr. Vasile Damciuc, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, *Mitropolitul Silvestru Morariu Andreescu – slujitor al culturii române în Bucovina*; Eugen Dimitriu, Suceava, *Ecouri sălticene în cultura Bucovinei*; Mihai Lazar, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, *Exigente culturale vizând tineretul român din Bucovina la sfârșitul sec. XIX, reflectate în „Revista politică” din Suceava*; Marin Radu Mocanu, București, *Arcășia bucovineană și societatea românească*; Lucia Olaru Nedanu, Botoșani, *Centenarul unui poet al pătimirii noastre George Voievică*; Dr. George Muntean, Universitatea București, *Probleme actuale ale Bucovinei*; Dan Jumară, Muzeul Literaturii Române, Iași, *Maximilian Hacman, reprezentant de frunte al intelectualității bucovinene*; Alexandrina Ignat, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, *Aspecte ale dezvoltării artelor plastice în Bucovina*; Virgiliu Teodorescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, *Arcul de triumf – simbol al cinstirii însăptuirii Marii Uniri*; Liviu Papuc, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași, *Dragos Protopopescu și cultura engleză în Bucovina*; Virgiliu Teodorescu, Elisabeta Teodorescu, București, *Contribuții la biografia lui Teodor Burcă, realizatorul Monumentului Unirii din Cernăuți*; Paul Leu, Suceava, *Précizări bibliografice la odiseea unui manuscris*; George Ostafi, Muzeul Național al Bucovinei,

Suceava, *Erast Tarangul – o posibilă istorie a Facultății de Drept din Cernăuți*. La Secția Istoria Bucovinei au fost prezentate comunicările: Dr. Veniamin Ciobanu, Institutul de istorie „A. D. Xenopol”, Iași, *Implicații românești ale dezmembrării Poloniei (1772–1812)*; Ștefan Purec, Cernăuți, *Realități istorice oglindite într-o scrisoare a episcopului Dositei Herescu*; Alex. Duță, Arhivele Statului Galați, *Legăturile comerciale ale Bucovinei cu România prin intermediul navegației pe Prut la sfârșitul sec. XIX și la începutul sec. XX*; Venera Tudose, Constantin Stan, Arhivele Statului, Buzău, *Preliminarii politico-diplomactice ale actului unirii Bucovinei cu România*; Dr. Dumitru Vatamaniuc, București, *Voluntari bucovineni în războiul pentru reîntregirea țării. Cătiva date statistice*; Dr. Dumitru Vitcu, Institutul de istorie „A. D. Xenopol”, Iași, *Idealul unirii naționale în diaspora românească din S.U.A.*; Dr. Petru Rusindilar, Suceava, *Rolul lui George Grigorovici în contextul luptei pentru Unirea Bucovinei cu România*; Steluța Giosan, Arhivele Statului Potoșani, *Documente botosâne privind refugiații din teritoriile românești aflate sub ocupație străină*; Mihai Ștefan Ceaușu, Institutul de istorie „A. D. Xenopol”, Iași, *Autonomism și centralism în Unirea Bucovinei*; Radu Economu, București, *Iancu Flondor*; Doina Huzdup, Universitatea „Stefan cel Mare”, Suceava, *Documente inedite privind viața și activitatea lui Ion Nistor. Scrisori de la Sextil Pușcariu*; Olga Ștefanovici, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, *Din corespondența generalului Iacob Zadik*; Dr. Gheorghe Iacob, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, *Considerații privind locul României Mari în Europa*; Dr. Dumitru Șandru, Institutul de istorie „A. D. Xenopol”, Iași, *Mișcarea populației din Bucovina în anii 1940–1945*; Mihai Aurelian Căruntu, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, *Reîntregirea Bucovinei în urma acțiunilor militare pentru eliberarea teritoriului național din vara anului 1941*; La secția Etnografie și artă populară au fost prezentate comunicările: Dr. Angela Olaru, Muzeul Moldovei, Iași, *Civilizația lemnului din Bucovina reflectată în Muzeul din Câmpulung Moldovenesc*; Maria Olenici, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, *Tricolorul în aria populară bucovineană*; Dragoș Cuseac, Muzeul Tehnicii populare bucovinene, Rădăuți, *Muzeul din Rădăuți jefuit de armata sovietică*; Elena Ciobanu, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, *Simion Florea Marian – preocupări etnografice*; Oct. Băncescu, Muzeul tehnicii populare bucovinene, Rădăuți, *Instalații tehnice populare din zona Rădăuți*; Violeta Marianciuc, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, *Ară și meșteșug în incondeierea ouălor*; Mihai Camilar, Muzeul etnografic, Gura Humorului, *Aspecte etnografice privind relațiile dintre vatra și mosia tradițională a satului*; Maria Mărgineanu, Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, *Instalații tehnice populare în Bucovina*; Dorinel Ichim, Muzeul etnografic, Bacău, *Biserici de lemn din stânga și din dreapta Prutului*; Florin Bratu, Suceava, *Culura populară în Bucovina. Tradiții și contemporaneitate*.

În comunicările prezentate au fost abordate teme referite din istoria României în general și din istoria Bucovinei în special, au fost puse în circuitul științific importante fonduri de documente din arhive din țară și de peste hotare, au fost scoase în evidență eforturile făcute de poporul român pentru înșăptuirea întregirii teritoriului național prin actul istoric de la 1 decembrie 1918.

În ziua de 27 noiembrie 1993 a fost lansat volumul XX al Anuarului Muzeului Național al Bucovinei intitulat „Suceava”, a fost inaugurată în comuna Călinești-Cuparencu Casa de creație a scriitorilor în cadrul unei manifestări artistice, iar la Casa de cultură din orașul Suceava s-a desfășurat un spectacol omagial cu tema „România din străbuni” la care și-au dat concursul formații artistice și corale din județul Suceava.

În ultima zi a Sesiunii omagiale a avut loc vernisajul expoziției de artă „Pictori bucovineni, vocație patriotică și sentiment unionist” la Muzeul Național al Bucovinei organizată sub îngrijirea dnei Alexandrina Ignat, muzeograf principal, la care au luat cuvântul Pavel Blaj, directorul Muzeului, dr. George Muntean și Alexandrina Ignat. Apoi mulți dintre participanți au efectuat o vizită cu autocarul la Mănăstirea Putna pentru a asista la slujba de pomenie de la mormântul lui Ștefan cel Mare și Sfânt oficiată de un sobor de preoți în frunte cu I.P.S. Pimen Suceveanu, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuțiilor.

Constantin Șerban

SESIUNE DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE LA INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPENE, București, 9–10 decembrie 1993

Institutul de Studii Sud-Est Europene a sărbătorit recent 30 de ani de la reînființare, ocazie cu care a avut loc, în zilele de 9–10 decembrie 1993, o sesiune de comunicări pe teme de istorie și civilizație balcanică.

Sesiunea a fost deschisă de prof. dr. Al. Duțu, care, apelând la documente de arhivă a reconstituit împrejurările reînființării institutului prin inițiativa și eforturile regatului profesor Mihail Berza. A fost menționat efortul permanent de a integra alături de specialiști consacrați tineri cercetători în scopul de a-i forma în spiritul cercetării comparatiste a spațiului balcanic, spirit promovat încă de primul fondator al institutului — Nicolae Iorga.

Problematica lucrărilor prezentate a urmărit multiple aspecte, de la istoria politică și socială, până la istoria mentalităților și elemente de lingvistică comparată.

Communicarea Christine Peters, *The human and the Divine in the Moldavian and Wallachian art*, a pus în lumină conexiunile dintre arta medievală românească și tendințele generale ale artei europene din epocă, demonstrând interesul tinerei cercetătoare olandeze pentru aprofundarea aspectelor specifice artei românești.

Analiza de lingvistică comparată făcută de d-na Cătălina Vătășescu, *Cuvinte creștine de origine latină în albaneză și română*, a evidențiat nu numai fondul lexical comun, dar și cauzele care stau la baza acestor similitudini. Fără a îndrăzni să punem în discuție concluziile autoarci și luând în considerație faptul că termenii analizați tin de o fază arhaică a limbii albaneze, ne întrebăm totuși dacă nu cumva stăpânirea venețiană ar fi putut influența fixarea acestor termeni.

Foarte interesantă și foarte importantă prin concluziile desprinse ni-a părut comunicarea d-lui prof. Tudor Teoteoi, *Implicații politice și religioase a unei vizite patriarhale la București (1534)* care a relevat un episod necunoscut până în prezent din timpul domniei lui Vlad Vîntilă.

Documentul prezentat înfățișează situația Țării Românești după înfrângerea Ungariei la Mohács și mai ales efectele care încep să se facă simțite în urma acesteia, în primul rând accentuarea dominației otomane asupra Țărilor Române. În acest context internațional se inscrie și vizita exarhului patriarhal Antonios Karmarites — făcută dacă nu la îndemnul, cel puțin cu aprobarea Portii — care a urmărit revenirea în raporturile dintre Patriarhie și domnul muntean la situația creată în 1359. Mai exact, se dorea ca mitropolitul și episcopii Țării Românești să fie numiți de către Constantinopol. Refuzul inițial al domnului și faptul că solii aveau asupra lor documente justificative, arată că această practică nu mai exista la începutul secolului al XVI-lea, iar motivul vizitei unui exarh și nu al patriarhului în persoană sugerează încordarea în relațiile cu domnii munteni. Acceptarea în final a condițiilor soliei sugerează aspectul politic al disputei între Vlad Vîntilă și patriarch. Un refuz ar fi putut provoca reacția sultanului, știut fiind că acesta îl considera pe patriarch șef al comunității creștine din imperiu. Acceptarea în schimb aducea lui Suleyman Magnificul linisteala necesară la granițele europene, pentru a-și concentra forțele în Asia.

Izoară necunoscute istoriografie românești au fost prezentate și de catre d-l prof. Andrei Pippidi, *Trei scrisori ale lui Leonardo II Tocco despotul Epirului*; documentele rectifică părerea conform căreia legăturile româno-epirote nu sunt anterioare mijlocului secolului XVI, și în același timp completează imaginea asupra campaniilor otomane din Țările Române din 1462 și 1475. În prima scrisoare din 25 mai 1462 adresată de Leonardo Tocco ducelui Milănului este amintită pregătirea campaniei lui Mehmed al II-lea împotriva lui Vlad Tepeș. Celelalte două documente modifică părerea greșită a unei ocupări temporare a Chiliei și Cetății Albe de către turci în 1475, iar lupta pentru aceste cetăți nu mai apare ca o simplă încâierare, ci „se cuvine adăugată celorlalte biruințe ale lui Ștefan”.

Relațiile ungaro-muntene din secolul al XV-lea au constituit obiectul comunicării d-lui Daniel Barbu, *Țara Românească și Conciliul de la Basel*, care din analiza unor materiale practice necunoscute a conturat momentul prezenței la conciliu a unui voievod al Țării Românești, pe care autorul l-a identificat — sub titlu de ipoteză — cu Alexandru Aldea. Prezența domnului român la acest conciliu ar sugera încercarea lui Sigismund de a păstra Țara Românească în sfera sa de influență. În problema religioasă a fost subliniată elasticitatea politiciei împăratului care, deși mult mai tolerant față de confesiunea ortodoxă decât predecesorii săi Angevini, a convertit atunci când a avut prilejul (a fost amintită călătoria lui Sigismund la Roma) nobili ortodoci la catolicism.

Perspectiva comparatistă în abordarea istoriei balcanice a stat la baza analizei d-nei Anca Tanașoca, *Un conflict de proprietate între vlahi și croați în secolele XIV–XV*. Autoarea aduce noi argumente pentru precizarea mai clară a statutului vlahilor din Croația în contextul general al evoluției atitudinii regatului ungar față de lupta antiotomană. Pe măsură ce regalitatea maghiară își orientează politica spre centrul Europei și frontul de sud tinde să se stabilizeze, statutul socio-politic al vlahilor — cândva element de bază al sistemului militar al regatului — tinde să se degradeze. Aceeași lucru este valabil și pentru români din Transilvania. În mod analog, în Imperiul Otoman, pe măsură ce granița se deplasează către vest, comunitățile vlahilor folosite pentru apărarea frontierelor își pierd privilegiile inițiale.

Un domeniu mai puțin cercetat în istoriografia noastră a fost tratat de d-ra Cristina Codarcea, *Despre utilitatea socială a blestemului*, analiză bazată pe cercetarea statistică ce acoperă secolele XVI—XVII. Valoarea lucrării nu rezidă însă numai în considerirea de ordin metodologic, dar și în multiplele valențe pe care le implică această formă de coerciție spirituală care este blestemul. Reținem însă două observații pe care le considerăm pe deplin fondate și aderăm la ele. Dl. Al. Duțu în intervenția sa a considerat discutabilă relația de canizalitate strictă și de invers proporționalitate obligatorie pe care autoarea a stabilit-o între frecvența utilizării blestemului și consistența autorității domnești, iar d-l N.S. Tanașoca a subliniat odată în plus necesitatea abordării comparativiste pe ansamblul balcanic a problemelor studiate, atrăgând atenția la gradul mai restrâns de relevanță pe care metoda statistică îl are pentru istoria medievală românească. Ipoteza de lucru pe care autoarea o sugerează rămâne — credem noi — valabilă, cercetarea fiind încă la începuturi. Considerăm că o atare cercetare ar putea fi făcută cu rezultate benefice și pentru secolul al XVIII-lea.

În ziua a două lucrările au fost deschise de d-na Lia Brad-Chisacof, *Anonimul de la 1789. O nouă lectură*. Evidențiind modernitatea acestei lucrări de ficțiune cu accente satirice, analiza internă a textului grecesc precum și paralelele cu câteva dintre lucrările franceze cele mai prezente în spațiul balcanic, autoarea acreditează ideea unui model literar francez pentru textul grecesc. Aceasta sugerează și gradul de cultură al autorului cât și deschiderea propriei culturii și mentalității sud-est europene la finele veacului al XVIII-lea. Dacă datarea documentului nu a ridicat probleme majore sugerăm că atribuirea lui ar putea fi legată de elemente ce pot indica formația și specializarea autorului (spre exemplu sirul de fracții de la sfârșit).

La fel de interesantă ni s-a părut și comunicarea d-nei Olga Cicanci, *Însemnări românești pe un manuscris grec*. Documentul pus în circulație ar putea fi important dacă semnătura — grecească pe care autoarea a descifrat-o, aparține cu adevărat lui Matei Basarab, căci nu se cunoaște vreun precedent, în acest sens. Discuțiile ce au avut loc sugerează încă două interpretări posibile: incercare de condei contemporană sau târzie (A. Pippidi) sau însemnare de posesiune — „a lui Matei Basarab” — făcută de un diacon de limbă greacă (Emanuela Popescu-Mihuț).

D-na Cristina Feneșan, *Transilvania în discursul politic otoman în vremea lui Suleyman Kanunî* a readus în discuție problemele legate de statutul *de jure* al Transilvaniei față de Poartă din perspectiva diplomației otomane, bazându-se pe o documentație bogată și în anumite situații puțin utilizată până acum referitor la acest subiect.

Reținem precizarea metodologică a conceptului de „discurs politic” aplicat diplomației otomane cu toate determinările concrete pe care le-a subliniat autoarea.

Foarte documentată și generatoare de discuții extrem de interesante a fost și comunicarea d-nei Ștefania Mihăilescu, *Statutul Transilvaniei în concepția liberalului-naționalist Beksiics Gustav*. Analizând un caz semnificativ pentru evoluția liberalismului maghiar, autoarea a evidențiat evoluția specifică lui Beksiics și a grupării sale de la o politică inițial favorabilă naționalitatilor din Ungaria post — 1867 la o politică intranșigentă față de acestor. De reținut și aici intervenția d-lui N. S. Tanașoca care a menționat elementele definitorii ale ideologiei liberale și legăturile obligatorii ale acesteia cu națiunea și „naționalismul” (în sensul definit de Nicolae Iorga).

Comunicarea d-lui Constantin Jordan, *România, Franța și Balcanii în anul 1927* aduce din nou în discuție — cu puncte de vedere noi — coordonatele generale ale politiciei externe a României față de Mariile Puteri, raportate la problemele general balcanice (mai ales schimbarea de guvern din Bulgaria) precum și interesele majore și divergente ale Franței și Italiei în zonă.

Rămânând pe coordonatele istoriei contemporane, d-na Viorica Moisuc a pus în circulație, în comunicarea *Louis Barthou și problema securității în Centrul Europei*, o serie de informații furnizate de amintirile unui fost președinte al Academiei de Diplomație, bun cunoscător al secretelor Ligii Națiunilor. Elementul central al acestor informații acreditează ideea unui proiect de înțelegere între Louis Barthou și un grup al opoziției politice germane cu scopul de a înălțatura de la putere regimul nazist. Au fost analizate implicațiile pe care un asemenea demers diplomatic le avea pentru securitatea europeană. Documentul pus în circulație oferă astfel o nouă perspectivă asupra încercărilor diplomației de a salva pacea în Europa anilor '30.

Cele două zile de comunicări și dezbatere au fost completate de deschiderea expozițiilor de carte „Mihail Berza” și „Carte din și despre Balcani”.

Radu G. Păun, Ovidiu C. Cristea

SIMPOZION INTERNAȚIONAL PRIVIND PROBLEMATICA ISTORIEI COMUNITĂȚILOR DE RU DENIE

Tematica amintită în titlu este palid reprezentată în istoriografia românească, în ciuda faptului că însemnatatea sa în cercetarea europeană n-a incitat să crească în ultimul sfert de secol, mai cu seamă în cei 10—15 ani din urmă. În nădejdea că exemplul unor studii de specialitate din diferite ţări europene poate deveni un stimulent și la noi, în paginile subsecvente propunem o *rezumativă a comunicărilor finite în octombrie 1989 pe tema dată, la simpozionul de la Nieborów*(80 de km sud-vest de Varșovia), desfășurat sub egida Institutului de Istorie al Academiei Poloneze de Științe (Varșovia), a Institutului de Istorie — Filială a Universității din Varșovia (Bialystock), a Comisiei Internaționale de Demografie Iсторическая (Paris) și a Muzeului Național de la Nieborów¹. Formulăm apoi concluzii care intenționează deslușirea unei noi probleme demo-istorice.

Cartea se deschide prin *Introduction* (p. 9—12) redactată de editor pentru a da o prezentare de ansamblu a simpozionului și a comunicărilor ocazionate de el. Întrucât, din motive independente de editor, în carte n-a putut intra lucrarea venerabilului prof. Zygmunt Sułowski (Lublin) — *Mortalité des enfants au XVIIIe siècle en Pologne Centrale* —, notăm ideile sale după rezumatul și cele 2 tabele difuzate de autor în timpul ședinței. S-au investigat arhivele a 8 parohii, unde s-au găsit patru tipuri diferite de censemări; registrele unice de înmormântare au fost introduce mai târziu și se dovedesc nu atât de bine păstrate, precum cele de cununii și botezuri. Mortalitatea se arată înaltă în grupurile de vîrstă până la un an și între 1—5 ani: 44 și, respectiv, 26% din totalul băieților (41 și 23% din cel al fetelor) la Piławno în 1744—1757; cifrele corespunzătoare sunt 27 și 31% la băieți (14 și 29% din suma fetelor) în Kijanj între 1773—1780 etc. În ciuda unor lacune de înregistrare, procentele reliefsează totuși un ordin de mărime elovent².

Louis Roman, *Les communautés de parenté aux Pays Roumains et en Europe, XIVe—XVIIIe siècles* (p. 13—35; 6 tabele)³ își propune un triplu tel: a sistematiza tipurile și formele gospodăriilor, pentru a desprinde filogenia și tendințele lor evolutive, precum și procesul de constituire și de dezvoltare a noi comunități de rudenie; a ajunge la o mai precisă elaborare a conceptelor aferente; în timp ce tipologile precedente de menajă înscriu populația unei perioade oarecare în categorii ce-ar coexista pe un singur palier (gospodăriile simple constituie cutare proporție, cele extinse un alt procentaj și.a.m.d.), se constată că — în realitate, în epoca analizată — subzistă o ierarhie de comunități de rudenie. Cercetarea se bazează esențialmente pe realitățile din Țara Românească, Moldova, Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și întreprinde racordarea lor la cele general-europene. Se studiază, rând pe rând, trei nivele comunitare: 1) *femeia/fămeioara/om cu femeie/cuplul cu copii necăsătoriți*; 2) *casa/Haus* (Transilvania în secolul al XVI-lea, Austria în cel de-al XVII-lea, cele 5 județe de peste Olt sub administrația Curții de la Viena între 1718—1739)/*maison, famille-souche, fréreche* (Franța) etc.; 3) *ceata/lignage, ostal* și.a. (Franța) /*rody, clenodia* etc. (Polonia)/*Sippe* (țările germane)/*casato, albergo* și.a.m.d. (statele italiene).

Anna Izydorczyk-Kamler (Bialystok), *La famille paysanne en Petite Pologne aux XVe et XVIe siècles* (p. 37—40)⁴. Se utilizează cărți ale tribunalelor rurale, din care transpare o gos-

¹ *Les modèles familiaux en Europe aux XVIe — XVIIIe siècles. Les actes du colloque international de Nieborów, 23—26 X 1989*, publiés par Cezary Kuklo, Białystok, 1992 (Institut d'Histoire, Filiale de l'Université de Varsovie à Białystok), 120 p., in —8°.

² O situație la fel de grea ne întâmpină în Anglia, Franța și Elveția vremii (L. Roman, *Genealogia și demografia istorică*, în „Revista Istorică”, S.N., II, 3—4, 1991, p. 188, Tbl. 2).

³ Este lucrarea din care altădată am reprodus câteva idei: idem, *Populația Țării Românești în secolele XIV—XV*, în „Revista de Istorie”, 39, 7, 1986, p. 670—672. Într-o formă simplificată, în tabelul de aici se înscrie ierarhia de comunități de rudenie amintită mai jos: *femeia, casa, ceata*.

⁴ Rezumat un studiu anterior: A. Izydorczyk, *Rodzina chłopska w Małopolsce w XV—XVI wieku*, în *Spoleczeństwo staropolskie*, vol. 3, ed. A. Wyczółkowski, Warszawa, 1983, p. 7—27.

podărie țărănească (cele mai adesea ea se înfățișa sub forma menajului extins ori a *casei*)⁵ care se bucura de o apreciabilă bunăstare și de o însemnată libertate față de stăpânul domeniului. Majoritatea cuplurilor se formau între locuitorii ai același sat. Se contractau relativ multe căsătorii între fete de țărani și băieți de zilieri (și *vice versa*), căci era importantă nu numai posesiunea unor bunuri materiale, ci și capacitatea de muncă în gospodărie. Prin reconstituirea a 530 de familii din anii 1457 – 1602 se estimează că, în medie, pe un cuplu, ajungeau la maturitate 3 copii. Situațiile se detaliază pe baza registrului de capitație din anul 1590, în care se determină trei pături distincte de săteni: *paysans* (mai instăriți) cu 3,9 copii de familie; *laboureurs* cu 3,8 descendenți; *paysans sous-locataires* (aveau situația materială cea mai modestă) cu 1,6 copii în medie.

Richard L. Rudolph (University of Minnesota), *Structure de la famille, économie et systèmes d'héritage de la paysannerie polonaise aux XIVe – XVIIIe siècles, un modèle* (p. 41–48). Se determină două aspecte esențiale: țaranul urmărește menținerea proprietății pentru familie și pentru generațiile viitoare; el se confruntă însă cu anumite constrângeri, determinate de specificul gospodăriei individuale, sistemul seniorial și practicile transmiterii ereditare a bunurilor. În această confruntare se stabilesc structura familială și mutațiile în activitățile economice ale familiei; dimensiunile stăpânirii funciare se modifică în concordanță cu faza ciclului vital. Fiul săteanului a primit de la părinți câteva hectare, iar zestrea soției i-a adus alte câteva. Printr-o muncă dărză în gospodărie și în afara ei, mai cumpără pământ, iar la moartea părinților și a socrilor mai înșănenește ceva. Când copiii săi se vor face mari însă, va fi obligat să le transmită o parte din averea sa. Așadar, țaranul și-a început activitatea ca mic proprietar (când familia se constituia numai din cei doi membri ai cuplului), devine mijlocăș după oarecare timp (acum dimensiunile familiei sunt mult mărite) și va deceda în calitate de mic proprietar (când familia se va constitui din nou din puțini indivizi).

Marek Górný (Wrocław), *Peasant Family and its Farm in Wielkopolska in the Second Part of the 18th Century* (p. 49–56; 5 tabele). Spre deosebire de alte regiuni ale țării, în Wielkopolska Polonia Mare dezvoltarea economică și transformările structurii sociale în secolul al XVIII-lea s-au petrecut mai repede și mai profund. La 1777, în parohia Pepowo intră 16 sate, în care se găsesc în total 298 de case țărănești (37 farmers, 47 semi-farmers, 121 tenant farmers și 93 alții); se discută numai situația primelor două grupuri, care aveau obligația de a lucra pe rezerva seniorială, în schimbul dreptului de a-și cultiva pământul aflat în posesiunea proprie. Cele 37 de familii cu loturi întregi sunt formate din 201 membri (media: 5,43) și angajează alte 155 de persoane; 47 de familii de semi-farmers se compun din 280 de indivizi (media: 5,96) și au numai 116 oameni cu simbrie. Astfel că relația între suprafața de pământ posedat și numărul celor ce-l lucrează apare evidentă în primul caz, pe când cei cu loturi reduse – având posibilitatea de a indeplini în mai mare măsură activitățile din gospodărie – angajează un număr mai redus de lucrători în funcție de natura muncilor și de dimensiunea proprietății familiei. Această a doua categorie în general nu are nevoie de prea mulți oameni străini și pentru că fiecare gospodărie dispune de mai puțin pământ, dar și pentru că dimensiunea familiei este relativ mai mare.

Pavel Horská (Praga), *La famille de l'Europe Centrale slave aux XVIIe – XVIIIe siècles* (p. 57–63). La 1586, pe domeniul Třeboň (Boemia de Sud), 85% din cele 207 gospodării erau simple. În regiunile montane ale Moraviei, și la 1857 se menține o situație întrucâtva diferită: numai 60% din gospodării sunt simple, pe când 20% sunt extinse și 5% polinucleare/case. În orașul Smolník (Slovacia), la 1696 menajele simple constituiau 59% din total, cele largite 12%, iar cele multiple 27%; și la mijlocul secolului al XIX-lea, o răspândire însemnată avea în Slovacia deprinderea ca – celibatari ori căsătoriți – copiii să rămână și să muncească în gospodăria părinților (= case). Prin urmare, dezvoltarea economico-socială mai rapidă a Boemiei și Moraviei (exclusiv regiunile muntoase ale acesteia) a impus aici de timpuriu predominantă absolută a menajului simplu; în Slovacia și zonele morave montane se mențin însă timp îndelungat, în proporții semnificative, gospodăriile extinse și cele polinucleare.

⁵ Pentru înlesnirea urmăririi textului, înscriem aici câteva explicații terminologice: *Gospodărie simplă* = un singur cuplu, cu copii necăsătoriți (familia nucleară).

Menaj extins/lărgit = capul său, soția, copiii necăsătoriți, diferite rude necăsătorite/văduve, slugi, calfe etc.

Casă = două sau mai multe cupluri, precum și alte persoane necăsătorite/văduve, care se gospodăresc împreună (menaj multiplu, polinuclear).

Fertilitate = număr de copii născuți de o femeie în perioada ei fertilă (în statistică demografică se acceptă de regulă intervalul de 15–44 de ani).

Familie încheiată = la care se cunosc datele căsătoriei și decesului unuia din soți (noțiune folosită de tehnica reconstituirii familiilor).

Eduard Maur (Praga), *La famille paysanne en Bohême du XVIe au XVIIIe siècles : les sources et les questions* (p. 65–70). În Boemia nu era permisă diviziunea pământului aflat în posesiunea unui menaj; el trecea de regulă în mâinile uneia din fii, obligat să transmită fraților și surorilor partea lor de moștenire, prin vîrsăminte anuale; cei ce nu accedau la moștenirea gospodăriei părinților erau deci obligați să-și amâne căsătoria câtăva vremuri. În cazul constituirii propriei familii, ei se puteau așeza pe o stăpânire proprie numai dacă o obțineau prin căsătorie, cumpărare, defrișare, parcelarea rezervei senioriale etc.; atâtă timp cât una din aceste variante nu devinea operantă, tinerii – chiar căsătoriți – rămâneau și lucrau la casa părinților (în Boemia de Nord, casele țărănești aveau chiar și două nivele). De aici decurgea și existența pe sesie de diverse forme de *unio* (l. cehă *nedil*, după spusa documentelor medievale boemo-morave; p. 57), încheiată de capul menajului (cu copiii orfani din prima căsătorie a soției, cu ginerii și.a.), stabilită între frați etc. Coabitarea în general nu devinea permanentă, dar ea putea dura destul de mult. Seniorii, urmărind populararea fermelor pustii, precum și multiplicarea contribuabilitelor servili, obligau pe tineri să-și alcătuiască mai repede propria familie și gospodărie; impuneau desființarea conviețuirii pe aceeași delniță a mai multor cupluri. Sunt bine descrise deci, observăm noi, cauzele și condițiile constituirii și menținerii caselor în Boemia, în vremea dată.

Antoinette Fauve-Chamoux (EHESS, Paris), *Taille différentielle des ménages et niveau de vie : les différences villes-campagnes en France préindustrielle* (p. 71–80; 2 tabele, 5 figuri). În mediul urban, dimensiunea medie a gospodăriei se situează între 3 și 4 persoane, dar acolo unde capul menajului este o femeie (deci o văduvă/celibatară/despărțită), cifra coboară chiar sub 2; numărul căminelor feminine, în marile orașe din Europa occidentală, în secolul al XVIII-lea, este între 15 și 25% din totalul existent. Autoarea conchide: săracia antrenează o diminuarea a numărului de indivizi care trăiesc sub același acoperiș. Situația pe categorii sociale este și mai clar delimitată în lumea satelor, aşa cum se vede la 1693 în ținutul (prévôté) Valenciennes (în extremitatea nordică a Franței, sud-est de Lille). În grupurile de bază (*laboureurs*, „fermieri”; *manouvriers*, „lucrători, zilieri”; *artisans*) predomină familia nucleare (80–90% din totalul menajelor din fiecare grup), dar în medie gospodăria acelor *laboureurs* (cu o situație materială prosperă) este formată cam din 6 persoane, în timp ce la *manouvriers* numai din circa 4,5; gospodăriile conduse de o femeie se compun din aproximativ 4 suflete. Meșteșugarii și neguțătorii rurali (fierari, țesători, căriciumari și.a.) se apropie foarte mult prin comportamentul lor demografic de cel al sătenilor *manouvriers*. Se adaugă și această concluzie: o componentă majoră a diferențelor de dimensiune este probabil numărul deosebit de copii pe categorii.

Andrejs Plakans (Iowa State University), *Family Dynamics in the Eastern Baltic Litoral 1500–1800* (p. 81–94). Se are în vedere mai ales populația letonă. Recuizii-le sufletelor din secolul al XIX-lea sugerează trei posibile modele: menaje multiple (familiiile care posedă o fermă mențin timp îndelungat o asemenea structură: mai multe cupluri în aceeași gospodărie, inclusiv personal de serviciu); ciclul familial simplu, complet (nu cunoaște faze de extensiune ori de complexitate și este specific familiilor care nu au acces la posesiunea funciară); ciclul destrămat (întrerupt printr-o calamitate: lipsa feciorilor, urmași în număr insuficient pe linie bărbătească, evacuare). Se formulează ipoteza că ele au existat și în secolele XVII–XVIII, când dinamica lor urmează a fi studiată pe baza surselor vremii; proiectul demoistoric respectiv, asistat de computer, este în curs de realizare, sub conducerea autorului, la Iowa State University.

Maria Sierocka-Pośpiech (Varșovia), *L'image démographique de la famille en Vieille Varsovie au déclin du XVIe et au XVIIe siècles* (p. 95–101). Discuția se poartă asupra orașului vechi, una din cele trei părți ale aglomerării varșoviene. Câteva sute de familii se studiază pe baza actelor de botez și de nuntă din parohia Sf. Ion Botezătorul, unde însă până la 1711 lipsesc registrele de deces; autoarea își completează informația cu unele date din arhivele municipale și fiscale. Vârsta la prima căsătorie este relativ redusă (60,6% din fete între 15–20 de ani și 67,5% din bărbați între 20–29), dar durata mariajului în medie este de numai 10 ani. Recăsătorirea se dovedește frecventă (49,5% din familiile cercetate cuprind cel puțin un soț recăsătorit), ceea ce se explică prin înaltă mortalitate din epocă (văduvii/-le sunt oameni tineri), prin nevoie profesională (unui atelier, deținut de o recentă văduvă de meșteșugar de ex., ii trebuie un artizan de specialitate), prin necesitățile casnice (grijă pentru gospodărie, pentru copiii mici rămași fără mamă spre pildă).

Cezary Kuklo (Biały Stok), *La maternité consciente est-elle arrivée à Varsovie au XVIIIe siècle?* (p. 103–113; 4 tabele și 1 grafic)⁶. Pe baza reconstituirii a 1905 familiei varșoviene, se

⁶ Autorul prezintă o parte din bogatul material strâns și analizat într-o carte, publicată ulterior datei la care se ținea simpozionul: C. Kuklo, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie/Familia în Varșovia secolului al XVIII-lea*, Biały Stok, 1991.

conchide că numărul mediu de copii pe o familie încheiată, în perioada 1740–1769 a fost de 5,0 pe familia fertilă (4,2 prin luarea în considerare și a căminelor fără copii), iar în intervalul 1770–1799 de 3,8 (respectiv 2,8). Explicația nu poate fi decât practicarea destul de largă a procedeelor contraceptive, în care sens se aduc argumente diverse: scăderea fertilității în cea-de-a doua perioadă, comparativ cu cea dintâi, se constată în toate grupele de vârstă ale mamei la data căsătoriei; vîrsta fetelor la prima căsătorie în Varșovia în cursul secolului al XVIII-lea nu numai că nu s-a mărit (ceea ce ar fi fost de natură să contribuie la reducerea fertilității), ci a evoluat de la 22,6 pînă la 21,8 ani; din acea vreme parvin diferite mărturii referitoare la practicile antinatale etc. Acestea din urmă sunt semnalate încă din 1693 în mediul elitei nobiliare și burgeze și capătă o aplicare tot mai largă în oraș de pe la mijlocul veacului următor; în 1786 se află că și sătenele solicită bărbierilor și doicilor mijloace abortive.

Wojciech Gruszecki (Varșovia), *La famille dans l'ancienne Pologne et l'ordonnateur* (p. 115–120). Se înfățișează experiența, acumulată în acțiunea de prelucrare automată a datelor, furnizate de istoricii-demografi polonezi. Concluziile se centrează pe trei grupuri de programe: cele pentru tratarea informațiilor elementare, acelea de analiză a familiilor reconstituite și cele pentru studierea unor probleme date.

Bogata informație, furnizată de lucrări referitoare la câteva secole de istorie demografică europeană, tentează la comparații și noi concluzii; ne limităm la un singur aspect. Se presupune că diferențele între straturi după numărul de copii se datorau unei mortalități infantile reduse în căminile instărite; că familiile tărănești defavorizate erau mai restrânse ca număr de membri față de altele (ale sătenilor instăriți și ale burgheriei) pentru că, în timp ce în aceasta din urmă copiii rămâneau mai multă vreme pe lângă părinti, în cele dintâi – în general mai lacunare înregistrate – adolescenții și tinerii erau nevoiți să-și caute un loc de muncă și astfel nici nu puteau figura în evidențe împreună cu părinții⁷. Observațiile amintite sunt, desigur, realiste, dar lucrurile iau o alură mult mai complexă: folosindu-se mărturii și cifre referitoare la Irlanda, Anglia, Franța, Norvegia și Tările Române s-a formulat concluzia după care – în tările europene, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în unele părți și până la mijlocul celui următor ori chiar mai târziu – cel mai mare număr de copii se găsea în grupurile sociale superioare asigurate sub aspect material, pe când cuantumul cel mai redus de descendenți îl dețineau categoriile de condiție modestă; evoluția ulterioară inversează apoi situațiile menționate. Ideea unei cotituri radicale a fertilității diferențiale după grupuri sociale se constituie într-un nou aspect al teoriei mecanismului autoregulator⁸.

În același sens se pronunță și realități descifrate de alte studii, inclusiv de unele din cele de mai sus. În Polonia Mică, la 1590 media copiilor descrește în cele trei pături sătescă, odată cu starea lor materială (sup.: A. Izydorczyk-Kamler), La 1810, în satele din 7 departamente ale Ducatului Varșovici, populația se regăsește în trei categorii: a) tărani cultivatori, b) posesori ai unei case (ori a jumătății ei) și ai unei ocine, de întindere insuficientă pentru întreținerea familiei și c) oameni fără pământ; întocmai ca la 1590, și acum amintitele straturi rurale se dispun în ordine descreșătoare din punctul de vedere al stării materiale, ca și al totalului membrilor de familie⁹. Acestea sunt realitățile est- și sud-poloneze până la începutul veacului al XIX-lea.

Studiul asupra parohiei Pepowo din vestul Poloniei (sup.: M. Górný) atestă că, la 1777, menajele cu loturi întregi au o medie de 5,43 membri, pe când celor cu un fragment de lot tărănesc le revin 5,96 persoane (exclusiv personalul angajat). Din câteva exemple concrete de familii, prezентate în lucrare, se poate vedea că printre ele se găsesc și menaje formate din părinți împreună cu copii căsătoriți, deci *case*; nu se arată însă numărul mediu de copii pe *cuplu*. Totodată, totalul de gospodării cu care se operează este prea redus pentru ca diferența între mărimea lor mijlocie pe cele două categorii să poată fi integrată cu siguranță în discuția despre mutațiile, evidențiate în evoluția fertilității diferențiale în diferite țări euro-

⁷ Irena Gieysztorowa, 1976, 1979 (apud G. I. Korolev, în *Istoričeskaja demografija: problemy, suždenija, zadači*, ed. Ju.A. Poljakov, Moskva, 1989, p. 178); A. Izydorczyk-Kamler, *La famille paysanne en Petite Pologne ...*, p. 39; Ed. Maur, *La famille paysanne en Bohême ...*, p. 69.

⁸ L. Roman, *Recenzie*, în „Revista Istorica”, S.N., II, 5–6, 1991, p. 343 (și n. 7).

⁹ Jerzy Jedlicki, *Bilanç social du Duché de Varsovie*, în „Acta Poloniae Historica”, Warszawa-Wrocław-Kraków, 14, 1966, p. 98–99. Pentru cele trei grupuri din satul polonez au mai fost utilizate apelativele: *paysans*, *laboureurs*, *paysans sous-locataires* (sup.: A. Izydorczyk-Kamler) și *farmers*, *semi-farmers*, *tenant farmers* (sup.: M. Górný).

pene. Dacă însă dimensiunea superioară a menajului la 1777 la grupul de *semi-farmers* față de *farmers* – în amintitele sate din zona vestică a Poloniei, mai dezvoltată social-economic – se bazează și pe o medie mai largă de copii în familiile mai puțin instărite (ceea ce apare probabil; *vide infra* și situația similară a Boemiei și Saxoniei vecine), atunci aceasta ar putea fi un semn că acolo transformările fertilității diferențiale se vor fi petrecut mai devreme decât în Polonia de Est și de Sud, unde și la 1810 descendența este mai masivă în căminele superior situate materialicește.

Situația probabilă din Polonia occidentală se regăsește în Boemia și Saxonia în prima jumătate a secolului al XIX-lea (p. 61), unde deci cotitura menționată se produsese de-acum. Cele atestate la 1590 și 1810 în Polonia estică și sudică se constată la Santiago de Compostela în 1752¹⁰, în mediile urban și sătesc boemeiene în veacul al XVII-lea¹¹, în *prévôlé* Valenciennes la 1693 (sup.: A. Fauve-Chamoux), în 16 cartiere ale Florenței la 1427¹² etc., când restructurarea fertilității diferențiale nu-și anunțase încă prezența în țările, ținuturile și localitățile menționate.

Explicația imediată o furnizează, desigur, restricția voluntară a nașterilor, practicată pe scară largă – în diverse regiuni ale continentului – mai întâi în mediile bogate, pentru a se răspândi apoi, puțin câte puțin, și în toate celelalte clase și grupuri ale societății date¹³. Dar menținerea, timp de multe secole, a obiceiului de a avea cu atât mai mulți copii, cu cât averea menajului este mai mare, nu este nici o simplă întâmplare, nici nu-i datorită – cum s-a crezut la un moment dat – necunoașterii, timp îndelungat, a „funestelor secrete” ale contraceptiei și avortului. Iată ce se poate vedea într-un sat din Provence în veacul al XVI-lea: sistemul de căsătorii și de zestre, practicat de unele ramuri ale neamului Bosé, i-au permis – în condițiile asigurării succesive a unei descendențe numeroase – să-și mențină și să-și sporărească bunăstarea, pe când acele ramuri ale neamului, care n-au împlinit atari condiții, s-au văzut decăzute în rândurile săracimii. Așadar, statornicia și înmulțirea bogăției era condiționată și de fertilitate¹⁴. În ultimele decenii, s-au spus multe pe seama controlului nașterilor în satele lumii a III-a: faptul de a avea mulți copii sărăceați familiile, le împiedică să economisească, accentuează presiunea asupra pământului și.a. Cercetări finalizate în anii 1974–1976 au arătat însă, în Bangladesh și în India, că în general dimensiunea gospodăriilor este în mod pozitiv corelată cu mărimea exploatarilor agricole și cu venitul lor¹⁵. Altfel spus, fertilitatea diferențială (până la cotitura marcată de evoluția ei) era adusă în atenția societății ca o neccesitate.

O anumită situație a făcut ca tocmai mediile cele mai bine situate din punct de vedere material să înceapă o restrângere masivă a descendenței. Elita nobilimii și tărgoveștilor din Polonia – remarcă la 1693 scriitorul Jakub Kazimierz Haur – nu vrea să-și fărânițeze averile prin împărțiri și de aceea evită să aibă mulți copii (p. 109). Interese patrimoniale similare au determinat limitarea natalității în veacurile XVI–XVIII printre *peerage* din Anglia, ducii și *pairs* francezi, patriciatul italian¹⁶; schimbând proporțiile, fenomene de același tip s-au petrecut ulterior în rândurile orașenilor și sătenilor instărați. Prin urmare, și răsturnarea datelor fertilității diferențiale în Europa, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în cel de-al XIX-lea, a fost inscrisă pe ordinea de zi a preocupărilor sociale de necesitate, nu mai puțin stringente decât cele ce-i determinaseră o altă ordine de mărime, pe straturi sociale, în veacurile precedente. Evoluțiile acestea, începute în a doua parte a secolului al XVIII-lea, se coreleză cu alte ample procese contemporane: noile curente economice europene și mon-

¹⁰ Dubert Garcia, *Los comportamientos de la familia urbana en la Galicia del Antiguo Régimen. El ejemplo de Santiago de Compostela en el siglo XVIII*, Universidad de Santiago de Compostela, 1987, (J.-Cl.. Sangoi, *Compte rendu*, în „Annales de Démographie Historique, 1988”, Paris, 1989, p. 402–403).

¹¹ M. Bělohlávek, 1963 (apud G. I. Korolev, *op. cit.*, p. 279, n. 88).

¹² J. Houdaille, *Histoire de la fécondité en Italie* (după M. Livi-Bacci, *A History of Italian Fertility*, Princeton, 1977), în „Population”, Paris, 33, 4–5, 1978, p. 1020, Tbl. 2.

¹³ J. K. Haur, 1693; L. Henry, 1960; A. Perrenoud, 1977; J.-P. Bardet, 1983; D. Weir 1983, (apud: C. Kuklo, *La maternité consciente . . .*, p. 109–110; A. Burguière, *La révolution française et la famille*, în „Annales: ESC”, Paris, 46, 1, 1991, p. 156).

¹⁴ Paulette Leclercq, *Garéoult, un village de Provence dans la deuxième moitié du XVIe siècle*, Paris, 1979.

¹⁵ A. Miranda, *Les migrations au Bangladesh*, în „Population”, 32, 2, 1977, p. 456. Rezultatele acestor anchete nu neagă acuitatea problemei populației în epoca actuală, dar arată că această chestiune nu este întotdeauna pusă în termeni corespunzători.

¹⁶ L. Roman, *Genealogia și demografia istorică*, p. 193–194.

diale, „proto-industrializarea” și revoluția industrială, restructurarea socială și tehnică a agriculturii, reducerea treptată a mortalității în mai toate regiunile continentului, fenomenele pregătitoare ale tranzitiei demografice și tranzitia însăși.

„Evoluția fertilității în Europa își dovedește o tot atât de amplă motivație socială, ca și dezvoltarea structurilor de rudenie, precum și a oricăror altor fenomene demografice¹⁷: „n'est de démographie que replacée dans un cadre économique, social, mental, et historique”¹⁸.

Louis Roman

DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN POLONIA

Cea de a cincea călătorie de documentare științifică în Polonia din ultimele două decenii am efectuat-o timp de trei săptămâni, între 15 noiembrie și 5 decembrie 1993. Cu acest prilej m-am deplasat la Varșovia, Cracovia și Toruń, continuând în primele două localități acțiunea de cercetare sistematică a fondurilor documentare și manuscriselor, începută în cursul deplasărilor trecute, și investigând obiective noi la Toruń, unde m-am aflat pentru întâia oară.

Și de această dată, în ciuda timpului scurt de care am dispus, recolta documentară inedită și cea bibliografică privitoare la istoria spațiului românesc și a relațiilor româno-polone în secolele XIV–XVIII a fost bogată. Am putut astfel aduce în țară documente inedite datând de la sfârșitul veacului XIV și începutul secolului XV, de la regele Vladislav Jagiełło, privitoare la negustorii moldoveni din Lviv, acte legate de pacea turco-polonă din 1568, între care și înștiințarea trimisă de sultan lui Bogdan Lăpușeanu, scrisori de la sfârșitul secolului XVII, de la Constantin Cantemir și Antioh Cantemir adresate unor personalități polone și de la Martin Kątski, voievodul de Kiev, către Antioh Cantemir, datează din anii 1687–1699. Din secolul XVIII menționează corespondență interesantă a lui Hagi Iasuf pașa, seraskerul de Silistra cu Stanislav Leszczyński, din anii 1707–1709, referitoare și la probleme privind spațiul românesc, sau cea din a doua jumătate a secolului XVIII, a domnilor Moldovei Constantin Mavrocordat și Grigore Callimachi cu August Czartoryski, corespondență care necesită o mai îndelungată cercetare, cu prilejul unei alte călătorii în Polonia.

În arhivele din Toruń am aflat o seamă de documente referitoare la ducele Ladislau de Opole, conducătorul Haliciului în vremea regelui Ungariei și al Poloniei, Ludovic I de Anjou, și la soția sa Ofka (Eufemia), care însă nu e sora lui Vlaicu, domnul Țării Românești, cum se mai crede însă în istoriografia polonă, documente din anii 1372–1395.

Datorită faptului că vechile ediții de documente care interesează și istoria românească, îndeosebi cele din Lituania, nu se găsesc în România, am cercetat o seamă de publicații, unele dintre ele chiar necunoscute la noi. Între acestea menționeză îndeosebi *Skarbiec dyplomatów papiezkich, cesarskich, królewskich, ksiażęcych... Posługujączych do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów*. Zebrial i w trésci opisał Ignacy Daniłowicz (Tezaur diplomatic papal, împăratesc, crăiesc, princiar... Pentru a sluji la lămurirea critică a istoriei Lituaniei, Rusiei lituane și a țărilor limitrofe. Adunat și rezumat de Ignac Daniłowicz), II, Vilna, 1862, unde sunt regestate și rezumate documente din corespondență lui Swidrygielło, marele cneaz al Lituaniei, cu marele maestru al ordinului cavalerilor teutoni, sau rapoarte în legătură cu cel dintâi, din anii 1424–1436, care privesc relațiile cu Alexandru cel Bun și cu fiul său, Ștefan voievod.

O ediție ucraineană de documente de la sfârșitul secolului XIV și din prima jumătate a veacului XV referitoare la Halici (Galiția), *Ukraiński gramoty*, t. I (XIV – pol XV v.), ed. V. Rozov, Kiev, 1928, a scăpat până acum atenției istoricilor și editorilor noștri de documente, deși aici au fost publicate actele din 1388 și 1411 referitoare la împrumutul acordat de Petru I regelui Vladislav Jagiełło și alte documente interesante istoria Moldovei.

Dintre vechile lucrări cu caracter genealogic, care conțin date privitoare la înrudirile primilor domni ai Moldovei cu familiile cneziele lituane, am cercetat cu bune rezultate publicația lui Józef Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku* (Neamurile cneziele lituani o-rusești de la sfârșitul veacului al paisprezecelea), Varșovia, 1895.

¹⁷ Idem, *Les communautés de parenté aux Pays Roumains et en Europe ...*; idem, *Iattroistoria și demografia istorică*, în „Revista Istorică”, S.N., III, 3–4, 1992, p. 213–219.

¹⁸ J. Jacquot, *Compte rendu*, în „Annales de Démographie Historique”, 1988, 1989, d. 431.

Trecând apoi la lucrările apărute în ultimul timp, dar rămânând încă în domeniul genealogic, menționez interesantul studiu al lui Tadeusz Wasilewski, *Synowie Giedymina w Ks. Litwy a następstwo tronu po nim* (Fii lui Giedymin mare cneaz al Lituania și succesiunea la tron între ei), în „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin, Sectio F, XLV (1990), p. 183–196, care lămuște o seamă de necunoscute referitoare la neamul intemeietorului marelui cneaz lituan, neam cu care domnii Moldovei, de la Petru I la Stefan cel Mare, s-au înrudit prin căsătorii. Studiu „herburilor” (stemeelor, blazoanelor polone se situează la hotarul dintre genealogie și heraldică, fiind vorba în fapt de clanuri, mai precis, de un grup de familii nobiliare, adesea neînrudite între ele, unite sub același herb. Acordarea indigenatului polon unor boieri sau voievozi moldoveni se făcea prin acceptarea acestora într-un anume herb. Între ultimele lucrări închinate acestora, menționez: Sławomir Górzynski, Jerzy Kochanowski, Adam Jońca, *Herby szlachty polskiej* (Herburile nobilimii polone), ed. III-a, Varșovia, 1992 (ed. I-a, 1990), și Mariusz Niesoborski, *Popularny herbarz rodzin i rodów polskich* (Cartea populară a stemeelor familiilor și neamurilor polone) Katowice, (1993). În sfârșit, lucrarea lui Stefan Krzysztof Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje* (Stemele poloneze ale ținuturilor. Geneza, cuprinsul, funcția), Varșovia, 1993, conține sugestii interesante pentru specialiștii români.

Un bilanț al preocupărilor istoriografiei polone după al doilea război mondial realizează masiva culegere de studii coordonată de Marian Łeczyk, *La science polonaise dans l'histoire mondiale*, Wrocław s.a., 1990.

Dintre lucrările mai noi referitoare la istoria politică a Poloniei, care prezintă interes pentru relațiile cu spațiul românesc amintesc în primul rând monografiile: Jadwiga Krzyżaniakowa, Jerzy Ochmański, *Władysław II Jagiełło*, Wrocław s.a. 1990; Jerzy Besala, *Stefan Batory*, Varșovia, 1992 și Edward Rudzik, *Polskie Królowe. Żony Piastów i Jagiellonów* (Reginele Poloniei. Soțiiile Piaștilor și Jagiellonilor), I–II, ed. II-a, Varșovia, 1990.

Într-un domeniu de mare interes în Polonia, cu implicații și în istoria politică a Moldovei în secolele XIV–XVI, Marian Biskup, cunoscut specialist din Toruń, publică monografia dedicată ultimului război polono-teuton, „*Wojna pruska” czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521* („Războiul prusian” adică războiul Poloniei împotriva ordinului teuton din anii 1519–1521, Olsztyn, 1991, urmată de lucrarea cu caracter de sinește, *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim 1308–1521* (Războaiele Poloniei cu ordinul teuton 1308–1521, Gdańsk, 1993. La aceeași temă se referă și Andrej Nadolski, *Grunwald 1410*, Varșovia, 1993 (în colecția „Historyczne bitwy” – Bătălii istorice), sau Jan Tyszkiewicz, *Ostatnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1519–1521* (Ultimul război cu ordinul teuton 1519–1521), Varșovia, 1991.

Tot în domeniul istoriei militare, sub redacția lui Janusz Sikorski a apărut volumul întâi al lucrării *Polskie tradycje wojskowe. Tradycje walk obronnych z najazdami niemieckimi, krzyżaków, szwedów, turków i tatarów, X–XVII* (Tradiția militară polonă. Tradiția luptei de apărare împotriva invaziilor germanilor, cavalerilor teutoni, suedezelor, turcilor și tătarilor, X–XVII), Varșovia, 1990 care chiar dacă nu pomenește de o tradiție a luptelor cu moldovenii, deoarece într-adevăr români nu au fost invadatori în Polonia (mai degrabă invers), tratează totuși expediția polonă de la Tuțora din 1620, campaniile de la Hotin din 1621 și 1673, sau cea a lui Gheorghe Rákóczi II în Polonia, din 1657.

Același Janusz Sikorski publică lucrarea *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku* (Scriserile polone despre armată din secolul XV până în veacul XX), Varșovia, 1991; iar Mirosław Nagielski, *Warszawa 1656* (în colecția „Historyczne bitwy”, Waśovia, 1990, dedicată bătăliei de la Varșovia din 28–30 iulie 1656, dintre oștile suedezo-brandenburgheză și polono-lituana; în cadrul armatei polone participând 156 de steaguri moldovene și tătăraști, însumând 17.043 de călăreți, care alcătuiau călărimea ușoară a armatei Coroanei polone).

În legătură cu „steagurile moldovenești” care slujeau în armata polonă, pe care în ultimele două decenii le-am adus în atenția istoriografiei românești cu diferite ocazii, mai cu seamă privitor la participarea lor sub conducerea lui Jan Sobieski la despresurarea Vienei în 1683¹, menționez și recenta lucrare a lui Marek Wagner, *Kadra oficerska armii koronnej w drugiej połowie XVII wieku* (Cadrele ofițerestă ale armatei Coroanei în a doua jumătate a secolului XVII), Toruń, 1992, care amintește între acestea pe moldovenii: Gordița Savinov, Teodor și Petru Drozdenko, Mihai Serbin, Apostol Durac, Andrei Turcul și Jerzy (Jancula) Huzdewen (Hizdeu).

În altă ordine de idei, o seamă de lucrări recente privesc mișcările protestante din Polonia în secolele XVI–XVII, cu trimiteri de natură politică la Transilvania și Moldova (Ja-

¹ Constantin Rezachevici, „*Steagurile românești*” din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683), după un nou izvor polon, în „Revista de istorie”, XXXVI (1983), nr. 6, p. 605–624.

nusz Tazbir, *Reformacja w Polsce. Szkice o ludziach i doktrynie* (Reforma în Polonia. Schițe despre oameni și doctrine), Varșovia, 1993, și mai ales Leszek Jaromiński, *Bez użycia sily. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku* (Fără folosirea forței. Activitatea politică a protestanților în Uniunea polono-lituana la sfârșitul secolului XVI), Varșovia, 1992, cu multe referiri la motivele campaniei hatmanului J. Zamoyski în Moldova la 1595, la neparticiparea Poloniei la Liga Creștină etc..

Din seria listelor de dregători ai vechii Uniuni polono-lituane în secolele XII–XVIII (*Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku*) menționează vol. III², *Ziemie Ruskie* (Ținuturile rusești); *Urzędnicy województwa belskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy* (Dregătorii voievodatului Belsk și a ținutului Chełm în secolele XIV–XVIII. Liste), Kórnik, 1992; IV³, *Małopolska* (Polonia Mică); *Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy* (Dregătorii voievodatului Sandomir în secolele XVI–XVIII. Liste), Kórnik, 1993; IV⁴, *Małopolska: Urzędnicy województwa lubelskiego XVI–XVII wieku. Spisy* (Dregătorii voievodatului Lublin în secolele XVI–XVIII. Liste), Kórnik, 1991. În toate acestea pot fi găsite nume de dregători poloni implicați în relațiile cu țările române, știrile despre ei putând servi și la datarea unor documente polone nedatate privitoare la relațiile polono-române.

Din domeniul culturii materiale medievale, Irena Turnau înfățișează *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej* (Imbrăcământul națională în vechea Uniune polono-lituana), Varșovia, 1991, care aduce lămuriri interesante într-un domeniu care privește și țările române, și în care istoriografia noastră este deficitară.

Cât privește cultura spirituală, Miroslaw Korolko prezintă activitatea secretarilor cancelariei lui Sigismund August, între care s-au numărat viitoare personalități de frunte a vieții politice, precum Jan Zamoyski, implicate mai cu seamă în legăturile diplomatice cu țările române: *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta* (Seminarul Uniunii polono-lituane, Coroana polonă. Umanisti în cancelaria regelui Sigismund August), Varșovia, 1991. Opera cronicarilor poloni care au influențat pe cei doi moldoveni și mediul cultural în care au creat cei dintâi pot fi regăsite în lucrările de sinteză ale lui Tadeusz Witczak, *Literatura Średniowiecza* (Literatura evului mediu), Varșovia, 1990, și Jerzy Starnawski, *Zarys dziejów literatury staropolskiej* (Schiță a istoriei literaturii polone vechi), Lublin, 1993.

Orașul Liov, atât de legat în evul mediu de Moldova, formează obiectul cărții lui Leszek Podhorodecki, *Dzieje Lwowa* (Istoria Liovului), Varșovia, 1992, în vreme ce Witold Szolginia înfățișează *Ikonografia dawnego Lwowa (część pierwsza). Najstarsze widoki Lwowa* (Iconografia vechiului Liov (partea întâia)). Cele mai vechi vederi ale Liovului), Varșovia, 1991, din care nu lipsește niciodată imaginea bisericii moldovene.

În privința geografiei istorice, fiind știut că în secolele XIV–XVIII, spațiul românesc a fost vecin cu Polonia și Lituanie, menționează lucrarea lui Jacek Ślusarczyk, *Granice Polski w tysiącleciu (X–XX wiek)* (Hotarele Poloniei timp de o mie de ani (secolele X–XX)), Toruń, 1992, și interesanta colecție de hărți vechi publicată de Jadwiga Bzirkowska, *Luźne mapy ziem polskich do końca XVIII wieku w zbiorach kartograficznych Biblioteki Jagiellońskiej* (Hărți detașabile ale țării polone până la sfârșitul secolului XVIII în colecția cartografică a Bibliotecii Jagiellone), Varșovia, 1993 (26 de hărți).

În sfârșit, menționează o serie de lucrări referitoare la relațiile polono-ucrainiene în trecut, dar mai ales în secolul XX, ce discută deschis, fără patimi politice, chestiuni foarte spinoase, care în ceea ce privește problema formării Ucrainei (în 1918–1919) și a evoluției ei ulterioare interesează și istoria românească. În ordinea apariției: Ryszard Torzecki, *Polscy i ukraińcy* (Poloni și ucrainieni), Varșovia, 1991; Mikołaj Siwiecki, *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich* (Istoria conflictului polono-ucrainean), I–II, Varșovia, 1992, culegere de documente referitoare la anii critici 1918–1940; Józef Darski, *Ukraina* (în colecția „Historia współczesności. Konflikty narodowe” – Istoria contemporană. Conflicte naționale), Varșovia, 1993, în care două capitole discută și controversele ruteano-române și ucrainiano-române.

Aduse cu destul efort în țără, o parte din lucrările amintite mai sus vor fi prezentate în numerole următoare ale revistei de față.

În toate deplasările în Polonia m-am bucurat de sprijinul Institutului de Istorie al Academiei Polone de Științe, a directorului său adjunct Stefan Kuczyński și a Reginei Wojciechowska din departamentul administrativ. Iar la Toruń am beneficiat de ajutorul binevoitor al lui Jan Tęgowski de la departamentul de Istorie a Pomeraniei al Academiei Polone de Științe. La același departament am avut un schimb de idei cu prof. Stanisław Salmonowicz, iar la Institutul de Istorie a Universității din Toruń am discutat cu directorul acestuia, prof. Kazimir Wajda, dr. Iaroslav Wenta și prof. Ianusz Beniak.

Constantin Rezachevici

N O T E

* * * *Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*, Îngrijit de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1993, 230 p.

Remarcabilă inițiativa grupului de universitari și cercetători clujeni ce și-a unit forțele pentru a-l omagia pe profesorul Camil Mureșanu la împlinirea vîrstei de 65 de ani. Așa cum sugerează titlul, sugestiv ales, volumul își propune să reprezinte prin tematica materialelor vastă arie de preocupări a profesorului Mureșanu și în primul rând permanenta sa străduință de integrare a istoriei românești în istoria universală.

Volumul se deschide cu o prezentare sintetică a activității profesorului (*Istoricul Camil Mureșanu*, p. 7–12).

Cele trei părți în care este structurat volumul sunt reprezentative pentru încercarea istoricilor clujeni de a se recorda celor mai noi direcții ale istoriografiei contemporane: istoria ideilor, istoria mentalităților și istoria comparată. În același timp, în cadrul acestor teme, semnalăm aria problematică extrem de variată a materialelor, de la istoriografie (Vasile Muscă, *Filosofia Encyclopedie Franceze*, Avram Andea, *Filosofia kantiană și răspândirea sa în Europa Apuscană în timpul Revoluției franceze*, Sorin Mitu, *George Barbu și Friedrich Engels despre problema irlandeză*, Ovidiu Pecican, *Henry Thomas Buckle și Bogdan Petriceicu Hașdeu*, Marcel Ţirban, *Biserică și școală. Spiritualitatea greco-catolică în viața lui Nicolae Iorga*, Maria Teodor Crăciun, *Andrei Oțetea istoric al Reformei*, Pompiliu Teodor, *Istoriografia Unirii Transilvaniei cu România*) la mental și imagologie (Toader Nicoară, *Fenomene astronomice în mentalitatea țărănească în zorii epocii moderne, 1680–1830*, Ladislau Gyémánt, *Modernizarea instrumentarului economic și mentalitatea nobiliară în Transilvania (sec. XVIII–XIX)*, Alexandru Vâri, *Imaginea Statelor Unite ale Americii în paginile „Gazetei de Transilvania” 1838–1848*, Nicolae Bocșan, *Ecouurile revoluției române din 1848–1849 în presa emigrației poloneze*, Teodor Pavel, *Percepția idealului unității românești în cultura germană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*). În ceea ce privește capitolul dedicat istoriei comparate remarcăm diversitatea aspectelor tratate, ce îmbină istoria bisericii cu aspecte ale politicului, cuprinzând nu numai aria temporală largă a secolelor XVII–XX, dar și un spațiu geografic mergând până în îndepărtele insule Caraibe: Ovidiu Ghitta, *Considerații privind Unirea ruténilor și românilor cu Biserica Romei (sfârșitul secolului al XVII-lea)*, Nicolae Edroiu, *Europeismul răscocalci lui Horea, Aurel Panțea, Considerații cu privire la lupta pentru independență în insulele Caraibe*, Liviu Maior, *Contribuții la istoria raportului Biserică–Putere în Transilvania (1867–1918)*, Gelu Neamțu, *Aspecte din activitatea serviciilor secrete austro-ungare în mișcarea națională dacoromană (1881–1885)*, Miodrag Milin, *România și Serbia la finele veacului al XIX-lea. Climatul politic de la mijlocul anilor '90 și chestiunea podului de peste Dunăre*, Stelian Mindruț, *Activismul naționalităților din Ungaria dualistă în debutul secolului XX*, Vasile Vesa, *Pacea de la București din august 1913. O pace a Puterilor Mici?*

Fără a fi putut oferi aici o analiză detaliată a acestor studii, care ar fi cerut un spațiu mult mai amplu, sperăm ca rândurile de mai sus să se constituie într-o invitație la lectura unui volum reprezentativ pentru istoriografia clujeană actuală.

Mirela-Luminița Murgescu

* * * *Les Roumains Orientaux. Români din Răsărit*, sub redacția lui Paul H. Stahl, Paris, 1990, 159 p.

Numeiroși români trăiesc în afara frontierelor României; istoria lor, ca și studiile sociale ce le-au fost consacrate, au fost influențate de prea multe ori de motive de ordin politic care au prevalat unor argumente științifice. Volumul apărut sub redacția lui Paul H. Stahl

este o culegere de texte și articole referitoare la diferite aspecte ale civilizației românilor din Transnistria, de la Est de Bug și până la Vladivostok, materiale publicate anterior în diferite reviste românești de prestigiu („Sociologie românească”, „Anuarul Arhivei de Folklor” între anii 1933–1943).

Cunoscând complexitatea intereselor politice și a celor naționale, care se opun, editorul își prezintă, în „Introducere”, motivele pentru care a apelat la unele „reprint”-uri: răspândire de la Nistru până în Caucaz, Asia Centrală sovietică (Turkestan) și Siberia, comunitățile românești din Orient sunt amenințate cu dispariția datorită unui fenomen pe care sociologii l-au numit „sufocarea demografică”, explicația constând în masivele implantări de populație slavă și în deportarea locuitorilor din regiunile neslavizate (Basarabia și statele baltice sunt exemplele cele mai folosite).

În studiul său „Les Roumains Orientaux: du Dniestr à Vladivostok (XI-e – XX-e siècles)”, Eugen Lozovan susține că un important centru al romanității orientale s-a menținut în Moldova istorică – teritoriul dintre Nistru, Carpați și Dunăre; în Evul Mediu sunt numeroase informațiile referitoare la existența populației românești între Nistru și Bug. Autorul apelează, ca argumente, la numele „dacilor transnistrieni” angajați în armatele lui Bohdan Hmelnitski (Bogdan, Radul, Focșa, Basarab, Grigorcea, Borcea); în secolul XVIII, în nou creată „oblastie” a Oceakovului, colonizarea română a fost incurajată de autoritățile țărăște; în 1793, la recensământul efectuat de mitropolitul Gavril în regiune, reieșea că dintr-un total de 67 de localități, 49 erau exclusiv românești. În timpul comunismului, românii dintre Prut și Bug au fost răspândiți pe toată întinderea imperiului: între Ural și Altai, în regiunea Orenburg (unde sunt numeroase sate românești), în Turkestan (dar și în Manciuria și Mongolia), în zona pacifică a Siberiei. Dacă românii din Asia Centrală sunt descendenții celor peste 32.000 de familii transportate în 1906 din Basarabia de către autoritățile țărăște, comunitățile din Siberia au fost constituite și întărite de Stalin, Hrusciov și Brejnev. Astfel, la Nord de Vladivostok, pe valea fluviului Usuri sunt sate pur românești precum Teiul, Zămbreni, Bogatârca, Balci-nesti, Basarabia Nouă, Logănești. Sate românești se întâlnesc și pe valea Amurului, lângă Habarovsk; Inul, Aur, Dunărea, Alexandreni. Într-un studiu publicat în 1966, Rubin Udler furnizează foarte interesante informații: cei mai mulți români din afara țării locuiau în Ucraina (în regiunile transcarpatice, în zonele Cernăuți, Odessa, Nikolaiev, Kirovograd, Dniprope-trovsk, Zaporojie, Donețk) dar și în Abhazia, Kirghizia, Omsk, Aktiubinsk, Primorsk.

Consistentul studiu al lui Gheorghe Pavelescu, apărut pentru prima dată în revista „Sociologie românească”, V, 1–6, 1943, tratează „Aspecte din spiritualitatea Românilor Transnistrieni”. În urma unei investigații sociologice efectuate peste Nistru în ianuarie 1942, alături de T. Hersoni, N. Al. Rădulescu, I. Făcăoară, D. Sandru, L. Rusu și I. Danciu, autorul atragea atenția că există o identitate între satele din Basarabia și cele din stânga Nistrului și că romanitatea Transnistriei se poate descifra și din aspectul exterior al satelor, al gospodăriilor, din estetica și aranjamentul lor cât mai ales din studiul manifestărilor spirituale. Pentru românii de peste Nistru, criteriul de etnicitate nu este nici limba, nici săngele, ci tradiția și în acest mod trebuie căutată mai sigur specificitatea spiritualității vorbitořilor de limbă română. Mai mult decât limba, datina este organic legată de ființa cuiva pentru că dacă limba se poate învăța printr-un efort individual, pentru datină trebuie concursul inaintașilor. Pentru susținerea acestei ipoteze sunt prezentate și analizate câteva obiceiuri-specifice de Crăciun și alte sărbători de iarnă, de Bobotează, de Sântoader, de Paști precum și tradiții referitoare la momente deosebite din viața omului (naștere, botez, logodnă, cununie, nună, moarte). Contrafортurile spirituale ale romanismului, moldovenii de peste Nistru, au în materie de probleme morale (păcat, bine, frumos, relații între săteni) aceleași valori întâlnite oriunde în țară.

Tot despre obiceiuri se ocupă și studiul lui Ion Apostol, publicat în „Sociologie românească”, V, 16, 1943 și intitulat „Crăciunul și Anul Nou la Români de la Est de Bug”; în același număr, reluată și de actuala ediție, autorul alcătuia o listă de „Nume de familie din 25 de sate românești dela Est de Bug”.

Partea a doua a volumului este dedicată unuia din cei mai de seamă reprezentanți ai școlii de sociologie românească: Petre Ștefanucă, născut în Lăpușna, elev al lui Gusti, asasinat de autoritățile comuniste sovietice în 1941, în Basarabia ocupată. Colaborator permanent la „Anuarul Arhivei de Folklor a Academiei Române” și „Viața Basarabiei”, Petre Ștefanucă este prezent cu două din cele mai reprezentative studii ale sale: „Hora în regiunea Iurcenilor”, publicat pentru prima dată în „Sociologie românească”, III, 10–12, 1938 și „Folklor din județul Lăpușna”, apărut în „Anuarul Arhivei de Folklor”, III, 1933.

„Români din Răsărit” este un volum care, dincolo de interesele politice actuale, tragă un dureros și necesar semnal de alarmă asupra frațiilor de limbă răspândiți de diverse vitregii

pe întreg spațiul fostului imperiu sovietic. Orice soluție de studiere a istoriei și civilizației lor, orice gest de apropiere și de cunoaștere reciprocă, dincolo de a fi numai un lucru imparativ, poate reprezenta un ajutor și, de ce nu, chiar o salvare.

Florin Anghel

* * * *The Romanians in Hungary. Dynamics of an Ethnic Genocide*, Globus Publishers, Bucharest, 1992, 94 p.

Una din temele predilecțe de observare ale comunității internaționale, în momentul de față, o reprezintă problema minorităților naționale. Dacă, din acest punct de vedere, România se află de mult timp sub lupa forurilor internaționale, mai puțin cunoscută, sub adeverată ei înfățișare, este situația minorității române din Ungaria. Lucrarea de față a apărut din necesitatea de a face cunoscută situația românilor din Ungaria și a modului în care statul maghiar aplică principiile care guvernează drepturile omului. La baza acestei lucrări stau o serie de studii ale unor cercetători (dr. Petre Bărbulescu, dr. Viorica Moisuc, Tudor Stoica, Stelian Vasilescu), membri ai Asociației pentru Observarea și Promovarea Drepturilor Minorității Românești din Ungaria. Materialele au fost prezentate la Conferința de la Moscova din 27 septembrie 1991, desfășurată ca parte a Conferinței asupra Dimensiunii Umane a Securității Europene.

Lucrarea este structurată în cinci capítole, dintre care primul reprezintă ideea de la care pornește întreaga muncă de elaborare a acestor activități. Este vorba despre contradicția flagrantă dintre declarațiile autorităților ungare și politica lor efectivă în privința minorităților naționale. Se precizează, cu această ocazie, că în ciuda faptului că „declarațiile guvernului prevăd menținerea necesității asigurării unei dezvoltări normale a condițiilor pentru minoritățile etnice din Ungaria, acțiunile sale conduc, în fapt, la o assimilare tot mai adâncă a minorităților etnice în masa majorității maghiare” (p. 16). Un exemplu elovent il constituie Declarația guvernului Ungariei din 24 aprilie 1991, care consideră asigurarea drepturilor minoritare ca o cerință esențială pentru a fi european. Dar Legea minorităților nu a fost discutată încă de Parlamentul maghiar. Această lege ilustrează foarte bine discrepanța dintre declarațiile maghiare oficiale și unele dintre prevederile chiar ale acestei legi. Astfel la punctul 5 al „Legii cu privire la principiile politice ale minorităților etnice naționale” se precizează: „O prevedere fundamentală o reprezintă deplina libertate de alegere a identității, inclusivând dreptul de a avea relații duble sau multiple, precum și dreptul de a se despărți de minoritatea colectivă (asimilare)” (p. 18). Este, în opinia autorilor, o formulare perfidă, care poate da naștere la multe interpretări.

Se știe că Ungaria cere, pentru minoritatea maghiară din statele vecine, dreptul de auto-guvernare; minoritățile din Ungaria nu au acces direct la nici o formă a forurilor superioare de conducere a statului sau în administrația locală. Punctul 9 al „Principiilor politice ...”, amintite mai sus, limitează o aşa-zisă autonomie a minorităților la domeniul cultural și social. Legea refuză să ia în considerare reprezentarea politică a minorităților.

Politica maghiară în problema minorităților, din interiorul țării și din afara ei, se bazează și pe aserții teoretice, științifice. De exemplu, există teoria lui Molnár Gusztav, director al Institutului Bazinului Dunării din Budapesta, care scria în 1991 că unele minorități sunt mai minorități decât altele, nefăcând parte, practic, dintr-un popor anume. În schimb, maghiarii din Transilvania, Slovacia, Ucraina Subcarpatică și Voivodina nu pot fi considerați o minoritate, lor trebuind să li se asigure o autonomie politică și culturală deplină.

Capitolul al II-lea analizează perioada interbelică, cuprinsă între cele două tratate de pace. Datele prezentate cu acest prilej scot în evidență faptul că frontieră stabilită în 1918–1920 a făcut ca mai mult de 2 milioane de unguri să rămână în afara granițelor statului ungar (mulți dintre ei, însă, în zonele de frontieră sau ca enclave în teritoriile vecine). În Ungaria, au rămas, cu aceeași ocazie, aproximativ 250.000 de români (în Câmpia Tisei). Dar tratatele de la Trianon și de la Paris au legitimat frontieră româno-ungară precum și statul Transilvaniei.

În ciuda evidențelor, tratatele internaționale oferă revizionismului maghiar și o bază legală. Astfel, articolul 19 al Pactului Ligii Națiunilor prevede că „Adunarea poate, din când în când, să invite Membrii Societății, să procedeze la o reexaminare a tratatelor devenite inaplicabile, ca și a situațiilor internaționale a căror menținere ar putea pune în pericol pacea lumii” (p. 40). Există un întreg set de interpretări ale prevederilor tratatului de la Trianon,

care ar putea demonstra inaplicabilitatea acestui tratat. Ungurii, însă, s-au folosit de date, statistice și istorice, cu ajutorul căror au distorsionat adevărul istoric.

Prin Tratatul de Pace semnat la 10 februarie 1947 la Paris între România și Puterile Aliate și Asociate, Dictatul de la Viena a fost considerat nul și neavenuit. Tratatul de la Trianon a fost validat și în 1947, prin noul tratat de pace cu Ungaria, iar Unirea de la 1 Decembrie 1918 a fost, din nou, legitimată.

În sfârșit, capitolul al III-lea tratează esența temei acestei cărți și anume dinamica genocidului etnic al minorității române din Ungaria. Fornind de la ideea că tratamentul brutal al autorităților maghiare față de minorități, în spetea cea românească, a cauzat declinul numeric al acestor categorii, lucrarea deosemnează, prin date statistice, (înregistrările censuale) scăderea populației românești în perioada 1910–1940 *. „Procesul asimilării forțate a minorității române în Ungaria, de fapt ca și a altor minorități din această țară, urmează un scenariu ușor de observat după primul război mondial, dus de toate guvernele ungare, indiferent de culoarea lor politică” (p. 61–62).

Sunt enumerate și analizate, în această lucrare, și căile și mijloacele de maghiarizare forțată, desfășurate de guvernele Ungariei, în perioada interbelică. Cea mai veche metodă, datând din vremea Austro-Ungariei, este maghiarizarea prin cens. Statisticile oficiale ale acestei perioade indică numere variind între 4.000 și 15.000 de vorbitori de limbă română. Folosita și anterior a fost și maghiarizarea numelor, puternic amplificată în perioada interbelică. După 30 august 1940, în Transilvania de Nord, s-a procedat, prin intermediul diferitelor legi, la o puternică acțiune de maghiarizare, în scopul unei așa-zise protejări a populației maghiare. Alte metode de stergere a identității naționale au fost deznaționalizarea prin biserică și prin școală maghiară, fiind semnalată pedepsire brutală a folosirii limbii române. Este de menționat faptul că toate aceste afirmații sunt puternic susținute de o bogată argumentație de natură statistică și istorică.

În campania care se desfășoară pe plan internațional pentru respectarea drepturilor omului, lucrarea de față reprezintă o etapă indispensabilă. Întrucât necesitatea respectării drepturilor omului se impune tuturor, cunoașterea situației reale a minorităților etnice din Ungaria este strict necesară pentru asigurarea unei societăți cu adevărat democratice în Europa.

Tatiana Duțu

* * * *Historia de España*, Madrid, 1990, 1309 p.

Ultima sinteză de istorie a Spaniei care a văzut lumina tiparului, rod al colaborării unora dintre cei mai renumiți istorici spanioli contemporani, Antonio Blanco Freijeiro, Julio Mangas, José Luis Martín, Julio Valdéou, Antonio Dominguez Ortiz, Julio Arostegui, Manuel Tuñón de Lara și Juan Pablo Fusi, reprezintă o reușită îmbinare între metoda pozitivistă și metodele moderne de abordare a investigației istorice.

Adresată specialiștilor, dar și publicului larg interesat de istorie, lucrarea are o structură cronologică clasică, începând cu preistoria Peninsulei Iberice și ajungând până în 1977, când se trece de la regimul franchist la cel de democrație pluralistă. Sunt prezentate pe rând și în aspectele lor esențiale, Spania preistorică și preromană, Spania romană, perioada regatului vizigot, evul mediu creștin și musulman, cu permanenta lor întrepătrundere și confruntare, formarea imperiului spaniol în secolul al XVI-lea, splendoarea și decaderea acestui imperiu, secolul al XVIII-lea, caracterizat prin reformismul burbonic și prin ieșirea din criză, secolul al XIX-lea, caracterizat prin permanente convulsii sociale și politice cărora le pune capăt războiul civil din 1936–1939, epoca dictaturii franchiste și primii doi ani care au urmat morții lui Franco și care au marcat tranziția țării spre democrație.

Dar, pe lângă această prezentare, am putea spune clasică, de date și fapte, perioade care se succed unele altora și fac înțelijibilă publicului larg istoria Spaniei, autorii abordează de o manieră modernă, apelând la istoria socială și la alte inovații datorate școlii de la Annales, diferite aspecte ale acestei istorii, ceea ce conferă un plus de atraktivitate lecturii. Astfel, un

* În 1920, datele oficiale ale statului maghiar indicau existența a 23.760 români în Ungaria. Alte statistici (inclusiv cele ale bisericii românești din Ungaria, după primul război mondial) indicau 120.000 în Câmpia Tisei.

loc important este acordat aspectelor economice, sociale, demografice, mentale și culturale ale istoriei Spaniei, vieții de zi cu zi a locuitorilor acestei țări în diferite epoci istorice.

Citind această lucrare de sinteză se poate constata, în ceea ce privește istoriografia spaniolă actuală, o fructuoasă și fericită imbinare între maniera tradițională, pozitivistă, de abordare a cercetării și scrierii istoriei și maniera modernă care pune accentul pe ceea ce se află în spatele datelor și faptelor prezentate de izvoarele istorice. Este o istoriografie care încarcă, și în mare măsură reușește, să cunoască în profunzime trecutul dar, în același timp, să abordeze și să analizeze acest trecut folosind cele mai moderne metode de cercetare.

Eugen Denize

MENAHEM BEGIN, Revolta, Ediție îngrijită de Odette Kaufman și Aurel Andrei, Edit. „DAB”, Iași, 288 p.

Menționăm apariția cărții fostului premier al Israelului, Menahem Begin (azi trecut în neființă), lucrare ce are caracter biografic și monografic, dar și de document istoric (deși sunt puține fragmentele din diferite documente, reproduse în volum): biografic deoarece se referă la viața autorului, începând cu perioada universitară din Polonia, activitatea în Betar (organizație sionistă a tineretului evreu din Polonia antebelică), condamnarea de către autoritățile sovietice și deportarea, eliberarea pe baza acordului Sikorski-Stalin, plecarea prin Irak în fosta Palestină și întreaga activitate clandestină de rezistență și luptă împotriva mandatului britanic până la declararea independenței în mai 1948; monografic deoarece are ca obiect propriu-zis revolta împotriva dominanței britanice; de document deoarece prin amănuntele ce le conține poate folosi istoricilor în reconstituirea unei anumite perioade.

Scrisă de fostul premier — care se retrăsese din viața politică cu mulți ani înainte de a deceda și care a încheiat pacea durabilă de la Camp David cu Egiptul — cartea reprezintă, în afara celor arătate mai sus, în mod evident, un punct de vedere pe care l-am putea caracteriza, zicem noi, ca fiind partizan, deoarece — fără să exagerăm — cel puțin 1/3 din paginile volumului sunt dedicate disensiunilor (ce au mers uneori până la confruntări sânge-roase, cum a fost episodul vasului Altalena, sau la serioase deosebiri de vederi în legătură cu acțiuni armate ale rezistenței evreiești cum a fost, de exemplu, cel al exploziei de la hotelul King David din Ierusalim) dintre organizația Irgun al cărei „comandant suprem” (cum singur se caracterizează autorul) a fost Menahem Begin și organizația Hagana (sau chiar dintre Irgun și organizația Stern).

Sub acest aspect cartea e tezistă, deoarece în toate controversele care au avut loc între aceste organizații autorul susține constant că punctul său de vedere a fost cel corect și evenimentele l-ar fi confirmat în absolut toate cazurile. Față cu această poziție, prezentarea unor personalități ca Ben Gurion și Moshe Dayan, ca să dăm doar două exemple, nu putea fi decât prea puțin favorabilă acestor personalități. Nu se va putea da însă probabil niciodată un răspuns care să înălțure orice nelămurire în legătură cu întrebarea dacă britanicii ar fi părăsit fosta Palestină — sau eventual ar fi părăsit-o mai târziu decât a avut loc în fapt — în lipsa actelor violente de rezistență inițiate și aduse la îndeplinire de organizația Irgun.

Se pot reține însă următoarele: 1. Concluzia autorului, că spre deosebire de cazul altor state ce și-au declarat independența, în cazul Israelului, după obținerea independenței, nu a existat război civil (Irgunul a fost în cele din urmă înglobat în structurile legale ale nouului stat); 2. Analiza — e drept, extreni de critică — pe care autorul o face metodelor politicii seculare coloniale britanice este cea a unui analist remarcabil, ce a știut să desprindă constantele politicii externe a unui imperiu.

N-am putea să nu pomenim că tocmai Menahem Begin, în calitate de premier (ajuns la guvernare după decenii de distanțare) a fost cel care a realizat pacea cu Egiptul, eveniment crucial pentru istoria modernă a Orientului Mijlociu. Mehahem Begin rămâne una din personalitățile de primă mărime ale istoriei poporului evreu.

Scrisă într-un stil concis, dar nu lipsit de frumuseți („Îngerul uitării este o creație binecuvântată! Ajunge o ușoară atingere a aripilor lui, ca rânele să fie vindecate”, pag. 28; „... Eretz Israel se înăna cu o casă de sticlă... Brațele ne serveau să luptăm; transparența pereților de sticlă ai țării erau pavuza noastră de apărare”, pag. 53–54), cartea apare astfel structurată (în versiunea românească): 14 capítole intitulate „Poarta spre libertate”, „Luptăm, deci existăm”, „O armată clandestină”, „Clandestinitate pe față”, „Un om cu multe

nume”, „Război fratricid? Niciodată”, „Mișcarea unificată de rezistență”, „Hotelul King David”, „Biciul și spânzurătoarea”, „Cade Bastilia britanică”, „Întâlniri în clandestinitate”, „Drumul spre victorie”, „Cucerirea orașului Jaffo”, „Independentă”.

România este pomenită atât în legătură cu imigrația evreiască în fosta Palestina via România, cât și cu faptul că unei dintre cele ce aparțineau Irgunului erau originari din România.

Salutând apariția cărții în traducere românească și menționând utilitatea notelor de subsol ale volumului, n-am putea să nu remarcăm numărul destul de mare al erorilor de tipar (mai ales în transcrierea numelor), transcrierea în variante diferite și greșite ambelé, chiar și a numelui autorului („Menachem” pe copertă și „Menahem” pe prima pagină a volumului), lipsa menționării datei tipăririi, lipsa menționării numelui traducătorului și a ediției după care s-a făcut traducerea și lipsa unei note lămuritoare asupra ediției. Sunt carențe puțin obișnuite în cazul efectuarii și publicării unei traduceri.

Oricum, publicul de la noi are posibilitatea să ia cunoștință de memoriile fostului premier Menahem Begin, chiar dacă într-o ediție deficitară.

Betinio Diamant

LIVIU GROZA, Contribuții la cunoașterea culturii grănicerilor bănățeni,
Fundată Europeană Drăgan, Lugoj, 1993, 151 p. cu il.

Cartea reunește un mare număr de articole de mică întindere, unele apărute anterior în diferite publicații, care au în comun faptul că privesc viața culturală din teritoriul regimului de graniță româno-bănățean nr. 13, ce a funcționat în sudul provinciei — sau „Graniță”, în limbajul epocii — între anii 1768/1774-1873. Cele mai multe articole se referă la aspecte din activitatea personalităților Graniței, în primul rând a unor militari, implicați în mișcarea culturală românească din această regiune — gen. Traian Doda, gen. Mihail Trapșa, gen. Teodor Seraciu, căp. Iancu Temeș, gen. Nicolae Cena —, dar și a protopopului și cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg, a lui Constantin Diaconovici Loga (care timp de două decenii a fost director al școlilor naționale grănicerești) și a profesorului din Caransebeș, Patriciu Drăgălină.

Desigur că subiectul căruia i se circumscrie volumul pe care îl semnalăm este unul deosebit de complex. Viața culturală românească a regiunii în epoca modernă oferă un tablou interesant. Introducând în circuitul științific surse documentare noi provenind din arhive, Liviu Groza aduce unele contribuții reale, mărunte dar utile în perspectiva unei cercetări viitoare, mai ample, a Graniței, care în multe privințe și-a creat o fizionomie aparte, inclusiv instituții proprii.

Viorel Achim

N. ISAR, Publiciști francezi și cauza română (1831—1859), Edit. Academiei Române, București, 1991, 139 p.

Fericită hotărârea Academiei Române de a acorda premiul „Nicolae Bălcescu” lucrării profesorului Nicolae Isar, consfințind astfel printr-o binemeritată recunoaștere o muncă de cercetare asiduă și minuțioasă în domeniul relațiilor româno-franceze.

Continuând o serie de preocupări anterioare, autorul își propune în lucrarea de față să surprindă pe de o parte legăturile publiciștilor francezi cu societatea românească a secolului al XIX-lea și interesul opiniei publice franceze pentru acest spațiu, iar pe de altă parte să adâncească analiza privind modul de formare și de transmitere în conștiința publică franceză a cunoștințelor și informațiilor despre problemele lumii românești. Deși lucrarea este centrată în primul rând asupra personalității lui Saint-Marc Girardin, Felix Colson și A. Ubicini, primul capitol (*Publicistica franceză și cauza română*, p. 7-27) este o binevenită trezere în revistă a scrierilor franceze despre societatea românească în perioada anilor 1770-

1859. Autorul se oprește asupra activității unor publiciști sau memorialiști francezi din epoca luminilor (1770–1830), asupra publiciștii franceze privitoare la români în perioada revoluției de la 1848 și în perioada premergătoare Unirii Principatelor. De la J. L. Carra și d'Hauterive la J. A. Vaillant, St. Bellanger, A. Billecocq și H. Desprez (pentru a aminti numai câteva nume din multitudinea autorilor analizați), Nicolae Isar surprinde modul în care se formează, se perpetuează, se imbogățesc informațiile despre societatea românească. Prin varietate, prin caracterul extrem de sistematic al prezentării și prin erudiție capitolul se transformă într-un adevarat instrument de lucru, o mică enciclopedie analitică a publicațiilor franceze despre români în secolele XVII–XIX.

După această prezentare considerată de autor necesară pentru justa înțelegere a scrierilor elaborate de publiciștii francezi în perioada 1834–1958, capitole speciale sunt dedicate personalității și activității filoromâne a lui Saint-Marc Girardin (p. 28–66), Felix Colson (p. 67–93) și A. Ubicini (p. 94–134).

În economia lucrării un loc deosebit este alocat prezentării modalităților concrete prin care publiciștii francezi au intrat în contact cu societatea românească. Pe bună dreptate, autorul consideră că pentru a sublinia geneza acestor scrieri este necesar să se insiste „nu numai asupra filiației acestora de la generație la generație, asupra tradiției scrierilor franceze despre români, și, cel puțin în aceeași măsură, asupra surselor românești ale lucrărilor publiciștilor francezi, în această privință urmând a avea în vedere nu atât bibliografia lucrărilor românești folosite de publiciștii francezi, cât mai ales modalitatea transmiterii de impresii și cunoștințe, pe calea contactelor directe dintre publiciștii francezi și revoluționarii români, autori sau nu de lucrări istorice sau social-politice” (p. 26).

Astăzi, când preocupările pentru imaginea României în exterior sunt deosebit de actuale, experiența mijlocului secolului al XIX-lea, reconstituită cu pasiune și migală în lucrarea profesorului Nicolae Isar, este de un interes ce nu mai trebuie demonstrat.

Mirela-Luminișa Murgescu

GHEORGHE VLAD NISTOR, *Colapsul unei societăți complexe*, Edit. Erasmus, București, 1993, 159 p.

Perioada crizei și prăbușirii Imperiului roman a preocupat și continuă să preocupe un număr mare de cercetători atrași de diversitatea și complexitatea fenomenelor specifice perioadei. Istoriografia românească a fost în general preocupată de situația existentă în fosta provincie Dacia în urma retragerii aureliene și a legăturilor care se mențin între nordul și sudul Dunării până în timpul lui Constantin cel Mare sau Justinian I.

Lucrarea pe care ne propunem să o prezentăm iese deci din tiparele clasice, oferind cititorilor o foarte minuțioasă analiză asupra Britaniei în secolele IV–V, mai precis a situației orașului roman în insulă în această perioadă. Tema abordată de dl. prof. Gh. Vlad Nistor este pe deplin justificată căci în cazul Britanniei romane orașul a reprezentat modalitatea de articulare a societății. Altfel spus, există o deosebire majoră între mediul rural precumpărător celtic și aproape în întregime rezistent procesului de romanizare și mediul urban, expresie a civilizației romane. Studiind orașul roman în Britannia, continuitatea sau discontinuitatea acestuia, pot fi trase concluzii importante căci în jurul centrelor urbane funcționează societatea romană din insulă. Concluzia conform căreia instalarea unor disfuncționalități ale vieții urbane „nu putea să nu provoace grave forme de criză la nivelul întregii societăți” (p. 49) ni se pare foarte îndreptățită.

Dificultatea demersului autorului trebuie subliniată din capul locului. Este vorba de abordarea unei probleme asupra căreia specialiștii britanici nu au căzut de acord, adăugându-se în plus dificultatea metodologică rezultată din sărăcia extremă a izvoarelor narrative. În fapt singurele izvoare menite să „lumineze” (mai degrabă, așa cum se poate vedea la paginile 34–74, să incureze) situația vieții urbane în Britannia, reprezentă un fragment din carteaua a șasea a „Istoriei noii” a lui Zosimos și „Viața Sfântului Germanus”, opera unui oarecare Constantinus, probabil cleric din Lyon. Prima sursă este cel puțin ciudată căci în contextul invaziei lui Alaric în Italia ni se spune că împăratul a trimis scrisori *oraselor din Britannia* (subl.n.) spunându-le să se apere singure (din acest motiv s-a presupus că ar fi vorba de o greșeală de copist care a scris Britannia în loc de Bruttium), în timp ce izvorul hagiografic oferă informații vagi, și imprecise atunci când vorbește despre situația din insulă.

Pornind deci de la caracterul confuz al informației literare, autorul lucrării s-a văzut nevoit să utilizeze aparent „excesiv” informația arheologică cu atât mai mult cu cât încă de pe prima pagină cititorul era avertizat că nu va avea de a face cu demersul unui arheolog. În acest fapt ni se pare că stă și marele merit al lucrării; maniera de abordare a izvorului arheologic, dublată de o foarte bună cunoaștere a bibliografiei problemei, au avut ca rezultat nu numai aprofundarea unei probleme practic nedezbătute în istoriografia românească, dar și elaborarea unei lucrări valoroase prin concluziile la care ajunge.

Făcându-se distincție între locuirea accidentală în interiorul orașelor (life in town) și viața urbană propriu-zisă (town life) autorul observă criza pe care orașul roman din Britanía o cunoaște încă din a doua jumătate a veacului al IV-lea, ea generalizându-se în secolul următor (doar în primele două decenii fiind atestate puține semne ale vieții intramurane). Din perspectiva autorului: „Descompunerea vieții urbane, realitate consistentă dar artificială în insulă, pare a fi principala cauză a declanșării colapsului societății britano-romane”, colapsul antrenând în fapt pierderea romanității insulare.

Nu putem încheia fără a felicită editura „Erasmus” pentru curajoasa inițiativă de a publica o serie de valoroase lucrări de istorie universală, menite să acopere un domeniu redus în mare parte în ultimele decenii la studiul unor simple relații bilaterale.

Lucrarea d-lui Gh. Vlad Nistor constituie o valoroasă contribuție de istorie universală umbrată poate doar de copertă (interesantă ca idee, dar nepotrívindu-se — credem — cu înținta științifică a lucrării).

Ovidiu Cristea

RADU PĂIUȘAN, Mișcarea națională din Banat și Marea Unire. 1859—1919, Edit. de Vest, Timișoara, 1993, 235 p.

Cartea istoricului timișorean apare la Editura de Vest din Timișoara la 75 de ani de la înăpătirea actului unirii Banatului cu România, înscriindu-se ca un punct distinct și original în bibliografia temei, mai cu seamă că, spre deosebire de alte lucrări, aceasta parcurge întregul proces al unirii și după 1 decembrie 1918, până în vara anului 1919.

Privită prin prisma obiectivelor urmărite și a problematicii pe care o abordează, lucrarea de față prezintă un real interes științific reprezentând un tablou veridic al drumului parcurs de mișcarea națională din Banat din 1895 până în 1919.

Ca structură internă, cartea dr. Radu Păiușan este împărțită în patru capitole urmate de concluzii și numeroase note bibliografice care cuprind 629 de referințe la izvoarele și bibliografia utilizate și se încheie cu un indice selectiv și căte un rezumat în limbile franceză și engleză.

Încă de la începutul lucrării este scoasă în evidență poziția specifică a românilor bănățeni în cadrul luptei pentru unitate națională, specificitate datorată mutării epicentrului acestei lupte în provinciile stăpânlite de monarhia bicefală, precum și faptului că deși aprobau rolul conducător al factorilor politici din România, în cadrul luptei naționale, nu au fost de acord, în unele secvențe ale acestei lupte, cu politicianismul promovat de partidele din vechiul regat. În același timp reprezentanții politici ai românilor bănățeni au dat dovadă de intransigentă în eventualitatea purtării de tratative cu guvernul de la Budapesta sau curtea de la Viena. Ideea de bază, subliniată și de autor, era că rezolvarea acestei probleme nu se putea face decât în măsura în care aceste teritorii se uneau cu România. Acest aspect va explica și atitudinea transanstă a românilor bănățeni la Alba Iulia în preajma votării unirii.

Interesantă este și abordarea de către autor a poziției bănățenilor față de activitatea Partidului Național Român, poziție care nu a fost nici un moment una scisionistă, nepărăsind partidul nici după înlăturarea lor din Comitetul executiv, nici în timpul și după mișcarea memoriandistă, și nici în timpul crizei ulterioare. Deși nu au fost de acord ca PNR să participe la activitatea parlamentară, ulterior, în primul deceniu al sec. XX, ei s-au integrat în curentul politic activist.

Urmărind activitatea liderilor politici bănățeni, autorul parcurge pe larg în capitolul al doilea al lucrării perioada de până la declanșarea primului război mondial, perioadă marcată așa cum arătam anterior de reluarea activismului politic.

În următorul capitol, cel de-al treilea, este prezentată lupta pentru unitate națională în anii primului război mondial și unirea Banatului cu România. Un aspect foarte important

relevat în paginile acestui capitol se referă la situația delicată a bănățenilor înrolați în armata austro-ungară, puși în fața alternativei de a lupta pentru o cauză străină sau a dezerta, precum și la constituirea consiliilor și gărzilor naționale românești, preluând administrația din mâinile autorităților maghiare. Cum era de așteptat, se insistă asupra alegerii delegaților românilor bănățeni din toate cele trei comitate pentru a vota la Alba Iulia unirea Banatului cu România. Același capitol scoate în evidență poziția reprezentanților bănățeni față de problema unirii conditionate a Transilvaniei și Banatului cu România. Se stie că în ziua de 30 noiembrie 1918 într-o ședință preliminară, fruntași ardeleni hotărâseră să se proclame unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu unele condiții, cea principală fiind aceea de a acorda unei autonomii teritoriilor astfel unite. În spatele acestei cereri se aflau social-democrații care făceau presiuni amenințând cu retragerea colaborării lor. În seara aceleiași zile bănățenii, reunii la hotelul Ungaria din Alba Iulia, decid în schimb unirea imediată, fără condiții și fără pretenții de autonomie a Banatului cu România. S-a discutat totodată și în legătură cu soarta românilor din Valea Timocului precum și problema abuzurilor săvârșite de armata sărbă de ocupație în Banat.

Ultimul capitol al cărții, intitulat sugestiv „Instaurarea administrației românești în Banat și adeziunea minorităților naționale la unirea cu România”, se ocupă, pentru prima oară în istoriografia românească, cu scrupulozitate și în spiritul adevărului istoric, de ceea ce a însemnat ocupația străină în Banat. Este vorba întâi de ocupația trupelor sărbești și apoi de cea a trupelor franceze, în perioada noiembrie 1918 – august 1919. Autorul are meritul că elucidează cu mult curaj acest aspect foarte puțin abordat până în prezent în istoriografia noastră, explicând pertinent cauzele și semnificațiile acestui fenomen. Pe de altă parte este reevaluată cu această ocazie și poziția social-democrației, atât de lăudată în scrierile istorice anterioare anului 1989. În aceeași ordine de idei trebuie să subliniem că în sfârșit apare o lucrare istorică fundamentală care lămurește pe deplin complicata problematică a așa-zisei „republici bănățene” proclamată de dr. Otto Roth, republică împotriva voinței majorității populației românești din Banat și care se va dovedi a nu fi viabilă.

Nu în ultimul rând acest al patrulea capitol al cărții ne familiarizează cu aspectele atât de importante ale instaurării administrației românești în Banat și cu poziția minorităților naționale față de unirea Banatului cu România.

În concluzie putem afirma, fără a greși, că această carte se impune nu numai prin larga informație și acuratețea interpretării ci și printr-un stil curgător, plăcut de urmărit ceea ce ne îndeamnă să o recomandăm cu căldură nu numai specialiștilor ci și cercurilor largi de cititori.

Viorel Scriciu

VIKTOR SUVOROV, *Den'-M. Kogda nacialis vtoraja mirovaja voina?*, „Vsio dlea Vas”, Moskva, 1994, 256 p.

Fost ofițer de informații (spionaj), Viktor Suvorov a absolvit în anul 1974 Voenno-diplomaticeskia Akademii. Din 1978 trăiește în Marea Britanie sub numele de Vladimir Pogdanovici Reznin. Acolo a publicat de acum deja celebră carte *Ledokol*, tradusă în nu mai puțin de douăsprezece limbi. *Den'M*, al doilea volum al trilogiei, continuarea *Ledokol*-ului, a apărut, acum, la Moscova, în limba rusă.

Autorul a analizat acțiunile de politică externă ale Kremlinului de la sfîrșitul anilor '30 și începutul anilor '40. Concluzia lui Viktor Suvorov este că „Stalin bâl ugolovnâm prestupnikom”. Este refăcut cu minuțiozitate contextul internațional în care a izbucnit al doilea război mondial, politica externă a României de la cumpăna decenilor în această lucrare. Autorul demontează bucată cu bucată o serie de reflexe condiționate ale cunoșătorilor istoriei celui de-al doilea război mondial. Lectura acestei cărți răstoarnă „adevăruri” care, până nu de mult, păreau de nezdrunçinat. Întregul volum stă sub semnul motto-ului: „Mobilizația est' voina” (mareșal B.M. Saposhnikov). Reținem, pentru dumneavoastră, concluziile unei cărți pe care o considerăm de excepție:

„Data exactă, când Stalin A ÎNCEPUT cel de-al doilea război mondial – 19 august 1939.

Mobilizarea secretă trebuia să se sfârșească cu invadarea Germaniei și României la 6 iulie 1941. În același timp în Uniunea Sovietică ar fi trebuit anunțată Zira «M» – ziua în care mobilizarea s-ar fi transformat din secretă într-o fățișă și generală.

Mobilizarea secretă în URSS a fost îndreptată către pregătirea agresiunii. *Pentru apărarea ţării nu se făcea nimic.* Mobilizarea secretă a fost atât de colosală, încât nu a putut fi ascunsă. Lui Hitler și rămânea o singură și ultimă șansă — să se salveze printr-o lovitură preventivă. „Și, pe 22 iunie 1941, Hitler l-a devansat pe Stalin cu două săptămâni”.

Armand Goșu

RADU-DAN VLAD, Petre S. Aurelian. *Omul și epoca*, Edit. Gordian, Timișoara, 1994, 297 p.

Elaborată în cadrul programului de cercetare științifică al Institutului de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, monografia publicată recent de autorul Radu-Dan Vlad, intitulată *Petre S. Aurelian. Omul și epoca*, reprezintă o contribuție valoroasă la clarificarea, printr-o analiză documentară riguroasă, a multiple aspecte și evenimente din istoria modernă a românilor.

Întemeiată pe o vastă și bogată informație documentară, rezultată din investigații minuțioase și stăruitoare, de-a lungul mai multor ani, monografia dedicată liderului drapelit, unul din corifeii liberalismului românesc, este prima care-l analizează cu predilecție ca om politic și de stat, după alte studii și lucrări care s-au limitat, îndeosebi, la opera economică, deja menționate de autor.

În literatura de specialitate, Petre S. Aurelian este menționat adeseori, alături de alți contemporani ai săi, ca un om politic liberal moderat, dornic de propăsire națională, prin ridicarea nivelului cultural al poporului român, rămas într-o dureroasă înapoiere nu numai economică, dar și spirituală. Ignoranța lui a fost exploatață în diverse feluri, uneori întrecând limite greu de închipuit, necum de suportat de alte popoare.

Ridicat din straturile neprivilegiate ale societății românești, fiu al profesorului transilvănean Gheorghe S. Ardeleanu (Ladislau Erdeli) stabilit la Slatina, Petre Sebeșan Aurelian dobândește o temeinică educație și instrucție în spiritul patriotismului și naționalismului firesc tuturor românilor, dar mai ales celor din Transilvania, nevoiți, din cauza intoleranței și asupririi străine să treacă munții Carpați pentru a se pune în slujba idealului național, începând cu lumanarea minților.

Rămas orfan de tată, la vîrsta de numai doi ani, în 1835, Petre S. Aurelian este crescut și educat în orașul natal, Slatina, de mama sa Uta Ardeleanu. Primele studii la vestita și vechea școală românească Ionașcu, apoi la Colegiul Național „Sf. Sava” din București, pe care le absolviă în 1854, după care efectuează, timp de un an, studii de medicină și, alt an, de drept, la care însă renunță. În 1856, ca bursier al statului, este trimis pentru studii agricole în Franța, la Grignon, pe care le termină cu diploma de inginer agronom.

Pasionat de viață și activitatea lui Petre S. Aurelian, cărora le-a dedicat deja câteva studii publicate în revistele de specialitate, autorul recentei monografii a procedat la investigarea a numeroase surse documentare, edite și inedite, îndeosebi dezbatările parlamentare, presa, corespondență politică, fonduri de arhivă, jurnale personale, precum cele ale lui G. Pallade sau T. Maiorescu, redimensionând personalitatea cunoșcutului economist român, devenit membru al Academiei Române, sub aspectul activității politice și a omului de stat, ca ministru, în repetate rânduri, în guvernele liberale, și ca prim-ministru, pentru o scurtă perioadă de timp (21 noiembrie 1896 – 31 martie 1897), dar importantă pentru rezolvarea unor probleme stringente, care tensionau viața politică, precum „afacerea” Ghenadie Petrescu, dar și sociale, între care adoptarea legii repausului dumnicinal.

Cele 11 capitole ale monografiei analizează, după formațiunea intelectuală, adică anii de studii, în țară și străinătate, intrarea în viață publică, prin numirea de către domnitorul Al.I. Cuza ca șef de birou al „Monitorului Oficial” al Țării Românești, apoi ctitor al Învățământului agronomic românesc modern, îndeosebi ca profesor la Școala de agricultură de la Pantelimon, pe care, în 1869 o mută la Herăstrău, unde înființea o „secțiune de mașini”. Alte capitulo se referă la activitatea de editor de reviste și de autor de cărți, care-l evidențiază ca un eminent economist. P.S. Aurelian este și primul economist primit în Academia Română, la 9 septembrie 1871, căreia îi va fi președinte în perioada 1901–1903.

Într-un capitol aparte, autorul analizează importanța activității a lui P.S. Aurelian în domeniile protecționismului și industrializării României, prin încadrarea într-un curent care a găsit adeptați între cei mai prestigioși oameni politici și de cultură ai vremii, dormici de a

asigura independența economică și unitatea națională. În directă legătură cu această preocupare predilectă a lui P.S. Aurelian, autorul rezervă un capitol referitor la atitudinea marelui economist și om politic față de problema evreiască, atât de dezbatută și controversată nu numai în Parlament, dar și în presa și publicațiile vremii. Sursa preocupărilor contemporanilor constă, desigur, în asigurarea protecționismului economic, pentru o populație predominant rurală, în mare parte analfabetă, supusă unor vexături necontrolate din partea arendașilor și cărciumarilor, preponderent străini (evrei sau greci). P.S. Aurelian, omul de știință și omul politic ponderat și moderat, nu a împărtășit niciodată naționalismul extremist, irațional, ci numai pe cel economic, patriotic și considerat salvator al națiunii, în acele momente de mare tensiune socială, dacă se are în vedere izbucnirea unor răscoale țărănești în plină epocă modernă, deși ele erau caracteristice Evului Mediu. La fel ca alții contemporani ai săi (N. Iorga, M. Eminescu, B.P. Hașdeu, Costache Negri, I.C. Brătianu și alții), P.S. Aurelian sesizează „pericolul pe care-l reprezintă pentru economia națională, și, în fond, pentru neamul românesc, infiltrarea masivă a elementelor străine, parazitare, generatoare de tensiuni prin operațiuni de speculă și tendință de monopol” (p. 97).

Evident, cele mai importante și mai temeinic argumentate capitole sunt cele referitoare la activitatea politică și de stat, de fapt, ultimele ale monografiei. Autorul stabilește, în deplin temei, că locul lui P.S. Aurelian nu poate fi decât în Partidul Național Liberal, unde își va așa împlinirea, ca parlamentar, ministru și prim-ministru. El a intrat în viața politică în 1874, pe care n-o va mai părăsi până la decesul survenit la 24 ianuarie 1909. O îndelungată carieră parlamentară, este urmată de una ministerială (de șase ori ministru în decurs de 25 de ani) și o dată prim-ministru. Pe toate le-a îndeplinit cu conștiințiozitate și modestie, trăsături fundamentale ale personalității sale.

Ca om politic P.S. Aurelian se remarcă prin crearea așa-numitului curent „drapealist” în interiorul Partidului Național Liberal și viața politică românească, care și-a luat numele de la organul de presă „Drapelul”, care apare la 10 mai 1897, deci după încheierea guvernării. Necesitatea acestei grupări fusese determinată de opoziția la atitudinea politică pro-germană, moderată până la apropierea de conservatorii a liderului Partidului Național Liberal, D.A. Sturdza, care, treptat, va părăsi scenă politică, sub presiunea tineretului liberal din partid în frunte cu Ion I.C. Brătianu, care va prelua șefia. În pregătirea noilor evenimente, drapeleismul a avut un rol important. Autorul îi analizează programul de reforme și acțiunile politice, în fond tot moderate, nu radicale, dar diferite de cele ale moderatului D.A. Sturdza nu numai în politica externă, dar și internă.

Ultimul capitol este dedicat personalității lui P.S. Aurelian, a cărui operă și activitate politică „a fost subordonată unei singure idei — progresul națiunii române, progres, care în concepția sa, nu se putea realiza decât prin crearea unei puternice economii naționale, armonioasă și deplin independentă. De aceea, dacă Dionisie Pop Marțian este considerat patriarhul, P.S. Aurelian este adevaratul părinte al protecționismului național economic românesc și unul din creatorii României moderne” (p. 287).

Prin elaborarea și publicarea monografiei dedicate vieții și operei lui Petre S. Aurelian, Radu-Dan Vlad restituie istoriografiei românești o mare personalitate, un gânditor politic și un om de stat cu merite incontestabile, îndeajuns subliniate, în cele mai diverse domenii ale propășirii națiunii. În planul activității personale, autorul desăvârșește o investigație științifică remarcabilă prin pasiunea dovedită de mai mulți ani pentru această temă, dar și pentru altele. Este o lucrare de maturitate științifică, redactată cu acuratețe și probitate profesională, cu discernerea adevarului din multitudinea de surse documentare. Cu această monografie, autorul se integrează specialiștilor de prestigiu ai istoriografiei moderne românești, pe care a înțeles să-l slujească nu numai cu un efort maxim, dar și cu o maximă dăruire.

Anastasie Iordache

CHRISTIANE KAPISCH-ZUBER, *La Maison et le nom. Stratégies et rituels dans l'Italie de la Renaissance*, Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1990, 394 p.

Această nouă carte despre societatea Renașterii italiene, mai precis florentine, reprezintă o culegere omogenă de studii cu următoarele titluri: *L'invention du passé familial*, *Le travail généalogique*, „Parents, amis et voisins”, „Nom, refait”, „Parrains et filleuls. Etude comparative, Compérage et clientélisme, Une ethnologie du mariage au temps de l'humanisme,

Zacharie ou Le père évincé, Les rites nuptiaux toscans entre Giotto et le concile de Trente, Le complexe de Griselda, Dot et dons de mariage, Les corbeilles de la mariée, La mattinata médiévale, La „mère cruelle”, Maternité, veuvage et dot, Parents de sang, parents de lait, Les saintes pouپées. Jeu, art et dévotion, Les clefs florentines de Barbe-Bleue. L'apprentissage de la lecture. Cercetarea se sprijină pe studiul minuțios al cărților de familie („ricordanze”) florentine din secolele XIV—XVI. Acestea prezintă genealogiile unor neamuri de patricieni din Florența, bazându-se mai ales pe tradiții orale, dar și pe documente păstrate în familie. Christiane Klapisch-Zuber analizează aceste spațe încercând să descifreze diferite elemente de antropologie culturală, de pildă felul în care erau privite relațiile de rudenie în societatea florentină a epocii. Se observă, astfel, consecnarea foarte redusă a legăturilor matrimoniale, însemnatatea scăzută atribuită raporturilor conjugale, în timp ce o atenție deosebită este acordată legăturilor pe verticală, filiaților, care configuroază individualitatea unei „case”.

Încă din sec. XIII apar patronimele marilor negustori și bancheri toscani prin care aceștia asigurau elementul de continuitate în sănul liniei lor. La florentinii de rând, însă, numele se compunea din juxtapunerea unor prenume masculine împreună cu numele respectivă (de pildă „Giovanni di Bartolomeo di Bernardo”). Individualizarea vine în acest caz din sirul de prenume „Bartolomeo” care indică apartenența la aceeași linie și nu încă din apariția unui patronim. Autoarea se apleacă asupra modalităților de alegere a prenumelui, ajungând la concluzia că acesta este căutat în sfera de rude ale tatălui. În general, prenumele fac parte dintr-un patrimoniu onomastic al casei respective și ele reapar deseori ca marcă a apartenenței la spătă.

Un studiu de istorie mentalităților îl constituie capitolul consacrat analizei temei iconografice „Căsătoria Fecioarei” care a cunoscut o largă răspândire în Italia secolelor XIV—XVI. Se ajunge la concluzia că „afirmarea încă din sec. XII a patriniarității în familiile patriciene, veritabilă recesiune a statutului judecătoriei și social al femeii și triumful sistemului dotal au menținut și au fixat forme de contractuale și juridice ale riturilor de căsătorie, întârziind apariția imaginii cuplului și a menajului întemeiată pe donația reciprocă și pe comunitatea liber consumată” (p. 183). Tema iconografică menționată („Sposalizio”) pare să fi pregătit influența bisericiei asupra acestor ritualuri de căsătorie.

În Florența sfârșitului de ev mediu, femeia aproape că nu se bucura de drept de moștenire; ea primea o dotă de la tatăl său sau de la frații săi, dar pământurile din avereau părintească erau transmise numai pe linie bărbătească. Dota avea în lumea florentină o valoare deosebită, constituind o garanție a statutului social al tinerei respective. În ritualul căsătoriei nu figurează însă numai dota, ci și darurile de căsătorie pe care tinerei florentini le făceau viitoarelor lor soții. Autoarea deslușește subtilitatele acestor gesturi care adesea tineau să echilibreze anumite alianțe matrimoniale rezimite ca inegale. În epoca Renascentiei, dota și darurile de căsătorie devin expresia prestigiului social, a poziției sociale către care aspiră partenerii căsătoriei. Interesantă este și interpretarea care se dă trusoului, „metaforă a femeii căsătorite” (p. 227). Aceasta are totodată o componentă materială foarte palpabilă, sursă chiar a unor avantaje concrete, deoarece „soția nu este numai vitrina bărbatului său, ea este suportul unei rivalități între două grupuri de rude concurente care își afirmă drepturile lor asupra bogăților care se leagă de ea” (ibid.).

Soții sunt privite ca niște „oaspeți pasageri” în familiile burgheziei florentine. Bărbații sunt cei care controlează structurile economice, politice și juridice ale Florenței renascentiste, ei conferă statornicie și individualitate unui neam, în timp ce femeile se află într-o continuă mișcare în raport cu „casele” din care au făcut parte la un moment dat. Poziția preeminentă a bărbatului reiese și din rolul pe care acesta și-l asumă în raport cu copilul său. Astfel, el și nu mama copilului are în grija găsirea unei doici potrivite; răspunderea materială și spirituală pentru creșterea copilului o poartă tot tatăl.

Un capitol al cărții tratează despre rolul „păpușilor sfinte” în evoluția vîrstelor familiilor florentine, iar alt capitol se ocupă de instrucția primară a copiilor din același mediu social și geografic. Educația tinerelor florentine are ca premisă divizarea muncii între sexe; astfel majoritatea lor nu știa nici să scrie, nici să citească. Deși apar uneori în prim planul vieții sociale, rolul soților florentine era de a servi familiile în care s-au născut sau cele în care au intrat prin căsătorie.

Plecând de la cercetarea atentă a surselor genealogice florentine, studiile Christianei Klapisch-Zuber reconstituie un sistem de raporturi și de tensiuni existente în sănul cupluriilor sau între familiile din care provin partenerii căsătoriei. Demersul autoarei — titulară a unui seminar special în cadrul prestigioasei „Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales” din Paris — se remarcă prin erudiție și prin rafinamentul interpretărilor.

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„HISTORICAL SOCIAL RESEARCH” – O REVISTĂ A APLICĂRII METODELOR STATISTICE ȘI A CALCULATORULUI ÎN ISTORIE

Historical Social Research – Historische Sozialforschung /HSR/ este revista oficială a asociației QUANTUM /Association for Quantification and Methods in Historical and Social Research – Arbeitsgemeinschaft für Quantifizierung und Methoden in der historisch – sozialwissenschaftlichen Forschung/. Fondată în 1975, QUANTUM își propune să promoveze metodele formale, în special metodele cantitative, în cercetarea istoriei sociale. Editată de Centrul pentru Cercetări de Istorie Socială al Universității din Köln, *Historical Social Research* este o revistă bilingvă, articolele fiind publicate fie în limba engleză, fie în limba germană.

Historical Social Research este de asemenea jurnalul oficial al asociației INTERQUANT /International Commission for the Application of Quantitative Methods in History/, asociație înființată în anul 1980, la București, din inițiativa României, cu ocazia celui de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Iсторие.

INTERQUANT susține aplicarea metodelor cantitative în istorie facilitând cooperarea la nivel internațional în acest domeniu prin schimbul de informații documentare, publicații, organizarea periodică a reuniunilor internaționale.

Publicarea revistei *Historical Social Research* este direct sprijinită de Association for History and Computing, creată în 1986 la Londra și care încurajează și stimulează interesul istoricilor pentru utilizarea calculatorului atât în cercetarea cât și în predarea istoriei.

Revista apare în patru numere pe an având în cuprins studii și articole, prezentări ale unor proiecte de cercetare în curs de elaborare, o secțiune privind băncile de date istorice și o altă destinată aplicațiilor calculatorului în cercetarea istoriei.

Note diverse, recenzii asupra unor lucrări din domeniul, anunțarea reuniunilor internaționale viitoare și comentarii pe marginea celor trecute completează sumarul revistei.

Studiile și articolele publicate în cele patru numere ale anului 1991 acoperă o largă paletă de preocupări privind aplicarea metodelor matematice și a calculatorului în istorie.

Astfel, Daniel I. Greenstein își axează studiul *Standard, Meta-Standard: A Framework for Coding Occupational Data* (vol. 16, nr. 1, 1991, p. 3–22) pe problema datelor privind ocupările, într-o încercare de codificare standardizată a lor, care să eliminate ambiguitățile și să permită utilizarea datelor deja codificate sau analizele comparative.

Studiul profesorului James H. Jackson jr., *Alltagsgeschichte, Social Science History and the Study of Mundane Movements in 19-th Century Germany* (vol. 16, nr. 1, 1991, p. 23–47) exploatează registrele de rezidență germane care, în lipsa recensămîntelor, păstrează pentru secolul XIX-lea doar într-o arie limitată a Europei, oferă posibilitatea descoperirii caracteristicilor vieții germane de-a lungul unei perioade de schimbări sociale fundamentale și înțelegerea măsurii în care oamenii de rând erau sau nu capabili să-și conducă propriile destine.

Modelarea datelor este o etapă extrem de importantă în crearea unei baze de date. O tehnică des utilizată în acest proces este modelarea relațiilor dintre entități având ca produs o structură de date ce poate fi direct transformată într-o schemă logică a datelor, imagine a legăturilor reale existente între informațiile stocate în baza de date. Studiul lui Karl Pierau, *Ein konzeptuelles Schema für Familiendaten* (vol. 16, nr. 1, 1991, p. 48–59) demonstrează utilitatea metodei folosind, pentru reconstituirea familiei, datele din registrele parohiale.

O sinteză a lucrării sale *Geld, Währung und Preisentwicklung. Der Niederrheinraum im europäischen Vergleich: 1350–1800*, prezintă Rainer Metz în articolul *Coins, Moneys of Account and Price Movements. The Lower Rhine Region in an European Context: 1350–1800* (vol. 16, nr. 1, 1991, p. 60–82).

În 1990, QUANTUM și Comisia pentru Aplicarea Metodelor Cantitative și a Calculatorului în Istorie (organizată de Departamentul de Istorie al Academiei de Științe, și respectiv al Universității din Moscova) au fondat o comisie bilaterală pentru aplicarea metodelor formale în științele istorice, președintă fiind Wilhelm H. Schröder și Ivan D. Kovalchenko.

Comisia a organizat deja o serie de întruniri la Moscova și Leningrad (octombrie 1990) și Berlin, Göttingen, Köln și Bonn (aprilie 1991).

Comisia mixtă și propune și o cooperare mai amplă axată în principal pe două mari teme de cercetare: *Studii comparative ale dezvoltării sociale și economice a Germaniei și Rusiei la sfârșitul secolului al XIX-lea și până în anul 1920 și Emigrația rusă în Germania după 1917 și emigrația germană în Uniunea Sovietică după 1933.*

Rezultat al acestei colaborări este și numărul *Quantitative Methods in Soviet Historiography* (vol. 16, nr. 2, 1991), dedicat în întregime cercetărilor de istorie cantitativă și băncilor de date istorice din fosta Uniune Sovietică.

Alături de Ivan Kovalchenko, întâlnim și alte nume consacrate ale cantitativului în istorie: Xenia Khvostova, Leonid Borodkin, Tatiana Moisenko, Eoris Mironov, Igor Kiselev. Iată doar câteva titluri care pot ilustra tematica extrem de diversă a numărului: *A Classification of Peasants Attached to Land in Byzantium of the 14-th Century* (Xenia V. Khvostova, Yu. P. Kumekin, p. 17–24), *Pre-Collectivization Peasantry Social Dynamics Retroprognosis: Application of Alternative Models* (Leonid Borodkin, Mikhail Svischchev, p. 25–39), *Natural and Climatic Factors and Peculiarities of Russian Historic Process* (L. V. Miloș, p. 40–59), *On Modelling of Peasants' Lease in Russia at the End of the 19-th – Beginning of the 20-th Centuries* (Tatiana L. Moisenko, p. 90–109), *Comparative Studies of Internal Socio-Political Conflicts. A Case Study of Russia (1895–1914) and Pakistan (1950–1987)* (Boris Grekov, S. Solodovnik, p. 155–170).

Din sumarul numărului trei al anului 1991 menționăm în primul rând studiul lui Helmut Thome, *Grundkonzepte der explorativen Faktorenanalyse* (vol. 16, nr. 3, 1991, p. 3–39), o încercare de aplicare a analizei factoriale în cercetarea indicatorilor socio-economi ai comunităților Schleswig – Holstein în 1840.

Interesantă este și cercetarea lui Jörg Baten, *Regionale Wirtschaftsentwicklung, öffentliche Elektrizitätswirtschaft und Erster Weltkrieg in Baden und Württemberg: Ein quantitativer vergleich* (vol. 16, nr. 2, 1991, p. 69–99), bazată pe Freiburg Database on History of Energy in Germany 1815–1945 (FDEG) și care întreprinde o analiză a corelațiilor între dezvoltarea economică și consumul de curenț electric în Baden și Württemberg.

Ultimul număr al periodicei *Historical Social Research* este axat în principal pe aplicații ale calculatorului în istorie, studiile inscriindu-se în aşa numitul *Historical Workstation project*.

Deosebit de interesantă este secțiunea consacrată de fiecare număr al publicației băncilor de date istorice (Data Section), cuprinzând, pe lângă un ghid al băncilor de date din Statele Unite și al arhivelor europene de date din științele sociale (A Guide to Historical Datasets in U. S. and European Social Science Data Archives, vol. 16, nr. 1–4, 1991), referiri la bănci de date demografice (Reports from the Demographic Date Base, vol. 16, nr. 1, 1991, p. 88), sau la diferite arhive naționale computerizate.

Facilități de prelucrare automată a datelor istorice prin programe special elaborate în acest sens sunt prezentate număr de număr (Computer Section) și aici am menționa setul de programe AUTOBOX (vol. 16, nr. 2, 1991, p. 195) pentru analiza statistică, sau MEMDB (*Medieval and Early Modern Data Bank*, vol. 16, nr. 1, 1991, p. 98) destinat exploatarii băncilor de date.

Pe lângă note și scurte recenzii asupra lucrărilor recent apărute în domeniul aplicării metodelor cantitative și a calculatorului în istorie, revista comentea că coloanile și congresele internaționale ce au loc pe această temă și le anunță pe cele viitoare.

Din bogatul program al anului 1992 am aminti: a cincea conferință a asociației *History and Computing*, anunțată pentru 2–4 aprilie 1992, la University College of Wales, Aberystwyth cu secțiuni privind arheologia, gestionarea arhivelor și a înregistrărilor de date, demografia, geografia spațială precum și prezentarea ultimelor rezultate din domeniul băncilor de date istorice, graficii, simulării și editării de texte, a 18-a conferință anuală organizată de International Association for Social Science Information Service and Tehnology, programată pentru 26–29 Mai 1992 în orașul Madison, Wisconsin, S.U.A., având ca principal subiect acumularea, procesarea, menținerea și distribuirea datelor numerice din științele sociale, sau conferință internațională a asociației History and Computing ce va avea loc la Bologna, Italia în perioada 29 august – 2 septembrie 1992 și care își propune să dezbată printre altele probleme legate de: modificări în istoriografie determinate de utilizarea calculatorului, aplicații ale calculatorului în studiu istoric; standardizarea datelor pentru disciplinele istoriei; reprezentarea și analiza datelor, analiza surselor istorice; simularea și modelarea fenomenelor istorice; metode cantitative, cartografie istorică.

Deschis tuturor cercetătorilor fascinați de nouitatea și, nu de puține ori, de spectaculosul utilizării calculatorului în istorie, *Historical Social Research* are colaboratori din lumea

întreagă *, nume consacrate în domeniu cum ar fi Wilhelm H. Schröder (Universitatea din Köln, Germania), Konrad H. Jarausch (Universitatea Chapel Hill, Carolina de Nord, S.U.A.), John Turner (Universitatea din Londra, Anglia), sau Bo Öhngren (Universitatea din Uppsala, Suedia).

Prin bogatul său conținut metodologic, prin claritatea și nivelul științific ridicat al expunerii, impresionând printre-o atrăgătoare prezentare grafică, *Historical Social Research*, oferă cititorului posibilitatea informării asupra celor mai recente cercetări din domeniul cantitativului în istorie fiind, alături de *Histoire & Mesure* sau *Historical Methods*, o confirmare a interesului crescând al istoricilor pentru calculator și statistică.

Irina Gavrilă

CAIETELE LABORATORULUI DE STUDII OTOMANE, 1993, nr. 2

Cu o ritmicitate neabătută, ședințele de lucru ale Laboratorului de studii otomane (care s-a transformat în Centrul de Studii Otomane al Universității București) au produs cel de-al doilea „Caiet” (primul apărând în anul 1990 iar al treilea pornind deja să se depună, filă cu filă, din momentul predării la tipografie a celui de-al doilea).

Noul volum insumează 11 comunicări reflectând un spectru variat de preocupări: numismatică, istoriografie, drept islamic și literatură, imaginar și etno-istorie.

Mihaela Babușka (*Considerații privind originea și evoluția istorică a găgăuzilor*, p. 7–15) trece în revistă principalele ipoteze privind originea găgăuzilor (omitând uneori însă, în bibliografia citată, titluri de referință cum ar fi, pentru migrația cumană, carteau lui Petre Diaconu *Les coumans au Bas-Danube aux XI-e et XII-e siècles*, București, 1978, ceea ce o face să plaseze stabilirea acestora în spațiul dunărean și sud-dunărean, după invazia mongolă, (p. 9), când în realitate ea are loc înainte, la sfârșitul sec. XI și în sec. XII) și prezintă, potrivit istoriografiei consacrate, evoluția lor în arile geografice de răspândire, în special în sudul Moldovei dintre Prut și Nistru.

Călin Felezeu (*Principalul Transilvaniei și Poarta otomană. Considerații istoriografice*, p. 16–28) analizează câteva din cele mai importante producții ale istoriografiei maghiare a secolului XIX și începutului de secol următor consacrate istoriei Transilvaniei sub suzeranitate otomană: Szálay László (1813–1864), *Ardealul și Poaria* (Budapesta, 1862), Szilády Áron (1837–1911) și Szilágy Sándor (1827–1889), *Epoca turco-maghiară* (Budapesta, 1863), Lukinich Imre, *Schimbările teritoriale ale Transilvaniei în timpul suzeranității turcești* (Budapesta, 1910 și 1918) și Karácson Imre, editorul documentelor perioadei exilului în Turcia a principelui Francisc Rákoczi II.

Realizările și temele cercetării românești în domeniul numismaticii otomane sunt înfățișate de Eugen Nicolae în *Problèmes actuels de la numismatique ottomane en Roumanie* (p. 49–54) împreună cu observații asupra începuturilor și etapelor circulației monedelor otomane în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Două comunicări (Anca Ghiață, *La personnalité et l'époque de Kemal Ataturk dans l'historiographie roumaine*, p. 133–139, și Liliana Ionescu, *Literatura română în Turcia*, p. 140–143) au așezat „între oglinzelile paralele” ale culturii românești și turce contemporane, prima, afirmarea statutului național independent turc prin revoluția kenalistică (percepția istoriografiei române) iar cea dea doua, literatura română clasică și contemporană (receptarea ei în Țurcia postbelică).

Istoria mentalităților este abordată de Laurențiu Vlad prin ancheta *Turcul. Un personaj al imaginariului popular*, p. 144–163.

Aducerea în circuitul științific a unor noi izvoare otomane rămâne preocuparea cea mai prețioasă pe care membrii Laboratorului și-au propus să-o concretizeze fie individual, fie în cadrul seminariilor de limbă și paleografie osmană conduse de profesor dr. Mihai Maxim. O realizare în acest sens este publicarea de către Adrian Terfecel a unui amplu jurnal de

* România a fost de două ori prezentă în paginile prestigiosului periodic cu studiile cercetătorilor Vasile Liveanu și Irina Gavrilă, *Political Elite in an Agrarian Country: Romania in 1866–1916* (nr. 33, 1985, p. 92–105) și *The Computer and Non-Numerical Information. On the Evolution of the Class of Landlords in Romania (1857–1918)* (vol. 13, nr. 1, 1988, p. 75–88).

campanie reprezentând o sursă de primă importanță pentru cunoașterea desfășurării expediției otomane în Moldova, din 1711 (*Un izvor otoman necunoscut istoriografiei noastre: „Jurnalul” (Dejter) lui Ahmed bin Mahmud (secretar al vizieriei otomane) privind campania Înaltei Porții din anul 1711 în Moldova*, p. 55–132). La fel de important, de data aceasta pentru clarificarea regimului juridic al comerțului și negustorilor în Imperiul otoman, este textul tratatului de pace încheiat între Polonia și Poartă în anul 1607, pe baza căruia (dând și traducerea în limba română) își clădește considerațiile Viorel Panaite (*Comerț și negustori în tratatele osmano-polone. Un studiu de caz: 1607*, p. 29–48).

Într-un serios studiu bazat pe documente inedite păstrate la Arhivele Statului, filiala Iași, Dan Prodan reconstituie istoricul Institutului de Turcologie înființat la 1 aprilie 1940 pe lângă Facultatea de Litere și Filozofie a Universității ieșene, din inițiativa lui Gheorghe Brătianu. Institutul, condus de turcologul german Franz Babinger, invitat anume, și având ca secretar științific pe Mihail Guboglu, va funcționa din păcate numai până la sfârșitul războiului, după care, acest atât de promițător început al învățământului turcologic în România n-a mai aflat teren propice dezvoltării, fiind dimpotrivă ingropat în uitare (*Din tradițiile orientalistice române. Franz Babinger și Institutul de Turcologie de la Iași, 1940–1945*).

Invitat la Columbia University din New York, în perioada februarie 1990 – iulie 1991, profesorul Mihai Maxim (președintele Laboratorului) a expus, în urma acestei experiențe, impresii asupra turcologiei americane: direcțiile de cercetare și organizarea învățământului în această disciplină (*Turcologia în S.U.A.*, p. 202–214).

Volumul se încheie cu consemnarea de către Dorin Matei a unui moment privilegiat trăit de membrii Laboratorului în vara lui 1991: vizita profesorului Nicoară Beldiceanu. Ocazie pentru tinerii aspiranți în turcologie să-l ascute pe cel ale căruia contribuții esențiale în domeniul instituțiilor otomane, istoriei Moldovei pontice sau a vlahilor balcanici precum și al editării atât de documente de cancelarie otomane indispensabile interpretării corecte a realităților istorice ale secolelor XV și XVI, rămăseseră, celor mai mulți, un teritoriu exotic (*Profesorul Nicoară Beldiceanu la Laboratorul de studii otomane*, p. 215–216).

Anca Ropescu

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sunarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opini, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatul vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra continutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES Mentalités –
Civilisations

THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE. NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLȚENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și cruceiade în evul mediu.

Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.

Conquista și reconquista peruană.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Curente ale ideologiei politice în Europa secolului XVII.

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Situată economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715—1783).

Rapoarte diplomatice americane (1806—1829).

Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Independența României și Italia.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Tratative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperăția românească interbelică între deziderat și realități.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Italia și primul război mondial.

Securitatea României în perioada interbelică.

Pozitia statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.

Toponimie și demografie istorică.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018-0443